DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 2005, 29e JAARGANG NR. 1

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: coins@schulman.nl

DE BEELDENAAR 29 (2005) nr. 1

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat en redactie:
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
E-mail: beeldenaar@planet.nl
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE
M.L.F. van der Beek, P.A.M. Beliën, L. Boezelijn, H.G.C.J. Bogaers, R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur), J.E.L. Pelsdonk, J.C. van der Wis

JAARABONNEMENTEN
Nederland € 24; België en Luxemburg € 24,60; Overige landen € 35,35.
Losse nummers € 4,75.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Op verzoek worden aanwijzingen voor auteurs toegezonden.

KOPIJDATUM
nr. 2: 21 januari
nr. 3: 4 maart

ADVERTENTIES
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel 2

Bij de voorplaat 2

The Dutch representation 3
João Duarte

FIDEM XXIX 2004 – te Seixal, Portugal 6
Guus Hellegers

Is een platgereden frisdrankblikje een penning? 12
Hans Dorrestein

Balanceren op de grens 14
Lidewij Spitshuis

'Mijn rijkdom zit in mijn handen' 18
Janjaap Luijt

Menselijke gestalten in brons 21
Jadwiga Pol-Tyszkiewicz

Schoonhoven in de penningprijzen 23
Ger Boonstra

'Over the Edge' 27
Geer Steyn

De eerste sessie 28
Carolien Voigtmann

Het Ommelander wapen op munt en penning 30
Egge Knol en Jan C. van der Wis

Penningnieuws 40

Muntmelange 41

Boekbespreking 43

Verenigingsnieuws 45

Tentoonstellingsnieuws 46

Redactioneel

JANJAAP LUIJT

Over het algemeen is de penningkunst voor de meeste mensen een onbekend terrein. Zij zijn wel bekend met schilderijen of beelden, maar het woord penning roept bij hen maar al te vaak het beeld op van de prijs die opa won bij het klootschieten. Zij denken aan die 'legpenning' of 'munt' met op de achterkant opa's naam en die voorbestemd is om voorgoed in een laatje te verdwijnen. Maar penningkunst is wat anders, daarbij gaat het om kunst.

Nederland kent gelukkig een groep penningmakers en -liefhebbers die het mogelijk maakt dat ons land op het gebied van de penningkunst een belangrijke plaats inneemt. Dit bleek opnieuw tijdens het FIDEM-congres in het Portugese Seixal. Elisabeth Varga kreeg daar voor haar werk de *FIDEM Grand Prix*. Vrijwel gelijktijdig kreeg Theo van de Vathorst te horen dat hem de *J. Sanford Saltus Award for Signal Achievement of the Medal* wordt toegekend.

De penningkunst in het algemeen en het FIDEM-congres in het bijzonder bepalen voor een groot deel de inhoud van dit nummer van *De Beeldenaar*. Maar ook de muntliefhebbers worden niet vergeten. Zij kunnen onder andere alles lezen over het Ommelander wapen op munten.

Bij de voorplaat

1773/1767. Amsterdamse Maatschappij tot Redding van Drenkelingen. Door J. G. Holtzhey.
Vz. redding van een drenkeling en wegzenden van de dood. Omschrift: REDDITUR HIC ENECTUS AQUIS PATRIAEQUE SUISQUE. Volgens eigentijdse vertaling: Deze, in de wateren gesmoord, word het Vaderland en den zynen wedergegeven.
Kz. Binnen een krans van eikenbladeren, die volgens overlevering aan de Romeinse burgers gegeven werd als zij een medeburger gered hadden, staat gegraveerd: JUSTO TJEENK / ob / Singularia Officia / 1773.
Omschrift: OB SERVATUM CIVEM. EX DONO SOCIET. AMSTELAED. CIↃ IↃ CCLXVII. Ofwel: Wegens het redden van een Burger. Tot een geschenk van de Maatschappij te Amsterdam opgericht 1767.
Vvl. 399; Dirks 259. Goud 35,5 mm, 17,72 gram.

Justus Tjeenk (1730-1782), predikant van de Engelse (Presbyteriaanse) gemeente in Vlissingen, was medeoprichter van de *Nederduitse Leessocieteit*, een voorloper van het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen. Vanaf mei 1768 kreeg de Maatschappij het aanbod om alle geslaagde en mislukte gevallen van redding te onderzoeken, om de premies namens de Maatschappij uit te reiken en de onkosten te betalen. Hieruit ontstond een net van correspondenten. De taken van de correspondenten bestonden in eerste instantie uit onpartijdig onderzoek van de gevallen voorgekomen in hun gewest of stad. Justus Tjeenk kreeg voor zijn vele activiteiten als correspondent in Zeeland in 1773 de gouden medaille van de Maatschappij met de inscriptie ob Singularia Officia (Voor bijzondere diensten bewezen).

Lit. Idealen op leven en dood. Gedenkboek van de Maatschappij tot Redding van drenkelingen 1767-1992, blz.35.
Gem. Archief Amsterdam, PA 697, Historie en Gedenkschriften II, 5e stukje, 7.
Gedenkboek van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1769-1919, blz. 5.
F. Jos. van den Branden en J.G. Frederiks, "Biographisch woordenboek der Noord-en Zuidnederlandsche letterkunde" (1888-1891).
collectie Munthandel Verschoor

The Dutch representation

Art medal world congress – FIDEM XXIX 2004 Seixal (Portugal)

JOÃO DUARTE

The staggeringly rapid evolution in science and technology over recent decades has had an inevitable impact on artistic creativity, with experimentation assuming a central role. Who in the sixties would have dared to use such materials as photographic paper, cardboard, magnets, felt or soapstone, amongst others? The FIDEM congresses blur the frontiers between countries, shorten distances and make contact between medalists inevitable.

Ever since the Twentieth Congress in The Hague (1963), young Dutch artists have been a part of their country's representation. Now, over fourty years later, their work has finally reached Portugal.

Carolien Voigtmann, the Dutch delegate of FIDEM, has brought thirty-nine medals by twenty-one artists whose average age is fifty-eight. The youngest artist is just twenty-nine, while the oldest is ninety. The artists whose work is represented include Carla Klein, Geer Steyn, Theo van de Vathorst, Marianne Letterie and Christl Seth-Höfner, disciples and followers of professor Piet Esser, the great mentor of medallic art at the State Academy of Art in Amsterdam.

Carla Klein's work is a cast bronze medal with a portrait of Maria Callas, while Geer Steyn has produced a medal using the same technique and material, but showing Henri Matisse working in his studio, a commission from Organon Pharmaceuticals.

Theo van de Vathorst, now aged seventy, has created a beautiful cast medal that moves around an axis, showing his face on the obverse and his head on the reverse. In turn, Christl Seth-Höfner has sent two cast bronze medals, the first called *Ramat Rachel*, the second *Summer-Winter*.

Frank Letterie's two medals (one cast, the other struck) feature his highly individual modelling. Commissioned by the Renswoude Foundation, the first commemorates the 250th anniversary of the foundation and the second celebrates the 600th anniversary of the relationship between Nassau & The Netherlands.

Working on a commission for the Hendrick de Keyser Foundation,

Geer Steyn, Kwal, 2003. Terracotta, Ø 70 mm

Frank Letterie, Fundatie van Renswoude 250 jaar, 2004. Brons, Ø 80 mm

Marianne Letterie has created a sand-cast bronze medal entitled *Servata Antigua*, while the cast medal *Auguste Rodin* is by the oldest artist – Cor Hund – and was commissioned by the Dutch Art Medal Society.

Nowadays, medal production in Holland is limited. However, the medals exhibited here reveal very high quality work by prestigious creators of traditional medals as they adopt more experimental approaches.

For example, Mirjam Mieras' medals make full use of the properties of new materials such as felt, cardboard and magnets. She is also exhibiting two constructed medals: the first commemorates the Ministry of Foreign Affairs and was commissioned by the Dutch government, while the second – *Secret*,

Hanneke Mols-van Gool, nr. 78 en nr. 79, 2003. Diabas, 118 x 75 mm en 120 x 75 mm

Secret – was commissioned by the Dutch Art Medal Society. Elly Baltus works along similar lines, using bronze, stone and light to suggest the sun setting on the sea. The title is *Sunrise*, funerary sculpture for a drowned boy. Her second work is simply called *Medals*.

The fact that the selection is based on quality and innovation is demonstrated by the FIDEM Grand Prix, awarded by an international panel to Elisabeth Varga for her cast bronze work *Portrait of HRH Prince Claus*, which was commissioned by the Dutch Art Medal Society. Her other two cast bronze portraits show dr Karel Styblo and Jan van der Heiden. There are also two medals in bronze and plexiglass by Niko de Wit, a tribute to Dutch artist Ad Dekkers. The work of Roberto Ruggiu is a sculpted alum medal whose effect is heightened with human blood, creating an aggressive image that pays tribute to the Afro-American poet and artist Jean Michel Basquiat. The rest of the selection includes work by Fons Bemelmans, Geer Steyn, Hanneke Mols-van Gool, Heleen Levano, Henk van Bommel, Jos Reniers, Lidewij Spitshuis, Lina Hodoroaba, Pier van Leest and Willem Vis.

Lina Hodoroaba, Je t'aime, 2002. Zeepsteen, 110 x 90 mm

To conclude, the future of medals lies in the emergence of more exhibitions, as already organized by some Dutch institutions, to stimulate new values in medallic art and expand artists' horizons. I am confident that at the next FIDEM Congress – to be held in Colorado Springs (USA) in 2007 – the Dutch representation will have led to the emergence of new values in Dutch medallic art. ■

João Duarte is beeldhouwer en hoogleraar aan de Faculdad de Belas-Artes da Universidade de Lisboa.

FIDEM XXIX 2004 – te Seixal, Portugal

De tentoonstelling

GUUS HELLEGERS

Het lag veel congresgangers nog vers in het geheugen: het FIDEM-congres in Parijs, twee jaar geleden. Zo slecht als toen kon het toch nooit meer worden. En zo slecht werd het ook niet. Het congres en de tentoonstelling in Seixal, waren beide goed georganiseerd. In mijn verhaal zal ik me tot de tentoonstelling beperken. Deze werd van 25 oktober tot 27 november 2004 gehouden in een voormalige kurkfabriek, dezelfde locatie waar in 2003 de IIIe Biënnale van Seixal plaatsvond. Seixal een stadje ten zuiden van Lissabon op de andere oever van de Taag, heeft zich enige jaren geleden opgeworpen als centrum van de Portugese penningkunst. In 1997 werd de eerste *Seixal Exhibition of Contemporary Medals* gehouden en deze tentoonstelling bleek de voorzet te zijn voor de latere *International Contemporary Medal Biennials* vanaf 1999. Daarnaast worden er workshops en symposia gehouden, niet alleen voor professionals, maar ook, en heel specifiek, voor basis- en middelbare scholen, en dit alles rond het thema penning. Volgend jaar zal hier het International Centre for Contemporary Medals worden geopend.

De tentoonstelling was ingericht in twee ruime zalen en alle penningen hadden een royale plaats gekregen in vierkante vitrines van 80 bij 80 cm. Voor zover mogelijk waren de vitrines gebundeld per land. De vitrines waren langs de wanden opgesteld of stonden in groepjes in de ruimte, waardoor de tentoonstelling als geheel rustig en royaal overkwam op de bezoekers. Wat viel op aan deze tentoonstelling? De variatie bleek groter dan ooit: er werd lustig op los geëxperimenteerd en er waren vreemde objecten in allerlei materialen die soms weinig associatie opriepen met het begrip penning. De afmetingen van de penningen waren vaak te groot en de qua maat goed in de hand liggende penning als 'handzame sculptuur', die wij in Nederland zo koesteren, was soms ver te zoeken. Naast het experiment, dat vaak niet meer was dan het experiment zelf,

De catalogus

De catalogus bij de tentoonstelling is fraai uitgegeven en van iedere deelnemer is een penning afgebeeld. Helaas bevat het boek voor het eerst geen persoonlijke gegevens en dat is een manco. Overigens is op de slotvergadering van het congres besloten alleen de persoonlijke gegevens op te nemen van de kunstenaars die lid zijn van de FIDEM.

waren er ook veel klassiekere penningen te zien, vaak uitgevoerd als slagpenning. Kortom, een tentoonstelling van wisselend gehalte: soms toppers, soms missers en alles wat daar tussenin zit. Er waren trends in bepaalde landen te ontdekken. De extreem grote maten waren bijvoorbeeld te vinden bij de Finnen, Tsjechen, Polen en Hongaren. Het experiment vanuit de traditie kwam veelal voor bij kunstenaars uit de voormalige Oostbloklanden: hun sterk gewortelde penningtraditie, de gedegen opleiding die er nog steeds geboden wordt en de verworven geestelijke vrijheid, maken dat zij proberen los te komen van de traditie door voorzichtig af te wijken van de ronde vorm of te spelen met de vormgeving zelf. De individuele vrijheid van het vrije westen kwam tot uitdrukking in de gemêleerde inzending van een land. Ons eigen land was daar een voorbeeld van, maar ook Engeland en Amerika.

De meest overtuigende inzending liet het gastland Portugal zien met een trend die daar een aantal jaren geleden is ontstaan: de slagpenning gestoken in een modern design. Er zijn daar enkele traditionele bedrijven die met grote kennis en vakmanschap het prototype van een ontwerper uitvoeren. Klassieke penningen, zowel de op ware grootte gemodelleerde en gegoten penning als de gereduceerde, geslagen penning, kwamen nauwelijks in de Portugese inzending voor. Aan de Faculdad de Belas-Artes da Universidade de Lisboa is het ontwerpen van penningen een wezenlijk onderdeel van de opleiding. Dit leidt op de tentoonstelling tot een aantal speelse ontwerpen in nieuwe materialen. Een voorbeeld van een hedendaagse slagpenning is *Eeuwfeest van de lift Santa Justa* van João Duarte: geslagen in brons met het liftgebouw in doorzichtig acryl en daarin een inwendig verplaatsbaar liftje.

Polen en Hongarije horen tot de eerste landen van het voormalige

João Duarte, Centenáriodo do Elevador Santa Justa, 2002. Brons en acryl, 125 x 90 mm

Oostblok die een eigen weg zijn ingeslagen. In Polen stimuleerde professor Zofia Demkowska haar studenten nieuwe wegen te gaan. De sporen daarvan zijn nog steeds zichtbaar.

Waar de regelmatige bezoekers van de FIDEM tentoonstellingen zo verwend waren geraakt aan haar prachtig uitgevoerde portretten, stelde Ewa Olszewska-Borys met haar penning *OM* wat teleur. Het verbeeldt een scène uit de Indiase mythologie van Shiva met een geliefde. Letterlijk geciteerd en razend knap gemaakt, maar het blijft helaas een plaatje. Jammer. *The Meadow of Stas* van Magdalena Dobrucka is een poëtische verbeelding met enerzijds een vrouwenkopje in een ovaal kader als van een hoed en anderzijds een

Magdalena Dobrucka, The Meadow of Stas, 2003. Brons, 128 x 132 mm

Ladislav Kozák, Michael Thonet, 2003. Brons, Ø 152 mm

lineaire suggestie van grassen en een slakkenhuis. Naast en tegen elkaar aanliggend, vormen zij een prachtige eenheid. In Hongarije staat de penningkunst onder druk van de economische omstandigheden. De kunstenaars hebben de cire-perdue techniek omarmd, omdat deze veel goedkoper is dan de voorheen gebruikte zandgietmethode. Met gevoel voor detail ontwerpen zij vaak grotere penningen dan wij gewend zijn met een verbluffende verfijning. Speels experimenteren zij met afwijkingen van de ronde vorm of zoeken zij de derde dimensie. Overtuigend is het werk van Virág Szabó. Haar thema is engelen. De penning waarmee zij op deze tentoonstelling is vertegenwoordigd heet *Aunty Ekisa is an Angel*: een wolkachtig profiel van een oude vrouw en op de penning ruimtelijk twee vleugeltjes geplakt. Het is van een verrassende eenvoud.

Het meest interessant was echter de inzending van Tamás Soltra met vier *Transsylvanian Pebbles*. Bol of hol, platte langwerpige vormen als grondvlak voor symbolen. Met een eenvoudig vormpje als een dennenboom bovenop een spitse vorm wordt deze tot een bergtop. Ook christelijke symbolen maken deel uit van zijn inzending.

Ook de kunstenaars uit de Tsjechische Republiek kozen voor grote penningen, maar zij blijven dichter bij de werkelijkheid en traditie dan de Hongaren. Het zijn echte portrettisten en een van hen, Ladislav Kozák, heeft een indrukwekkend portret ontworpen van de maker van de gelijknamige stoel: *Thonet*. De Slowaakse penningkunst profileert zich op internationale symposia en tentoonstellingen en staat in het teken van internationalisering. In Seixal waren de bekende namen weer te zien: Erna Masarovicovà, Gabriela Gásparová-Illesová en Marian Polonski, maar ook enkele jongeren van wie het werk de moeite waard is, waaronder Juraj Mucha.

In Finland bestaat een grote traditie in het maken van penningen. De huidige twee opleidingen die het land kent geven ver uiteenlopende resultaten. Aan de Kankaanpää Art School leidt de docent zijn studenten op tot ware

Erik Mäkinen, Victims of the Coliseum, 2004. Lindehout, 125 x 120 mm

Andreas Jähnig, Castle in the Air, 2003. Brons, Ø 95 mm

portrettisten, wat duidelijk te zien was op de tentoonstelling. De studenten van de Turku Polytechnic toonden penningen die er uit zien als opengewerkte muren, als vrijstaande beelden. Jarkko Roth maakte een interessante penning voor de Turku University Faculty of Medicine 60 years. Twee bronzen penningdelen scharnierend aan elkaar met daartussen, als bladzijden van een boek, zes dunne bronzen plaatjes met verschillende verbeeldingen.

Een aantal jaren was Duitsland sterk vertegenwoordigd met maatschappijkritische penningen, met als grote instigator professor Bernd Göbel uit Halle. Daar lijkt nu een kentering in te komen. Sinds de val van de Muur in 1989 komen studenten nu uit heel Duitsland naar Halle en het blijkt voor Göbel steeds moeilijker het traditionele beeldhouwvak, en met name het maken van penningen, door te geven. Hij was zelf vertegenwoordigd met twee heftige penningen: met *The Past is never Dead* levert hij felle kritiek tegen de muur in Israël en met *About Brothers* (twee eenzijdig in ijzer gegoten delen, met draad aan elkaar gebonden) bekritiseert hij de ideologieën die beweren altijd tot de avant-garde te horen. Voor het eerst zijn zijn penningen niet 'mooi' meer, ze zijn grof en onafgewerkt. Dat maakt

Bernd Göbel, About Brothers, 2002.

Felicity Powell, Span, 2004. Glas en zilverfolie, Ø 40 mm

Nigel Hall, Soglio, 2002. Ø 98 x 45 mm

zijn boodschappen nog feller. Zij zijn noodkreten. *Castle in the Air* van Andreas Jähnig toont aan de voorzijde een in elkaar zakkend kaartenhuis en aan de keerzijde een tang die de aarde fijnknijpt. Luchtkastelen zijn kwetsbaar. Daarnaast waren enkele boeiende portretten te zien, zoals *Dante* door Hubertus von Pilgrim en *Hermann Cohen* door Lucia Herdegen. De Münzstätte Prägeanstalt (Karlsfeld/Munich) heeft een penning geslagen van het grote Goethe reliëf, ontstaan tijdens de workshop van het FIDEM congres in Weimar.

Jonge mensen enthousiast maken een penning te maken is een groot probleem dat niet alleen in Nederland bestaat. Ook Engeland en de Verenigde Staten kennen dit. In deze beide landen bestaan sinds een aantal jaren programma's waarmee geprobeerd wordt jonge kunstenaars te bereiken. In Engeland is de British Art Medal Society (BAMS) de drijvende kracht achter het jaarlijkse 'Student Medal Project'. Twaalf Engelse kunstopleidingen en twee academies uit andere landen nemen daaraan deel met als resultaat ongeveer 140 penningen per jaar. Je kunt het zien als een totaalpakket: het penningproject wordt afgesloten met een introductie in bronsgieten. De BAMS doet echter nog meer: het voorziet in prijzen, catalogi en verzorgt reizende tentoonstellingen. Dit alles wordt rijkelijk gesubsidieerd door een groot aantal instituten en bedrijven. De Engelse inzending bestond, naast oude bekende namen, uit een groot aantal nieuwe deelnemers, ongeveer eenderde. Ik neem aan dat dit voor het merendeel jonge kunstenaars zijn. Als ik wil weten hoe groot het percentage jongeren was, blijkt de catalogus daarvoor niet bruikbaar. Van de bekenden een spannend penninkje *Span* in glas en zilverpapier van Felicity Powell. Twee verticaal staande handen die links en rechts het vlak vullen. Het zilverpapier waarmee een kant van de penning is bedekt, geeft een geheimzinnige sfeer aan het geheel. Jane McAdam Freud stapte af van haar gedeukte bierblikjes en komt met de penning *No Words*: een gesloten en een open dahliabloem. Van Nigel Hall is een conische cilinder met in het midden een staande wig die half

Rachel Wylie, In God We Trust, Promise To Pay, 2003. Papiergeld, golfkarton en wapenstaal, 80 x 37 x 5 mm

uit het vlak steekt. Zeer sculpturaal. De meest interessante inzending vond ik die van Rachel Wylie *In God We Trust, Promise To Pay*: een serie van zes pijlvormige gevechtsvliegtuigjes, gevouwen en gefrommeld van respectievelijk papiergeld, golfkarton en uitgesmeed wapenmetaal. Ik ben benieuwd of zij in de toekomst in staat zal zijn echte penningen te ontwerpen met eenzelfde impact als deze serie.

In de Verenigde Staten is het Mashiko Nakashima die onvermoeibaar ijvert jonge mensen te enthousiasmeren. Zij is docent 'medallic sculpture' aan de University of Arts in Philadelphia, Pennsylvania en zij organiseert sinds 1998 'New Ideas in Medallic Sculpture' in haar New Yorkse 'Medialia...Rack and Hamper Gallery'. Zij begon dit tentoonstellingsproject samen met de Faculdad de Belas-Artes da Universidade de Lisboa en heeft inmiddels met verschillende academies en universiteiten uit diverse landen samengewerkt. Evenals de tentoonstellingen van de BAMS reizen ook deze tentoonstellingen rond. De Amerikaanse inzending vertoonde, denk ik, de meeste individualisten. Elke kunstenaar heeft zo zijn eigen beeldtaal die vaak behoorlijk afwijkt van die van de collega's. Het eerst moet je natuurlijk denken aan James Malone Beach die met zijn schijndecoraties zijn eigen leven en dat van zijn vrienden in beeld brengt. Heather Blume heeft een sterke boodschap: vrede, wereldvrede, maar weet daar helaas niet duidelijk vorm aan te geven. Yumiko Tomobe, een beginnend kunstenaar die in gipsen schijven kerft en vlakken inkleurt, weet intrigerende sferen op te roepen. Ten slotte gaf Leonda Fincke, een dame van 82 jaar, een knielend liefdespaar de tekst mee: 'come live with me and be my love – and we will all the pleasures prove.'

Over de Nederlandse inzending wil ik kort zijn. Nederland sluit aan bij de individualistische trend van de Verenigde Staten en, in mindere mate, van Engeland. Hoewel je daar altijd voorzichtig mee moet zijn, ben ik van mening dat onze vertegenwoordiging er goed uitzag. João Duarte geeft in het voorgaande artikel zijn visie op de Nederlandse inzending.

Yumiko Tomobe, Moon, 2004. Gips en plastic, Ø 150 mm

Het is moeilijk, zo niet onmogelijk, zicht te geven op alle deelnemende landen. Ik realiseer me maar al te goed dat iedere kunstenaar integer werkt en het verdient dat er bij zijn werk wordt stilgestaan. Helaas, met zo'n duizend penningen moet je je beperken tot een impressie.

De gehele tentoonstelling overziend denk ik dat de penningkunst zich in een overgangsgebied bevindt. Er waren opvallend veel unica en je kunt je afvragen of dit wel een juiste koers is. De penning is immers een kunstvoorwerp dat smeekt om vermenigvuldigd te worden. Hoe dan ook: er is overal veel beweging gaande. Waar dit toe zal leiden, is nog niet te overzien. Ik wacht met spanning af en kijk uit naar 2007 als het ART MEDAL CONGRESS-FIDEM XXX in Colorado Springs in de Verenigde Staten wordt gehouden.

Graag bedank ik Maria João Ferreira voor haar inzet de foto's voor dit artikel op tijd te leveren. Deze jonge kunstenares was verantwoordelijk voor de voortreffelijke organisatie van dit FIDEM congres en de tentoonstelling.

Is een platgereden frisdrankblikje een penning?

Een impressie van een onbevooroordeelde congresganger

HANS DORRESTEIN

Mijn bezoek aan de congrestentoonstelling van de FIDEM 2004 was voor mij een intrigerende gebeurtenis. Voor diegenen die het niet weten: FIDEM staat voor Fédération Internationale de la Médaille. Het is de wereldorganisatie voor penningkunstenaars, -verzamelaars, museummedewerkers en overige geïnteresseerden in penningkunst. Elke twee jaar organiseert FIDEM een congres waarvoor de leden uit alle windstreken van de wereld samenkomen. Tussen 25 en 29 oktober 2004 werd het 29ste FIDEM-congres gehouden in Seixal in Portugal.

De wereld van de numismatiek is redelijk nieuw voor mij en mijn kennis van penningen is beperkt tot het niveau van een liefhebber en, op bescheiden schaal, verzamelaar van beeldende kunst. Bij museum- en galeriebezoeken kom ik zo nu en dan penningen tegen die ik dan met grote belangstelling bekijk. Maar om mezelf een kenner van penningen te noemen gaat me veel te ver. Misschien wel de beste gelegenheid om mijn kennis op het gebied van penningen op een hoger plan te krijgen, was een bezoek aan het congres van de FIDEM in Portugal.

In eerste instantie was het de bedoeling dat ik de eerste twee dagen van het congres zou bezoeken. Maar vanwege een ingelast bezoek op de tweede dag aan het Museu do Papel Moeda (Geldmuseum in Porto), is mijn congresbezoek beperkt gebleven tot de eerste dag. Op die dag heb ik zowel de congresopening als de opening van de congrestentoonstelling kunnen meemaken.

Het meest intrigerende aan de opening van het congres waren in mijn ogen de twee uren die er aan vooraf gingen. Een bonte verzameling van congresbezoekers uit tal van landen

Helder Batista, Hand (FIDEM-penning 2004). Brons, 80 mm

druppelde het congrescentrum binnen. En ze kenden elkaar allemaal! Belgen kenden Australiërs, Japanners kenden Tsjechen en Nederlanders kenden Amerikanen. Kortom, iedereen kende iedereen, behalve ik. Maar gelukkig voor mij bleek al snel dat penninglieffhebbers verre van eenkennig zijn. Ik werd liefdevol opgenomen in de warme schoot van de liefhebbers van de giet- en de slagpenning.

De officiële openingsbijeenkomst van het congres was voorbehouden aan een aantal al wat oudere heren in stemmige kostuums die lange en niet al te boeiende betogen hielden. Leuk was wel dat (alweer) een Nederlandse kunstenaar er met de FIDEM *Grand Prix* vandoor ging. Die eer viel deze keer Elisabeth Varga met haar *Prins Clauspenning* ten deel. Omdat Elisabeth Varga zelf niet aanwezig was in Portugal nam Carolien Voigtmann, Nederlands gedelegeerde in de FIDEM, de prijs namens haar in ontvangst. Na afloop van de openingsbijeenkomst vertrok het hele gezelschap naar een ander gebouw in Seixal waar de congrestentoonstelling was ingericht.

Het kan te maken hebben gehad met mijn voorzichtige verwachtingspatroon, maar de tentoonstelling was voor mij een aangename verrassing. Op een eenvoudige maar zeer effectieve en toegankelijke manier waren de inzendingen tentoongesteld. Keurig gerangschikt per land in één of meer overzichtelijke vitrinekasten. Sommige inzendingen waren zeer traditioneel te noemen, waarmee ik overigens geen uitspraak doe over de kwaliteit van de betreffende inzending. Andere inzendingen zochten duidelijk de grenzen op van de penningkunst. Het overgrote deel van de getoonde penningen en objecten viel bij mij duidelijk in de smaak. Een penning hoeft van mij niet per se rond en plat te zijn. Ik heb in de tentoonstelling prachtige voorbeelden gezien van ruimtelijke objecten die je door hun vorm moeilijk een penning kon noemen, maar die door hun omvang of door het idee dat er achter zat toch volstrekt niet misstonden. Juist in die variatie zit vaak de schoonheid en de verrassing. Maar of je een platgereden frisdrankblikje nu een penning mag noemen...?

"Iedereen kende iedereen"

Hans Dorrestein werkt sinds 1 februari 2004 als projectmedewerker communicatie bij het Geld- en Bankmuseum in Utrecht.

Balanceren op de grens

Een kennismaking met de penningkunst

LIDEWIJ SPITSHUIS

Een jaar of zes geleden is het geweest, mijn eerste kennismaking met de penningkunst. Ik zat in mijn laatste jaar op de Vakschool voor Edelsmeden en Fijne techniek in Schoonhoven, toen we de verrassende opdracht kregen een penning te ontwerpen met het thema: 'beïnvloeding'. De opdracht werd gegeven vanwege het 26ste FIDEM-congres in Den Haag.

Ik associeerde penningen een beetje met oubolligheid. Ik dacht aan bronzen of messing schijfjes, bedoeld om iets of iemand te gedenken. Meestal rond of ovaal van vorm en aan twee kanten voorzien van afbeelding en tekst in een niet al te diep reliëf. Op het eerste gezicht leek mij het ontwerpen van een penning geen bijzondere uitdaging.

Mijn toenmalige leraar, Louis Hankart, prikkelde ons om onderzoek te doen naar de penningkunst, zodat we onze eigen visie erover konden vormen. Wat betreft materiaalgebruik, stimuleerde hij het zoeken naar nieuwe mogelijkheden en nieuwe technieken. Zelf ontwierp hij dat jaar de penning *Forms creating Space* door middel van een 3D-tekenprogramma. Het ontwerp werd met behulp van een plotter uit was opgebouwd, waardoor er een model ontstond dat vervolgens in zilver werd gegoten.

Lidewij Spitshuis, Beïnvloeding, 1998

Ik ontdekte dat penningen helemaal niet per definitie rond en vlak hoeven te zijn. Eigenlijk zijn alle vormen mogelijk, zo lang het maar handzame objecten blijven met een zekere duurzaamheid. En hoe klein ze ook zijn, ze zijn zeker niet eenvoudig. Door middel van beeld, typografie, materiaal en vorm communiceren ze iets: een herinnering, een gebeurtenis, een gedachte... Daargelaten of datgene wat ze communiceren ook daadwerkelijk de bedoeling van de maker is. Op het relatief kleine driedimensionale oppervlak van een penning gebeurt van alles.

Een penning kan een vraag oproepen. Zij kan ook een vraag stellen. Soms daagt een penning uit opgepakt te worden, om haar van alle kanten te bekijken, om er iets mee te doen. Soms gaat het om een kunstuiting, wat dan resulteert in een voorwerp dat gewoon mooi is om te zien, een hebbeding. Iets wat in een doosje thuis hoort en waar de bezitter zo nu en dan naar kijkt.

De penning die ik uiteindelijk maakte naar aanleiding van het thema 'beïnvloeding', is een conceptuele penning waarbij de tactiele ervaring een belangrijke rol speelt. Het is een klein, rood fluwelen kussentje met

daarin verborgen de werkelijke penning: een relatief zware, loden schijf. In het lood is de tekst 'Inner effects Outer' geslagen. Het kussentje kan opgeborgen worden in een klein houten doosje.

Ontwerpen en vervaardigen

Ruim anderhalf jaar geleden studeerde ik af aan de Design Academy in Eindhoven, een academie waar studenten opgeleid worden tot ontwerper. Sindsdien werk ik zelfstandig en houd me voornamelijk bezig met visuele communicatie: het bedenken van concepten om informatie over te brengen op een bepaalde doelgroep. De uiteindelijke oplossingen zijn vaak grafisch van aard, maar ook maak ik animaties, bedrijfspresentaties, websites en producten. Wat ik meegekregen heb op de academie, is het vormen van een idee of visie op een vrije manier, zoals een beeldend kunstenaar dat doet, maar tegelijkertijd rekening houdend met de eisen die de maatschappij stelt. Door middel van het analyseren en ontrafelen van een onderwerp, probeer ik tot een goed product of concept te komen.

In mijn vrije uurtjes werk ik aan 'HIDDEN', een typografische sieradenlijn. Elk sieraad uit de reeks bevat een tekst: de ene keer is het direct leesbaar, maar een andere keer is het verborgen en moet je er iets voor doen om het te kunnen lezen. De teksten die ik gebruik, doen me iets, intrigeren me. Soms zijn het woorden of zinnen die ik tegenkom in het dagelijkse leven, dan weer gebruik ik zelf geschreven teksten. Ik probeer in dit project te combineren wat ik graag doe: op de eerste plaats natuurlijk het ontwerpen en vervaardigen van sieraden, maar ook zijn taal, verpakking en grafische vormgeving belangrijke elementen. Ieder sieraad heeft een eigen verpakking met een bijbehorende grafische uitleg.

Een intieme vraag in een
Spiegelend sieraad
Ben ik mooi?

Mooi zijn
Mooi maken
Soms vind ik mezelf lelijk
In de spiegel
Maar soms ook mooi

Is mooi voelen
Mooi genoeg?

Inspiratie

Ik laat me inspireren door kunstenaars en vormgevers die zich bezighouden met de vraag: 'Wat is een penning? En wanneer houdt een penning op een penning te zijn?' Ik ben geïnteresseerd in ontwerpen die balanceren op de grens van de penningkunst, ontwerpen die los komen van het oude imago.

Een prachtig voorbeeld vind ik nog steeds de penning *Uitdijend Heelal* door Barbara Kletter uit 1997. Misschien komt het door mijn achtergrond als goudsmid, waardoor ik geïnteresseerd ben in fijne mechaniek, zoals slotjes en scharnieren, maar haar kleine, ruimtelijke object nodigt hoe dan ook uit om aangeraakt te worden, om er mee te spelen. Door het verschuiven van

Barbara Kletter, Uitdijend Heelal, 1997

onderdeeltjes, treedt er een verandering op in het beeld dat het object geeft. Het geheel is helder vormgegeven in mat, roestvast staal: een koel en afstandelijk materiaal, waardoor het niet zo zeer het karakter van een kunstobject krijgt, maar juist een industrieel product wordt.

Een ander voorbeeld van een ontwerper die mijn interesse wekt, is Mirjam Mieras met haar *Zuidpoolpenning* uit 1998. De kijker wordt uitgenodigd om handschoenen, discreet bedrukt met een typografische uitleg, aan te doen om een gematteerde glazen schijf uit een vilten omhulsel te nemen. Bijzonder vind ik dat dit werk gaat over de ervaring van degene die het object bekijkt (misschien beter gezegd: degene die het object gebruikt) en de associaties die de afzonderlijke elementen oproepen.

Het vermelden waard vind ik ook een recenter werk uit 2002: haar ontwerp voor de Biochemical Society Award. Het is een eenvoudig en helder penningachtig geheel geworden, dat door onderzoek en analyse op een voor haar tot dan toe nog onbekend terrein is ontstaan. De manier waarop ze omgaat met typografie is bescheiden en stijlvol. Rustig en in balans.

Al bladerend door penningcatalogi en surfend op internet valt het me op dat het merendeel van de hedendaagse penningen nog steeds wordt vervaardigd door middel van traditionele technieken: het gieten en slaan van diverse metalen. Worden nieuwe, moderne technieken misschien gezien als iets beangstigend of roept het onbegrip op?

In Nederland is de penningkunst verbonden met de beeldhouwkunst. Sporadisch houden ook industrieel ontwerpers, vormgevers en grafisch ontwerpers zich ermee bezig. Wanneer verschillende disciplines zich toeleggen op het ontwerpen van penningen, betekent dat er een verscheidenheid ontstaat in inzicht, benadering en materiaalkeus. Dat houdt natuurlijk niet in dat iedereen maar moet gaan

Lidewij Spitsbuis, Sometimes I feel beautiful, 2004. Zilver

proberen de traditionele technieken en materialen los te laten, maar verschil in opvatting is van belang voor een gezonde ontwikkeling van de penningkunst. Want waar ruimte is voor experiment, worden deuren geopend voor een volgende generatie ontwerpers.

Sometimes I feel beautiful

Voor mij heeft het bedenken en maken van kleine objecten en sieraden vrijwel stil gelegen tijdens mijn studie aan de Design Academy, maar de interesse in penningkunst is blijven bestaan. En dat heeft na mijn afstuderen vrijwel direct geresulteerd in een zilveren penning met de titel *Sometimes I feel beautiful*, die ik inzond voor het FIDEM-congres in Portugal. Het is de eerste uit de eerdergenoemde reeks typografische sieraden en draagt dan ook het label HIDDEN001.

Ik heb voor deze penning geen gebruik gemaakt van hightech materialen en technieken. De penning is op een traditionele manier vervaardigd, eenzaam achter de werkbank in een oplage van slechts twee stuks. Het is een object, dat het midden houdt tussen een sieraad en een penning. Er staat geen afbeelding op, geen naam en ook geen jaartal. Slechts donkere, raadselachtige tekentjes liggen net onder het oppervlak. Een glimmend, zilveren voorwerp is het geworden met een aardig gewicht. Je krijgt het gevoel dat je er voorzichtig mee moet zijn en dat je het stevig vast moet houden.

Om de penning volledig te kunnen bekijken, anders gezegd, om de betekenis te onthullen, moet je er juist iets mee doen: je moet ermee spelen. Door het idee los te laten voorzichtig te moeten zijn en het object door middel van de zwarte touwtjes te laten draaien, veranderen de vreemde, geheimzinnige tekentjes in een leesbare tekst: 'but am I?', een reactie op de titel van de penning *Sometimes I feel beautiful*.

Tijdens het ontwerpproces heb ik me de vragen gesteld: 'Wat is mooi zijn eigenlijk?' en 'Vinden andere mensen mij mooi?'. Intieme vragen die je niet zomaar aan iedereen stelt. 'Ben je mooi als je jezelf mooi voelt of ben je mooi als je voldoet aan de schoonheidsnormen die door de maatschappij bepaald worden? Voel je je mooier als je door anderen mooi gevonden wordt, of ben je pas écht mooi als je jezelf mooi vindt, ongeacht wat anderen van je denken?'

Tot zover de impressie van mijn kennismaking met penningen. Intussen werk ik rustig verder aan mijn droom om ooit nog eens zelf een bijzondere bijdrage aan de penningkunst te leveren, waarbij ik net als Barbara Kletter en Mirjam Mieras zal balanceren op de grenzen. Het is in ieder geval een mooi streven.

Nadere informatie op *www.lidewij.net*

Ingezonden mededeling

In het artikel 'Penningkunst op internet' in *de Beeldenaar* 2004-5 wordt vermeld dat op museale sites weinig aan penningen te vinden is. Helaas is hierbij de onlangs vernieuwde site van het Rijksmuseum over het hoofd gezien, waarvoor dit verwijt bovendien niet opgaat. Hoewel de site nog niet in alle opzichten optimaal is, kan men via 'Wetenschap' en vervolgens 'Zoeken in de collectie voor professionals' gegevens oproepen over bijna 8500 penningen en ruim 750 munten in de collectie van het Rijksmuseum. Een groeiend aantal is bovendien te bekijken, al gaat het op dit moment helaas slechts om één zijde van elke penning. Op de door het Rijksmuseum en de Koninklijke Bibliotheek gemaakte website *www.digitaleatlasgeschiedenis.nl* met circa 300 penningen en vele prenten van het Rijksmuseum en pamfletten van de KB kunnen wel beide zijden worden bekeken.

Gijs van der Ham,
Conservator Penningen Rijksmuseum Amsterdam

'Mijn rijkdom zit in mijn handen'

Sanford Saltus Award voor Theo van de Vathorst

JANJAAP LUIJT

Een mannetje dat door een toneelgordijn gluurt, een baby die zich vol afschuw van de moederborst afwendt en een man met een geweldige schroef door zijn hoofd: het zijn drie willekeurig gekozen voorbeelden van voorstellingen die terugkeren in penningen van de Utrechtse beeldhouwer Theo van de Vathorst (1934). Aan deze gezaghebbende beeldhouwer wordt dit voorjaar in New York de *J. Sanford Saltus Award for Signal Achievement of the Medal* uitgereikt. De Saltus Award bestaat sinds 1913 en is in de loop van de tijd uitgegroeid tot een van de belangrijkste prijzen binnen de wereld van de penningkunst. Aanvankelijk kwamen uitsluitend Amerikanen in aanmerking, maar sinds 1983 kan de prijs ook aan buitenlandse penningmakers worden uitgereikt. Na Marianne Letterie (1994) en Guus Hellegers (2001) is Theo de derde Nederlander die de eer heeft de prijs te ontvangen. Naast een zilveren penning bestaat de prijs uit een tentoonstelling in de expositieruimte van de American Numismatic Society (ANS) in New York.

Van de Vathorst heeft zo'n honderd penningen op zijn naam staan, in maat variërend van drie tot twaalf centimeter in doorsnee, de meeste rond, andere vierkant of anderszins afwijkend van vorm. Ongeveer de helft is gemaakt in opdracht om een gelegenheid te markeren, een persoon te herdenken of als relatiegeschenk. Tegenwoordig maakt Van de Vathorst uitsluitend nog vrij werk.

Humor

Kenmerkend voor Van de Vathorsts penningen is het verband dat hij legt tussen de voor- en achterzijde en de humor die in zijn werk aanwezig is. Een voorbeeld is de *Nieuwjaarspenning 1982 Theater*, waar het mannetje dat aan de ene kant door het gordijn kijkt aan de andere kant van achteren te zien is. Met deze doorbreking van het platte

Nieuwjaarspenning 1982 Theater. Brons, Ø 80 mm

HEYTZE op vrijdag

VATHORST

Wie sloeg de wereld,
vat vol tegenstrijdigheden,
mooier plat dan hij?

Alles richt zich op
en spreekt uit honderd
bronzen amuletten:

een naakte vrouw
voor in je handpalm,
Houdini in de touwen,

een kop met koppijn,
een artiest die gluurt
door zijn gordijn,

een trommelaar met
trom - Sinte Maarten
en de deuren van de Dom.

Utrechts Nieuwsblad,
12 november 2004

vlak ontstaat een volwaardig driedimensionaal kunstwerkje.

Voor het nieuwe jaar 1996 maakte Van de Vathorst een *Anti-melk penning*, waarop een baby-achtig mannetje vol afschuw twee borsten wegduwt. Het idee hiervoor ontstond nadat hij in een bruine kroeg in Frankrijk boven de toog een aan Henri de Toulouse-Lautrec toegeschreven spreuk had gelezen: 'Je boirai du lait quand les vaches mangeront du raisin' oftewel 'Ik zal melk drinken als de koeien druiven eten'. Op de voorzijde van de penning modelleerde hij zichzelf die zelfs als kind de moedermelk zou hebben afgewezen. Op de andere kant verbeeldde hij een uier als verwijzing naar de koeien die druiven moesten eten, omgeven door het Franse citaat.

'Het echte, het met je duim boetseren op een klein stukje komt steeds minder voor,' zo zegt hij. 'Dat zie je aan zo'n munt voor prinses Amalia met z'n technische benadering. Dat is misschien wel leuk, maar het heeft voor mij niets met penningkunst te maken. De arbeidsintensieve manier waarop medailleurs vroeger werkten is nu volledig uit de tijd.'

Voorheen verkochten verschillende galeries in binnen- en buitenland de penningen van Theo van de Vathorst. Een aantal moest in de afgelopen jaren zijn deuren sluiten, waardoor winkelverkoop tegenwoordig uitsluitend nog plaatsvindt via galeries in New York en Florida, en via de kunstenaar zelf. ■

LITERATUUR

LOUK TILANUS *Theo van de Vathorst. Het beeld en het verhaal* (Zwolle 2004).

A.J. DE KONING De penningkunst van Theo van de Vathorst *De Beeldenaar* 27 (2004) 215-234.

Hoofdpijnpenning, 2004. Brons

Menselijke gestalten in brons

Het werk van Magdalena Lesniak

JADWIGA POL-TYSZKIEWICZ

In 1996 werd haar werk voor het eerst gepresenteerd op de FIDEM-expositie in het Zwitserse Neuchâtel. Sindsdien nam zij deel aan deze presentaties en ook in 2004 was zij in Portugal op het FIDEM-congres aanwezig. Niet alleen voor Polen, maar wegens haar huwelijk en verhuizing naar Canada ook als vertegenwoordigster van dat land. Haar naam: Magdalena Lesniak.

Lesniak is geen onbekende voor de Nederlandse penningliefhebber. Tijdens het 26ste FIDEM-congres in Den Haag (1998) hield zij een voordracht over haar werk en trokken haar plaquettes op de expositie in het Scheveningse museum Beelden aan Zee sterk de aandacht door het afwijkende uiterlijk: menselijke gestalten gegoten in dun brons, vaak met toevoeging van een ander materiaal, zoals gaas, glas, bont, een fluwelen kussentje of een achtergrond in een afwijkende kleur. Wat toen meteen opviel was de vlotte, gewaagde vorm van haar werk.

In 1994 behaalde Lesniak haar diploma in 'medal making' bij de afdeling beeldhouwen aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Warschau en sindsdien nam zij regelmatig deel aan tentoonstellingen, voornamelijk in Polen. Zij hoort tot de dynamische groep Poolse penningkunstenaars die hun wortels in de naoorlogse geschiedenis van dit land hebben. Direct en indirect stammen zij uit de school van Zofia Demkowska: een beeldhouwer en medailleur met een heldere en verreikende artistieke visie en solide kennis op het gebied van numismatiek en penningkunde. Demkowska leidde in de jaren zeventig als pedagoog aan de Warschause Academie voor Beeldende Kunsten een hele generatie medailleurs op, die de Poolse penningkunst internationaal beroemd maakten. Haar spirituele nalatenschap wordt nu nog gedragen in het hart en het werk van leerlingen, zoals Ewa Olszewska-Borys, Stanislaw Cukier en Danuta Solowiej. Professor Demkowska streefde een vrije omgang met de vorm, de compositie en de structuur van de penning na met in het achterhoofd het besef en de kennis van de traditionele waarden op dat gebied. Magdalena Lesniak was een leerling van Piotr Gawron, Demkowska's assistent, en zodoende met haar vernieuwende ideeën in aanraking gekomen.

In het najaar van 2004 exposeerde Magdalena Lesniak haar beelden en plaquettes op een tentoonstelling in de Tobbe Galerij te Voorburg. Veel van de getoonde beelden en plaquettes hebben de vrouwelijke torso als thema en vallen op door de expressieve vorm van uitbeelden. Zij zijn dynamisch en krachtig neergezet. Lesniak toont haar fascinatie voor de vorm van het vrouwelijke

Venus, 2004

Kiss

lichaam en lijkt op dat onderwerp nog lang niet uitgekeken. Vooral de ronde vormen intrigeren en inspireren haar, dus niet het tegenwoordig geldende slanke schoonheidsideaal, maar de 'gewone' anatomische lichaamsbouw. De kunstenares werkt graag op klein formaat, haar torso's zijn bijvoorbeeld niet hoger dan 25 cm. Toch kan zij op een zeer suggestieve manier haar verhaal vertellen en haar artistieke identiteit laten zien. Een van haar kenmerken is de omgang met het materiaal waarin zij werkt. Zij laat brons tot zijn recht komen; de oneffenheden die ontstaan tijdens het gietproces worden vaak opzettelijk niet weggewerkt, maar dragen bij aan de structuur van het beeld. Het wekt de suggestie van ruwheid en oorspronkelijkheid.

Bij de tweedimensionale plaquettes valt deze eigenschap ook waar te nemen. Het oppervlak is hier plat en zeer beperkt, waardoor Lesniaks grote gevoel voor plastische vormgeving des te meer opvalt. De menselijke figuren en de paarden die zij als onderwerp voor plaquettes kiest, worden uitermate treffend in een pose of beweging weergegeven. Haar paarden springen in de wei, rennen, rusten en liefkozen. Hier spreekt de grote genegenheid van de kunstenares voor dit sierlijke dier. Deze werken zijn in dun brons gegoten en vervolgens elk afzonderlijk gepatineerd. Elk exemplaar krijgt zo zijn eigen kleur en karakter. Vaak voegt zij een ander materiaal toe om de frivoliteit te benadrukken en uit te nodigen het werk aan te raken. Iets dat volgens haar, met het koude brons niet snel zou gebeuren.

Magdalena Lesniak heeft als kunstenaar een missie. Zij ziet zichzelf als bemiddelaar tussen de metafysische wereld van gevoelens en de werkelijkheid. De kunstenaar is getekend en verdoemd en ziet schoonheid daar waar anderen die niet zien. Een interne imperatief van een kunstenaar fixeert en transformeert de opgemerkte schoonheid en laat andere mensen daaraan deelnemen door ernaar te kijken. Zij heeft ook haar grote wens: 'Het komt wel eens voor dat ik bij het zien van effecten van creatieve inspanning van mensen, blij glimlach. Mijn grote wens is dat tenminste één persoon datzelfde gevoel ervaart bij het bekijken van mijn werk. Dat zijn glimlach voortkomt uit blijdschap en niet uit medelijden.' Tijdens de expositie in Voorburg is deze wens zeker in vervulling gegaan, zoals ze zelf bij de opening heeft kunnen constateren.

Pegasus

Schoonhoven in de penningprijzen

GER BOONSTRA

De afgelopen twee jaar heeft een groep studenten van de Vakschool Schoonhoven zich bezig gehouden met het ontwerpen en uitvoeren van penningen. Het begint zo langzamerhand een traditie te worden dat de school tijdens het laatste jaar van de specialistische opleiding voor goudsmeden een penningproject in het lesrooster opneemt. Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum (NGZKM) – eveneens gevestigd in de zilverstad – begeleidt deze projecten met veel enthousiasme, want naast gouden en zilveren historische voorwerpen, moeten ook die van aanstaande goud- en zilversmeden getoond worden. De uitstekende samenwerking tussen de opleiding en het museum maakt het mogelijk dergelijke projecten en presentaties te verwezenlijken.

Jubileumpenning

Het thema voor het penningproject 2003 was: 'Ontwerp een Jubileumpenning met als doel het 50-jarig bestaan van het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum en zijn 25-jarig verblijf in de stad Schoonhoven te memoreren.' De ontwerpen moesten de begrippen goud, zilver en klokken symbolisch verbeelden, zo mogelijk aangevuld met de geografische gegevenheden Utrecht en Schoonhoven. Ook kon de mogelijkheid de gevonden vorm met een eenvoudige methode te reproduceren in het ontwerp worden meegenomen en een pré kunnen zijn bij de beoordeling.

Vierentwintig studenten leverden op tijd hun werkstuk in ter beoordeling. Een jury bestaande uit de (oud-)docenten van de Vakschool Andri Mink, Louis Hankart en Geertrui Visser, Ger Boonstra namens het NGZKM en Greet Kemper-Koel als afgevaardigde van de Vereniging voor Penningkunst (VPK) bekeken de werkstukken kritisch.

Met zijn industrieel ogende penning, voornamelijk bestaande uit roestvast staal met subtiele toevoegingen van zilver, goud en geanodiseerd titanium, kwam Dieter Volkers (1983) in aanmerking voor de eerste prijs. Hij voldeed aan de meeste eisen, gekoppeld aan een zeer goede uitvoering.

Als tweede prijs heeft de jury gemeend Liesbeth Busman (1977) te moeten aanwijzen voor een ongewone en exotisch aandoende penning bestaande uit de materialen papier-maché, goud, bladgoud, zilver, leder en glas. De begrippen goud, zilver en tijd heeft zij op een bijzondere manier in beeld gebracht. Gezien de verpakking ben je geneigd het op de weg door de tijd in te pakken en zo nu en dan uit de doeken te doen, om de herinnering aan het museum in stand te houden.

Sanne Swart (1982) maakte twee objecten om het thema te verbeelden.

Sanne Swart, Liesbeth Busman en 1e prijswinnaar Dieter Volkers

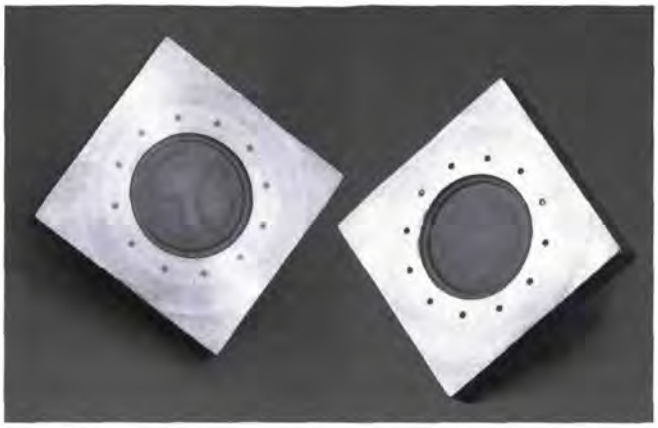

Dieter Volkers (1983) Geanodiseerd titanium, goud, zilver, glas

Liesbeth Busman (1977) Leder, glas, goudlak, bladgoud, zilver, papier-maché

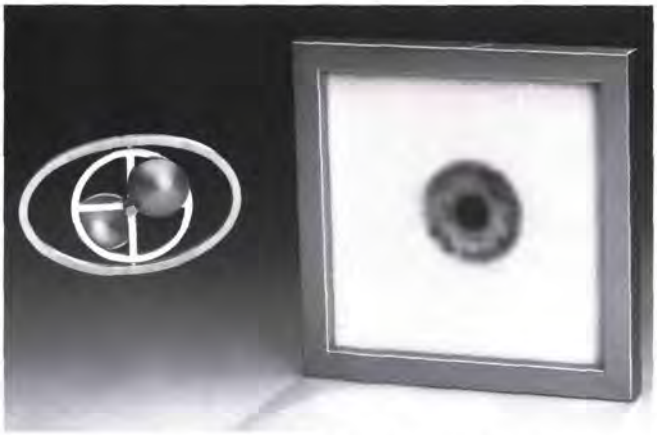

Sanne Swart (1982) Zilver, goudlak, messing verguld, siliconen rubber, stof

Een geheimzinnige afbeelding van een vaag oog in een aluminium lijstje en een sieraadachtig object waarvan het binnen gedeelte om zijn as kan tollen. Het suggereren van de tijd in edelmetalen gevat, schijnbaar waargenomen door een 'alziend' oog.

Geboortepenning

De opgave in het jaar 2004 was het bedenken en uitvoeren van een geboortepenning. Een extra stimulans was de geboorte van onze koningin in spe, Catharina-Amalia. Het onderzoeken door de studenten van de groep familiepenningen neemt daarmee in de loop van de tijd een vervolg. Ger Boonstra verzorgde een inleidende les op de Vakschool en toonde een reeks moderne penningen aangevuld met enige historische voorbeelden. De vakdocenten stelden een reader samen met relevante artikelen over hedendaagse penningkunst en een opsomming van de vele technische mogelijkheden binnen de school. Vanuit de woordgeschiedenis van het begrip Geboorte werden ook elementen aangedragen ter verbeelding. De ontwikkel- en uitvoeringstijd was ook deze keer vastgesteld op vier weken.

Net voor de zomervakantie vond de jurering plaats in de Vakschool Schoonhoven, door een jury die, met uitzondering van Geertrui Visser, dezelfde samenstelling had als in 2003.

Deze keer stuurden dertien studenten hun penning in. De jury kwam na intensieve inspectie van de werkstukken tot consensus wat betreft de beste resultaten.

Als eerste prijs kwam de penning van Greetje van den Geest-van Beveren (1983) uit de bus. Op beheerst sensitieve manier had zij een uit zilver gedreven spiraalvorm gehamerd. In de in het centrum uitgespaarde vorm was een verguld zilveren kluit van kleine bolletjes geplaatst die bij beweging van de spiraalvorm mee kon deinen met haar

omgeving. Verborgen in de binnenkant van de spiraalvorm is plaats voor een poëtische tekst betreffende de geboorte. Het geheel kan worden opgeborgen in een speciaal uit een berken tak gedraaid doosje met dekseltje. Deze penning straalt een grote tederheid uit, die tevens vele associaties met het ontvangen van een aantal cellen en het ontstaan van een vruchtbeginsel opriep.

De tweede prijs ging naar Eveline Bukman (1983) die een verschuifbare penning met een zeer persoonlijk stempel had vervaardigd. Al naar gelang de wens van de gebruiker kunnen losse schijven met daarop kleine foto's van het te gedenken kind voor een rond venstertje worden geschoven. De voorstellingen op de schijfjes zijn verschillend en vertonen diverse fasen van de pré- en postnatale periode. Het geheel kon in een bijpassende doos worden verpakt.

Als derde prijs werd de penning van Kaja Hasnaoui (1980) uitgekozen. Een penning met twee ten opzichte van elkaar verdraaibare delen. Een transparant aan de bovenzijde laat een fond zien met een omschrift. Doordat de gegraveerde tekst zich op het transparante deel van de bovenzijde bevindt, kan de betekenis van het omschrift zich langzaam onthullen. Deze betekenis wordt pas zichtbaar door actie van de gebruiker of gebruikster.

In de loop der jaren valt steeds weer de worsteling op van de studenten tussen het bedenken van een sieraadachtig object en een penning in de min of meer traditionele vorm. In eerste instantie zien zij dat het afzetten tegen de in hun ogen zeer oubollige penningvorm een voorwaarde is om ja te zeggen tegen een dergelijke opdracht.

Zij moeten zich in zeer korte tijd inleven en -lezen in de voor hen in de meeste gevallen onbekende materie. De studenten zijn vaak stapelaars van kleine verhaaltjes. Ze zijn ook gevoelig voor net even andere materialen. Hun

Greetje van den Geest-van Beveren (1983)
Gesmede spiraal, zilver en zilver verguld

Eveline Bukman (1983)
Draaiende voorstellingen-kleuren zilver, geanodiseerd zilver, plastic foto's

Eveline Bukman (1983)
Draaiende voorstellingen-kleuren zilver, geanodiseerd zilver, plastic foto's

Kaja Hasnaoui (1980)
Draaiende tekst, zilver, plastic

Prijsuitreiking Jubileumpenning, Museum/Vakschool Schoonhoven 2003

terrein is het tonen van het demonstratief aanwezige object. Zij kennen dit goed uit hun eigen vakgebied: het goudsmeden en het maken van sieraden. Anders dan de beeldhouwerspenningen die over het algemeen in kleine kring worden getoond en van hand tot hand gaan. Ook anders dan de door de industrieel-vormgever vervaardigde penning, die denkt aan de technische realiseerbaarheid. Het is dan nog meer een verkoopbaar product dat in een, als dat wordt gewenst, grote oplage kan worden vervaardigd. Vakschoolstudenten bevinden zich op een splitsing van wegen. Het zou misschien een aanbeveling zijn om na te denken over deze situatie, zodat ook na afloop van de opleiding dit penningtalent actief blijft en de studenten zich niet beperken tot één enthousiast incident. Mogelijk ligt hier een opgave voor de Vereniging voor Penningkunst?

Ger Boonstra is verbonden aan het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven

Penningen en zilversmeden

Sinds de Middeleeuwen vervaardigen goudsmeden in onze streken penningen uit edelmetaal. Geslagen, gegoten en gegraveerd, in de zeventiende eeuw ook gedreven en als holle doosachtige penningen op de markt gebracht. In de achttiende eeuw zien we veel als unica door zilversmeden geconstrueerde en gegraveerde penningen.

De markt werd verder voorzien van met de schroefpers fabrieksmatig vervaardigde penningen. Naar tekeningen en prenten vervaardigden graveurs stempels die het persen van penningen in grote oplagen vergemakkelijkten. In een aantal gevallen werden deze penningen ook in goud uitgevoerd. Gedurende de negentiende eeuw kwamen er weinig goud- en zilversmeden aan de penningfabricage te pas. Met de komst van de penningfabriek van Begeer in Utrecht aan het eind van die eeuw worden onder andere goud- en zilversmeden uitgenodigd ontwerpen te vervaardigen die vervolgens ondermeer in edelmetaal werden vertaald.

Naast de penningfabrieken bepaalden de aan de Amsterdamse Rijksacademie onder prof. Bronner opgeleide medailleurs de moderne penningmarkt. Deze stroom van medailleurs werd voortgezet door de studenten onder supervisie van Bronners leerling en opvolger Esser. Pas in de jaren zeventig van de twintigste eeuw staken de mensen uit het goud- en zilvervak weer hun hoofden boven het maaiveld. Sinds die tijd zijn de edelsmeden niet meer uit beeld geweest. Een nieuwe groep van ontwerpers heeft de markt in de laatste decennia betreden en wel die van de industrieel-vormgevers/designers.

Wordt het geen hoog tijd dat de goud- en zilversmeden zich bezinnen op hun positie in de markt?

'Over the Edge'

VPK organiseert masterclass moderne penningen

GEER STEYN

De penningkunst heeft zich ontwikkeld tot een zelfstandige kunst, soms met verwijzingen naar andere kunsten. De penning hoort nergens thuis, onttrekt zich aan instituties. De penning is een weerslag van eigenzinnig denken en stelt steeds de vraag 'Wat is een penning?' en 'Hoe ziet hij eruit?' De penning is een gebaar.

De masterclass 2004-2005 creëert analytische en kritische vermogens; condities om tot een penning als hedendaags kunstwerk te komen: een beeldende mentaliteit. Vanuit diverse disciplines wordt over het fenomeen penning gedacht met als bindende mentaliteit: het gevoel voor het kleine, dat wil zeggen in het kleine groot zijn: het gebaar. Vanuit een reeks van beperkingen wordt gezocht naar een 'net even anders'. In ons land is men goed in dit creatieve anarchisme, voor zover het uitmondt in een beeldtaal en een kwalitatieve, beeldende uitspraak.

Met uitzondering van incidentele aandacht op de academies in Schoonhoven en Den Haag bestaat er bij de kunstopleidingen in Nederland geen belangstelling voor de penningkunst. Het gevaar bestaat dat ze wegglipt als water in de hand. Het is dan ook van groot belang dat regelmatig het maken van penningen aan de orde wordt gesteld, waardoor het ongrijpbare een beeldende kwaliteit kan blijven. De masterclass *Over the edge* is zo'n poging.

Niet allerlei buitenissige voorwerpen worden als doel gezocht om onder het juk van regels en beperkingen uit te komen. Geen penningen, zoals we die sinds de jaren zestig van de vorige eeuw op internationale tentoonstellingen hebben ontmoet, zoals briefopeners, gloeilampen, schaamhaar en oude nagels in dikke blokken polyester gegoten. Dat zijn makkelijke oplossingen en verdoven eerder de geest dan dat we er wakker van liggen. Het gaat in de masterclass om de ontwikkeling van een beeldend denken, waarin een aantal voor de penningkunst typische waarden onderzocht wordt, zoals maat, vorm, tweezijdigheid, materiaal, de betekenis van een gebaar.

Een pak klei weegt tien kilo: daarin ligt de allure van een kathedraal verborgen. Formele beperkingen zullen het resultaat van keuzes zijn en als zodanig een basis tot een beeldende uitspraak betekenen. Een beperking geeft richting aan de artistieke vrijheid. Een penning is klein van maat, maar kan een groot gebaar in zich bergen. Zijn verschijningsvorm is van belang om dit grote gebaar te dragen en vooral objectief te laten lezen.

De deelnemers aan de masterclass zijn gekozen, omdat zij in de presentatie van hun werk een bepaalde beeldende visie hebben laten zien, van waaruit verwacht mag worden dat eenieder zijn eigen 'edge' en die van de penningkunst kan zoeken. De deelnemers moeten een beeldend inzicht hebben om die grens te kunnen loslaten omwille van het vinden van de terra incognita.

Het gematerialiseerde denkproces

Het bijzondere van de masterclass is dat geen eindresultaten onder de loep worden genomen, wel het ontstaansproces. Gedurende de masterclass zal eenieder in zijn eigen werkruimte een penning ontwerpen. De staat waarin het werk verkeert, vormt tijdens de

sessies het uitgangspunt voor de discussie. Elk werk gaat door de handen van alle deelnemers en wordt geanalyseerd en becommentarieerd. De discussie maakt het werk en de deelnemers kwetsbaar, maar heeft bovenal een objectiverende werking, waarmee de maker zijn penning verder kan ontwikkelen. Hoe groter het onderlinge vertrouwen, des te scherper de kritiek. De kleinschaligheid van de masterclass en de grote betrokkenheid van de deelnemers zijn een voorwaarde om tot dit vertrouwen te komen. ■

De eerste sessie

CAROLIEN VOIGTMANN

Op 20 november 2004 vond in de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag de eerste masterclass *Over the Edge* plaats. De eerste in een serie van zeven masterclasses, die zich ten doel stelt de status van de huidige Nederlandse penningkunst op een ander plan te brengen en zo een bijdrage te leveren aan de toekomst van de penning.

Het bestuur van de VPK nam het initiatief tot de masterclass, waarna de bestuursleden Niko de Wit en Pier van Leest dit verder uitwerkten en Geer Steyn benaderd werd om de masterclass te geven. De VPK maakt het initiatief mogelijk dankzij middelen uit het *Buffetfonds*.

Via een advertentie in *BK-informatie* werden kunstenaars uitgenodigd deel te nemen aan de masterclass. Vierentwintig ingezonden documentatiemappen, vergezeld van persoonlijke motivatiebrieven, vormden de basis voor een selectiedag die op 13 oktober in het Geld- en Bankmuseum in Utrecht gehouden werd. Een kunstenaarscommissie bestaand uit Mirjam Mieras, Geer Steyn en Niko de Wit koos uiteindelijk zeven kandidaten voor de masterclass: Elly Baltus, Elleke van Gorsel, Pauline Hoeboer, Netty van Osch, Sigrid van Rheden, Nicole Royers en Melanie de Vroom.

De uitgenodigde kunstenaars konden op de eerste sessie hun motivatie voor deelname toelichten en aan de hand van meegebrachte voorwerpen iets vertellen over hun gedachten bij een penning. Voor de deelnemers aan de masterclass was niets onmogelijk als het ging om inspiratie voor een nieuwe penning. De meegenomen voorwerpen varieerden sterk en gaven aanleiding tot uitgebreide discussie: van plastic keukenhulpjes tot afbeeldingen van Siamese tweelingen.

De eerste bijeenkomst was aftastend, maar inspirerend, en stond evenals de komende sessies onder leiding van Geer Steyn. Als waarnemer voor de Vereniging voor Penningkunst (VPK) was Greet Kemper aanwezig, die de aanwezige deelnemers inspireerde met haar relaas over haar passie, de penningkunst.

De masterclass wordt vastgelegd in een publicatie en zal voor het algemene publiek toegankelijk zijn op een tentoonstelling in 2006 in Museum Beelden aan Zee in Scheveningen. ■

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke munten (Grieks, Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse munten (600 - heden)
~ Buitenlandse munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Het Ommelander wapen op munt en penning

EGGE KNOL &
JAN C.
VAN DER WIS

Over de producten van de Ommelander muntslag is door numismaten al een en ander geschreven, het meest uitvoerig in het artikel van Maurits Schulman in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* uit 1915. Daarbij ging het om de munten zelf en om de historische achtergronden die tot de fabricage ervan leidden. Echter, in geen der geschriften is ooit aandacht besteed aan de ontwikkeling van het Ommelander wapen, waarvan de weerslag op de Ommelander munten te zien is.

De dolende Ommelander Munt

Onder het bewind van koning Filips II (1555-1598) was de muntslag centraal geregeld en werd er gemunt in een aantal over de zeventien Nederlandse gewesten verdeelde koninklijke muntplaatsen. Toen in de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog het sterke centrale gezag wegviel, waren de afzonderlijke gewesten voor de geldvoorziening op zichzelf aangewezen. De gewesten, waar al een koninklijk munthuis was gevestigd, brachten dit onder eigen beheer, terwijl de gewesten zonder munthuis zich haastten er een op te richten. Zo besloten ook de Staten der Ommelanden een eigen munthuis te openen en op 5 mei 1579 stelden zij Hendrik van Velthuysen tot muntmeester aan voor een periode van vier jaar. Hij vestigde zijn muntwerkplaats in de stad Appingedam, het centrum van het landschap Fivelgo. Hij was gehouden het geld te slaan zoals bij de jongste plakkaten uit naam van de koning (Filips was formeel nog niet afgezworen) was voorgeschreven. Natuurlijk protesteerde de stad Groningen tegen dit munthuis in haar nabijheid. Sinds de teloorgang in de 14de eeuw van de muntslag door hoofdelingen en door de prefecten van de bisschoppen van Utrecht was in het gebied van de huidige provincie Groningen de muntslag in de stad geconcentreerd. De Ommelander Munt betekende niet alleen een geduchte concurrent voor de stedelijke muntslag, maar bovendien zag de stadsregering haar hegemonie op het gebied van de muntslag in gevaar komen. Ruim een jaar later, in juni 1580, verliet stadhouder Rennenberg de Unie van Utrecht en moesten de Ommelander heren gehaast de provincie verlaten. Ook hun muntmeester pakte zijn biezen. De heren trokken voor het merendeel naar het naburige Friesland en naar Oost-Friesland.
De muntmeester zocht zijn heil in Gorkum, alwaar hij van het stadsbestuur gedaan kreeg namens de voor de Spanjaarden gevluchte koning van Portugal, Don Antonio, als muntmeester te mogen optreden. Al gauw maakte hij misbruik van zijn bevoegdheden en ontpopte hij zich als een echte haagmunter. Hij vroeg aan de uitgeweken leden van de Ommelander Staten toestemming de muntslag in hun naam te mogen hervatten. Op 16 maart 1584 kwam die toestemming. Van Velthuysen stierf spoedig daarna, maar zijn weduwe Anna van Wissel kreeg permissie het muntbedrijf voort te zetten. Ook de onder haar bewind geslagen munten waren van inferieure kwaliteit. Ze bevatten tot grote ergernis van de Staten van Holland te weinig edelmetaal. Na de nodige verwikkelingen, waarbij nog een andere muntmeester werd benoemd, werd in november 1585 het munthuis te Gorkum gesloten. De

Staten der Ommelanden waren weer terug bij af. Op hun vergadering in 1589 werd besloten een nieuwe poging te wagen tot het laten slaan van munten. Dat kon echter nog altijd niet in het eigen territorium. Daar was de Spaansgezinde stad Groningen heer en meester. De Ommelanders stelden Hendrik Craeyvanger aan als muntmeester. Deze Craeyvanger echter had zich, net zoals Van Velthuysen, met valsemunterij bezig gehouden en kreeg geen toestemming om binnen Holland te werken. Gelukkig voor hem bestond er een klein maar zelfstandig graafschap Culemborg. Graaf Floris van Palland, die bepaald niet vies van geld was, gaf in juni 1589 aan Craeyvanger toestemming om in Culemborg een muntwerkplaats te openen. Een lang leven was dit muntatelier niet gegund, want de Staten van Holland bleven protesteren met als gevolg dat in januari 1591 het munthuis te Culemborg alweer werd gesloten. Enkele jaren na de sluiting, in 1594, zou de stad Groningen in handen vallen van prins Maurits en graaf Willem Lodewijk. Bij het Traktaat van Reductie werd de provincie Stad en Lande opgericht. Voor een zelfstandige Ommelander Munt was toen geen plaats meer. Pas in 1672 bereikten Stad en Lande overeenstemming om gezamenlijk een Provinciale Munt te exploiteren, een overeenkomst waaraan ondanks de oorlogsomstandigheden – de inval van Keulse en Munsterse troepen – met grote voortvarendheid uitvoering werd gegeven. De stedelijke muntslag was in 1649 al opgehouden, maar zou van 1690-1692 nog eenmaal, naast de Provinciale Munt, actief zijn.

In Appingedam zijn in de periode 1579-1580 gouden rozenobels naar Engels voorbeeld, zilveren philipsdaalders alsmede stuivers en kwart stuivers (oorden of magermannekes genoemd) van zeer laag zilvergehalte geslagen. Uit de Gorkumse periode zijn slechts twee typen ongedateerde Ommelander daalders overgeleverd. In Culemborg werden voor de Ommelanden ongedateerde rozenobels, Bourgondische kruisdaalders 1589 en daalders met de jaartallen 1589 en 1590 geslagen. Op bijna alle muntsoorten noemden de Ommelanden zich 'Frisia inter Amasum et Lauracum' ofwel Friesland tussen Eems en Lauwers. 'Lauracum' is op de munten meestal afgekort als LAV of LAVR, maar soms ook abusievelijk als LAVB.

Het wapen van de Ommelanden

De Groninger Ommelanden waren altijd een los verband geweest van verschillende landschappen die nu eens samen optrokken, dan weer onderlinge vetes uitvochten. De landschappen hadden allemaal een eigen zegel met daarin hun eigen wapen. De sterke druk van de stad bracht hen echter dichter tot elkaar. Als gevolg van de toetreding tot de Unie van Utrecht werd het door de landschappen nodig gevonden naar een gezamenlijk symbool te zoeken. Het kiezen van een eigen beeldmerk vormde een bron van onenigheid. Uiteindelijk bereikte men overeenstemming over een wel zeer complex wapen dat terug te vinden is in het zegel van de Ommelanden. Het stempel van dit zegel bleef in het Ommelander archief bewaard. Het nieuwe wapen staat onder meer afgebeeld op een aantal hier afgebeelde Ommelander munten.

De eerste munt betreft een philipsdaalder uit 1580 geslagen te Appingedam met op de voorzijde het borstbeeld van koning Filips II met scepter en het omschrift 'PH(ilippu)S D(ei) G(ratia) HISPANIAE REX D(omi)N(u)S FRISIAE' (= Filips bij de gratie Gods koning van Spanje en heer van Friesland). Op de keerzijde staat het gekroonde wapen van de Ommelanden tussen links een 8 en rechts een 0 (= 1580) met het omschrift 'MO(neta) NO(va) ORDI(num) FRIS(iae) INT(er) AMA(sum) Z (= et)

Philipsdaalder, 1580, geslagen te Appingedam, zilver foto: J. Stoel

LAVB(acum)' (= nieuwe munt van de Staten van Friesland tussen Eems en Lauwers).

De tweede munt is een kwart stuiver zonder jaartal eveneens geslagen te Appingedam met op de voorzijde een herkruist ankerkruis met in de kwadranten afwisselend een ring en een drietallig blad en het omschrift 'MO(neta) NO(va) STAT(ensii) FRISIAE' (= nieuwe munt van de Staten van Friesland). Op de keerzijde staat een gekroond Ommelander wapen met het vervolg van het voorzijde-omschrift 'INT(er) AMA(sum) Z (= et) LAURACVM' (= tussen Eems en Lauwers).

De derde munt is een daalder, in 1589 geslagen te Culemborg, met op de voorzijde het wapen van de Ommelanden en het omschrift 'MO(neta) NO(va) ORD(inum) FRIS(iae) INT(er) AMA(sum) Z (= et) LAV(racum)'. Op de keerzijde prijkt het portret van een oude Fries en het jaartal, gedeeld, ter weerszijden met als omschrift 'NISI TU DOMINE NOBISCUM FRUSTRA' (= indien Gij, o Heer, niet met ons zijt, is alles tevergeefs).

Het Ommelander wapen op elk van deze munten bestaat uit vijf velden, twee boven (I en II) en drie onder (III, IV en V), en over alles heen een hartschild. Schild I toont een naar rechts (visueel links) gaand paard met een ruiter en een vrouw op de rug, vergezeld van een ster, uit het zegel van Hunsingo. II laat de adelaar uit het zegel van Fivelgo zien. Op III staan drie kleine kerkjes (1:2), de drie kerspelkerken uit het wapen van Humsterland voorstellende. IV bevat een naar links gewende ruiter op een steigerend paard dat de ridderheilige uit het zegel van Vredewold voorstelt. V tenslotte toont een poort met drie torens die de kerk van Sebaldeburen in het wapen van Langewold moet voorstellen. De kerk is door de zegelstempelsnijder tot een soort poortgebouw vereenvoudigd. Het hartschild is beladen met drie linkerschuinbalken, vergezeld van elf hartvormige plompenbladeren (1:4:4:2). Dat hartschild was het nieuwe gezamenlijke symbool en ging terug op het oude Friese wapen.

Dit nieuwe Ommelander wapen heeft tot voorbeeld gestrekt voor de wapens op rozenobels, philipsdaalders en magermannekes uit Appingedam en op de daalders 1589 uit Culemborg met het borstbeeld van een 'ouden Fries' ofwel van een vrije Friese hoofdeling. Op de daalders van 1590 uit Culemborg is het wapen vereenvoudigd tot een gevierendeeld wapen: I en IV drie kerkjes (1:2), II en III een adelaar, terwijl het hartschild ongemoeid is gelaten. Een voorbeeld hiervan is de afgebeelde, in 1590 te Culemborg geslagen, gehelmde daalder met op de voorzijde het gekwartierde vereenvoudigde wapen van de Ommelanden gedekt

Kwart stuiver, z.j. (1579-80) geslagen te Appingedam. Zilver. foto: J. Stoel

Daalder, 1589 geslagen te Culemborg. Zilver. foto: J. Stoel

door een helmteken met het omschrift 'MO(neta) NO(va) OR(dinum) FRISI(ae) INT(er) AMA(sum) Z (= et) LAV(racum) (ad) VA(lor) HOL(landia)' (= nieuwe munt van de Staten van Friesland tussen Eems en Lauwers op de voet van Holland). Op de keerzijde staat het portret van een oude Fries en het jaartal, gedeeld, ter weerszijden met omschrift 'NISI TV DOMINE NOBISCVM FRVSTRA'.

Ongetwijfeld is de vereenvoudiging een eigen initiatief van de muntmeester of van zijn stempelsnijder of van beiden geweest. Het is haast ondenkbaar dat de Staten der Ommelanden akkoord zijn gegaan met een wapen waarin maar twee van de vijf landschappen vertegenwoordigd waren. Van enige controle op de muntslag door de Staten der Ommelanden is als gevolg van de oorlogsomstandigheden niet of nauwelijks sprake geweest en het valt zelfs te betwijfelen of het Statencollege ooit een deel van de opbrengst heeft ontvangen. Het zal de Culemborgse muntmeester een zorg zijn geweest; voor hem telde slechts een zo snel en goedkoop mogelijke productie, zodat dit aangepaste wapen niet kan verrassen.

Het elfhartenwapen

Zoals gezegd waren de vijf velden in het oorspronkelijke Ommelander wapen afkomstig van wapens van de verschillende landschappen. Het gebruik van het hartschild daarentegen was tot dan toe in de Ommelanden niet aangetoond. De kleuren zijn bekend zowel uit oude Franse wapenboeken als uit instructies van de Ommelander heren. Het schild is wit en beladen met drie blauwe linkerschuinbalken die vergezeld gaan van elf rode harten. Soms waren de harten op de blauwe balken aangebracht in plaats van ertussen. De oriëntatie van de harten varieerde. Meestal stonden de harten loodrecht op de as van de schuinbalken, maar ook wel eens verticaal, dus met de punt naar onderen, of in het verlengde van de as van de balken.

Gehelmde daalder, 1590 geslagen te Culemborg. Zilver. foto J. Stoel

Het elfhartenwapen werd in de zestiende eeuw gezien als het blazoen van de oude Friese koningen. De Ommelander heren spraken in hun discussies van het oude wapen van koning Radbod (later Fries: Redbad). Gedegen studie van oude wapenboeken leert, dat het wapen vanaf ongeveer 1475 in allerlei variaties gedocumenteerd is. Dus ook met rechterschuinbalken en tussen de zeven en elf rode harten die zowel op de blauwe balken als daartussen op het witte veld voorkomen. In de oudste afbeelding zelfs met de harten op de blauwe balken. De keuze voor elf harten en de gekozen diagonaal is toevallig. De initiatiefnemers hadden bij een ander voorbeeld een andere variant kunnen kiezen. De hartvormige figuren waren plompenbladeren ofwel bladeren van de gele waterboterbloem of plomp. In het gebruik waren de bladeren min of meer hartvormig om uiteindelijk in het Ommelander deel van het Groninger provinciewapen als echte harten te eindigen. In Friesland zelf werd het oude wapen van de Friese koningen al lange tijd niet meer gebruikt. Daar had men een nieuw wapen met een blauw veld met twee gaande boven elkaar geplaatste leeuwen van goud, vergezeld van zeven liggende blokjes van hetzelfde, geplaatst 2:2:3.

Over de opname van het elfhartenwapen in het Ommelander wapen waren de Statenleden het aanvankelijk

niet met elkaar eens. Sommigen zagen in het wapen een symbool van Friese Vrijheid. Die vrijheid stond voor onafhankelijkheid. Anderen, waaronder hoofdeling Johan Rengers van Ten Post, grepen terug op oude tradities en stelden 'dat elffherten wapen Radbodi wapen is west, de een tijran over den fresen is west, de oeck niet lange darna worde uth gedreven, want de Fresen holten halsbanden moste dragen und hoere doeren na den noerden hebben, so leerden dat se buckende, als nigende vor Radbodo, uuth den huse gingen'. Een buitenlands heerser was voor Ommelanders in de Tachtigjarige Oorlog uiteraard geen aantrekkelijk voorbeeld. Men was immers druk doende zich met veel moeite van de Spaanse koning Filips II te ontdoen. Legende en waarheid werden door Rengers en de zijnen in navolging van oudere schrijvers door elkaar gehaald. Men verwarde de vroegmiddeleeuwse koning Radbod, die al in 719 overleed, met Noormannen die later in de Middeleeuwen voor kortere tijd in onze gewesten de macht hadden. Het elfhartenwapen heeft overigens sterke overeenkomst met het wapen van Magnus Ladulas van Zweden (1240-1290). Al is de exacte herkomst van het wapen in nevelen gehuld, de Ommelanders voelden zich in de zestiende eeuw nog op en top Fries en waren daar trots op. Als het haar zo uitkwam, noemde zelfs de stad Groningen zich een Friese stad. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Ommelanders wel van de 'Friese Ommelanden tussen Eems en Lauwers' spraken – we zagen dat al op de Ommelander munten – en soms duidden ze hun gebied aan als 'Klein-Friesland'.

Presentiepenning, z.j. (1579-1580) geslagen te Appingedam.

Zelfstandig gebruik van het elfhartenwapen

Het elfhartenwapen als hartschild treffen we, zoals we al zagen, aan in het Ommelander zegel, op philipsdaalders en magermannekes uit Appingedam en op daalders uit Culemborg. Het elfhartenwapen werd echter ook onafhankelijk gebruikt en komt als zodanig voor op munten en penningen. Het zijn de oudste afbeeldingen van het vereenvoudigde Ommelander wapen. In 1579 werden in Appingedam gouden en zilveren Ommelander presentiepenningen geslagen met het elfhartenwapen. Op de voorzijde van deze presentiepenning zonder jaartal, geslagen te Appingedam, staat op de voorzijde een klimmende leeuw met in de rechterklauw een geheven kromzwaard en in de linker het elfhartenwapen. Het omschrift luidt 'PRO LIBERTATE PATRIAE' (= voor de vrijheid van het vaderland). De keerzijde toont een rechterhand met dolk die gestoken is in de vlammen die uit een met vogels versierd bekken opstijgen. Onder het bekken staan de letters HVS (= Hendrik van Velthuysen) en het omschrift 'AGERE AVT PATI FORTIORA' (= handelen of erger verdragen).

Het staat vast dat er daadwerkelijk vlaggen met de elf harten hebben bestaan. Na het verraad van Rennenberg in 1580 vonden verschillende gevechten tussen de Ommelanders en de stad Groningen plaats. Zo gingen begin februari 1581 soldaten van de stad met de 'schuitschuivers' of schuitenvaarders op rooftocht in de Ommelanden. In Uithuizen veroverden ze 'het veendell met die elf harten' en brachten dat in de stad en plaatsen het op 5 februari in de kerk. Die kerk zal de Martinikerk geweest zijn. In deze hoofdkerk van de stad hield het gilde een godslamp

brandende. Veroverde vaandels werden wel vaker in kerken opgesteld.

In 1590 maakte Regnerus van Solckema een afbeelding in kleur van het Ommelander wapen. Hij was katholiek en stadsgezind, maar ervoer het elfhartenwapen als dat van de Uniegezinde Ommelanden. Het is de oudst bekende kleurenafbeelding van het elfhartenwapen als Ommelander wapen. Van Solckema verduidelijkte dat de harten feitelijk waterroosplompen waren. Het voordeel van het gebruik van het elfhartenwapen was, dat geen der Ommelander landschappen zich daarin achtergesteld behoefde te gevoelen.

'Losgeweekt' van het oorspronkelijke, vijfveldige Ommelander wapen treffen we het elfhartenwapen ook aan op het vaantje op de achtersteven van het schip op de rozenobels en op het gebloemde kruis op de stuivers, uit de Appingedamse periode van de Ommelander muntslag. De in 1579 in Appingedam geslagen rozenobel toont op de voorzijde de koning met gewestelijk wapen en zwaard staande in een schip en in het vaantje op de achtersteven het elfhartenwapen. Het omschrift luidt: 'PH(ilippu)S D(ei) G(ratia) HISP(aniae) Z (= et) D(omi)N(u)S FRI(siae) INT(er) AMA(sum) Z (= et) LAVR(acum)' (= Filips bij de gratie Gods koning van Spanje en heer van Friesland tussen Eems en Lauwers). Op de keerzijde staat een stralende zon, om en om omgeven door een luipaard of een kroon binnen een achtpas en geplaatst op een versierd kruis met als omschrift '1579 CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT' (= eendracht maakt macht, de spreuk van de Staten-Generaal).

De Ommelander stuiver uit 1579, geslagen te Appingedam, toont een gekroond Oostenrijks-Bourgondisch wapen, ter weerszijden de waarde I – S, met omschrift 'PH(ilippu)S D(ei) G(ratia) HISPANIARVM REX (= Filips bij de gratie Gods koning van de Spanjes). Op de keerzijde van deze munt staat het elfhartenwapen op een gebloemd kruis met vervolg voorzijdeomschrift '1579 D(omi)N(u)S FRI(siae) INT(er) AMAS(um) LAVR(acum)' (= heer van Friesland tussen Eems en Lauwers).

Op de daalders uit de latere Gorkumse periode treffen we het elfhartenwapen zelfstandig gebruikt aan als borstschild op de adelaars, zoals te zien is op twee hier afgebeelde munten.

Het Ommelander wapen door Regnerus van Solckema

Rozenobel, 1579 geslagen te Appingedam. Goud

Stuiver, 1579 geslagen te Appingedam. Zilver

Gehelmde daalder, z.j. (1585-1586) geslagen te Gorkum. Zilver

Daalder, z.j. (1585-1586) geslagen te Gorkum. Zilver

Bodebus van de heren der Ommelanden met het gekroonde elfhartenwapen, zilver

De eerste betreft een gehelmde daalder zonder jaartal, geslagen te Gorkum, met op de voorzijde de adelaar uit het wapen van Fivelgo met het elfhartenwapen op de borst en het omschrift 'MONE(ta) ARGEN(ta) ORD(inum) FRIS(iae) INT(er) AMA(sum) Z (= et) LAV(racum)'. In het veld de letters TS (= triginta stuferorum = dertig stuivers). Op de keerzijde een gehelmd en vereenvoudigd gekwartierd Ommelander wapen, gehouden door twee schildhouders met vaandel en het omschrift 'PATIENTIA VINCIT FORTITUDINE(m)' (= geduld overwint kracht).

De andere munt is een daalder zonder jaartal, geslagen te Gorkum, met op de voorzijde de adelaar uit het wapen van Fivelgo met het elfhartenwapen op de borst en het omschrift 'MONE(ta) ARGEN(ta) ORD(inum) FRIS(iae) INT(er) AMA(sum) Z (= et) LAV(racum)'. In het veld de letters TS. Op de keerzijde de op een troon zittende keizer met scepter in de rechter- en met de linkerhand steunend op de rijksappel, tussen zijn voeten het wapen van Fivelgo, met het omschrift 'PATIENTIA VINCIT FORTITVDIN(em)'

Het nieuwe provinciewapen

Nadat in 1594 de provincie Stad en Lande was gevormd, moest er een nieuw wapen komen. Het werd een gevierendeeld wapen met in de kwartieren I en IV het wapen van de stad en in de kwartieren II en III het hartschild – het elfhartenwapen – uit het wapen van de Ommelanden. Dit is ook nu nog het officiële provinciewapen. Het wapen van de stad Groningen staat in dit provinciewapen, heraldisch gezien, op de belangrijkste plaatsen. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat stempelsnijder Jan de Booser zich in 1674 ten overstaan van burgemeesters en raad van Groningen moest verantwoorden, nadat hij bij het snijden van stempels voor florijnen en duiten per ongeluk de kwartieren van de stad en van de Ommelanden had verwisseld.

De Ommelanden bleven in eigen kring het elfhartenwapen zelfstandig voeren. Het prijkt boven de banken voor de Ommelander heren in de drie grote Groninger stadskerken, de Martinikerk, de Der A-kerk en de Nieuwe kerk. Vanzelfsprekend werd het wapen ook afgebeeld op de zeventiende-eeuwse bodebussen van de Ommelanden. In 1660 lieten de heren het vereenvoudigde Ommelander wapen in een gebrandschilderd glas in de borg van Lewe van Asinga te Ulrum aanbrengen. Op dit wapen zijn de harten duidelijk plompenbladeren. Sinds haar oprichting in 1803 voerde De Ommelander Courant het wapen in het titelhoofd. De Ommelander studenten richtten in 1837 hun eigen genootschap 'Omlandia' op, dat het elfhartenwapen in vlag en vaandel tot op de dag van vandaag met verve voert. Een enkele maal is ook buiten de studentenkring sprake van een Ommelander vlag. In 1916 schreef Van der Veen dat het hem speet, dat de historicus Meekhoff Doornbosch vrijwel de enige was die van tijd tot tijd de Ommelander vlag uitstak, terwijl in Friesland de vlag 'nog steeds in ere wordt gehouden'. Hij was zich er kennelijk niet van bewust, dat die Friese vlag nog geen twee decennia eerder ingesteld was. Helaas wordt de Ommelander vlag nergens uitvoerig beschreven. Bij de inwijding van de Linthorst Homanpolder werd de Ommelander vlag ook gebruikt en volgens foto's die toen gemaakt zijn, was het een vlag met harten op de witte banen. Sierksma stelt dat de Ommelanders een vlag gebruikten met harten op de blauwe banen. Hij baseerde dit op een onjuiste wapenbeschrijving uit de negentiende eeuw. Antieke afbeeldingen van enkele oudere wapens met de harten op het blauw vallen weg tegen de vele jongere met de harten op het wit uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Dergelijke verwisselingen waren oudtijds niet ongewoon.

Van 1969 tot aan de opheffing in 1995 was het elfhartenwapen in licht gewijzigde vorm in gebruik bij het Waterschap Ommelander Zeedijk. In de dagelijkse praktijk zijn Ommelander vlag en wapen echter een tamelijk onbekend verschijnsel. Zo niet echter de Friese vlag.

Het Ommelander wapen op het gestoelte van de Ommelander heren in de Nieuwe kerk te Groningen foto: J. Stoel

Tekening naar het glas-in-loodraam dat in 1660 door de heren van de Ommelanden werd besteld voor de Asingaborg in Ulrum. foto: J. Stoel

De Friese vlag

Vaak wordt het Ommelander elfhartenwapen verward met de Friese vlag met de zeven plompenbladeren. Zo spreekt onder meer het *Handboek van het Nederlands kopergeld* abusievelijk van 'de plompenbladeren van de Friese Ommelanden'. De verwarring is door de kleine verschillen in tekening en door de gelijke kleurstelling begrijpelijk.

Pas in de loop van de negentiende eeuw werd in de huidige provincie Friesland het oude wapen van koning Radbod herontdekt. Voordien was het slechts een plaatje in oude geschiedkundige werken. In 1830 koos het Fries Genootschap het als haar wapen. In het laatste decennium van de negentiende eeuw kwam het koninklijke blazoen in gebruik als Friese vlag. Omdat de middeleeuwse wapenboeken verschillende varianten van het wapen van de oude Friese koningen geven, werd na een uitvoerige studie gekozen voor een vlag met zeven rechterschuinbalken van gelijke breedte, afwisselend kobaltblauw en wit, de witte banen beladen met zeven scharlakenrode plompenbladeren (2:3:2) die herinneren aan het oude vorstenrijk van de Zeven Friese Zeelanden. De Ommelanden zouden hierin het vijfde Zeeland zijn. De drie witte banen zouden de Friese landelijke kwartieren Oostergo, Westergo en Zevenwouden voorstellen, de vier blauwe banen de Friese 'rivieren'. Die verklaring past in een oude traditie.

Als gevolg van een achttiende-eeuwse interpretatie werden in het Ommelander elfhartenwapen de harten gezien als symbolen van de elf Ommelander onderkwartieren, terwijl de drie blauwe schuinbalken de drie grote zijlvesten, het Aduarder Zijlvest, het Winsumer- en Schaphalster Zijlvest en het Generale Zijlvest der drie Delfzijlen zouden voorstellen. De verschillen tussen het Ommelander elfhartenwapen en de Friese vlag zijn min of meer toevallig ontstaan. In het kielzog van de Friese Beweging, de snel opkomende watersport, alsmede door de naamsbekendheid van suikerstroop en sinds 1919 van koffiemelk, werd de Friese vlag (Fries: plompeblêddenflagge) in korte tijd zeer populair. De middeleeuwse varianten van het oude wapen van koning Radbod kunnen echter niet verhullen, dat de Friese vlag nog maar sinds 1897 officieel als provincievlag in gebruik is. Het is eigenlijk amusant dat dit nu zo bekende Friese symbool al lang daarvoor, vanaf de zestiende eeuw, in de Groninger Ommelanden is gebruikt.

Friese vlag

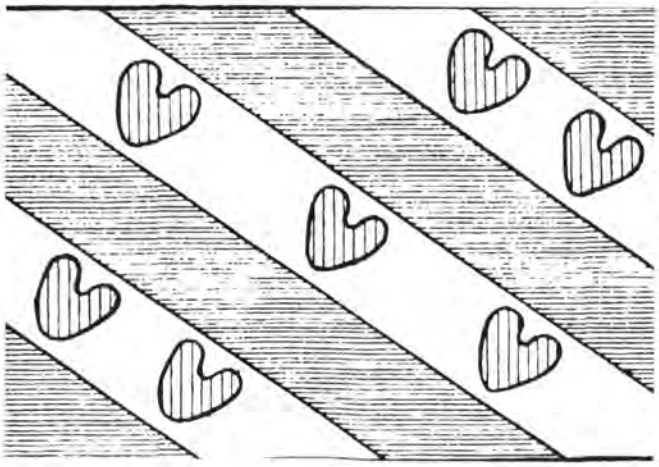

Besluit

De Ommelander muntslag was niet alleen een uiting van het Ommelander gevoel van autonomie – het muntrecht is immers het recht van soevereine staten – maar paste ook in het streven naar een eigen identiteit tegenover de machtige stad Groningen. Hij levert tevens een van de eerste voorbeelden van het gebruik van het oude Radbodblazoen in het oorspronkelijke Ommelander wapen. Dat blazoen is in het huidige Groninger provinciewapen en in het daarvan afgeleide wapen van de Universiteit bewaard gebleven, al denken velen tegenwoordig onterecht dat hierin de Friese vlag is te zien. Slechts de scherpe waarnemer ziet dat de schuinbalken tegengesteld lopen en

dat het aantal harten groter is dan het aantal plompenbladeren in de Friese vlag. Zo is de eigenheid van de Ommelanders bewaard gebleven. ■

LITERATUUR

G. ACKER STRATINGH Het Ommelander wapen *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde van de provincie Groningen* VII (1870), 200-216.

M. AGTERBERG *De bodebus in het Noorden* (Schipluiden 1984).

J.E. HOOFT VAN IDDEKINGE Groninger en Ommelander praesentiepenningen *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde van de provincie Groningen* VII (1870) 1-12.

G.A. BONTEKOE Het wapen van het waterschap 'Ommelander Zeedijk' *De Nederlandsche Leeuw* 87 (1970) 85.

H. BRUCH e.a. *De Fryske Flagge, Rapport en advys fan de kommisje ta bistudearing fan de Fryske Flagge* (Leeuwarden 1956).

A. DELMONTE *De gouden Benelux* (Amsterdam 1964).

A. DELMONTE *De zilveren Benelux* (Amsterdam 1967).

W.J. FORMSMA / R. VAN ROYEN *Diarium van Egbert Alting 1553-1594* ('s-Gravenhage 1964).

H.E. VAN GELDER De zg. Uniemunten van 1579 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 70 (1983) 15-30.

H.E. VAN GELDER Munten met de zg. Friese boer *De Beeldenaar* 11 (1987) 74-77.

G.J. ENSMA Uit een dodenboom te Lutjelollum, in: M.G.J. DUIJVENDAK *Regionaal besef in het Noorden* (Assen, 2003) 6-29.

E. KNOL Groninger adel in glas en lood *Zaalblad Groninger Museum* (2003).

E. KNOL Het elf-hartenwapen en het Ommelander geld *Stad & Lande* 13 (2004) 12-20.

H. VAN LENGEN Karl der Grosse, Jungfrau Maria und andere Heilsbringer als Garanten und Patrone Friesischer Freiheit, Zu den Siegeln der Landesgemeinden Frieslands im Mittelalter, in: H. VAN LENGEN *Die Friesische Freiheit des Mittelalters – Leben und Legende* (Aurich 2003) 90-133.

P.L.C. NIEMEIJER *Vivat Omlandia, wapen en vlag van de Ommelanden* (Noordhorn 2004).

D. PURMER / H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523-1797* (Vriezenveen 1996) 147.

M. SCHULMAN De munten der Ommelanden 1579-1591 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 11 (1915) 129-181.

K. SIERKSMA *De gemeentewapens van Nederland* (Utrecht/Antwerpen 1962).

K. SIERKSMA *Nederlands vlaggenboek* (Utrecht/Antwerpen 1962).

B.CZ. VAN DER VEEN *Het wapen der provincie Groningen* (Groningen 1916) 198-200.

P. VERKADE *Muntboek bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalige Vereenigde Nederlandsche Provinciën sedert den vrede van Gent tot op onsen tijd* (Schiedam 1848).

H. DE VRIES *Wapens van de Nederlanden. De historische ontwikkeling van de heraldische symbolen van Nederland, België, hun provincies en Luxemburg* (Amsterdam 1995).

O. VRIES Bestond er bij de Groningers voor 1594 een Fries besef?, in: P.T.F.M. BOEKHOLT e.a. *Rondom de reductie, vierhonderd jaar provincie Groningen 1594-1994* (Assen 1994) 223-235.

P.CH. DE VRIES / H.J. VAN DER WIEL *Muntboek van de munten van Groningen en Friesland van 1576-1795* (Rotterdam/Gouda 1964).

J.C. VAN DER WIS Jan de Booser sneed het Ommelander wapen 'op hoger handt' en nog veel meer *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 87 (2000) 65-74.

De afgebeelde Philipsdaalder (1580, Appingedam), kwart stuiver (z.j., Appingedam), daalder (1589, Culemborg), gehelmde daalder (1590, Culemborg) en stuiver (1579, Appingedam), alsmede de bodebus van de heren der Ommelanden en de tekening naar het glas-in-loodraam bevinden zich alle in de collectie van het Groninger Museum.

Penningnieuws

ELLY BALTUS
Finland, 2004. Diverse materialen.
De memomachine laat autoracegeluiden horen van de Finse coureur Michael Hakkinen.

De rubriek Penningnieuws biedt ruimte aan medailleurs om in kort bestek (maximaal 100 woorden) nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bijdragen met foto's kunt u zenden aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Hedi Bogaers, Gruttostraat 4, 4302 WE Zierikzee.
E-mail: bogaers.art@zeelandnet.nl
Gelieve te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Muntmelange

EEN VROUWSPERSOON

In *De Beeldenaar* 2004-6 kwam ter sprake dat waardijn Van Heeckeren waarschijnlijk geen artistieke grootheid was, maar toch graag een 'krabbeltje' mocht maken. Op de achterkant van een archiefstuk in het Archief van 's Rijks Munt is dit portret van een vrouwspersoon te zien. Wie zij is, zullen we waarschijnlijk nooit weten. ■

INTREKKING OUD KOPERGELD

J.K.F. Bieleveld, medewerker bij het Historisch Archief Gemeente Appingedam, stuurde ons twee uittreksels uit de raadsnotulen van het stadsbestuur van Appingedam die wij onze lezers niet wilden onthouden. Ze gaan over de vervanging van het oude kopergeld onder Willem I:

Vergadering van het plaatselijk bestuur van Appingedam op 15 augustus 1826.

...

6°. Eene missive van den Heer Gouverneur van den 21 Julij, houdende kennisgeving dat gedurende den loop van dit jaar zullen worden ingetrokken de oude koperen lands en provinciale munten met aanschrijving om die munten bij de plaatselijke en andere publieke administratien zoo mede bij de armbesturen te doen inhouden en tegen verwisseling van andere specien bij de agenten van den Rijks Kassier te doen overbrengen met uitnodiging om daarvan de nodige aanschrijving aan de armverzorgers en verdere houders van publieke kassen te doen afgaan.

Waarover zijnde gedelibereerd,

Is goed gevonden en verstaan de armverzorgers en verdere houders van publieke kassen in deze gemeente door toezending van een extract dezes aan te schrijven zoo als geschied bij dezen om de oude koperen lands en provinciale munten bij de armbesturen inkomende, in te houden en ter verwisseling tegen andere specien bij de agenten van den Rijks Kassier over te brengen.

Vergadering van het plaatselijk bestuur van Appingedam op 14 februari 1827.

...

4°. Eene missive van Z.E. den Heere Gouverneur van den 9 Februarij jl N° 26, houdende over het intrekken der oude koperen munten door de armbesturen, met aanschrijving om de verwisseling dier munt te bevorderen en te zorgen dat dezelve door de armbesturen niet weder in omloop worden gebragt.

Is goed gevonden en verstaan den inhoud dezer missive te brengen ter kennis van de armbesturen, met last om zich daaraan te reguleren.

1/16 groot, Amersfoort, circa 1370 (2x vergroot)

1/4 groot, Amersfoort, circa 1370 (2x vergroot)

RECTIFICATIE

In het artikel 'De enige muntuitgifte van Amersfoort (ca 1370)' in *De Beeldenaar* 2004-5 zijn de afbeeldingen van de 1/16 groot en de 1/4 groot per abuis verwisseld. Aangezien getracht is de munten op ware grootte af te beelden, is de verwisseling bij het controleren van de drukproeven niet opgemerkt. Om deze omissie goed te maken worden de twee munten hier nogmaals afgebeeld op twee maal ware grootte.

De rubriek Muntmelange biedt ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in kort bestek te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bijvoorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u sturen aan de redactie van *De Beeldenaar*, Postbus 11, 3500 AA Utrecht of per mail naar beeldenaar@planet.nl.

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Boekbespreking

G.J.C. NIPPER *18 eeuwen meten en wegen in de Lage Landen* (Walburg Pers, Zutphen 2004). ISBN 90-5730-280-2, blz. 376, 18 x 24,5 cm., € 39,50.

JANJAAP LUIJT

Als ik iets wilde weten over Nederlandse maten en gewichten, dan deed ik tot nu toe een beroep op *Nederlandse gewichten* door Zevenboom en Wittop Koning uit 1970 (2de druk) of *De oude Nederlandse maten en gewichten* van Verhoeff uit 1982. De toegenomen kennis over gewichten en de voortschrijdende inzichten op dit gebied waren de redenen voor een nieuwe standaard op het gebied van de 'weeg- en meetkunde'. Daarom verscheen onlangs bij Walburg Pers *18 eeuwen meten en wegen in de Lage Landen* door oud-ijkmeester G.J.C. Nipper.

De titel van het boek en het persbericht van de uitgever beloven een geschiedenis van onze 'meters' en 'kilo's' vanaf het begin van onze jaartelling tot aan het jaar 1820. Weliswaar begint de publicatie met een inleiding over het wegen en meten in de klassieke wereld, maar ze beschrijft zeker niet de beloofde achttien eeuwen. Voor onze streken begint het verhaal in de Middeleeuwen. Uit de inleiding over de antieken blijkt verder direct dat de auteur zich niet beperkt tot de Lage Landen. Niet dat het hoofdstuk over meten en wegen bij de Egyptenaren, de Babyloniërs, de Grieken en de Romeinen niet interessant is, maar het dekt de titel van het boek niet. Dit geldt natuurlijk ook voor de paragrafen over het meten en wegen in Midden-Europa en Engeland en in mindere mate in Frankrijk.

Voor onze streken baseert het boek zich grotendeels op een enquête uit 1809 waarin de minister van Binnenlandse Zaken bij de lokale overheden informeerde naar de staat van de maten en gewichten en het toezicht daarop. Zoals wel vaker met archieven, waren er geen historici die belangstelling toonden in de resultaten van dit rondschrijven en lagen ze decennialang te wachten op een onderzoeker die dat wel had. In het geval van de 'Enquête 1809' was dit Nipper die zelf de vondst bestempelt als een 'ontdekking'. Na transcriptie van de ingezonden antwoorden vulde de onderzoeker de gegevens aan met informatie uit honderden publicaties, groot en klein. De daaruit gedestilleerde informatie bundelde hij vervolgens per plaats met als resultaat een potpourri van gegevens, rijp en groen door elkaar.

Hoofdstukken per provincie beschrijven in het kort de geschiedenis van dat landsdeel, de organisatie van het lokale bestuur, het toezicht op de maten en gewichten en de daarmee samenhangende ijkwerkzaamheden, waarna overzichten per plaats volgen. Bij zijn hoofdstukindeling houdt Nipper de huidige provinciegrenzen aan (maar voegt Noord- en Zuid-Holland samen tot één provincie). Dat leidt soms tot merkwaardige constateringen, zoals in het hoofdstuk Utrecht. Daar valt te lezen: 'het overwicht van de stad Utrecht was zo groot, dat in andere delen van de provincie dezelfde inhoudsmaten voor droge en natte waren werden gebruikt. Alleen Amersfoort, Oudewater, Montfoort, Rhenen, Woerden en Wijk bij Duurstede hadden afwijkende maten.' Voor Oudewater en Woerden is dat niet zo vreemd. Die steden horen pas sinds 1970 bij de provincie Utrecht en waren onder het ancien régime absoluut niet gebonden aan Utrechtse wetgeving. Overigens telde de provincie Utrecht geen andere steden dan die Nipper bij de uitzonderingen noemt. Op dit punt lijkt mij het overwicht van de stad Utrecht daarom eerder gering, dan groot.

Aangezien ik in mijn vrije tijd onderzoek verricht naar goud- en zilversmeden in de zeventiende en achttiende eeuw en die van Utrecht in het bijzonder, wil ik wel eens weten wat Nipper mij kan vertellen over de ijkmeester-generaal. Deze functionaris komt wel even ter sprake in de algemene inleiding en in de hoofdstukken Utrecht en Holland, maar een aparte paragraaf of een overzicht van wie die functie bekleedden ontbreekt. Kortom, ik word niet veel wijzer.

Een andere onvolkomenheid waar direct mijn oog op valt betreft het overzicht van Utrechtse ijkmeesters. Daar heet Ellert van Leijenberch opeens Elbert en is Augustijn van Sombeeck geamputeerd tot Augustijn Sompe. Helaas ontbreken mij de namen voor andere plaatsen, maar twee verschrijvingen in de opsomming van één stad, doet het ergste vrezen voor de overige steden.

Een groot gemis aan dit boek is het ontbreken van indices. Wie op zoek is naar een bepaalde maat, plaats of ijkmeester zal veel bladerwerk moeten verrichten. Verzamelaars van gewichten komen verder ook weinig aan hun trekken door het zeer geringe aantal merktekens in dit boek.

Nipper is ongetwijfeld deskundig op het gebied van de ijk in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw en hij heeft aan dit boek zeker heel veel werk gehad, maar als ik binnenkort snel iets wil weten over Nederlandse maten en gewichten, dan grijp ik toch weer naar *Nederlandse gewichten* of *De oude Nederlandse maten en gewichten.* ■

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsbijeenkomst

Omdat de laatste zaterdag van april in 2005 op Koninginnedag valt, komt het genootschap dit jaar een week eerder bij elkaar. De plaats van samenkomst is voor sommigen een oude bekende: Huis Bergh te 's-Heerenberg. We waren hier twintig jaar geleden ook al eens samen met onze Duitse vrienden tijdens een extra bijeenkomst. Sinds kort heeft Huis Bergh een bijzonder fraaie tentoonstellingsruimte voor de numismatische collectie en dat is voor het genootschap de aanleiding hier de voorjaarsbijeenkomst te houden. Met een zo rijke numismatische geschiedenis, zal het zeker lukken u een interessant programma te bieden. Noteert u dus zaterdag 23 april 2005!

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Boek

Het boek *Handzame sculptuur: de geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst* door Louk Tilanus is verkrijgbaar bij Waanders Uitgeverij te Zwolle. ISBN 90 400 9265 6.€ 32,00. Het boek is ook via het secretariaat van de vereniging te bestellen: € 32,00 + € 5,50 portokosten.

Jaarvergadering 2005

De jaarvergadering 2005 zal plaatsvinden op zaterdag 21 mei 2005. Leden krijgen te zijner tijd bericht omtrent plaats en programma.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
E.T.E. Cretier, secretaris
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. 020-5242274, fax 0481-350881
e-mail: info@munt-penningkunde.nl
www.munt-penningkunde.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap, Amsterdam

NIEUWSBRIEF VOOR DE NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie/secretariaat:
Gruttostraat 3
3145 CB Maassluis
tel. 010-5914709

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):
M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. 0183-307236, fax 0183-307356
e-mail: info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst

Bestelling van penningen:
A.M.W. Slager-Dijkstra
Voorstraat 13C
4033 AB Lienden
tel. 0344-601653
e-mail: slager@uwnet.nl

Tentoonstellingen

VIKINGEN!

Tot en met 10 april 2005 toont het Centraal Museum in Utrecht aan de leefgewoontes, handelsbetrekkingen en de gewelddadige plunderrooftochten van de vikingen in het stroomgebied van de Rijn in de negende en tiende eeuw. In de tentoonstelling zijn verschillende bekende muntvondsten te zien, waaronder die van Wieringen.

Vikingen! Tot en met 10 april 2005 in het Centraal Museum, Nicolaaskerkhof 10, Utrecht. (030) 2362362.
www.centraalmuseum.nl

ZILVEREN ZEIST

Tot en met 13 maart 2005 toont het Slot Zeist de geschiedenis van de Zilverfabriek Gerritsen. Een deel van de tentoonstelling besteedt aandacht aan de penningen en plaquettes die deze fabriek in de eerste helft van de twintigste eeuw maakte.

Zilveren Zeist. Tot en met 13 maart 2005 in Slot Zeist, Zinzendorflaan 1 te Zeist. (030) 6921704.
www.zeistzilverwerken.nl

SPAARPOTTEN IN OPENLUCHTMUSEUM ARNHEM

Bankdirecteur N.M.A. ter Wolbeek verzamelde in zijn leven meer dan 13.000 spaarpotten. Zijn collectie inspireerde het Nederlands Openluchtmuseum tot de nieuwe permanente presentatie over verzamelen, sparen en bewaren. Het Openluchtmuseum laat in twee delen zien hoe Nederland spaart.

Spaarstation Dingenliefde. Semi-permanent in het Nederlands Openluchtmuseum, Schelmseweg 89 te Arnhem. (026) 3576111.
www.openluchtmuseum.nl

UIT NOOD GEBOREN

Heeft u ooit munten van papier gezien? Bij gebrek aan officiële munten gingen belegerde steden tijdens de Tachtigjarige Oorlog over tot het vervaardigen van noodmunten, dikwijls van gevorderd zilver. Was er geen zilver beschikbaar, dan koos men andere materialen zoals tin, lood en zelfs papier. Bijzondere munten uit de collectie vormen de historische getuigenissen van deze roerige periode uit de Nederlandse geschiedenis.

Uit nood geboren, muntgeld uit de Tachtigjarige Oorlog. Tot en met 5 juni 2005 in Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem. (023) 5319010.
www.teylersmuseum.nl

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

IN HET HART VAN EUROPA

Kelten, Grieken, Romeinen, Byzantium en Oosterse wereld.
Middeleeuwen en moderne tijden. Penningen en jetons.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 LIJSTEN AAN VASTE PRIJZEN.

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32.2.734.63.56
Fax : 32.2.735.77.78

info@elsen.be
www.elsen.be

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het goed om hierover eens met ons van gedachte te wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1633. INNAME VAN RIJNBERK EN HEROVERING VAN MAASTRICHT.
Door Aert Verbeeck.

Vz. Borstbeeld van Frederik Hendrik in medallion met opschrift PATRI QVE ✻ PATRIAE QVE versierd met wapentropheeën, daar onder gezicht op de stad Rijnberk.
Kz. Plattegrond van Maastricht waar omheen het beschanste leger.
Omschrift: TRAIECT AD MOSA RECEPT. 1632 . In de afsnede het overtrekken van de Maas.
vL.II.211; JMP 1953.54; MI I.264.57; zilver, 35.50 gram, 56.5 mm.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 2005, 29e JAARGANG NR. 2

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: coins@schulman.nl

DE BEELDENAAR 29 (2005) nr. 2

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat en redactie:
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
E-mail: beeldenaar@planet.nl
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE
M.L.F. van der Beek, P.A.M. Beliën, L. Boezelijn, H.G.C.J. Bogaers, R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur), J.E.L. Pelsdonk, J.C. van der Wis

JAARABONNEMENTEN
Nederland € 24; België en Luxemburg € 24,60; Overige landen € 35,35.
Losse nummers € 4,75.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Op verzoek worden aanwijzingen voor auteurs toegezonden.

KOPIJSLUITING
nr. 4: 22 april
nr. 5: 17 juni

ADVERTENTIES
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel 50

Bij de voorplaat 50

Wisselende perspectieven 51
Karel Soudijn

Officiële munt - hagemunt- valse munt 58
Raf Van Laere

De wapens van Maurits 62
Bert van Beek

De middeleeuwse munten van de stad Bommel 69
Marcel van der Beek / Aafje Groustra-Werdekker

Geen goud zonder schuim 72
L.M.J. Boegheim

Joest 80
Jos Benders

Waar blijven de penningen? 86
Carolien Voigtmann

Een onbekende Bourgondische munt 87
Jan Pelsdonk

Penningnieuws 89

Muntmelange 91

Verenigingsnieuws 93

Tentoonstellingsnieuws 94

Redactioneel

JANJAAP LUIJT

Na een aantal roerige jaren is *De Beeldenaar* in rustiger vaarwater beland. Desalniettemin lopen we nog niet helemaal in de pas: verschillende lezers vroegen mij namelijk waar de registers over de jaren 2003 en 2004 blijven. Deze komen er aan en zullen (deo volente) met het mei/juni nummer van deze jaargang worden meegestuurd als losse bijlage. Voor deze lopende jaargang zullen wij proberen het register weer op te nemen in het laatste nummer van dit jaar.

Voor wat betreft deze aflevering van *De Beeldenaar* heeft de redactie getracht een gevarieerd nummer af te leveren. Penningkunst, muntkunde, heraldiek, geschiedenissen en anekdotes zijn weer vertegenwoordigd. Sommige van deze bijdragen lagen al enige tijd bij de redactie, maar moesten vanwege thema-nummers telkens weer worden doorgeschoven. Op deze plaats wil ik de auteurs daarvoor mijn excuses aanbieden. Ik hoop dat ze het mij niet kwalijk nemen en ook in de toekomst voor dit tijdschrift willen blijven schrijven.

Rest mij verder de lezers op te roepen eens in de pen te klimmen. Na vijf afleveringen binnen vijf maanden begint de bodem van de 'kopij-put' zichtbaar te worden. In het bijzonder artikelen over penningkunst en korte bijdragen in het algemeen zijn op dit moment van harte welkom.

Bij de voorplaat

1604. WEST-FRIESLAND. AANSPORING TOT EENDRACHT.
Door Paulus Uyttenwael

Vz. Twee ossen die een ploeg voorttrekken, in de afsnede tussen twee takken het wapen van West-Friesland geflankeerd door lelies, het muntmeesterteken van Caspar Wijntgens. Omschrift: TRAHITE ◆ ÆQVO - IVGO ◆ (voort ploegend onder hetzelfde juk) met het jaartal 1604 veranderd uit 1596.
Kz. Twee kruiken in zee met in de verte gezicht op Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, op de voorgrond een dolfijn. Omschrift: ❀ FRAN-GIMVR ◆ SI ◆ COLLI-DIMVR (wij zullen bij botsing breken). In de wolken, omgeven door een stralenkrans, de naam 'JEHOVA' in het hebreeuws.
Lit.: Roovers.JMP.1953.61; JMP.1957 blz.43-48;DPR.I.784; goud, 38.5 mm.; 15.28 gram.

Penning geslagen naar aanleiding van de onenigheid tussen enerzijds Haarlem en anderzijds Amsterdam en Leiden over aanleg van de overtoom aan de Kostverloren Wetering, de huidige Kostverloren vaart.
Een overtoom is een constructie die toelaat bij vaarwaters van verschillend peil, een vaartuig over te brengen van het ene vaarwater naar het andere.
F. Gevaert, "Historisch-geografische schets van de vaart". in: Ter Cuere Jaarboek 1983, blz.7.

Collectie Munthandel Verschoor. Foto's Artic Photodesign, Ed Brandon

Wisselende perspectieven

De penningen van Niko de Wit

KAREL SOUDIJN

Beeldhouwer Niko de Wit voerde talrijke monumentale opdrachten uit voor gemeenten, bedrijven en instellingen. Deze sculpturen – vaak enorm groot – ontstonden aan de hand van kleine studies die op geometrische vormen zijn gebaseerd. Steeds zoekt hij naar een kwetsbaar evenwicht tussen tegengestelde krachten. In de loop der tijd ontwierp hij zes penningen. Deze worden verderop in dit artikel beschreven.

Niko de Wit werd in 1948 geboren in Bergen op Zoom, een stad met een militair verleden. Van de vroegere vesting is weinig meer over, maar de architectonische resten vond hij van jongs af aan prachtig: het ravelijn, met uitspringende hoeken, en de torens van de Gevangenpoort met schietgaten waar doorheen smalle stroken licht schenen. Ook keek hij bijvoorbeeld graag naar een tankversperring uit de Tweede Wereldoorlog: een schier oneindige herhaling van betonnen geometrische vormen.

De kunstenaar is altijd geboeid gebleven door vormen die zich herhalen en verschuiven. Wat hem vooral aanspreekt zijn tunnels, schachten en trappen die tot verrassende gezichtspunten kunnen leiden.

Niko de Wit woont al jaren in de binnenstad van Tilburg, in een bovenhuis. Achter in de tuin ligt het atelier, te bereiken via een poort naast het huis, of – indien de poort is gesloten – door de smalle trap naar de bovenwoning te beklimmen en direct daarna via de brandtrap af te dalen. De fascinatie voor 'overgangen' is in alle details van zijn woon- en werkruimte merkbaar. Zijn recent verbouwde atelier, bijvoorbeeld, bestaat uit twee verdiepingen met ruimtes die op markante wijze in elkaar overlopen, maar ook van elkaar kunnen worden afgesloten.[1]

Het begrip 'penning'

Net als vele anderen heeft Niko de Wit zich afgevraagd, hoe het begrip 'penning' kan worden gedefinieerd. Volgens hem moet een penning in elk geval een eenheid vormen, met twee zijden die naar elkaar verwijzen. Grootte en dikte nodigen uit om het exemplaar op te pakken en om het vervolgens van de ene naar de andere hand te laten gaan. Formaat en gewicht hebben een duidelijke relatie met de handpalm. Ook aspecten zoals textuur, kleur en zijkant zijn belangrijk. Verder is het begrip cultuurhistorisch bepaald, zo stelt hij, want we laten meewegen welke objecten we reeds eerder aanduidden als penningen.

Getrapt blok

Leden van de Vereniging voor Penningkunst (VPK) kennen *Getrapt blok*. Frank Letterie beschreef de totstandkoming ervan.[2] Het ontwerp van deze eerste penning uit het oeuvre van Niko de Wit is geïnspireerd op een sculptuur met dezelfde titel, die in 1984 werd gemaakt van Cortenstaal. Het beeld – 250 x 233 x 244 cm – staat in Dordrecht aan de Laan van de Verenigde Naties. 'Deze penning', aldus Letterie, 'is als het ware een poging dit beeld in het platte vlak te dwingen, zonder daarbij zover te gaan de ruimtelijke werking geheel op te heffen.'

Het idee om een penning te maken ontstond in de herfst van 1984. Het duurde echter tot 1990 voordat het ontwerp naar tevredenheid kon worden

Getrapt blok (met en zonder morsrand), 1984/1990. Geperst messing, 90 x 69 x 22 mm.

uitgevoerd. *Getrapt blok* is vervaardigd uit kneedbaar gemaakt messing. Roodgloeiende blokjes werden bij hoge temperatuur tussen twee matrijzen geperst. Overtollig materiaal kwam tijdens dit proces als een morsrand aan de penning te zitten. Nadat deze rand was verwijderd, werd elk exemplaar gereinigd door het enkele minuten in een bad met verdund zuur te leggen. Dit zuur etst de oppervlakte. Wanneer de penningen te lang in zo'n bad liggen, blijft er weinig meer van over. De bewerking maakt zichtbaar hoe het messing liep tijdens het persproces. De huid van *Getrapt blok* vertoont een levendige kristallijne structuur. Achteraf vindt Niko de Wit het wel jammer dat haast al die morsranden zijn verwijderd. Er is slechts één exemplaar bewaard waaraan nog zo'n grillig extra stukje te zien is.

Getrapt blok is een schoolvoorbeeld van een waarnemingsillusie. Wie de vlakken bekijkt die naar binnen lopen, ziet op een gegeven moment het beeld omklappen. We lijken niet meer in een ruimte te kijken, maar zien 'van buitenaf' de zijkant van een kubus. Die waarneming is echter instabiel: even later zien we weer binnenkant. Ons brein kan moeilijk uitmaken wat het definitieve beeld moet zijn.[3]

Wie *Getrapt blok* neerlegt, kiest uit twee standen. In elke stand verheft een deel van de penning zich. Ook in dit opzicht is sprake van beweeglijkheid: de penning ligt stevig, maar lijkt tegelijkertijd aan de ondergrond te ontsnappen. *Getrapt blok* kent lijnen en scherp afgesneden vlakken. Geen cirkelvorm. Er is een bescheiden vignet van de VPK in geslagen.

Wat we zien is ook afhankelijk van de gezichtshoek. De kunstenaar liet zich onder meer inspireren door Amsterdamse huizen die langs een rondlopende gracht staan. Aan de zijkant van die huizen is sprake van een stompe hoek. Wie het getande gedeelte van deze penning naar boven houdt, kan in deze penning een drietal schuin geplaatste pakhuizen met zadeldaken zien. Het vignet van de vereniging is dan het dakraam van één van die huizen. Wordt het getande gedeelte een kwartslag gedraaid, dan verdwijnt Amsterdam uit beeld: de penning krijgt dan meer iets van een militair object, bijvoorbeeld een tank. En onder een nog weer ander gezichtspunt vormt het getande gedeelte een trap.

Perspectief

Na *Getrapt blok* kwam in 1993 *Perspectief* tot stand. In een boekje over de kunstenaar staat deze penning aan het begin van een fase waarin architectonische vormen zijn werk als beeldhouwer duidelijk gingen domineren.[4] *Perspectief* past met zijn diameter van 73 mm mooi in de handpalm. Deze gegoten bronzen penning voelt zwaar aan. Een flink deel is 12 mm dik, maar op twee plaatsen – aan beide zijden – helt het vlak naar beneden, net als bij een af-

Perspectief, 1993/1993. Gegoten brons, Ø 72 mm, h. 12 mm.

lopend dak. De cirkelvorm lijkt geknakt. De 'vouwrand' is zacht: scherpte verdween door slijpen en schuren. De gevouwen stukken (als we deze zo mogen aanduiden) staan dwars op elkaar: dit is goed te zien als de penning wordt omgedraaid.

Beide zijden van deze penning hebben nog iets met elkaar gemeen. Van de rand af is een gleuf aangebracht die de diepte in gaat. Elke gleuf loopt in de richting van de vouwrand, maar staat er niet helemaal dwars op. Wie het oog langs een gleuf laat gaan, ziet naar het midden toe een perspectivisch versmallend pad.

De gleuven aan beide kanten liggen min of meer dwars op elkaar; hun hoek is echter groter dan 45 graden. In de diepte van de penning komen de uiteinden samen. Zo ontstond hier een gat. Er lopen kennelijk wegen naar de verte, maar deze eindigen in een verdwijnpunt.

Wanneer deze penning plat ligt, zien we op dat punt duisternis: via de gleuf glijdt onze blik naar een afgrond. Maar als we de penning oppakken, komt er licht door de opening: licht dat aan het einde van een tunnel is te zien.

Perspectief lijkt een open en gemakkelijk toegankelijke penning, maar verleidt de bezitter ook om zich over te geven aan gevaarlijke routes: schuin weg, de diepte in, naar het onbestemde. De twee gevouwen gedeelten geven deze penning nog iets bijzonders mee. Hoe het exemplaar ook ligt, de onderkant verheft zich altijd. Die onderkant nodigt uit tot grijpen en manipuleren. *Perspectief* kan trouwens ook rechtop staan op het dikste gedeelte van de rand. De vouw en de inkeping wijzen dan omhoog. Een subtiel verschil tussen beide zijden van de penning wordt daarbij echter zichtbaar. In zijn beelden en penningen zoekt Niko de Wit naar fricties. Zo ook hier: de twee zijden van *Perspectief* lijken sterk op elkaar, behalve als men beter kijkt.

Hommage aan Scarpa

Niko de Wit bewondert het werk van de Italiaanse architect Carlo Scarpa, die van 1906 tot 1978 leefde. In 1995 maakte hij een penning als eerbewijs aan Scarpa. Een leerling beschrijft diens werkwijze als het ontwikkelen van een 'visuele logica', want al tekenend werd voor Scarpa duidelijk hoe verschillende elementen tot een geheel

Hommage aan de architect Carlo Scarpa, 1995. Gefreesd brons, 73 x 68 x 30 mm.

kunnen worden samengebracht. Scarpa waarschuwde zijn leerlingen: indien een tekening op iets lijkt, moet deze meteen worden uitgegumd. Vormen hadden voor hem geen associatieve of conventionele betekenis. Ze behoren uitsluitend naar zichzelf te verwijzen.[5]

In het werk van deze architect spelen openingen een belangrijke rol. Hij zocht naar een intieme relatie tussen binnen en buiten. Vaak werkte hij met hoog geplaatste, verticale hoekramen die het licht diffuus verspreiden langs de aangrenzende wanden. Scarpa bracht echter ook tussen wanden en in vloeren verrassende openingen aan. Door hem ontworpen sokkels voor beelden in musea zijn steeds zo geplaatst, dat er op gevarieerde wijze ruimte ontstaat ten opzichte van de ondergrond of de achterwand.

Nog een kenmerk van Scarpa is de combinatie van rechte en gebogen wanden. Een van zijn uitspraken over architectuur komt er op neer, dat een huis heel goed smalle gangen kan verdragen, zolang deze maar naar het einde toe verbreden. En dat effect, aldus deze architect, valt te bereiken door met gebogen muren te werken.

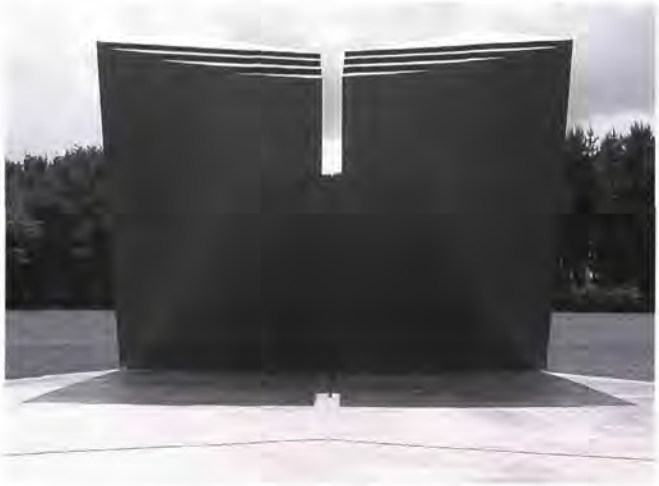

Hommage aan Jai Singh II, 1997

De penning van Niko de Wit kwam als volgt tot stand. Na in klei het model te hebben gemaakt, werd vervolgens een stevige bronzen ring in zes stukken gezaagd. Uit elk stuk kon vervolgens een Scarpa-penning worden gefreesd. Er is geen vaste voor- of keerzijde. De penning kan op vier verschillende manieren worden neergezet, en dan nog zijn we vrij om het gezichtspunt te bepalen van waaruit we willen kijken. Deze penning bestaat uit twee gebogen vlakken en drie strak afgesneden kanten die op hun beurt schuin ten opzichte van elkaar staan. Een vierde kant is bewerkt.

Als we de penning zodanig neerzetten dat deze opbolt, ontstaat ruimte aan de onderkant. We zien in de bewerkte kant een verticale gleuf. Aan weerszijden hiervan lopen enkele lijnen omhoog. Het vlak springt hier telkens iets verder naar binnen. Zo bekeken bevat deze bewerkte kant een uitnodiging om binnen te treden. Wie de Scarpa-penning met een bouwwerk associeert, kan de gleuf opvatten als een poort die naar boven toe iets versmalt.

De poort laat licht toe, maar is ook een plaats waar schaduw ontstaat. Scarpa zelf is zeer terughoudend met verwijzingen naar een andere werkelijkheid, dus het gaat misschien te ver om de lijnen aan weerszijden van de poort te associëren met boomtakken, of met planken die gedeeltelijk over elkaar heen liggen. Dergelijke associaties verdwijnen trouwens zodra deze penning in de hand wordt gehouden en onder een ander gezichtspunt wordt bekeken. De uitgesneden gedeelten naast de gleuf zijn dan telkens weer andere dragers van licht.

Niet alleen de smalle maar pregnante opening verwijst naar de architect. En ook niet alleen de combinatie van gebogen en rechte vlakken. 'Scarpa' is hier het hele spel van openheid en geslotenheid, ruimte en intimiteit. De verschillende vlakken staan in een gewaagde, maar toch uitgebalanceerde verhouding ten opzichte van elkaar.

Variatie

Scarpa's 'visuele logica' kwam al tekenend tot stand. Niko de Wit duidt zijn eigen werkwijze als beeldhouwer en penningkunstenaar aan als 'empirisch': verhoudingen worden steeds opnieuw in een model van klei gewijzigd om te kijken welke combinaties wat voor effecten opleveren. In 1996 inspireerde de Scarpa-penning Niko de Wit tot het ontwerp van een beeld, meer dan vier meter hoog, dat in 1997 werd uitgevoerd in gecoat staal en beton. Het is te vinden in Hilvarenbeek.[4] De sculptuur is zo geplaatst, dat het gedeelte met de opening schuin omhoog rijst. De kunstenaar heeft dit beeld *Hommage aan Jai Singh II* genoemd, vanwege de verwantschap met de enorme astronomische bouwsels die deze staatsman en geleerde (1686-1743) in Noord-India liet bouwen. Wat bij de penning misschien op een gang in een huis leek, is in een andere stand een hulpmiddel om de hemel af te tasten. De achttiende-eeuwse observatoria van Jai Singh II overweldigen ook door hun architectonische schoonheid.

Piramidevormige opening

In de tweede helft van de jaren negentig maakte Niko de Wit verscheidene beelden met een duidelijke kern. Deze werkwijze zien we eveneens in zijn *Penning met piramidevormige opening*, ontworpen in 1996 en in brons uitgevoerd in 1998. Een ronde penning, met een scherpe rand. Aan de ene kant is sprake van een glad, opbollend vlak: in het midden daarvan is een vierkant gat uitgespaard. De andere zijde bestaat uit vier gladde vlakken die piramidaal tegen elkaar aan liggen. De geslepen ribben komen eveneens samen in een vierkant gat, dat echter veel kleiner is.

Wie door de grote opening in de penning kijkt, ziet dat de kern bestaat uit een holle piramide. Deze piramide is kleiner, maar ook steiler dan die welke we zojuist noemden. De holle piramide eindigt in een vierkant gaatje. Wie van de andere kant hier doorheen kijkt, neemt niets waar van een binnenkant.

Het kleine gat is – van buitenaf beschouwd – elegant geplaatst. De buitenste ribben komen uit op de vier hoekpunten ervan. Wie de penning weer omkeert en door het grote gat naar binnen loert, wordt verrast door een schijnbare slordigheid, want de binnenste ribben blijken te eindigen in een gaatje dat enigszins scheef ligt. De kunstenaar heeft hier met opzet de symmetrie doorbroken. Zo'n lichte verspringing van het beeld dwingt om deze penning telkens weer op te pakken en opnieuw te bekijken, want ook hier is sprake van een frictie die nader onderzoek noodzakelijk maakt. Hebben we het wel goed gezien?

De kunstenaar Ad Dekkers

In 2001/2002 maakte Niko de Wit een handzaam beeld *Hommage aan Ad Dekkers*: een plastische samenhang van kegel, kubus, prisma en schijf. Het beeld kan in diverse standen worden bekeken: van elke kant ziet het er totaal anders uit. In het atelier van Niko de Wit bevinden zich twee uitvoeringen van dit bronzen beeld: een hol en een massief gegoten exemplaar.

Penning met piramidevormige opening, 1996/1998. Gegoten brons, Ø 80 mm, h. 24 mm

Het holle gietsel is conventioneel: de geometrische figuren komen dan netjes tevoorschijn. Het massieve gietsel vertoont scheuren, want afkoelend brons krimpt na het gieten. De verschillende vlakken trekken bij een massief gietsel naar binnen. Voor Niko de Wit zijn dat interessante experimenten. Hij wil weten wat er 'al doende' met het materiaal gebeurt.

In de periode waarin hij aan dit beeld werkte, ontwierp Niko de Wit ook een tweetal penningen die hij *Hommage aan Ad Dekkers* noemde. Deze komen hieronder ter sprake. Eerst echter iets over de kunstenaar die met dit werk wordt geëerd.[6]

Ad Dekkers leefde van 1938 tot 1974. In 1960 keerde hij zich af van schilderkunst die pretendeert om 'de werkelijkheid' weer te geven. Onder invloed van Piet Mondriaan, Hans Arp en Ben Nicholson maakte hij reliëfs. Eerst beschilderde hij deze in verschillende kleuren; later voerde hij ze monochroom uit om de werking van het licht optimaal te benutten. In zijn kunst kwam het accent te liggen op stilering met gebruikmaking van geometrische figuren. Hij maakte bovendien werk waarbij de ingreep zo minimaal mogelijk is gehouden, bijvoorbeeld: een driehoekig paneel met een zeer kleine zaagsnede.

Hommage aan Ad Dekkers-1, 2001/2002. Plexiglas, Ø 78 mm, h. 19 mm

In de laatste jaren van zijn leven vervaardigde Dekkers tekeningen op een transparante papiersoort (calque papier) dat door architecten en grafische vormgevers wordt gebruikt. Lijnen aan de ene kant van het papier zijn dan gecombineerd met lijnen aan de keerzijde. Niet alleen kunnen deze tekeningen van twee kanten worden bekeken, maar hoe men ook kijkt: de lijnen aan de 'andere kant' zien er steeds nét een fractie zachter uit.

Proefondervindelijk combineren van basisvormen en optimaliseren van mogelijkheden van licht en schaduw – in deze opzichten is er duidelijk verwantschap tussen Ad Dekkers en Niko de Wit.

Hommage aan Ad Dekkers-1

De eerste penning ter ere van Ad Dekkers ontwierp Niko de Wit in 2001 in klei; een jaar later werd dit ontwerp in plexiglas uitgevoerd. Er is gewerkt met een gering aantal geometrische vormen. De penning is rond, maar op beide zijden ligt een vierkant. De hoeken van het ene vierkant komen tot bij de rand. Ze lijken de rand een stukje naar beneden te trekken. De zijkant vertoont aldus een regelmatige variatie van dikte.

Het vierkant aan de andere zijde is veel kleiner. Vanaf de rand van de penning lopen hier vier lijnen omhoog die in de hoekpunten eindigen. Er is weer een piramidale vorm ontstaan, net als bij een eerder beschreven penning van Niko de Wit, maar de top van de piramide (het vierkant) is nu gesloten.

De uitvoering in plexiglas zorgt weer voor openheid: de twee zijden van de penning bieden een doorkijk naar elkaar. Onder het kleine vierkant kunnen we het grote vierkant zien liggen; de ribben van de piramide zijn op deze manier ook te plaatsen binnen die onderliggende figuur. Het ontwerp is echter zodanig, dat bij die doorkijk geen sprake is van symmetrie. Ribben van de piramide komen niét uit in de hoeken of op de helft van de lijnstukken waaruit het grote vierkant is opgebouwd. Er is weer frictie.

Pas na uitvoering in plexiglas realiseerde Niko de Wit zich dat *Hommage aan Ad Dekkers-1* verwijst naar de tekeningen op transparant papier uit diens laatste levensjaren. Bij het ontwerp in klei ging het nog vooral om een penning die is opgebouwd uit elementaire geometrische figuren. De uitvoering in plexiglas voegt daar, via de doorkijk, extra mogelijkheden aan toe – passend bij degene die hier wordt herdacht.

Hommage aan Ad Dekkers-2

In 2002 ontstond een volgend ontwerp dat in 2003 als gegoten bronzen penning is verwezenlijkt: *Hommage aan Ad Dekkers-2*. Ook hier domineren geometrische vormen. Deze penning kan op zes manieren stabiel op een ondergrond worden geplaatst. Er zijn twee grote vlakken. Van beide vlakken is het bovenste gedeelte van een vierkant afgesneden: respectievelijk hoekig en rond. Symmetrie is bij de overgang naar de andere vorm telkens iets doorbroken.

Zijvlakken bestaan uit parallellogrammen en driehoeken. De penning staat schuin zodra deze zodanig rechtop wordt gezet, dat de 'basislijn' van een groot vlak beneden ligt. Met een parallellogram als voetstuk, staat de penning echter rechtop. Natuurlijk kan deze penning ook zo worden geplaatst,

dat één van de grote vlakken op een ondergrond ligt: in die meest stabiele positie lijkt dit kunstwerk weg te springen zodra het enigszins van opzij wordt bekeken. Die illusie ontstaat door de schuin weglopende gedeelten.

Hommage aan Ad Dekkers-2 is een spel van harde lijnen en zachte rondingen. Lijnen en hoeken voelen vaak scherp aan, maar in de buurt van de 'grote boog' lijkt deze penning opeens aaibaar te worden. Hier zijn vlakken licht bollend, terwijl enkele ribben zacht zijn geslepen. De penning is op deze manier contrastrijk: tegenover een gedeelte in de vorm van een kristal (of een licht vertekende piramide) ligt een stuk met een vloeiend verloop – al eindigt dit weer in twee scherpe punten en een harde achterlijn.

In het werk van Ad Dekkers werd de illusie van diepte steeds verder teruggedrongen, ook in diens reliëfs. Dekkers concentreerde zich op geometrische basisvormen waarop het licht verschillend kon vallen, ook in de tekeningen. Werk op papier uit de laatste levensfase van Ad Dekkers komt beter tot zijn recht als het in de hand wordt genomen om het licht er telkens iets anders op te laten schijnen. Niko de Wit schuwt in zijn hommage de diepte niet: zijn tweede penning voor Ad Dekkers heeft vanuit elke hoek bekeken een derde dimensie. Maar ook nu gaat het om geometrische grondpatronen, en ook deze penning komt pas goed tot zijn recht door met handbewegingen licht en schaduw te variëren.

Afwerking

Bij *Getrapt blok* kwam ter sprake dat Niko de Wit zijn messing penning afwerkte door deze even in een bad met verdund zuur te leggen. De huid van de penning kreeg hierdoor een levendige structuur. De bronzen penningen zijn niet gepatineerd of gepolijst. Hun oppervlak is steeds mat geschuurd, oftewel – om een vakterm te gebruiken – gezoet. Sporen daarvan mogen zichtbaar zijn, want ze dragen bij aan de levendigheid van het oppervlak. ■

Hommage aan Ad Dekkers-2, 2002/2003. Gegoten brons, 61 x 61 x 18 mm

Nadere informatie op *www.nikodewit.nl*

NOTEN

1. KOOS TUITJER Niko de Wit: meester in visuele raadsels *Brabant Cultureel* 53 (2004) 4/5, blz. 19-21.
2. FRANK LETTERIE Verenigingspenning 1990-I: Getrapt blok *De Beeldenaar* 15 (1991) 268-270.
3. KAREL SOUDIJN Penningkunst en waarnemingspsychologie *De Beeldenaar* 19 (1995) 289-295.
4. SANDRA EIJKMAN *Niko de Wit: beeldlijnen 1975-1997* (Tilburg, 1998).
5. SERGIO LOS *Carlo Scarpa* (Keulen, 1993).
6. CAREL BLOTKAMP *Ad Dekkers* ('s-Gravenhage, 1981).

Officiële munt – hagemunt – valse munt

Waar begint valsemunterij?

RAF VAN LAERE

De beneden-Maasvallei, de streek die in het hedendaagse Europa-jargon 'Euregio Maas-Rijn' genoemd wordt, bekleedt om verschillende redenen een uitzonderlijke positie in de numismatiek van de Nederlanden. Tijdens de Middeleeuwen zijn er immers meer dan 50 muntateliers werkzaam. Een dergelijke hoeveelheid munthuizen in een dusdanig klein gebied is uniek voor Europa.

Naast grote, vorstelijke ateliers van bijvoorbeeld de hertogen van Brabant en de prins-bisschoppen van Luik, zijn er aan het einde van de Middeleeuwen tientallen 'heerlijke' ateliers waarin plaatselijke heren munt slaan. De meeste starten hun activiteit rond het midden van de veertiende eeuw. Tegen het einde van de vijftiendede eeuw hebben ze veelal hun deuren weer gesloten. De achtergronden van deze kortstondige bloei zijn tot nog toe onvoldoende bestudeerd. Meestal beperken de commentaren zich tot omschrijvingen als 'hagemunterij' en 'valsmunterij'. Vaak wordt daarbij gesuggereerd dat de perifere ligging van deze heerlijkheden, ver van de traditionele machtscentra van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, aan de basis ligt voor dit verschijnsel.

Vanuit onze moderne opvatting, waarbij de waarde van geld en munt volledig op vertrouwen gebaseerd is, lijkt een dergelijke situatie vreemd. Valsmunterij is een juridisch begrip dat voor de meesten onder ons erg duidelijk lijkt. Munten en papiergeld mogen uitsluitend uitgegeven worden in opdracht van een staat. Alle munten en biljetten die niet door een – erkende – staat uitgegeven worden zijn daarom vals. Bij nader inzien, blijken er toch meer nuances te bestaan. Elke verzamelaar van hedendaagse munten kent munten van niet erkende staten, zoals de 'puffins' die in 1929 geslagen werden in opdracht van Martin Coles Harman, eigenaar van het Britse eilandje Lundy. Valsemunterij?

Nauwelijks, want de beeldenaar laat geen onduidelijkheid bestaan over de oorsprong van de 'munten' en het omloopgebied. Harman werd veroordeeld, ook in hoger beroep, maar alle andere tokens die op dat ogenblik in Groot-Brittannië geslagen werden, hebben nooit tot een veroordeling geleid. Ook de status van sommige andere hedendaagse munten is niet boven twijfel verheven. Probeert u eens een van de fraaie FAO-munten uit te geven in het land van 'oorsprong'. Toch zijn deze munten meestal uitgegeven met toestemming van de betrokken landen, die echter totaal niet van plan zijn ze ook als betaalmiddel te aanvaarden. Ook de status van de munten die zijn uitgegeven door de Soevereine Militaire Orde van Malta roept vragen op. Ze kunnen immers nergens gebruikt worden als betaalmiddel. Slechts de theoretische inwisselbaarheid tegen de Italiaanse munt verleent ze een symbolisch monetair karakter. Dichter bij huis kan men denken aan de gouden en zilveren ecu-munten die in België geslagen werden in de aanloop naar de invoering van de euro. De uitgifte ervan was volkomen legaal, maar met deze munten ook effectief een rekening betalen was in de praktijk uitgesloten.

Muntrecht

Het slaan van munten is in principe een 'regalium': een vorstelijk recht. Dit betekent dat aanvankelijk alleen de keizer of de koning het recht heeft munt te slaan. Zij kunnen dit recht zelf uitoefenen of overdragen aan derden. In de loop van de Middeleeuwen hebben bijna alle hertogen, graven en heel wat kerkvorsten het muntrecht samen met andere vorstelijke rechten verworven. Zij maken op soevereine wijze gebruik van hun muntrecht en bepalen zelf de waarde van de munten die zij slaan. Die waarde wordt tot aan de Eerste Wereldoorlog in de eerste plaats bepaald door de hoeveelheid edelmetaal – goud of zilver – die een munt bevat. Bij de uitgifte van een nieuw type munt houdt een vorst in principe rekening met de economische behoeften van zijn onderdanen. Daarom is het niet uitzonderlijk dat een munttype, dat makkelijk aanvaard wordt, nagebootst wordt door heel wat andere vorsten. Zo zijn onder meer de Engelse sterling, de Tourse groot en de Florentijnse florijn door tal van muntheren geïmiteerd.

De sterke economische bloei tijdens de Late Middeleeuwen doet de behoefte aan pasmunt sterk toenemen. Omdat het slaan van munten een lucratieve bezigheid is, voelen heel wat plaatselijke heren zich geroepen om zelf munt te slaan. In de meeste gevallen beschikken zij echter niet over een oorkonde waaruit blijkt dat zij het muntrecht mogen uitoefenen. Maar in een periode waarin het keizerlijke gezag steeds meer in de verdrukking raakt, biedt vindingrijkheid vaak een oplossing. Hagemunters beroepen zich daarom vaak op een oude oorkonde waarvan het origineel niet bewaard is, of op andere vorstelijke rechten zoals het tolrecht dat dikwijls samen met het muntrecht verleend wordt. In tegenstelling tot valsemunters vermelden hagemunters hun identiteit, in al of niet bedekte termen meestal wel op de munten die zij slaan. Hagemunters zijn er zich vaak duidelijk van bewust dat zij balanceren op de dunne grens tussen legale muntslag en valsemunterij. Daarbij komt nog dat heel wat hagemunters zoveel mogelijk profijt in zo kort mogelijke tijd proberen te realiseren. Om dat te kunnen doen imiteren zij bestaande muntsoorten van 'grote' vorsten zoals de graaf van Vlaanderen en de Franse koning. Zij respecteren het gewicht aan edelmetaal van de voorbeelden echter niet. Handelaars en anderen worden op die manier geconfronteerd met minderwaardige munten, zodat ook het vertrouwen in de oorspronkelijke munten ondergraven wordt. De volgende stap wordt snel gezet. De bevolking spaart de 'goede' exemplaren op en laat ze met profijt ommunten in slechtere imitaties waarmee niets vermoedende slachtoffers betaald worden.

Ecu-munten uit België, een volkomen legale uitgifte

Sommige hagemunters zetten resoluut de stap naar valsemunterij. Zij bootsen gouden en zilveren munten zo goed mogelijk na in koper en bedekken ze met een dun laagje edelmetaal.

Rekem

De heren van Rekem, nu een deelgemeente van het Belgisch-Limburgse Lanaken, geven een fraai voorbeeld van hoe dun de grens tussen hagemunterij en valsemunterij kan zijn. Keizer Karel IV verleent in 1356 het muntrecht aan

de heren van Rekem. Omdat er ook muntreeksen van vóór die tijd bekend zijn, kan het in dit geval slechts gaan om de bevestiging van een ouder muntrecht of om de legalisering van een bestaande toestand. De munten van de baronnen, later graven, van Rekem hebben een slechte reputatie. Op monetair vlak ontwikkelen de Rekemse heren in de loop der eeuwen drie soorten activiteiten:

Valsmunterij
In 1386 worden Thomas le Carpentier en Janin Guillotiau in Doornik opgehangen nadat zij bekend hebben in Rekem valse Franse munten gekocht te hebben. Die munten zijn geslagen door muntmeester Jacques, die zelf uit Doornik afkomstig was. Maar er is meer. In 1971 zijn de resten van een heus valsemuntersatelier uit de vijftiende eeuw in het plaatselijke kasteel gevonden, compleet met stempels en koperen en vergulde exemplaren van Rijnse goudguldens uit Riel van Dietrich van Mörs, aartsbisschop van Keulen (1414-1463). Deze valse guldens zijn van uitzonderlijk goede kwaliteit en vallen alleen op door hun hogere gewicht.

Hagemunterij
Tot in het begin van de 18de eeuw bestaat het gros van de Rekemse muntslag uit minderwaardige imitaties van kleine munten die door naburige vorsten geslagen worden. Tijdens de Middeleeuwen dienen vooral de pasmunten van de Bourgondische hertogen als voorbeeld. Later volgen de oorden van de Spaanse Habsburgers en de Luikse prins-bisschoppen en worden vooral duiten uit de Noordelijke Nederlanden nagebootst. Al deze munten dragen op de een of andere manier steeds een verwijzing naar Rekem, maar omwille van de slechte kwaliteit van de muntslag zijn heel wat exemplaren – toevallig (?) – net onleesbaar op de plaats waar de verwijzing naar Rekem staat. Vergeleken met hun voorbeelden zijn de Rekemse munten van slechter gehalte en lichter, zodat de Rekemse muntheren een extra grote winst kunnen maken. Vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw moeten de graven van Rekem hun muntslag onderwerpen aan de controle van de Westfaalse Kreits en daar doen andere vorsten steeds opnieuw hun beklag. Dat het atelier van Rekem door kan blijven munten heeft eerder te maken met het feit dat het zich toelegt op de productie van pasmunt, die niet onderworpen is aan controle, dan met de kwaliteit van de Rekemse munten.

Heerlijke muntslag
Hoewel de Bourgondische hertogen nooit landsheer zijn geweest van de Maaslandse heerlijkheden, is hun invloed voldoende groot om de meeste munthuizen te laten sluiten. Slechts twee ateliers ontspringen de dans: Rekem en Gronsveld. Zij worden verplicht munt te slaan volgens de voorschriften van de Westfaalse Kreits. Het slaan van pasmunt ontsnapt echter aan elke controle. De graven van Rekem blijven daarom naar oude gewoonte ongestoord minderwaardige imitaties van pasmunt slaan. Hun gouden en grote zilveren munten voldoen in principe wel aan de voorschriften. Hierdoor blijven zij binnen de gestelde voorwaarden en wordt hun muntrecht niet in twijfel getrokken.

Andere plaatselijke heren hebben nooit de kans gekregen of gegrepen om hun hagemunt te laten uitgroeien tot een volwaardige heerlijke munt.

Grootschalige valsemunterij en hagemunterij zijn pas mogelijk als er een netwerk van afnemers bestaat waarmee de munten op een onopvallende en efficiënte wijze kunnen worden verspreid. Tijdens de Honderdjarige Oorlog (1377-1453) is de monetaire

toestand in Frankrijk bijzonder onzeker. Er bestaat daarenboven een grote behoefte aan pasmunt. De vorstelijke ateliers hebben nauwelijks de tijd en de middelen om in die behoefte te voorzien. Verschillende Maaslandse heren zien in deze lacune een mogelijkheid om aan extra inkomsten te komen. Zij leggen zich toe op het slaan van imitaties van Franse munten met een erg slecht gehalte, of zelfs regelrechte vervalsingen zoals de heren van Kessenich (Kinrooi, Belgisch Limburg). De faam van de Maaslandse munten dringt tot diep in Frankrijk door. Archiefmateriaal leert ons dat Franse handelaars regelmatig kleine ezelkaravanen naar Maastricht en omliggende gebieden organiseren om 'Franse' munten in te kopen. Dat de plaatselijke autoriteiten dit oogluikend toelaten, blijkt uit een tekst waarin een Fransman vertelt dat hij en zijn kompanen te Tongeren worden aangehouden. De stadsmagistraat laat hen na korte tijd echter vrij omdat hij van oordeel is dat vervalsingen van Franse munten hem eigenlijk niets aangaan. Dat een vervolging de plaatselijke nijverheid niet ten goede zou komen is een argument dat niet uitgesproken wordt maar waarmee waarschijnlijk wel rekening is gehouden. Maar ook in Duitsland, bijvoorbeeld te Aken, worden de Maaslandse vervalsingen zonder veel problemen uitgegeven.

Na het beëindigen van de vijandelijkheden ten gevolge van de Honderdjarige Oorlog, kan de Franse koning zijn gezag opnieuw verstevigen en de muntslag reorganiseren. Voor de invoer van Maaslandse 'Franse' munten is er geen plaats meer. De monetaire politiek van de Bourgondische hertogen laat geen plaats voor 'heerlijke' muntslag. Nieuwe initiatieven zoals die van Thorn en Hoorn zijn dan ook een kort leven beschoren. De invoering van de schroefpers maakt dat de minderwaardige pasmunt van Gronsveld en Rekem, die nog steeds met de hamer geslagen wordt, makkelijker herkend en geweerd kan worden. Beide ateliers sterven een stille dood bij de aanvang van de achttiende eeuw. ■

Dit artikel is een bewerking van de lezing die Raf Van Laere hield op de voorjaarsbijeenkomst 2004 van het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

LITERATUUR

L. FELLER *Faux-monnayeurs et fausses monnaies en France à la fin du Moyen Age (seconde moitié du XVe siècle)* (Paris, 1986).

L.W. HOFMANN *Alter und neuer Müntz-Schlüssel oder Beantwort= und Eröffnung CCXXII. curioser Fragen das Müntz Wesen betreffend [...]* (Nürnberg, 1683, herdruk Lindau, 1977).

P. LUCAS *Monnaies seigneuriales mosanes* (Walcourt, 1982).

R. VAN LAERE Een 15de-eeuws valsmuntersatelier van Rekem (Limburg) *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 147 (2001) 135-151.

De wapens van Maurits

Hulpmiddelen bij het dateren van penningen

BERT VAN BEEK

Na mijn voordracht 'Nassau en Breda', die ik hield tijdens de najaarsbijeenkomst van het genootschap op 4 oktober 2003 te Breda, attendeerden de Oranjekenners J.R. Voûte en T. Goddeeris mij op een verkeerde afbeelding van het wapen van Willem van Oranje die ik tijdens de lezing had getoond.[1] Later was de heer Voûte zo vriendelijk mij ook op ander werk te wijzen, waarin een vergelijkbare fout voorkwam.[2] Dat spoorde mij aan me verder in de wapens van Willem van Oranje (1533-1584) en zijn zoon Maurits (1567-1625) te verdiepen.

Het betrof fouten in de heraldische literatuur, maar hoe zat dat in de numismatische literatuur? Veel hedendaagse publicaties baseren zich nog steeds op het grote werk van Van Loon in de veronderstelling dat zij zich op de beste autoriteit beroepen.[3] Zo volgden ook de samenstellers van de – overigens voortreffelijke – catalogus van de grote Maurits-tentoonstelling in het Rijksmuseum hem voor het beschrijven en dateren van de tentoongestelde penningen.[4]

Vaak had Van Loon het inderdaad bij het rechte eind met zijn beschrijvingen, maar we moeten wel bedenken dat zijn eigenlijke doel was een 'Histoire metallique' te schrijven: een geschiedenis aan de hand van afbeeldingen van penningen en soms van munten. Dit was vooral in de zeventiende en achttiende eeuw een geliefd genre. Ook de Franse vertaling van het hoofdwerk van Van Loon begon als: *Histoire Métallique*... Daarom zocht hij steeds het beste 'metalen' plaatje bij zijn praatje, zonder zich tot in detail af te vragen of het plaatje wel helemaal bij het praatje paste.

In dit artikel wordt aan de hand van één voorbeeld onderzocht of de penningen zonder jaartal, waarop wapens en/of titels van prins Maurits voorkomen, nauwkeuriger gedateerd kunnen worden dan Van Loon deed. Daarbij is het natuurlijk nodig te beschikken over de officiële titels en geautoriseerde afbeeldingen van de door Maurits gevoerde wapens. Het hier besproken voorbeeld is de ongedateerde strooipenning die door Van Loon (en in 2000 dus ook door de samenstellers van de Maurits-catalogus) werd gekoppeld aan de inhuldiging in 1590 van Maurits als 'Markies van Vlissingen'. Strooipenningen werden bij een inhuldiging uitgedeeld onder de aanwezige toeschouwers en waren vervaardigd in opdracht van de ingehuldigde. Op de strooipenning van 1590 staat op de voorzijde het wapen van Vlissingen (zilveren jacobakruikje met een gouden kroon op een rood veld) in een cartouche en het omschrift: OLIM MEMINISSE IVVABIT (het herdenken zal ons later vermaken). Op de keerzijde staat een van de wapens van Maurits (zie hierna) en het omschrift: IE MAINTIENDRAI (ik zal handhaven; de wapenspreuk van de prinsen van Oranje).

Strooipenning, Maurits markies van Vlissingen, z.j.

Al in 1925 schreef de heraldicus en numismaat Thomassen à Thuessink van der Hoop over deze penning: 'Zoo blijft b.v. in dit verband de door van Loon afgebeelde Vlissingsche strooipenning buiten beschouwing, daar het geheel onbewezen is, dat de door hem daaraan gegeven datering (1590) op goede gronden steunt'.[5] Het is nu de bedoeling deze penning te dateren aan de hand van de door Maurits gevoerde titels en wapens.

De titels

In dit overzicht worden alleen de titels besproken die relevant zijn voor het dateren van de hierboven genoemde penning. Toen Willem van Oranje in 1584 was vermoord, kon zijn oudste zoon uit zijn eerste huwelijk met Anna van Egmond-Buren, Philips Willem, hem niet opvolgen als stadhouder van de Nederlandse gewesten, omdat hij van 1568 tot 1595 als gijzelaar in Spaanse gevangenschap verkeerde en daarna, tot 1609, als verdacht van pro-Spaanse gevoelens, niet welkom was in de Noordelijke Nederlanden. Zodoende beschouwde zijn jongere zoon Maurits, uit het tweede huwelijk met Anna van Saksen, zich als zijn plaatsvervanger en mogelijke opvolger in de Nederlanden. Het testament van hun vader liet echter de titels 'prins van Oranje' en 'baron van Breda' na aan Philips Willem (die, na de dood van zijn jong overleden moeder, al de titel van graaf van Buren voerde). Hierdoor kon Maurits, de nieuwe stadhouder van Holland en Zeeland, geen gebruik maken van zijn vaders belangrijkste titel. Titels waren in die tijd nodig om vooral in het buitenland voldoende respect af te dwingen. Ook de Staten van Holland en Zeeland hadden in hun strijd tegen Spanje natuurlijk dat respect nodig en daarom liepen de belangen van de Staten en van Maurits op dit gebied parallel. Vanwege de grote schulden bleef de boedel tot 1613 onverdeeld, zodat Maurits niet alvast een deel van de erfenis kon opeisen. Toch mat hij zich al in 1585 de belangrijke titel 'Markies van Veere en Vlissingen' aan en daarmee streefde hij naar de positie van 'Eerste Edele': de vertegenwoordiger van de adel in de Staten van Zeeland.

Markies van Veere en Vlissingen was een nog maar kort bestaande titel. Veere en Vlissingen waren in 1555 door Karel V tot markizaat verheven ter ere van Maximiliaan van Bourgondië (1514-1558), heer van Veere, sinds 1540 admiraal en kapitein-generaal ter zee en vanaf 1547 stadhouder van Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht. Na zijn dood werd het markizaat geveild en gekocht door Philips II. Nadat hij na de afzwering in 1581 zijn rechten verloor, verviel het markizaat aan de Staten van Holland en Zeeland.

Maurits vader kocht dit markizaat in 1581 van de Staten van Holland en Zeeland en in zijn testament vermaakte hij het aan Maurits. Hoewel dit juridisch niet door de beugel kon, kreeg het toch de zegen van de Staten. Op hun beurt gaven ze hem het recht zich 'geboren prins van Oranje te noemen', een titel zonder juridische of feitelijke inhoud, te vergelijken met allerlei andere pretenties die toen veel gevoerd werden. Een aantal van deze pretenties komt nog ter sprake.

In het jaar 1588 wist Maurits zich, ondanks aanvankelijk tegenstribbelen, te Veere als markies te laten inhuldigen. Vlissingen bleef weigeren onder verwijzing naar de onverdeelde boedel, maar zwichtte twee jaar later alsnog. In hetzelfde jaar wist Maurits de verpande heerlijkheden Monster en Monsterambacht in te lossen (deze waren nog afkomstig uit de nalatenschap van de Polanens uit het begin van de vijftiende eeuw) en weer gaven de Staten hem het recht die titels te voeren. Sterker nog, ze verhoogden de rang van Monster door daar een hoge heerlijkheid van te maken, waardoor Maurits ter plaatse

zelfs gemachtigd was doodstraffen uit te spreken.

Op de strooipenning voor de inhuldiging te Veere staan op de keerzijde het eerste wapen van Maurits en dat van Veere door een knoop onlosmakelijk verbonden. De wildemannen in het wapen van Veere dragen het wapen van het geslacht Borselen. De heren van Borselen waren tevens heer van Veere.

De inhuldiging in Monster vond plaats in 1589. Ook bij deze gelegenheid werd een strooipenning vervaardigd. De voorzijde kreeg alleen een nieuw jaartal en er werden enkele details aan toegevoegd. De keerzijde geeft een overzicht van de titels: Maurits, graaf van Nassau, markies van Veere en Vlissingen, heer van Monster. Let op het verschil in rang bij de wapens: dat van Maurits draagt een gravenkroon, Veere een markiezenkroon en Monster als heerlijkheid een eenvoudige kroon.

De aan elkaar geknoopte wapens gaan terug op de inhuldigingspenningen van Willem van Oranje als markies in 1581.

Strooipenning, Maurits markies van Veere, 1588

Strooipenning, Maurits heer van Monster, 1589

Strooipenning, Willem van Oranje markies van Vlissingen, 1581

Maurits als graaf van Meurs

Het graafschap Meurs lag strategisch tussen Gelre en de Rijn en was daardoor van belang voor de verdediging van de oostgrens van de Nederlanden. Onder invloed van Maurits' bondgenoot graaf Adolf van Nieuwenaar (ca. 1545-1589), stadhouder van Gelderland (1584), Utrecht (1585) en Overijssel (1587) en zijn vrouw Walburgis van Nieuwenaar, erfdochter van Meurs en weduwe van de door Alva onthoofde graaf van Hoorne, was het graafschap steeds calvinistischer geworden. De kinderloze gravin Walburgis benoemde Maurits tot haar erfgenaam en na haar dood in 1600 volgde hij haar op. In 1597 had Maurits Meurs al eens van een bezetting voorzien toen hij in dat jaar ook de belangrijke vesting Rijnberk aan de Rijn, ten noorden van de stad Meurs, had ingenomen. Helaas ging Rijnberk het volgende jaar verloren, maar in juni 1601 kon Maurits het opnieuw innemen. Dit maakte voor hem de weg weer vrij naar Meurs, waardoor er wederom Staatse troepen in de stad Meurs konden worden gelegerd. Hierdoor was de positie van de Republiek langs de zuid-oostgrens voor korte tijd weer aanzienlijk verbeterd, totdat in 1606 Spinola Rijnberk weer innam.

Maurits werd te Meurs niet als bezetter ingehaald, maar als de rechtmatige heer en beschermer. De plechtige inhuldiging als graaf vond plaats op 12 augustus 1601, waarbij door de heraut van Meurs koperen strooipenningen werden verdeeld. De titels op de voorzijde luidden voluit: Maurits, prins van Oranje, graaf van Nassau, Katzenelnbogen en Meurs, markies van Veere en Vlissingen.

In 1618 stierf Philips Willem en kon Maurits zich als universele erfgenaam eindelijk officieel prins van Oranje noemen. In de titulatuur gaf dat natuurlijk geen verandering, omdat Maurits zich die titel al veel eerder had toegeëigend. In 1625 overleed Maurits en werd hij op zijn beurt opgevolgd door zijn jongere broer Frederik Hendrik

Strooipenning, Maurits graaf van Meurs, 1601. Koper

De wapens

Bij deze beschrijving is als primaire bron gebruik gemaakt van de door Maurits geautoriseerde afbeeldingen van zijn wapen en dat van zijn vader. Ze zijn afkomstig van zijn zegels en afgebeeld op de twee wapenborden, behorende bij de schilderijen van hem en zijn vader die hij in 1598 aan de universiteit te Leiden schonk.[6] Om het belang van de wapens voor Maurits duidelijk te maken, wordt hier vrij diep ingegaan op de diverse onderdelen daarvan.

Toen Willem de Zwijger in 1544 het prinsdom Orange en bezittingen van Nassau-Breda erfde van zijn neef Reinier van Nassau, die als prins van Orange bekend stond onder de naam René van Chalon, nam hij ook het wapen van Chalon aan zoals dat door de prinsen uit het huis van Chalon gevoerd was en plaatste dat als hartschild op het Nassause wapen zoals hij van zijn vader (Nassau en Dietz) en zijn neef René (Katzenelnbogen en Vianden) had overgenomen[7]. Dit wapen komt overeen met het wapenbord, behorende bij Willems portret dat Maurits in 1598 schonk aan de universiteit van Leiden.

Het Nassause deel van het wapenschild van Willem van Oranje bestaat dus uit de wapens van de graafschappen Nassau (voor de kijker linksboven): een gouden leeuw met rode tong en nagels op een met gouden blokjes bezaaid blauw veld; rechtsboven Katzenelnbogen: een rode leeuw met blauwe tong, nagels en kroon op een gouden veld; linksonder Vianden: een zilveren dwarsbalk of faas op een rood veld en rechtsonder Dietz: twee gouden, gaande leeuwen op een rood veld. Alleen de wapens van de gebieden met de hoogste status werden in een persoonlijk wapen opgenomen. Daarom kwam het wapen van Breda, in rang slechts een heerlijkheid of baronie, niet in het wapen van Willem van Oranje voor, hoewel het in feite zijn economisch meest belangrijke bezitting was.

Vanzelfsprekend begint het wapen van Willem van Oranje met Nassau, het voorvaderlijke graafschap. Dit betekent niet dat Willem het graafschap Nassau bezat. Er regeerden sinds 1255 twee takken, aangeduid met de Walramse linie (het deel ten zuiden van de rivier de Lahn van het oorspronkelijke graafschap) en de Ottoonse linie (het noordelijke deel). Willem van Oranje werd het hoofd van de Ottoonse linie, met als stamslot Dillenburg. Dat laatste

Écu, Orange, 1560. Zilver

bezat hij gezamenlijk met zijn broers. In 1472 verdeelde Jan IV van Nassau zijn bezit onder zijn twee zoons en ontstonden de takken Nassau-Breda, met alle bezittingen ten westen van de Rijn (waaronder Vianden) en Nassau-Dillenburg, met alle bezittingen ten oosten van de Rijn, waaronder het Ottoonse deel van het graafschap Nassau en de helft van het graafschap Dietz. Willem van Oranje erfde Orange en Nassau-Breda en zijn jongere broer Jan de Oude was erfgenaam van Nassau-Dillenburg. Alleen het stamslot Dillenburg bleef gemeenschappelijk bezit.

Naar Duits gebruik voerde elke mannelijke nakomeling de voorvaderlijke titel en kreeg hij een deel van het grondbezit, dat daardoor zeer versnipperd kon worden. Voor Willem was 'graaf van Nassau' eigenlijk een lege titel, alleen behorende bij zijn familienaam. Ten tijde van het leven van Maurits waren er meer dan twintig personen die rechtmatig de titel graaf van Nassau voerden.

Het wapen van Katzenelnbogen is slechts een herinnering aan de verloren strijd die vooral Willems vader voerde met de landgraaf van Hessen over de vererving van dit graafschap. Het bezit van Katzenelnbogen ging naar Hessen en als troost mochten de Nassaus wel het wapen voeren. Vianden kwam door erfenis in 1417 in het bezit van het hoofd van de Ottoonse linie. Tenslotte was Willems vader slechts eigenaar van half Dietz. Dit wapen duiden we nu verder aan als *Nassau*.

Het wapenschild Chalon-Orange, zoals dat werd gevoerd door de heren van Chalon-Arlay als prins van Orange, bestaat uit vier kwartieren met een hartschild. Linksboven en rechtsonder het wapen van het toen niet meer als zodanig bestaande graafschap Chalon: een gouden schuinbalk op een rood veld (op de afgebeelde munt voert Lodewijk van Chalon (1418 -1462) een ster op de schuinbalk om aan te geven dat hij tot een jongere tak van zijn huis behoorde); rechtsboven en linksonder het wapen van het prinsdom Orange: een blauwe hoorn op een gouden veld en als hartschild het wapen van het graafschap Genève: vijf gouden vakken, grenzend aan vier blauwe. Dit wapen duiden we nu verder aan als *Orange*.

De schoonmoeder van Jan I, de eerste prins van Orange (1393-1418) uit het huis van Chalon, was een dochter van de laatste graaf van Genève, maar Jan I kon het graafschap niet binnen de familie houden. In 1401 werd het verworven door de graaf van Savoye. Desondanks nam hij het wapen van zijn schoonmoeder op in zijn eigen wapenschild. Net als Katzenelnbogen bij de Nassaus was Genève dus zuiver een pretentiewapen.

Het gebruik van titels en wapens van gebieden die men niet bezat, kwam in de late Middeleeuwen zeer vaak voor. Zo erfde Maria van Bourgondië in 1477 de titel en het wapen van het hertogdom Bourgondië van haar vader, zonder dat zij dat hertogdom daadwerkelijk bezat. Het record was mogelijk in handen van haar schoonvader keizer Frederik III (1440- 1493), die in 1453 aan de buitenmuur van de Georgskapel te Wiener Neustadt de wapens van al zijn graafschappen en heerlijkheden liet aanbrengen. Aan de veertien werkelijk in zijn bezit zijnde gebieden liet hij er 93 andere toevoegen, waarvan een deel al vroeger voor zijn geslacht verloren was gegaan en een ander deel geheel verzonnen, dus niet bestaande gebieden waren.[8] Zelfs een keizer had er dus behoefte aan zijn status zo hoog mogelijk op te voeren, laat staan dus een

Biljoenen munt, Orange, Lodewijk van Chalon (1418 -1462)

eenvoudige graaf als Maurits, die zijn titel als graaf van Nassau moest delen met zijn broers, vele ooms, neven en verdere familieleden en die er eigenlijk in zou moeten berusten dat zijn oudere broer Philips Willem de rechtmatige eigenaar was van de prinsentitel.

Het wapen van Willem van Oranje werd volgens de toen geldende tradities ongewijzigd overgenomen door zijn oudste zoon Philips Willem. Al zijn andere kinderen moesten ter onderscheid het vaderlijke wapen breken met andere elementen.

Maurits' eerste wapen

Maurits' eerste wapenschild vinden we op de penningen ter gelegenheid van de inhuldigingen in Veere en Monster. Dat is conform zijn eerste grootzegel van 1586. Het is verdeeld in vier kwartieren met een hartschild; de kwartieren zijn zelf ook weer verdeeld in vier kwartieren. De kwartieren I en IV (linksboven en rechtsonder) *Orange*, de andere twee *Nassau*. Hierover als hartschild het wapen van Saksen, een verwijzing naar zijn moeder Anna van Saksen. Dit wapen komt ook overeen met het wapenbord, behorende bij het portret dat Maurits in 1598 schonk aan de universiteit van Leiden. De verwerving van het markizaat Veere en Vlissingen en van de hoge heerlijkheid Monster hebben het wapen van Maurits dus niet doen veranderen. Wel komt de titel markies van Veere en Vlissingen voor in het omschrift van het eerste grootzegel.

Maurits' tweede wapen

Het eerste grootzegel bleef nog in gebruik tot 1609. In 1615 volgde een tweede grootzegel, conform het wapen op de inhuldigingspenning als graaf van Meurs in 1601. In dit tweede wapen zijn de kwartieren *Nassau* en *Orange* verwisseld en bovendien is Meurs (een zwarte dwarsbalk op een gouden veld) als hartschild aan het kwartier *Nassau* toegevoegd. Meurs was een aloud graafschap en kwam daardoor wel in aanmerking om in het wapen te worden opgenomen. Merkwaardig is dat Maurits sinds 1604 een tweede kleinzegel gebruikte, waaraan wel Meurs was toegevoegd, maar waarin de kwartieren *Nassau* en *Orange* nog niet verwisseld zijn.

Maurits' derde wapen

Toen Maurits in 1618 zijn broer Philips Willem als universele erfgenaam opvolgde, verkreeg hij dus eindelijk de felbegeerde titel van prins van Oranje. Bij deze gelegenheid veranderde hij zijn wapenschild door het hartschild Saksen te vervangen door dat van het net geërfde graafschap Buren (een beurtelings gekantelde, zilveren dwarsbalk op een rood veld) dat nu ook in zijn bezit was gekomen. Dit wapen vinden we ook op de munten van Maurits als prins van Orange.

Ducaton, Orange, 1618. Zilver

De datering van de Vlissingse strooipenning

Uit het bovenstaande moet wel duidelijk zijn dat de strooipenning voor Vlissingen nooit in 1590 geslagen kan zijn, omdat hierop Maurits' tweede wapen, met het hartschild Meurs, voorkomt. De penning moet dus tussen 1601 en 1618 zijn geslagen.

Sommige auteurs hebben beweerd dat de penning wel in 1590 is geslagen en dat het hartschildje met de dwarsbalk het oude wapen van het geslacht Borselen is, waarvan de eerste markies via de vrouwelijke lijn afstamde. Dan zou het moeten gaan om een zilveren dwarsbalk op een zwart veld. Dit is echter in strijd met alle kleurenafbeeldingen van Maurits' wapen en in strijd met de hiërarchie van zijn titels, zoals Maurits die zelf hanteerde en zoals die ook voorkomt op de afbeelding van de rouwstoet bij zijn begrafenis, waarbij ook zijn wapens op banieren en op dekkleden van de paarden werden meegedragen.[9] De eerste elf wapens die meegedragen werden, waren: Orange, Nassau, Katzenelnbogen, Vianden, Dietz, Chalon, Meurs, Buren, Veere, Vlissingen en Breda, dus eerst het prinsdom, dan de graafschappen, dan de markizaten en tenslotte de heerlijkheden. Maurits heeft dus naast het prinsdom alleen de graafschappen in zijn wapen opgenomen. In deze stoet kwam het wapen van het graafschap Genève overigens niet voor. Maurits besefte blijkbaar heel goed dat dat een via de Chalons overgeërfd relict was. Katzenelnbogen lag blijkbaar veel gevoeliger. Daar hadden de Nassaus nog steeds een claim op.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de penning met de wapens van Maurits en Vlissingen geslagen is tussen 1601 en 1618.

LITERATUUR

B. VAN BEEK De Histoire Métallique *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen aan den Rijn/Houten, 1986) H 43-44.

J.F. DUGNIOLLE *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas* (Brussel, 1876-1880).

T. VON DER DUNK Keizer Maximiliaan I, grondlegger van een weloverwogen huwelijkspolitiek *Spiegel Historiael* 38 (2003) 197-202.

E.J. TH. À TH. VAN DER HOOP Het wapen van Maurits, Prins van Oranje *De Nederlandsche Leeuw* (1925) 131-141.

E.J. TH. À TH. VAN DER HOOP Het wapen van Oranje-Nassau in zijn historische ontwikkeling *De Nederlandsche Leeuw* (1933) 147-167.

T. VAN DER LAARS *Wapens, vlaggen en zegels van Nederland* (Amsterdam, 1913) 109.

C.L. LEVOIR Wapenschilden van de leden van het geslacht Oranje-Nassau, in: F.J.L. KRÄMER e.a. *Je maintiendrai, een boek over Nassau en Oranje* (Leiden [1908]) deel 2, 348-349.

G. VAN LOON *Beschrijving der Nederlandsche historiepenningen* (Den Haag, 1723).

F. POEY D'AVANT *Monnaies feodale de France* (Parijs, 1858-1862).

I. TIRION *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden, deel negen, Zeeland* (Amsterdam, 1751 (heruitgave Zaltbommel, 1966)) 37-38.

J.R. VOÛTE / H.J. VAN DER WIEL *Les monnaies de la principauté d' Orange sous la maison de Nassau* (Bussum, 1997).

K. ZANDVLIET *Maurits, prins van Oranje* (Amsterdam/Zwolle, 2000).

NOTEN

1. Ontleend aan LEVOIR 1908.
2. VAN DER LAARS 1913.
3. VAN LOON 1723.
4. ZANDVLIET 2000.
5. VAN DER HOOP 1925.
6. VAN DER HOOP 1925; ZANDVLIET 2000, 165 en 190.
7. VAN DER HOOP 1933.
8. VON DER DUNK 2003.
9. ZANDVLIET 2000, 430-431.

De middeleeuwse munten van de stad Bommel

M.L.F. VAN DER BEEK

A.H. GROUSTRA-WERDEKKER

Van der Chijs vermeldt in zijn werk over de munten van de heren en steden van Gelderland drie ongedateerde muntstukken die zijn geslagen op naam van de stad Bommel, tegenwoordig Zaltbommel geheten.[1] Sedert deze publicatie zijn geen nieuwe typen bekend geworden. Van der Chijs schrijft twee van de drie munten toe aan de regeringsperiode van Karel van Egmond (1492-1538). Van Gelder daarentegen plaatst de stedelijke Bommelse muntslag omstreeks 1480, in welke tijd twee van de muntstukken qua uiterlijk ook beter thuishoren.[2] Enkele fragmenten uit een Gelderse muntmeestersrekening maken een meer precieze datering van deze twee munten mogelijk.[3]

In zijn rekening over de periode maart 1481 – november 1482 declareerde muntmeester Bernard Proeys de kosten die hij had gemaakt voor een reis naar Antwerpen, waar hij de toenmalige hertog van Gelre Maximiliaan van Oostenrijk wilde ontmoeten. Proeys vertrok op 27 mei 1482 uit Nijmegen, waar de Gelderse Munt op dat moment gevestigd was, om zijn landsheer te spreken 'vanden commissien die hy gegeven Matheeuse Nyecamer uut vervolge van myne heere den marscalc joncker Philips van Nassouwen van dat hy soude mogen munten te Bommele halve stuvers ortkens stuvers negenmannekens ende holl. penningen' en tevens 'om die voirss. munte die de voirss. Matheeus sloegh te nyeuwte te doene'.

Zijn missie was succesvol: Proeys 'dede alsoe vele aen mynen voirss. genedigen heere dat hy die voirss. munte te nyeuwt dede doen'. Het onderwerp kwam in dezelfde rekening nog eenmaal terug, omdat Proeys ook de beloning had voorgeschoten van de bode die het besluit van Maximiliaan naar Nijmegen bracht 'den voirss. Matheeuse Nycameren den afstellen vander voirss. munten aengaende'.

Het blijkt dus dat Matheus Nijecamer medio 1482 door Maximiliaans hofdignitaris Philips van Nassau was aangesteld om in Bommel halve stuivers, halve groten, kwart groten (negenmannekes) en hollandse penningen te slaan. Later in 1482 werd deze opdracht op voordracht van de Gelderse muntmeester weer ingetrokken.

De munten

Van der Chijs heeft de volgende drie Bommelse munttypen beschreven (de omschriften zijn met gotische lettertekens geschreven):

Type 1: op de voorzijde een gestileerde letter M en omschrift MONETA★NOVA★S★BOMELIS; op de keerzijde een kort gebloemd kruis en het omschrift IN★NOMINE★DOMINI★AMEN

Type 2: op de voorzijde een Romeinse letter M en omschrift MONE (...) S BOML; op de keerzijde een kort gebloemd kruis en het omschrift IN❀NOMINE❀DOMINI❀A

Type 3: op de voorzijde een wapenschild met adelaar en het omschrift MONETA•SALTSBOMEL; op de keerzijde een lang kruis met ruitvormig opengewerkt hart; *SIT – NOM – DOM – BENE*

Als gewichten geeft Van der Chijs respectievelijk 6,5, 0,6 en 0,3 gram. Het eerstgenoemde cijfer lijkt echter veel te hoog en berust waarschijnlijk op een vergissing.

Van der Chijs' nummers 1 en 2 sluiten, zowel in hun afbeelding als in hun

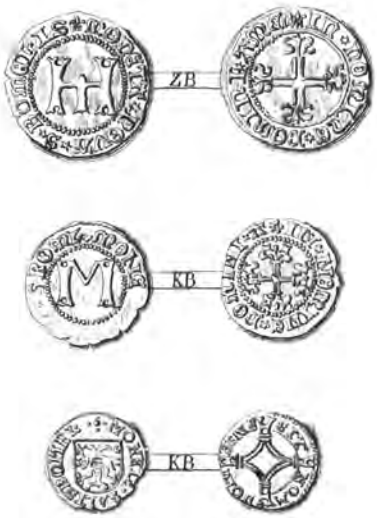

De Bommelse muntserie zoals afgebeeld door Van der Chijs

spreuk op de keerzijde, geheel aan bij de halve en kwart groten die onder Maria de Rijke vanaf 1478 in de Bourgondische gewesten werden geslagen. Met hetzelfde uiterlijk en dezelfde keerzijdetekst zijn deze typen hierna nog tot 1488 geslagen op naam van Philips de Schone. Beide stukken passen dus in de Bommelse aanmunting van 1482.

Van der Chijs 3 moet naar zijn uiterlijk te oordelen als hollandse penning in omloop zijn gebracht. Het type past evenwel niet in de muntreeks van Maria. Het is niet logisch dat de Bommelse halve en kwart groot wél, maar de penning niet conform de contemporaine munten van de Bourgondische gewesten zou zijn vormgegeven. Deze munt kan beter aan een latere emissie worden toegeschreven.

Hollandse penningen met op de voorzijde een wapenschild met adelaar verschijnen voor het eerst in 1490 in Holland (Van Gelder en Hoc (GH)[4] type 90). De spreuk SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM of een afkorting daarvan komt pas vanaf 1499 als standaardkeerzijdetekst op een Bourgondische serie kleingeld voor (GH type 120 tot en met 130) en binnen deze serie eerst vanaf 1505 op een Hollandse penning (GH type 124).[5] Op Gelders zilveren kleingeld op naam van Karel van Egmond (Gelre maakte zich rond 1491 los van de Bourgondische heerschappij) komt deze tekst eveneens voor.[6] Mogelijk had Van der Chijs bij zijn derde Bommelse munt dus wel gelijk met zijn toeschrijving aan de periode van Karel van Egmond.

Hiermee blijven twee muntsoorten die Nijecamer in 1482 in Bommel mocht slaan, de halve stuiver en de hollandse penning, vooralsnog onbekend. Het is goed mogelijk dat beide denominaties, al dan niet door de voortijdige beëindiging van de Bommelse muntslag, nooit zijn vervaardigd.

De muntmeester

Vóór zijn Bommelse avontuur was Matheus Nijecamer muntmeester van Holland geweest in de jaren 1478-1480. Van zijn activiteiten aldaar zijn geen archivalia bewaard gebleven. Mogelijk is deze muntslag nooit financieel afgewikkeld; in de jaren na zijn muntmeesterschap klagen de Bourgondische Rekenmeesters dat Nijecamers muntmeestersrekening nog steeds niet is afgehoord. Van der Chijs trekt op grond hiervan zijn integriteit in twijfel: 'de man schijnt de vlugt genomen te hebben'.[7] Het feit dat Nijecamer in 1482 door de Bourgondische overheid de muntslag in Bommel wordt toevertrouwd maakt dit natuurlijk erg ongeloofwaardig. Nijecamer heeft zijn carrière voortgezet in de Friese landen. In 1485 werd hij aangesteld als muntmeester van Oost-Friesland en in 1504 als rentmeester-generaal van Friesland onder de Saksische hertogen, in welke functie hij nog hetzelfde jaar overlijdt.[8]

NOTEN

1. P.O. VAN DER CHIJS *De munten der voormalige heeren en steden van Gelderland* (Haarlem, 1853) 120-122 en plaat VII.
2. H.E. VAN GELDER *De Nederlandse munten* (Utrecht, 2002) 214.

3. A.H. GROUSTRA-WERDEKKER / M. VAN DER BEEK *De Gelderse muntmeestersrekeningen 1481–1485* (te publiceren).
4. H.E. VAN GELDER / M. HOC *Les monnaies des Pays-bas Bourguignons et Espagnols 1434- 1713* (Amsterdam, 1960).
5. Voordien is de tekst eenmalig gebruikt op een stuiver (GH 112: 1496-1499), waarbij de gelijktijdig geslagen hollandse penning (GH 120) echter een ander omschrift had
6. P.O. VAN DER CHIJS *De munten der voormalige graven en hertogen van Gelderland* (Haarlem, 1858) plaat XVII no. 32 (halve stuiver) en plaat XXIX no. 13 (kwart stuiver).
7. P.O. VAN DER CHIJS *De munten der voormalige graafschappen Holland en Zeeland* (Haarlem, 1858) 464.
8. A. KAPPELHOFF *Die Münzen Ostfrieslands* (Aurich, 1982) 140; J.G. STUURMAN Saksische Hertogen in Friesland – Aspiraties en muntslag (te publiceren in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*; met dank aan de auteur voor het gebruik van zijn manuscript).

(advertentie)

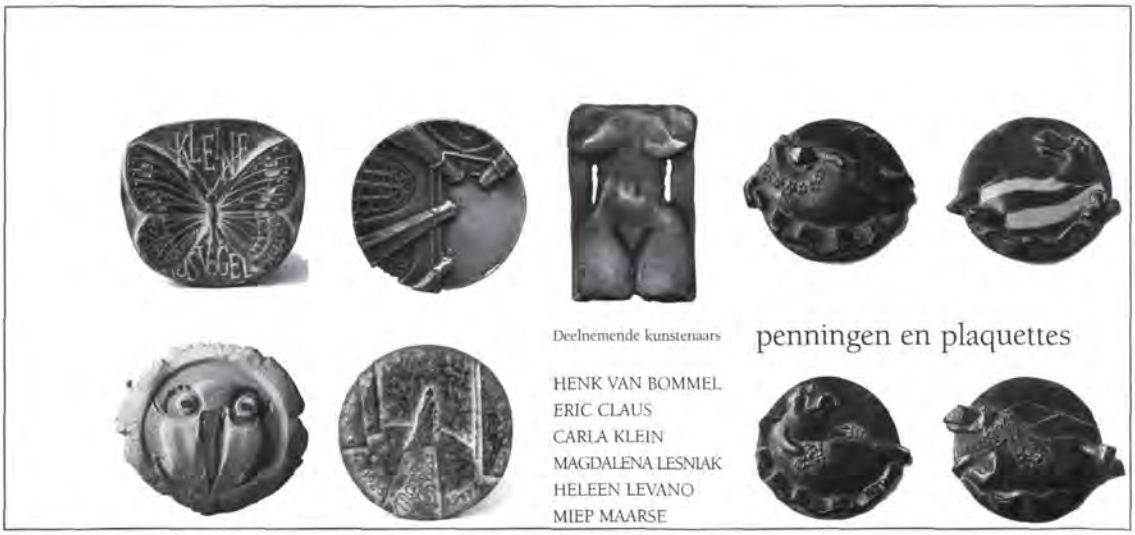

Geen goud zonder schuim

De gouddiefstal bij 's Rijks Munt in 1932

L.M.J. BOEGHEIM

De sterke achteruitgang in de wereldeconomie en meer in het bijzonder het feit dat de hermuntingswerkzaamheden met betrekking tot het grove zilver op hun einde liepen, veroorzaakte bij 's Rijks Munt in 1932 een aanzienlijke terugloop in de orderbezetting. Deze terugloop had onder meer tot gevolg dat aan acht werklieden in vaste dienst en een gelijk aantal in tijdelijke dienst ontslag moest worden aangezegd.

In het voorjaar volgden vier aanvragen van handelsbanken voor levering van gouden 10-guldenstukken. Dit waren de Nederlandsche Handel-Maatschappij, de Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Amsterdamsche Bank en de Rotterdamsche Bankvereeniging Deze banken wensten een deel van hun goudvoorraad in munt om te zetten. Daar de werkzaamheden voor het Rijk hiervoor geen beletsel vormden, bestond van de zijde van de Munt geen bezwaar. Gouden tientjes vormden uiteraard een wettig betaalmiddel dat te allen tijde inwisselbaar was. Wel betreurde 's Rijks Muntmeester, dr C. Hoitsema, het dat de vrije aanmunting voor particulieren nog steeds bestond. Dit gaf zijns inziens een onnatuurlijk verloop aan de goudbeweging, die geen goed, maar alleen kwaad kon. Een functie in de binnenlandse geldomloop had goud niet meer te vervullen. Aanmunting van goud en het in omloop brengen ervan door particulieren stichtte volgens Hoitsema slechts verwarring en zou afbreuk doen aan de gewenste centralisatie van alle bemoeiingen met dit internationale betaalmiddel.

10 gulden, 1932. (2 x vergroot)

Wat meer speciaal 's Rijks Munt betrof viel niet te ontkennen dat de bedoelde aanmuntingen van gouden tientjes juist wegens de sterke beperking van de overige muntslag niet onwelkom waren. Immers werd hiertoe een deel van het personeel gedurende enige maanden werk verschaft. In totaal werden gedurende 1932 4.323.952 stuks gouden 10-guldenstukken geslagen met een totale waarde van ruim *f* 43 miljoen.

De diefstal

Nadat in mei 1932 met de productie van de gouden tientjes was begonnen, werd deze in de loop van juni ijverig

voortgezet. Helaas kwam er op woensdag 22 juni een lelijke kink in de kabel, toen de muntgezel Bakker, die om ongeveer één uur terugkwam uit de kantine, constateerde dat de door hem 's morgens gereed gemaakte 10-guldenstukken waren verdwenen. In totaal ging het om 1640 gouden tientjes: 9,96710 kg goud.[1] Bakker sloeg direct alarm. Hoitsema werd verwittigd, die op zijn beurt de Utrechtse recherche inschakelde. Alle actie ten spijt bleven de munten spoorloos.

Het gebeurde zorgde niet alleen bij de Munt maar ook erbuiten voor de nodige opschudding. In de pers werd uitvoerig gewag gemaakt van de zaak en binnen de Munt vormde de vermissing helemaal het gesprek van de dag. Er werd nog lange tijd over gediscussieerd. Nochtans kwam men geen stap nader tot de oplossing.

In overleg met de Officier van Justitie loofde Hoitsema een beloning van *f* 1000 uit. Op 2 juli 1932 verklaarde hij zich tegenover de Officier van Justitie te Utrecht hiervoor garant. In geval de beloning zou moeten worden uitbetaald zou het bedrag onmiddellijk door hem ter beschikking worden gesteld.[2]

Na enige tijd vergeefs op een resultaat van het rechercheonderzoek te hebben gewacht, besloot Hoitsema een astroloog te raadplegen. Hij wendde zich tot de bekende Utrechtse sterrenwichelaar jhr H.M.A.J. van Asch van Wijck. De correspondentie hierover schijnt niet te zijn bewaard; ze is in ieder geval niet in het betreffende dossier aanwezig. Ook deze poging had geen succes. Overigens meldde het ochtendblad van *De Telegraaf* op 12 oktober 1932 – nog geen vier maanden na de grote gouddiefstal – opnieuw een diefstal van goud bij de Munt, zij het ditmaal voor een geringe hoeveelheid.

De Tweede Kamer verzocht de Algemene Rekenkamer de gehele zaak grondig te onderzoeken. Ze bracht 25 juni 1934 verslag uit, hetgeen gepaard ging met een groot aantal aanbevelingen, die de veiligheid van de Munt moesten bevorderen. Hierop kan niet nader worden ingegaan, omdat een aantal van deze maatregelen nog steeds van kracht is.[3] Op verzoek van de Alge-

het 300-jarig bestaan van de Universiteit.

Van de particuliere gebouwen die nog verlicht zijn valt op de mooie pas gerestaureerde gevel van den makelaar Everout op het Singel tegenover de Universiteits-Bibliotheek.

GOUDDIEFSTAL TE UTRECHT.

RAADSELACHTIGE VERMISSING IN 'S RIJKS MUNT.

Ruim zestienhonderd nieuw aangemaakte gouden tientjes zoek.

(Van onzen correspondent).

UTRECHT, 27 Juni. — Naar wij vernemen worden uit het gebouw van 's Rijks Munt 1640 nieuwe gouden tientjes vermist. De vermissing van deze aanzienlijke hoeveelheid pas aangemaakte gouden geldstukken is reeds de vorige week geconstateerd. De Utrechtsche recherche is aanstonds, nadat de vermissing geconstateerd was, van deze zaak in kennis gesteld voor het instellen van een onderzoek aan 's Rijks Munt.

Men vraagt zich intusschen af hoe het mogelijk is geweest voor den dader, die zich deze niet geringe hoeveelheid klinkende munt heeft weten toe te eigenen, met een dergelijken buit onopgemerkt het gebouw van den Rijks Munt te verlaten.

De diefstal moet gepleegd zijn in de middaguren tusschen twaalf en twee uur, toen het grootste deel van het personeel naar huis was, meldt het persbureau V.D. nader. De dader moet het misdrijf hebben gepleegd in een zaal, die tijdens de middagpauze is afgesloten en waarvan de sleutel kan worden afgegeven bij den portier. Toen men het nieuw-gemunte geld op den bewusten middag nawoog, bleek er in een der bakken een aanmerkelijk tekort te zijn aan gewicht, ongeveer 12 K.G. Bij nateling bleek, dat dit verschil ontstaan was door het gewicht van 1640 gouden tientjes. De recherche heeft reeds verscheidene personen gehoord. Ontwarring van de zaak is echter moeilijk, omdat men meent de schuldigen niet onder het muntpersoneel te moeten zoeken.

JUBILEUM DR. F. G. WALLER.

VIJFTIG JAAR GELEDEN ALS TECHNOLOOG GESLAAGD.

De Telegraaf, 28 juni 1932

mene Rekenkamer had Hoitsema meegedeeld dat de goudadministratie tot zijn volle tevredenheid werd verzorgd door de eerste scheikundige bij de Munt, de heer Haagen-Smit. Deze mocht dan geen boekhouder zijn, maar doordat hij dit werk een groot aantal jaren had gedaan was een specialistische kracht kunnen worden uitgespaard.

Hoitsema was zuinig van aard. Trouwens ook Hoitsema's opvolger, dr J.W. van Heteren, was zuinig. Toen na opheldering van de gouddiefstal in 1936 uitgebreide beveiligingsmaatregelen werden getroffen had hij een tijdklok voor de personeelscontrole aangeschaft. Toevallig had hij dit apparaat kunnen aankopen voor *f* 125 terwijl de normale aanschafprijs *f* 275 bedroeg! Het muntgeld werd in Utrecht gemaakt, maar er beslist niet verkwist.

Hoitsema met pensioen

De tijd verstreek. De uren werden dagen, de dagen weken en de weken maanden, maar de diefstal kwam niet tot een oplossing.

In 1933 kwam van regeringszijde de mededeling dat de hermunting voor Indië moest worden stopgezet. Hoitsema vond daarin aanleiding zijn ontslag aan H.M. de Koningin aan te bieden. Dit ontslag, hetwelk hem op de meest eervolle wijze werd verleend, maakte een einde aan de langdurige periode, waarin Hoitsema met ontplooiing van zijn grote capaciteiten en energie aan 's Rijks Munt werkzaam was geweest.

Curtius Hoitsema werd in 1867 in Groningen geboren. Hij promoveerde er in 1893 aan de Rijks Universiteit tot doctor in de wis- en natuurkunde. Na een assistentschap aan de Rijks Universiteit te Leiden en een leraarschap scheikunde aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda, werd hij in 1899 – na daarvoor in 1897 al eens te zijn voorgedragen – benoemd tot Inspecteur-Essayeur-Generaal bij het Munt-College. Bij de invoering van de regie in 1902 kreeg Hoitsema als eerste en enige Controleur-Generaal de leiding van de Generale-Controle, die de plaats innam van het bij die wijziging opgeheven Munt-College. Bij de wetswijziging van 1909 werd zijn functie verenigd met die van 's Rijks Muntmeester en zag hij zich belast met het beheer van de Munt.

Hoitsema was een energieke figuur met een krachtige, systematische stijl van werken. Zijn manier van werken was degelijk. Hij had ook een grote taalvaardigheid tot zijn beschikking, die hem in het verkeer met zijn minister van Financiën ongetwijfeld goed van pas zal zijn gekomen.[4]

Zijn ontslag ging in op 1 november 1933. Node zal Hoitsema afscheid hebben genomen van een werkkring, die hem zo lief was. Zwaar zal het hem, als eerlijk en integer man, zijn gevallen dat de in juni 1932 gepleegde diefstal nog altijd niet was opgelost. Hij zou echter nog enige jaren geduld moeten oefenen voor de zaak tot ontknoping kwam. Het moet dan ook een grote voldoening voor hem zijn geweest te ervaren hoezeer de regering zijn diverse werkzaamheden op prijs had gesteld. Dit kwam tot uiting toen op 30 oktober de minister van Financiën, mr P.J. Oud, vergezeld door de thesaurier-generaal mr dr A. van Doorninck, de administrateur mr L.A. Ries en de referendaris van het Departement van Financiën J. Bakker, alsmede het hoofd van de tweede afdeling van het Departement van Koloniën J. Hardeman, hem in tegenwoordigheid van het gehele personeel, in zeer waarderende woorden bedankte voor de vele en gewichtige diensten aan den lande bewezen. Per 1 november 1933 werd dr J.W. van Heteren tot zijn opvolger benoemd. Deze bood Hoitsema uit naam van het personeel een souvenir aan, waarna Hoitsema afscheid nam (Hoitsema overleed in 1958 op 91-jarige leeftijd).

De ontknoping

Op vrijdag 24 januari 1936 kreeg 's Rijks Muntmeester Van Heteren bezoek van een zekere Kragten, die als muntgezel van november 1929 tot en met juni 1931 en nog vier maanden in 1933 bij de Munt had gewerkt. De zuster van Kragten was getrouwd met een zekere Hoppener. Kragten was dus diens zwager. Onenigheden waren er de oorzaak van dat Hoppener en zijn vrouw reeds enige malen uit elkaar waren gegaan, maar na verloop van tijd volgde steeds weer een verzoening. Er was in januari 1936 weer een periode dat vrouw Hoppener bij haar moeder was ingetrokken met haar kinderen en huisraad. Bij dit laatste was ook een grote benzinesoldeerlamp, die zij angstvallig bewaakte. Op zekere dag had zij verteld dat haar man had geprobeerd met die lamp een gouden tientje te smelten. Kragten had één en ander met zijn moeder besproken en was overeengekomen dit aan de Muntmeester te vertellen. Van Heteren vond in dit gesprek aanleiding deze mededeling niet naast zich neer te leggen, maar er de recherche van in kennis te stellen. Een half uur later deed Kragten in tegenwoordigheid van Van Heteren zijn verhaal aan de recherche.

Hoppener was ruim vier jaar bij de Munt werkzaam geweest. Er kon worden nagegaan dat hij op 22 juni 1932 in de muntzaal had gewerkt. Zaterdag 25 januari 1936 achtte de politie termen aanwezig om Hoppener te arresteren. Aanvankelijk ontkende deze heftig. De recherche wist echter een aantal bewijzen van door hem verrichte belangrijke betalingen in handen te krijgen – voor bedragen die hij onmogelijk van zijn loon had kunnen voldoen – zodat hij in de middag van woensdag 29 januari 1936 eindelijk een bekentenis aflegde.

Hoppener werd door de recherche ook duchtig aan de tand gevoeld in verband met een nooit opgehelderde verdwijning van 2800 zilveren guldens in 1930. Het kwam de recherche wel zeer waarschijnlijk voor dat de dader van de diefstal van het goud tevens de dader was van de diefstal van de guldens.

Menigeen zal wel denken: mocht ik hier eens even met een emmer en een schepnet aan den gang gaan, wat zou ik een guldens en rijksdaalders vangen! Inderdaad, in deze muntzaal is aan geld geen gebrek, maar..... onbevoegden komen er niet in, uitgezonderd dan natuurlijk onze fotograaf, en die had zijn handen vol aan zijn camera!

Persen in de muntzaal, uit: Utrecht in woord en beeld (1933)

Men meende zekere overeenkomst in zake de toedracht te kunnen vaststellen.

Het was komen vast te staan dat Hoppener in 1930 een sigarenzaakje had overgenomen voor *f* 2000 en dat hij *f* 500 had gestort als waarborg voor een agentuur in brandblusapparaten. Hoppener kon niet verklaren hoe hij aan dit geld was gekomen. Hij bleef hardnekkig ontkennen iets met deze zaak te maken te hebben en heeft dit dan ook niet bekend.[5]

De toedracht

Hoppener, de dader van deze brutale diefstal, was van 14 juni 1928 tot 30 september 1932 als tijdelijk vakman bij de Munt in dienst geweest. Op de bewuste datum had hij tijdens zijn werk in de muntzaal opgemerkt dat de werkman Bakker de hem toegewezen hoeveelheid gouden platen niet vóór twaalf uur zou hebben afgemunt, zodat deze derhalve zijn gemunte gouden tientjes niet vóór het begin van de middagpauze zou kunnen inleveren. Daar-

van wist Hoppener te profiteren. Bij het luiden van de bel waarmee de beëindiging der werkzaamheden werd aangekondigd, verschool Hoppener zich achter een muntpers. Toen iedereen de muntzaal had verlaten en de opzichter de deur had afgesloten had hij uit het door Bakker gemunte geld twee oude geldzakjes, die als zogenaamde handzakjes in de zaal aanwezig waren, met munten gevuld. Hij stopte de zakjes in zijn beide broekzakken, opende vervolgens de gesloten dubbele deur van de muntzaal met de spagnolet aan de binnenkant, verliet de zaal en duwde de deur dicht, waarbij de onderste helft van de spagnolet weer in de opening in de grond sprong. Hoppener ging daarna door de rechtergang langs het opbrengstlokaal en het laboratorium naar voren, langs een ijzeren trapje in het smeltlaboratorium naar boven, over de bovengang van het hoofdgebouw en de daaraan aansluitende zijgang, naar zijn kleedkastje. Hier stopte hij de beide zakjes met goudgeld in een tas, vlijde daarop zijn werkpak teneinde het rammelen van de munten te voorkomen, bond de tas achterop zijn fiets en verliet de fabriek. Dit alles was zo snel in zijn werk gegaan, dat Hoppener nog voor andere werklieden de deur uit was. Het plan getuigde van een zeldzame brutaliteit, daar Hoppener bij zijn tocht door het gebouw langs deze ongewone weg grote kans liep Van Heteren of personeel van het laboratorium tegen het lijf te lopen. Het toeval was hem echter gunstig gezind.

Thuis gekomen verstopte Hoppener de buit in de kelder onder de kolen. Hij wachtte maanden alvorens hij het goudgeld durfde uit te geven. Omstreeks februari 1933 wisselde hij bij een wisselkantoor op het Damrak te Amsterdam tien gouden tientjes. Dit ging zonder enig bezwaar zodat hij gaandeweg bijna het totale aantal op deze wijze omwisselde. Slechts enkele stukken werden in Utrecht in betaling gegeven.[6]

GRAAF – Ochtendblad – Tweede

NIEUWE DIEFSTAL AAN DE RIJKSMUNT.

Arbeider had zes randjes goud gestolen.

HAPERT ER IETS AAN DE CONTRÔLE?

(Van onzen correspondent).

UTRECHT, 11 Oct. — Wederom heeft thans aan de Rijksmunt een diefstal van goud plaats gehad, zij het dan ditmaal voor een geringe hoeveelheid.

Men zal zich namelijk herinneren dat in Juni j.l. uit het gebouw van 's Rijks Munt 1640 nieuwe gouden tientjes zijn vermist, welke daar pas waren aangemaakt.

Thans is een arbeider van 's Rijks munt aangehouden in verband met een nieuwen gouddiefstal. De man had kans gezien zes randjes goud te bemachtigen. Bij zijn pogingen om dit goud te verkoopen, is hij echter gesnapt.

De politie heeft den arbeider een verhoor afgenomen en vervolgens proces-verbaal tegen hem opgemaakt. Daarna is de arbeider weer op vrije voeten gesteld.

Er blijkt toch wel iets te haperen aan de contrôle bij 's Rijks Munt. Thans is wel een zeer kleine diefstal gepleegd, maar de man moet toch in elk geval de gelegenheid hebben gehad zich de randjes goud toe te eigenen.

De Telegraaf, 12 oktober 1932

De afloop

Bij 's Rijks Munt werden direct na het gebeurde maatregelen getroffen om een herhaling te voorkomen. De sloten van de deuren werden vernieuwd en de spagnoletten zodanig veranderd dat het niet meer mogelijk was de deuren anders dan door middel van een sleutel te openen, ook niet aan de binnenzijde.

Na de ontknoping stelde de recherche bij het wisselkantoor in Amsterdam nog een onderzoek in teneinde vast te stellen of er geen sprake kon zijn van heling. Het had bevreemding gewekt dat men de politie niet had gewaarschuwd, temeer daar het feit van de diefstal genoegzaam bekend was gemaakt. Dit onderzoek heeft kennelijk niets opge-

leverd. Wel betuigde 's Rijks Munt haar hulde aan de Utrechtse politie voor het door haar geleverde recherchewerk

De astroloog Van Asch van Wijck had ongetwijfeld uit de pers vernomen dat de diefstal, waarvoor hij destijds door Hoitsema was geconsulteerd, inmiddels was opgelost. Op verzoek van Van Heteren stuurde hij met zijn brief van 4 februari 1936 een overzicht van de levensdata van de dief, alsmede het door hem vervaardigde schema. Hij gaf als zijn mening dat de dief waarschijnlijk op 28 januari 1936 door de mand moest zijn gevallen – 24 dagen na nieuwe maan. De uren des morgens 9:53 en des avonds 8:03 zouden hem het meest fataal zijn voor bekentenissen. Van Asch van Wijck voegde er aan toe dat de oppositiedatum van 22 juni, te weten 24 december, moest worden gezien als de geboortedatum van vader of moeder.[7]

In een op 13 februari 1903 (!) gedateerde brief – ongetwijfeld was Van Asch van Wijck in de war met het geboortejaar van de dief – richtte hij zich ook tot Hoitsema. Deze schijnt zich gemakkelijk van de zaak te hebben afgemaakt, hetgeen blijkt uit een brief die Van Heteren op 27 februari 1936 aan Van Asch van Wijck deed toekomen. Hierin schreef Van Heteren zojuist de brief van Van Asch van Wijck van Hoitsema te hebben ontvangen met verzoek die te willen beantwoorden. Tot spijt van Van Heteren had Hoitsema klaarblijkelijk de brief met opgave van geboortedatum en -jaar van de vermoedelijke dief van de gouden tientjes niet bewaard. Die brief was in ieder geval in het betreffende dossier bij de Munt niet aanwezig.

Van Heteren greep de gelegenheid aan terug te komen op de brief die Van Asch van Wijck hem op 4 februari 1936 had toegezonden. Hij merkte op dat de bekentenis werd afgelegd op 29 januari, dus slechts één dag verschil met de door Van Asch van Wijck genoemde datum van 28 januari en wel tegen 17.30 uur. Omtrent de geboortedatum van vader of moeder had Van Heteren geen verder onderzoek ingesteld.[8]

De uitgeloofde beloning van *f* 1000 werd 20 maart 1936 door mr Fabius, Officier van Justitie te Utrecht, ontvangen ter uitreiking aan Kragten die de nodige inlichtingen omtrent zijn zwager aan 's Rijks Muntmeester had verstrekt.

Tot slot

Reeds op 31 januari 1936 schreef Van Heteren een uitvoerige brief aan de minister van Financiën, waarin de hele

DIEFSTAL AAN DE RIJKS-MUNT TE UTRECHT.

22 Juni 1932, om ± 1 uur zomertijd.

Maan 4 dagen na V.M.

In 1932 op 14 Mei, geboortedatum dief, maan 12.05 u. Zomertijd 1.05 u.

De dief geboren 14 Mei 1903. Maan 4 dagen na V.M.

LEVENSCYCLUS VAN DEN DIEF.

14-5-1903	4-2-1904	27-10-1904	20-7-1905
12-4-1906	2-1-1907	25- 9-1907	17-6-1908
10-3-1909	1-12-1909	23- 8-1910	16-5-1911
	6-2-1912	29-10-1912	22.7-1913
14-4-1914	4-1-1915	27- 9-1915	19-6-1916
12-3-1917	3-12-1917	25- 8-1918	17-5-1919
	7-2-1920	30-10-1920	23-7-1921
15-4-1922	5-1-1923	28- 9-1923	20-6-1924
13-3-1925	4-12-1925	26- 8-1926	19-5-1927
	9-2-1928	1-11-1928	25-7-1929
17-4-1930	7-1-1931	30- 9-1931	22-6-1932

Het blijkt, dat de dief(?) zijn handeling deed op zijn kosmischen verjaardag, bij de maanphase van zijn geboorte, in het uur waarin de maan opging, op den geboortedatum, in 1932, jaar van den diefstal.

H. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK.

Gedrukte "levenscyclus van den dief"

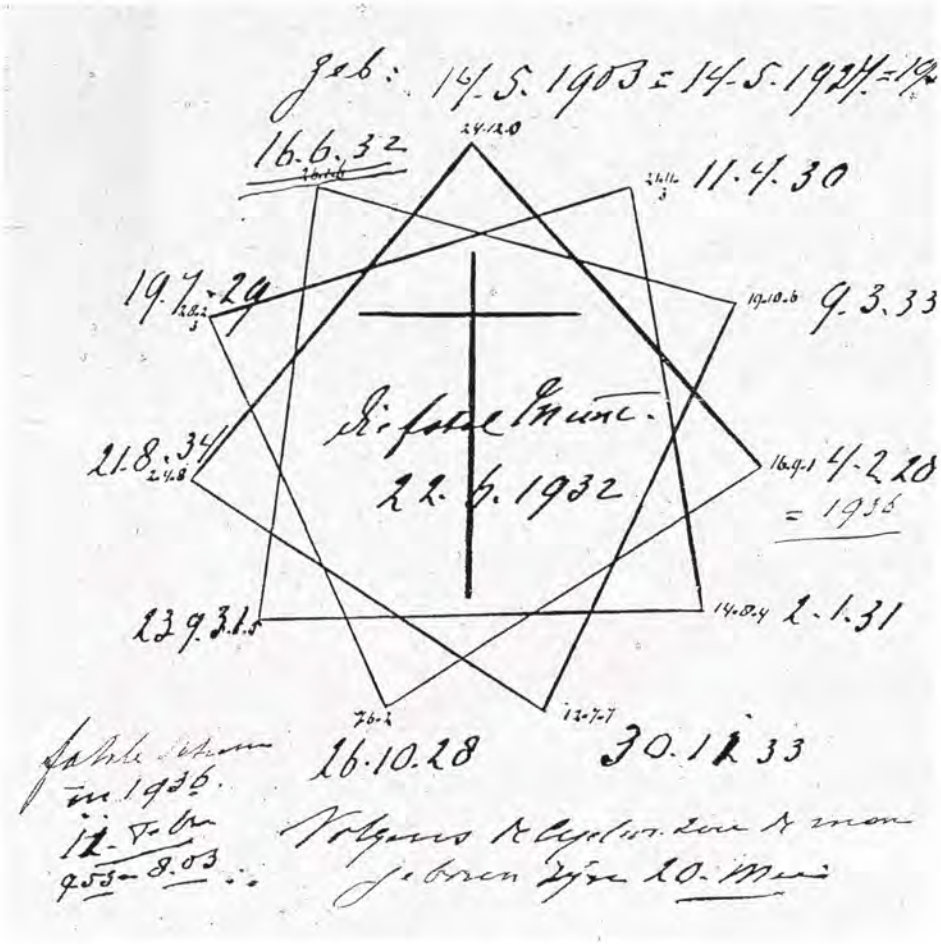

Astrologisch schema opgesteld door Van Asch van Wijck aangaande de diefstal aan de Munt

toedracht van de diefstal werd vermeld. Het was hem bijzonder aangenaam te kunnen berichten dat de dader in hechtenis was genomen en tegenover de recherche van de Utrechtse politie een volledige bekentenis had afgelegd. Van de buit was niets meer te achterhalen. Het goud was in Amsterdam ingewisseld en het geld scheen geheel op te zijn. Het gaf in ieder geval een gevoel van voldoening en opluchting dat deze raadselachtige zaak nog tot oplossing was gekomen en de gehele toedracht bekend was. In ongeveer dezelfde bewoordingen werd van deze diefstal voor het eerst ook in het muntverslag gewag gemaakt. Ook hier werd de nodige lof toegezwaaid aan het met grote voortvarendheid verrichte recherchewerk van de Utrechtse politie.[9]

De dader werd door de Arrondissements Rechtbank te Utrecht veroordeeld tot twee jaren gevangenisstraf.

Sic transit gloria mundi.

Met dank aan Maria Virto Mareilla, Albert Scheffers en Jasper Letschert voor hun gewaardeerde hulp.

NOTEN

1. NATIONAAL ARCHIEF (NA), Archief Ministerie van Financiën (2.08.41) inv. nr. 983: personele aangelegenheden 1916-1938, brief nr. 1930 (13 oktober 1933) Comp. van 's Rijks Muntmeester aan de minister van Financiën.
2. ARCHIEF 'S RIJKS MUNT 1909-1994 (ARM II) inv. nr. 164, brief 1295AZ (2 juli 1932) aan de Officier van Justitie te Utrecht. Vanaf 4 juli 1932 werd van de beloning door middel van aanplakbiljetten kennis gegeven.

3. NA, Verslag van de Algemene Rekenkamer zitting 1933-1934, nr.461 (geleidebrief 25 juni 1934) p. 22.
4. F. SEVENHUYSEN De ontstaansgeschiedenis van de eersteling onder de 20ste eeuwse Koninkrijks munten: De ronde stuiver 1907-1909 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 70 (1983) 61-66.
5. NA, 2.08.41 inv. nr. 983, brief nr. 412G (12 februari 1936) van 's Rijks Munt aan de minister van Financiën.
6. ARM II, inv. nr. 164, brief nr. 291AZ (31 januari 1936) aan de minister van Financiën.
7. ARM II, inv. nr. 164, 4 februari 1936 van Van Asch van Wijck aan Van Heteren.
8. ARM II, inv. nr. 164, brief nr. 582AZ (27 februari 1936) van 's Rijks Munt aan Van Asch van Wijck.
9. Muntverslag over het jaar 1936 ('s-Gravenhage 1937) 28.

(advertentie)

Opbergband voor De Beeldenaar

Wie *De Beeldenaar* bewaart, bouwt aan een waardevol naslagwerk. Voor het bewaren van het tijdschrift bestaat een opbergband met een harde balacron kaft en de rugtekst DE BEELDENAAR.
Met jaartalstickers kan worden voorzien van het jaar van uitgifte. Deze luxe band is geschikt voor twee complete jaargangen.

De opbergband kost € 14,90 (incl. verzending) en is te bestellen door overmaking van op Postbank 5761252 van 'penningmeester De Beeldenaar' te Utrecht.

Joest

Gelders muntmeester in 1416

JOS BENDERS

In een artikel in dit blad heb ik erop gewezen dat verwijzingen naar de activiteiten van de Gelderse muntmeester Van der Tanerijen zijn te herleiden tot één enkele bron, namelijk een passage die historicus Van Slichtenhorst in zijn boek *Geldersche geschiedenissen* onder het jaar 1388 besprak. Tevens heb ik gesteld, dat 1381, 1388, noch 1402, de drie jaren volgens welke Van der Tanerijen Gelders muntmeester zou zijn geweest, correct kunnen zijn.[1]

Van Slichtenhorsts bron leek na de publicatie van zijn boek in 1653 verloren te zijn gegaan. Echter is dit document teruggevonden. Het bevindt zich in het Gelders Archief en maakt deel uit van een register met ongedateerde brieven aan de stad Arnhem.[2] Van Slichtenhorst blijkt de originele tekst tamelijk getrouw te hebben gevolgd, waarbij hij overigens de eerste persoon meervoud (pluralis majestatis) om de hertog aan te duiden verving door de derde persoon enkelvoud. Gezien deze overeenkomst kan er geen twijfel over zijn dat dit document inderdaad de oorspronkelijke bron is. Aan de hand van nadere gegevens blijkt de brief te dateren.

Datering

Op basis van de afzender 'hertog van Gulik en Gelre' schreef Van Slichtenhorst de brief toe aan hertog Willem (1377-1402). De titel kan echter passen bij diens broer en opvolger Reinoud IV (1402-1423). Twee van de genoemde munten, de Arnhemse rijnsgulden en de blenk, zijn in grote hoeveelheden geslagen voor Reinoud, maar niet bekend van Willem. De blenk (die tegenwoordig beter bekend is als 'meeuw') is in Arnhem geslagen vanaf 1405 en in de periode 1417-1419 vervangen door een nieuw type.[3] De Arnhemse rijnsgulden is mogelijk in 1407, maar uiterlijk in 1409, ingevoerd en geslagen tot Reinouds dood in 1423.[4] Een eerste conclusie ligt dus voor de hand: de bedoelde hertog moet Reinoud IV zijn geweest. Na deze constatering was duidelijk dat eventuele verdere vermeldingen naar de muntmeester in een latere periode moesten worden gezocht dan tot nu toe is aangenomen.

Dergelijke vermeldingen bleken inderdaad te bestaan. Een vroege bron dateert van 6 december 1417, wanneer Joest (en niet Joost zoals hij bekend staat) van der Tanerijen en zijn vrouw Aleide een rente te Arnhem krijgen opgedragen.[5] Hij blijkt, zoals van een muntmeester te verwachten, een vermogend man. In 1418 staat 'Joest Muntmeyster' opgenomen onder de 'borger' die 'der stat geleent hebben totter tymmeringe der nyer muren by der wyntmolen'.[6] Hij leende 100 rijnse gulden,[7] aanzienlijk meer dan wat anderen uitleenden. Nog in 1418 vindt de eerste aflossing van 60 gulden plaats, die betaald wordt aan 'Joests wyff Aleit'.[8] In 1419 wordt Joest nog 'muntmeyster' genoemd, in 1420 niet meer. Misschien was hij in 1420 niet meer in functie.[9] Een andere mogelijk-

St. Jansgulden, z.j., Reinoud IV (1402-1423). Goud

heid is dat de functiebenaming overbodig werd gevonden, omdat inmiddels wel duidelijk was wie werd bedoeld. In ieder geval wordt Joest alleen in 1418 en 1419 als 'muntmeester' aangeduid.

De koersen die in de brief worden genoemd bleken ook van nut voor de datering. De koers van 33 blenk (oftewel 132 groot; de blenk was een muntstuk van vier groot) voor een Arnhemse rijnsgulden komt in Arnhem en Zutphen in 1415 en vermoedelijk ook nog in 1416 voor. Het oude schild, in de brief gewaardeerd op 51 blenk oftewel 204 groot, was in 1416 en 1417 in de genoemde steden tussen de 192 en 208 groot waard.[10] Dit wijst op een iets vroegere datering dan de hierboven genoemde vermeldingen.

Verder bleek uit de Arnhemse stadsrekeningen dat schepenen van de Gelderse steden vanaf 30 april 1416 intensief overlegden over de 'ynsett van der nyen munten'. Uit de brief is verder op te maken dat niet alle betrokken het eens waren met het besluit: de opdracht kwam immers tot stand met goedkeuring van 'onser raid ende een deel van onsen ridderen ende knechten'. Blijkbaar hadden de steden en het andere deel van de ridderschap liever een andere regeling gezien, of waren ze in het geheel niet in het overleg betrokken geweest. In ieder geval werd de discussie over de brief nog op de dag van ontvangst geïnitieerd. Op 30 april gingen de schepenen Tengnegel en Mynschart naar Nijmegen 'van der munten wegen' en op 8 mei nog eens. Daarna werd overlegd met de schepenen van Zutphen. Blijkbaar lag de kwestie moeilijk: rond 13 mei werden de ridders, knapen en kleine steden van de Veluwe te Arnhem verwacht voor overleg. Vermoedelijk daarna gingen Tengnegel en Mynschart naar de schepenen van Zutphen.[11] Daar vond op maandag 18 mei overleg plaats met 'her Otto van der Lecke, die joncker

Blenk of meeuw, z.j., Reinoud IV (1402-1423). Zilver

van Bronchorst, die joncker van Covorden ende die joncker van Wissche ende die waelgebaren lude ende scepenen in den lande van Zutphen' over de munt en 'anderen saken'.[12] Over de inhoud van het overleg is uit de stadsrekeningen niets op te maken.

Tot slot is de brief van de hertog gedateerd op 'donredages nae Georgij' oftewel St. Joris. De naamdag van St. Joris valt op 23 april, en in 1416 was dat een donderdag. De donderdag daarna is dus 30 april, precies de dag waarop volgens de Arnhemse stadsrekeningen het overleg over de nieuwe munt begon. De conclusie ligt nu voor de hand: de brief is geschreven op 30 april 1416 en was de aanleiding voor het overleg tussen de schepenen. Joest van der Tanerijen moet dus al in 1416 zijn ambt hebben aanvaard. Gezien de aanduiding 'muntmeester' in de Arnhemse stadsrekeningen van 1418 en 1419 is Joest van der Tanerijen enkele jaren als zodanig actief geweest. Hoe lang precies valt uit de gebruikte bronnen niet op te maken.

Levensloop

Muntmeester Joest was hoogstwaarschijnlijk een lid van de familie 'De la Tannerie', oftewel 'Van der Tanerijen'. In 1908 publiceerde Hubert Fremaux een genealogische studie over deze familie, waarvan een 'Jean dit Josse' deel uitmaakte.[13] Hoewel Fremaux maakte geen melding maakt van diens muntmeesterschap, moet het hier wel gaan om de muntmeester zoals uit het vervolg zal blijken. Joests muntmeesterschap past ook in de hiaten in Joests levensloop zoals Fremaux die kende, evenals het

15

18/1-1428.

OAA 221 Brief 16

Indrage van Gulich en van Gelre
en Greve van Zutphen

De hier besproken brief, Oud Archief Arnhem, inv. 221, brief 16.
Foto: Het Gelders Archief

beroep van Jean dit Josse: wisselaar. In het vervolg wordt er vanuit gegaan dat het inderdaad om dezelfde persoon gaat.

De familie Van der Tanerijen stamt uit het dorp Wattrelos, ten noordwesten van Roubaix. Het oudst bekende lid is Jean de la Tannerie, die in 1280 wordt vermeld. Van zijn gelijknamige zoon Jean zijn zeven kinderen bekend: vijf zoons en twee dochters. De oudste zoon Pierre werd in 1389 benoemd tot rentmeester van Vlaanderen en Artois. Joest was de derde zoon. Zijn voornaam was eigenlijk Jean, maar hij werd 'Josse' genoemd. Mogelijk komt dit van de samentrekking 'Joes' voor 'Johannes'.

In 1390 blijkt Josse wisselaar te Antwerpen te zijn. Hij trouwt op 15 november van dat jaar met Digna Lichten uit Brugge. In 1395 bewoonden ze het huis De Corenaert in de Hoogstraat. Op 21 november van dat jaar wordt deze 'Van Taneryen' tot schepen benoemd. Op 6 september 1396 staat hij borg voor Jean Gobelet, de Brabantse muntmeester te Valkenburg. In 1399 is hij nog steeds wisselaar, en pacht hij hiervoor 'twee cameren'. Zijn vrouw Digna stierf 'na 1408'. Na 'enkele jaren' hertrouwt Joest met 'Alijt Meckinc' uit Antwerpen. Zij zal dezelfde zijn als de Aleid die in Arnhemse documenten wordt genoemd. Zij stierf in juni 1447. Volgens Strubbe wordt Joest van 1418 tot en met 1445 in Antwerpse schepenbrieven vermeld, en zou hij tussen 1445 en 1455 zijn overleden.[14] Fremaux noemt een vermelding van Josse uit 1403, en daarna pas weer in 1417 in verband met goederen te Staebroeck en Kiel (beide in de buurt van Antwerpen). In de tussentijd is 'Joossen van der Tanneryen' muntmeester geweest in Luxemburg en Chiny. De Luxemburgse spelling van zijn voornaam lijkt meer op 'Josse' dan op 'Joest', maar voor zijn achternaam is de Nederlandse en niet de Franse variant gebruikt. In 1411 en 1412 draagt hij sleischat af: 'Van Joossen van der Tanneryen, muntmeister van den lande van Lutzemborch ende int greefscap van Chiny, die somme van 300 gulden Rynnsch, elken gulden gerekent voir 33 gr. myns voirs. heren munte van Brabant, op 't ghoent dat hie schuldich wesen sal uut causen van der voirs. munten, bi lettren van den voirs. Janne Raimbaut, gescreven den 14 dach van februario XIIII^c elve, om de voirs. somme te bekeren in de voirs. reyse van Lutzemborch. Dairom hier die voirs. somme van 300 gulden Rynsch, ten prise voirs., valent 41 l. 5 s. g. Van den selven, zonder lettre, bi handen van Pieters Chuys, becker woenende in de stad van Lutzemborch, den 8 dach van julio MCCCC ende twelve, die somme van 17 Rynsch gulden 14½ g. lux, op 't goent hi sculdich wesen mach uut causen van den prouffiten van den voirs. sleyschatte.'[15]

Op 20 juni 1413 blijkt volgens de rekeningen een muntmeester Janne Colins een deel van de sleischat te hebben vooruit betaald. Tenzij sprake is geweest van een partnerschap met Colins, valt daaruit op te maken dat Joests termijn tussen 8 juli 1412 en 20 juni 1413 is verstreken.

Gezien de datering van de brief op 30 april 1416 is de voormalige wisselaar vanaf die dag als Gelders muntmeester aangesteld. Een eerdere aanstellingsdatum is niet uit te sluiten: mogelijk ging het immers om een verlenging. Hij heeft zich met zijn vrouw Aleid op zijn laatst in 1417, maar vermoedelijk eerder, in Arnhem gevestigd. Hoe lang zij daar zijn blijven wonen is niet geheel duidelijk. Op 20 juni 1430 droegen zij het huis en de hofstede 'Den Hoekelom' over aan Gaidert van den Gruuthuys.[16] Als dit hun woonhuis was, zijn ze mogelijk in 1430 weer naar Antwerpen verhuisd.

Tot slot is het aardig te vermelden dat de rechtsgeleerde Willem van der Tanerijen de oudste zoon van Joest en Aleid was. Willem van der Tanerijen

schreef het *Boec van der loopender Practijken der Raidtcameren van Brabant.* Hierin komen onder meer straffen voor het vervalsen van munten aan de orde.[17]

Conclusie

Joest van der Tanerijen blijkt niet, zoals tot nu toe op basis van een zeventiende-eeuwse bron algemeen werd aangenomen, voor hertog Willem (1377-1402), maar voor diens broer Reinoud IV (1402-1423) te hebben gewerkt. Onder Joests verantwoordelijkheid werden goudguldens, zilveren blenken en deelstukken daarvan geslagen. De muntmeester en zijn vrouw hadden in de periode 1416-1430 zakelijke belangen in de stad, en hebben er hoogstwaarschijnlijk langere tijd gewoond.

Een aantal suggesties voor vervolgonderzoeken dient zich aan. Ten eerste betreft dit Joest zelf. Verder onderzoek in archieven, bijvoorbeeld te Antwerpen en Luxemburg, zou preciezere gegevens kunnen opleveren over zijn levensloop en loopbaan. Het Gelderse hertogelijke archief bevat mogelijk nadere informatie over zijn werkzaamheden als Gelders muntmeester: hoe lang is hij in functie gebleven, was hij betrokken bij het nieuwe type munt dat rond 1418 moet zijn ingevoerd, in welke hoeveelheden werden de munten geslagen en welke voorschriften golden er? Bij de registratie van afgedragen sleischatten zouden dergelijke gegevens kunnen zijn vermeld.

Ten tweede is een onderzoek naar de loopbanen van muntmeesters op zijn plaats. Een grof onderscheid bestaat tussen specialisten die voor een bepaalde periode aan ene munt werkten en daarna aan een andere en 'job hoppers' zoals Van der Tanerijen die met enige regelmaat van werkzaamheid veranderden. Waren deze laatste overwegend bestuursambtenaren of juist vrije ondernemers zoals Joest toen hij nog wisselaar te Antwerpen was? Was voor hen het muntmeesterschap een bijverdienste of tijdelijk de hoofdactiviteit?

Ten derde geven de gebeurtenissen van april en mei 1416 enig inzicht in de betrokkenheid van steden en ridderschap bij de besluitvorming over monetaire zaken in het hertogdom. Al vanaf de regering van Reinoud III (1343-1361 en 1371) bemoeien de steden zich aantoonbaar met de muntslag. Gezien het belang van een stabiele munt voor de handel kan dat geen verbazing wekken. De mate waarin de Gelderse hertogen beïnvloeding, medezeggenschap of zelfs goedkeuring in monetaire zaken duldden, lijkt in de loop van de tijd te variëren. Met zekerheid was er geen sprake van een geleidelijk toenemende invloed. Onderzoek zal moeten uitwijzen hoe dit besluitvormingsproces wel verliep.

Met dit stuk hoop ik op het belang van archiefonderzoek te hebben gewezen. Veel Nederlandse numismatici beperk(t)en zich tot het gebruik van secundaire bronnen. Daarbij blijken nog al eens interpretatie- en overschrijffouten te zijn en worden gemaakt. 'Terug naar de oorspronkelijke bron' kan een remedie zijn. 'Op naar de oorspronkelijke bronnen en archieven' lijkt me het adagium om voortgang te boeken op het terrein van de middeleeuwse numismatiek. ■

Graag bedank ik Paul Moors voor het maken van de transcriptie van de opdrachtbrief en Theo Nissen, Ronald Wientjes en Jan van der Wis voor hun commentaren op eerdere versies.

LITERATUUR

W.J. ALBERTS *De stadsrekeningen van Arnhem (Deel 3: 1402-1420)* (Groningen, 1971).

J. BENDERS Joost *De Beeldenaar* 27 (2003) 27-28.

E. BERNARD en J. VANNÉRUS *Histoire Numismatique du Comté puis Duché de Luxembourg et ses Fiefs* (Brussel, 1910).

H. FREMAUX Histoire généalogique de la famile De la Tannerie originaire de la Flandre Wallonne 1280 à 1560 *Bulletin de la Société d'Études de la Province de Cambrai* XII (1908) 195-239.

H.E. VAN GELDER Oostnederlands geld omstreeks 1400 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 45-66.

C. DE GRAAF Den valscher den ketel; Bestraffingen van muntmisdrijven in Holland, Zeeland en Utrecht ca. 1300 – ca. 1600 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 82 (1995) 77-179.

D.P.M. GRASWINCKEL *De archieven der gasthuizen en fundatieën, gilden, schutterijen en vendels, gedeponeerd bij het Oud-Archief der gemeente Arnhem* (Den Haag, 1935).

J.J. GROLLE *De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* (Utrecht/ Amsterdam, 2000).

G.M. DE MEYER en E.W.F. VAN DEN ELZEN Wel en wee van Gelres geld; Munten en muntkoersen in de 14de en 15de eeuw *Bijdragen en mededelingen der Vereniging 'Gelre'* 71 (1980) 19-49.

VAN SLICHTENHORST *XIV. boeken van de Geldersse geschiedenissen* (Arnhem, 1653).

E.I. STRUBBE De vijftiende-eeuwse Brabantse rechtsgeleerde Willem van der Tanerijen *De luister van ons oude recht; Verzamelde rechtshistorische studies* (Brussel, 1973) 407-422.

R. WARTENA *De stadsrekeningen van Zutphen 1364-1445/46* (Zutphen, 1977).

NOTEN

1. BENDERS 2003.
2. GELDERS ARCHIEF (GA), OUD ARCHIEF ARNHEM (OAA), *inv. 221*, brief 16.
3. VAN GELDER 1980, 45-66.
4. VAN GELDER 1980, 51.
5. GA, Archief St Catharinae Gasthuis Arnhem inv. 705, regest 51: 'Goedert van den Gruuthuus Bertolts zoon en Steven die Gruter, schepenen te Arnhem, oorkonden, dat Johan Heinkens zoon en diens vrouw Hille opgedragen hebben aan Joest van der Taneryen en diens vrouw Aleide een rente van 2 oude schilden 's jaars, gaande uit het huis van Rembout Kremers'.
6. Stadsrekeningen Arnhem 1418, 358.
7. Stadsrekeningen Arnhem 1418, 358.
8. Stadsrekeningen Arnhem 1418, 368: 'overmids Gercelys betaelt 60 Arnhemsche gld. ad 42 bl, van die 100 Rynsche gld. die hy der stat leenden maken 168 lichte gld. Soe blyft daeraff noch te betalen die hy verwesen heeft totter tymmeringe der Moederkerken ende Sente-Johanskerke 40 Rynsche gld. als elken 20 Rynsche gld'.
9. Stadsrekeningen Arnhem 1419, 416: 'der kerken betaelt dat hem Joest die muntmeyster gaff per Arnoldus Becker ontfangen yn afcortinge der veertich Arnhemsche gulden die hem die stat sculdich bleeff van den 100 Rynschen gulden die hy der stat leenden 20 Rynsche gld. ad 42 bl. facit 56 gulden'; idem 1420, 35: 'betaelt den commanduer van Sente Johan die hem Joest verwesen hadde te gheven van die 100 Rijnse gld. die hy der stat geleent hadde; ende hem daer aen noch gebraken 20 Rijnse gld. ad 44 bl., facit 58 lb. 13 s. 4 d. ende hier mede syn die 100 gulden vorseit all betaelt'.
10. DE MEYER en VAN DEN ELZEN 1980, 45.
11. Stadsrekeningen Arnhem 1416, 301-302.
12. Stadsrekeningen Zutphen, 240.
13. H. FREMAUX 1908.
14. STRUBBE 1951, VII-VIII.
15. BERNARD en VANNÉRUS 1910, 279. Zij verwijzen naar Archives des Royaumes-Chambres de Comptes 1786 (rekening Jean Raimbaut, 19).
16. GA, OAA, inv. 6243, regest 689.
17. DE GRAAF 2000, 100-102.

(advertentie)

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke munten (Grieks, Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse munten (600 - heden)
~ Buitenlandse munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Waar blijven de penningen? Een reactie

CAROLIEN VOIGTMANN

In een open brief onder de noemer 'Waar blijven de penningen' richt Lijsbeth Teding van Berkhout zich in *De Beeldenaar 2004-4* impliciet tot bestuur en management van het nieuwe Geld- en Bankmuseum in Utrecht. Haar zorgen zijn oprecht en komen voort uit een diepgewortelde liefde voor de penningkunst. Met haar brief verwoordt zij ook de zorgen van andere penninglieffhebbers die het afgelopen jaar hun twijfels hebben uitgesproken over de in hun ogen veranderende houding van het nieuwe museum ten aanzien van de penningkunst.

De verzameling penningen van het Geld- en Bankmuseum is door de fusie van drie numismatische instellingen uitgegroeid tot het respectabele aantal van 51.000 exemplaren. En dat is niet zomaar een collectie: magnifieke vroege gietpenningen van Steven van Herwijck en Conrad Bloc, zilversmeedwerk van Johannes Lutma en Pieter van Abeele en een uitgebreide verzameling gegraveerde penningen uit de zeventiende eeuw. Ook de roemrijke vaderlandse geschiedenis wordt op penningen verbeeld, onder andere op slagpenningen van de gebroeders van Bylaer en vader en zoon Holtzhey. De negentiende en twintigste eeuw zijn in de collectie ruim vertegenwoordigd, onder andere door de penningen van Chris van der Hoef en Piet Esser. Nog steeds worden er nieuwe aanwinsten aan de verzameling toegevoegd en natuurlijk wordt de actualiteit van de Nederlandse penningkunst nauwlettend in de gaten gehouden. De collectie Nederlandse penningen mag met recht de beste en omvangrijkste ter wereld worden genoemd!

Penningen hebben qua vorm, materiaal en techniek veel met munten gemeen, maar ontberen het geldkarakter: bij penningen prevaleert de kunstwaarde boven de gebruikswaarde.

Als bijzondere kunstvorm wordt de penningkunst in Nederland nog steeds beoefend en verzameld.

Het Geld- en Bankmuseum is het enige instituut in Nederland dat penningen op structurele wijze verzamelt. De verzameling Nederlandse penningen is aangewezen als een van de kerncollecties van het museum en voortdurende uitbreiding en bestudering van de verzameling blijft dan ook noodzakelijk. Ten behoeve van dat onderzoek is er in het nieuwe museum daarom ruimte voor een conservator penningen.

Het Geld- en Bankmuseum wil ook nadrukkelijk een rol spelen op het gebied van de penningkunst. Dat doet het museum onder meer door het voortzetten van de deelname aan de FIDEM organisatie, het participeren in penningkundige initiatieven en het opzetten van een kunstenaarsarchief. Het nieuwe kenniscentrum voor numismatiek zal in de toekomst ruimte bieden aan onderzoekers die zich met numismatiek in de meest brede zin des woords willen bezighouden, dus ook met penningen.

Het spreekt dus vanzelf dat wij in de toekomst graag ook penninglieffhebbers aan de Leidseweg in Utrecht willen ontvangen.

Een onbekende Bourgondische munt

Een aanvulling op Van Gelder/Hoc

JAN PELSDONK

In de loop van de tijd zijn zeer veel verschillende munten uitgegeven. Veel van deze uitgiften zijn ons nog steeds bekend, ondanks dat sommige munten al eeuwen uit de roulatie zijn. Grote aantallen munten zijn op een gegeven moment omgesmolten en slechts drie menselijke eigenschappen, spaarzin, slordigheid en verzamelwoede, hebben deze munttypen behoed voor een stille verdwijning. De verzameldrift zorgt ervoor dat oude en nieuwe munten via collecties of literatuur bewaard blijven voor het nageslacht, terwijl spaarzin en slordigheid ervoor zorgen dat verborgen of verloren munten eeuwenlang in de bodem liggen te wachten op hun ontdekking.

Via opgravingen, detectorvondsten en toevallige vondsten worden jaarlijks vele duizenden obsolete betaalmiddelen uit het bodemarchief gelicht. Verreweg de meeste van deze munten zijn ons bekend: zij zijn in te delen onder een nummer in een van de vele ons ter beschikking staande catalogi. Soms komen munten tevoorschijn waarvan wij voorheen alleen uit archiefstukken wisten dat ze geslagen zijn. Slechts zelden duikt er een munt op waarvan het bestaan niet werd vermoed.

Zo'n onverwacht moment deed zich in de loop van vorig jaar voor bij een opgraving van de archeologische dienst van de gemeente Leiden. Zij vonden op het terrein van het Sint-Margarethaklooster in Leiden-Roomburg een zilveren muntje uit de Bourgondische Nederlanden dat niet staat vermeld in *Les Monnaies des Pays-bas bourguignons et espagnols 1434-1713*, het standaardwerk waarin dit type – volgens uiterlijke kenmerken en omschriften – te vinden zou moeten zijn. Het is aan het gedegen werk van Van Gelder te danken, dat een kader wordt geboden waarin dit muntje zonder problemen is onder te brengen.

Periode Philips de Schone (1482-1506)
kwart groot, zilver, diameter 17 millimeter, gewicht 0,48 gram.
Voorzijde: Romeinse letter M, omschrift: +MAX(IM)ILIANVS (lelie) DVX
Keerzijde: Gebloemd kruis, omschrift: +CVSTODI (lelie) NOS' (lelie) DOMI'

De M werd toegepast op munten van Maria van Bourgondië (1477-1482) en komt ook voor op een aantal munttypen van Philips de Schone. De letter past bij het eerder gebruikte onderscheid tussen de kleinere munten, zoals de muntserie groot – halve groot – kwart groot van Maria toont: Van Gelder onderscheidt respectievelijk een grote gotische M, een rechthoekige gotische M en een Romeinse M. Het kruis op de keerzijde komt op alle munten van dit type voor.

Door zijn ontwerp en keerzijdeomschrift past de kwart groot zonder problemen in de muntserie Van Gelder en Hoc 166 en 167, de groot en halve groot van een niet op de munt vermeld muntatelier. Het enige probleem van deze munt is het voorzijde-omschrift. Dit omschrift, 'hertog Maximiliaan', moet stammen uit de eerste periode na de regering van Maria, waarin Maximiliaan voogd is over Philips de Schone.

Opvallend is het ontbreken van de naam van Philips en het tonen van de titel 'hertog' in plaats van 'aartshertog'. Het ontbreken van de aanduiding van het gebied waarover Maximiliaan de scepter zwaaide is ook opvallend maar past in de boven beschreven muntserie.

kwart groot, collectie archeologische dienst gemeente Leiden (2 x vergroot)

Mogelijk heeft de stempelsnijder niet goed opgelet en heeft hij, na het maken van stempels voor de hele – en halve groot, het zelfde omschrift op dit muntje willen plaatsen. Het is namelijk bekend dat omschriften van de hele en halve groot beginnen met 'MAXIMILIANVS', het woord waarmee op de kwart groot 3/4 van het omschrift is gevuld.

Met deze toewijzing wordt een lacune in de serie gevuld. De lege halve bladzijde onder beide munten in de catalogus doet bijna vermoeden dat Van Gelder al een plaatsje voor de kwart groot had ingeruimd.

Ondanks dat een plaatsing bij deze muntserie het meest waarschijnlijk is, moeten we een slag om de arm houden. Het omschrift van de groot en de halve groot uit de serie, +MAXIMILIANVS (lelie) ET (lelie) PHS, kan er op duiden dat er nóg een kwart groot heeft bestaan, met een verkorte weergave van dit omschrift. In dat geval maakt de gevonden kwart groot mogelijk onderdeel uit van een tot op heden onbekende serie munten (hele –, halve en kwart groot) waarop Philips de Schone niet wordt vermeld.

Over ouderdom van de munt bestaat bijna geen twijfel: de meest waarschijnlijke datering ligt rond 1482, het prille begin van de regeerperiode van Maximiliaan, als voogd over Philips de Schone.

OPROEP

Het oude standaardwerk voor Nederlandse munten uit de Bourgondische en Spaanse periode, 'de Van Gelder en Hoc', is na ruim veertig jaar trouwe dienst aan herziening toe. In de loop van de jaren zijn vele nieuwe gegevens aan het licht gekomen, die op dit moment worden verwerkt in een nieuwe catalogus over de munten uit de periode 1434-1598. Voor de munten uit de Zuidelijke Nederlanden zijn in de laatste jaren nieuwe catalogi verschenen. Om die reden is ervoor gekozen het deel van 1598-1713 niet in het nieuwe werk te behandelen. Aan de nieuwe catalogus wordt gewerkt door Bert van Beek, Marcel van der Beek, Jan Pelsdonk en Jan Stuurman. Zij zijn voor deze catalogus op zoek naar aanvullende gegevens en opmerkingen op het bestaande standaardwerk voor deze periode: *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols* (Amsterdam 1960), van de hand van H.E. van Gelder en M. Hoc. U wordt vriendelijk verzocht de u bekende informatie met ons te delen. Reageren kan via het onderstaande adres. De door u verstrekte informatie zal met de uiterste vertrouwelijkheid worden behandeld. Bij uw informatie zijn beschrijvingen en afbeeldingen van munten, liefst digitaal, zeer welkom.

J.E.L. Pelsdonk M.A.
p/a Stichting Geld- en Bankmuseum
Postbus 2407
3500GK Utrecht
j.pelsdonk@sgbm.nl

Penningnieuws

CARLA KLEIN
Anelide, 1998, brons, vrij ontwerp.
Deze penning is gemaakt voor Anelide Lucchesie Tofani ter gelegenheid van haar vijftigste verjaardag op 13 januari 1998.
Vz: vrouwenportret naar links kijkend.
Kz: de naam Anelide in een incusum.
(Gesigneerd met het monogram CK.)

De rubriek Penningnieuws biedt ruimte aan medailleurs om in kort bestek (maximaal 100 woorden) nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bijdragen met foto's kunt u zenden aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Hedi Bogaers, Gruttostraat 4, 4302 WE Zierikzee.
E-mail: bogaers.art@zeelandnet.nl
Gelieve te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Margit, 2001, brons, vrij ontwerp.
Vz: het portret van Margit Boester, het oudste nichtje van Carla Klein. Zij overleed in januari 2000 aan een ernstige ziekte. Als blijvende herinnering voor de ouders creëerde Klein Margits portret in brons.

Kz: een boom als zinnebeeld van de overledene. De boom weerspiegelt haar naam in het licht van de ondergaande Zon in de Boise River waar zij zo graag wandelde. In de tuin van het ziekenhuis waar Margit werkte, werd ter nagedachtenis aan haar een boom geplant. (Gesigneerd tussen de wortels van de boom met het monogram CK.)

Muntmelange

JAN C.
VAN DER WIS

TWEE BIJZONDERE MUNTJES UIT FRIESE BODEM

Van een Friese verzamelaar, die vaak met de metaaldetector op pad gaat en die graag anoniem wil blijven, kreeg ik onlangs twee bijzondere muntjes te zien die beide uit de Friese bodem tevoorschijn zijn gekomen. Het eerste muntje is middeleeuws en van Franeker. Het werd in 1993 te Dronrijp gevonden. Hoewel het bestaan ervan bekend is bij het Fries Museum, is het niet bekend in brede kring. Publicatie ervan in *De Beeldenaar* is daarom zeker de moeite waard. Het Fries Museum beschikt zelf over een ander exemplaar dat Puister beschreef en liet afbeelden in zijn studie over Friese stedelijke munten.[1] Het gaat om een ongedateerd zilverstukje dat in de jaren 1485-1492, de periode waarin de Franeker stadsmunt actief was, is geslagen en waarvan Puister de omloopwaarde niet met zekerheid heeft kunnen vaststellen. Puisters gedachten gingen in de richting van eenzesde vuurijzer (stuiver) ofwel een plak. De Friese steden hanteerden in de tweede helft van de vijftiende eeuw het rekensysteem van de stad Groningen: 1 stuiver = 6 plakken. Omdat de omschriften van de plak in het Fries Museum niet goed te lezen zijn, schreef Puister bij zijn toewijzing aan Franeker: 'Hoewel het opschrift op de voorzijde niet volledig leesbaar is, meen ik toch dit stukje aan Franeker te mogen toeschrijven zolang het tegendeel niet is bewezen'.[2] Hoewel de keerzijde behoorlijk is gecorrodeerd, is het aardige van het muntje van de anonieme Friese verzamelaar, dat de omschriften op beide zijden daarop wèl volledig leesbaar zijn. Op de voorzijde: (gevoet kruis) MON'★NO'★FRAN'★CN'. Dit kan worden uitgelegd als 'moneta nova Franicarensis' ofwel 'nieuwe munt van Franeker'. Dat betekent dat we aan Puisters toeschrijving aan Franeker vooralsnog niet hoeven te twijfelen. Het opschrift op de keerzijde luidt: (gevoet kruis) SIT★NO'★DNI'★BENET', een afkorting van 'sit nomen Domini benedictum' ofwel 'de naam des Heren zij geprezen'.

1/6 vuurijzer(?) of plak(?), Franeker, z.j., Zilver, numis 103850 (2 x vergroot)

Het tweede muntje dat de Friese verzamelaar mij liet zien, is een pijl- of bezemstuiver van Gelderland uit 1739. Getuige het muntmeesterteken 'een over een heuvel springende hengst' is het geslagen in de Gelderse muntplaats Harderwijk onder muntmeester Johan Hensbergen (1731-1748). Volgens de tweede muntbus van Hensbergen zijn in de periode 8 september 1738 tot 22 juli 1739 omstreeks 341.449 stuks pijlstuivers geslagen. Ze bestaan met het jaartal 1738 en 1739 waarvoor meerdere stempels gebruikt zijn. Het aardige van de pijlstuiver van de Friese verzamelaar is dat de stempelsnijder bij het snijden van de voorzijdestempel een fout heeft gemaakt. In plaats van GEL / RIA sneed hij GEL / RII. Een fout die ik tot nu toe niet ben tegengekomen. Er zijn geen aanwijzingen dat er van 'dubbelslag' sprake is. Op de keerzijde staat

Pijlstuiver, Gelderland, 1739, met stempelfout, numis 1038351 (2 x vergroot)

binnen een bladerkrans een pijlenbundel tussen de waardeaanduiding I – S. Gelderse pijlstuivers van 1739 zijn bepaald niet zeldzaam; vroeg of laat zal er wel weer eens een exemplaar met de stempelfout opduiken. Hoe het ook zij, tot nu toe was de fout van stempelsnijder Johan ter Borg ongepubliceerd. Daarmee kan de Friese verzamelaar zich verheugen in het bezit van twee wel heel bijzondere muntjes.

NOTEN

1. Puister, 3.006.
2. Puister, 36.

LITERATUUR

A.T. PUISTER Friese stedelijke munten *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 68 (1981), 27- 46.

(advertentie)

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsbijeenkomst

Omdat de laatste zaterdag van april in 2005 op Koninginnedag valt, komt het genootschap een week eerder bij elkaar. De plaats van samenkomst is Huis Bergh te 's-Heerenberg. Sinds kort heeft Huis Bergh een bijzonder fraaie tentoonstellingsruimte voor de numismatische collectie en dat is voor het genootschap de aanleiding hier de voorjaarsbijeenkomst te houden. Noteert u dus zaterdag 23 april 2005!

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarpenning 2005

De jaarpenning 2005 wordt een portretpenning van Greet Kemper-Koel ontworpen door Wilfried Put. Greet Kemper is in mei 2005 25 jaar bestuurslid van de Vereniging voor Penningkunst. Ter gelegenheid van dit feit zal in oktober 2005 een symposium worden gehouden. De leden krijgen daar dit voorjaar bericht over.

Inschrijfpenning 2005

De inschrijfpenning 2005 ontworpen door Jeroen Henneman wordt in *De Beeldenaar* gepubliceerd, waarna de leden de penning kunnen bestellen.

Jaarvergadering 2005

De jaarvergadering zal plaatsvinden op zaterdag 21 mei 2005 in Museum Het Valkhof in Nijmegen. Het is de bedoeling om weer een penningverkoop te houden. Leden krijgen te zijner tijd bericht omtrent plaats en programma.

Masterclass 2004-2005

Informatie over de Masterclass vindt u op de website www.penningkunst.nl op de hoofdpagina onder het trefwoord 'Masterclass'. Hier zijn alle sessies beschreven.

Cursus Penningmaken

Informatie over nieuwe cursussen in 2005 volgt in *De Beeldenaar 3*.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
E.T.E. Cretier, secretaris
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. 020-5242274, fax 0481-350881
e-mail: info@munt-penningkunde.nl
www.munt-penningkunde.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap, Amsterdam

NIEUWSBRIEF VOOR DE NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie/secretariaat:
Gruttostraat 3
3145 CB Maassluis
tel. 010-5914709

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):
M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. 0183-307236, fax 0183-307356
e-mail: info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst

Bestelling van penningen:
A.M.W. Slager-Dijkstra
Voorstraat 13C
4033 AB Lienden
tel. 0344-601653
e-mail: slager@uwnet.nl

Tentoonstellingen

UIT NOOD GEBOREN

Heeft u ooit munten van papier gezien? Bij gebrek aan officiële munten gingen belegerde steden tijdens de Tachtigjarige Oorlog over tot het vervaardigen van noodmunten, dikwijls van gevorderd zilver. Was er geen zilver beschikbaar, dan koos men andere materialen zoals tin, lood en zelfs papier. Bijzondere munten uit de collectie vormen de historische getuigenissen van deze roerige periode uit de Nederlandse geschiedenis.

Uit nood geboren, muntgeld uit de Tachtigjarige Oorlog. Tot en met 5 juni 2005 in Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem. (023) 5319010. www.teylersmuseum.nl

ASTRONOMIE OP MUNTEN

In het Eise Eisinga Planetarium is een bijzondere collectie munten tentoongesteld, verzameld door de ex-Franeker Jaap Haagsma. Een groot deel is nu in het Planetarium te zien. Het gaat hierbij om officiële munten met hoogtepunten uit de astronomie en de ruimtevaarthistorie. Ook allerlei sterrenkundige verschijnselen zoals zonsverduisteringen, kometen en planeetsamenstanden zijn op de munten terug te vinden.

Tot en met mei 2005 in Eise Eisinga Planetarium, Eise Eisingastraat 3, Franeker. (0517) 393070. www.planetarium-friesland.nl

HONDERD JAAR HUISORDE

Tot en met 16 mei 2005 is de tentoonstelling Voor Ons en Ons Huis: Honderd jaar Huisorde van Oranje te zien. Honderd jaar geleden stichtte koningin Wilhelmina de Huisorde van Oranje ter beloning van mensen die verdienstelijk waren geweest voor het Koninklijk Huis. Met deze nieuwe orde kon de vorstin naar eigen believen en zonder tussenkomst van het parlement decoreren. De expositie schetst de geschiedenis van de Huisorde aan de hand van bijzondere voorwerpen, zoals de instellingsakte, proefmodellen en een afgekeurd gipsmodel. Originele ontwerptekeningen en stalen stempels tonen de in 1908 doorgevoerde wijzigingen, terwijl registers, ordetekenen en oorkonden demonstreren hoe de Orde in de praktijk werkte.

Voor Ons en Ons Huis: Honderd jaar Huisorde van Oranje. Tot en met 16 mei 2005 in Paleis Het Loo, Koninklijk Park 1, Apeldoorn. (055) 5772448. www.paleishetloo.nl

VERZAMELING DIRKEN

In de penningkast van museum Beelden aan Zee is dit voorjaar de penningverzameling van prof. dr. J.M. Dirken te zien. Deze hoogleraar Industrieel Ontwerpen was naast penningmaker ook verzamelaar. In de penningkast is zijn schenking aan museum Beelden aan Zee te zien. Naast een overzicht van vrije ontwerpen, wordt ook een aantal British Art Medal Society-penningen getoond.

Verzameling Dirken. Tot en met 12 juni 2005 in museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Scheveningen. (070) 3585857. www.beeldenaanzee.nl

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

IN HET HART VAN EUROPA

Kelten, Grieken, Romeinen, Byzantium en Oosterse wereld.
Middeleeuwen en moderne tijden. Penningen en jetons.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 LIJSTEN AAN VASTE PRIJZEN.

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32.2.734.63.56
Fax : 32.2.735.77.78

info@elsen.be
www.elsen.be

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het goed om hierover eens met ons van gedachte te wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

n
v
m
h

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1738. 25 JAAR VREDE VAN UTRECHT.
Door N. van Swinderen

Vz. De Nederlandse Maagd voor de gesloten Janustempel. Aan haar voeten de leeuw en een gevangen soldaat. Er boven zweeft de Faam blazend op twee bazuinen met afhangende vlaggen, met op de ene IUBILATE en op de andere XXV.
Omschrift: V. LUSTR:FŒD:BELG:PACE STABIL. In de afsnede: XI.APRIL. MDCCXXXVIII
Kz. De wapens van Rusland, Frankrijk, Spanje, Engeland, Portugal, Denemarken en Polen.
Omschrift: ORBIS CHRISTIAN:QUIETE INTER SE COMPOSITA:
VvL.127; KPK 2574; zilver, 56 mm, 64.17 gram.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

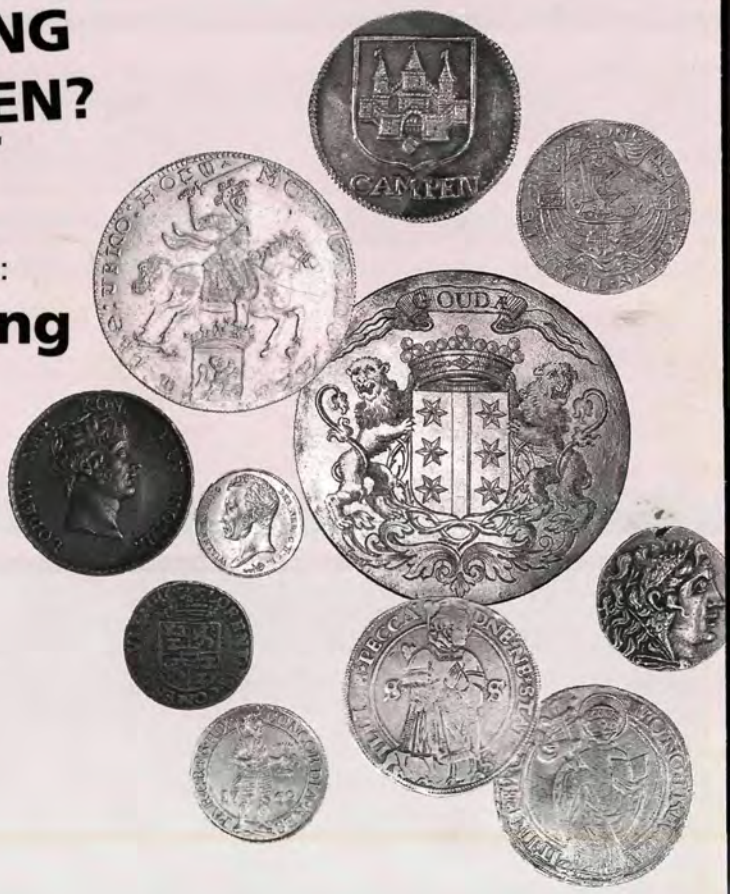

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 2005, 29e JAARGANG NR. 3

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

IN HET HART VAN EUROPA

Kelten, Grieken, Romeinen, Byzantium en Oosterse wereld.
Middeleeuwen en moderne tijden. Penningen en jetons.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 LIJSTEN AAN VASTE PRIJZEN.

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32.2.734.63.56
Fax : 32.2.735.77.78

info@elsen.be
www.elsen.be

DE BEELDENAAR 29 (2005) nr. 3

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat en redactie:
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
E-mail: beeldenaar@planet.nl
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE
M.L.F. van der Beek, P.A.M. Beliën, L. Boezelijn, H.G.C.J. Bogaers, R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur), J.E.L. Pelsdonk, J.C. van der Wis

JAARABONNEMENTEN
Nederland € 24; België en Luxemburg € 24,60; Overige landen € 35,35.
Losse nummers € 4,75.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Op verzoek worden aanwijzingen voor auteurs toegezonden.

KOPIJSLUITING
nr. 5: 17 juni
nr. 6: 2 september

ADVERTENTIES
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel 98

Bij de voorplaat 98

Holst- en TU/e-penning 99
Karel Soudijn

Ruzie te Rhenen (1387) 107
Jos Benders/Paul Moors

De metamorfose van een gegraveerde penning 113
J.R. Voûte

Kunstzaal Van Heijningen in Den Haag 115
Jadwiga Pol-Tyszkiewicz

Eerroof of valsemunterij? 117
L.M.J. Boegheim

De schat van een rijke weduwe 121
Egge Knol/Jan C. van der Wis

Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld 129
Willem van den Nieuwenhof

VPK jaarverslag 2004 131
Greet Kemper

Penningnieuws 137

Muntmelange 138

Boekbespreking 141

Tentoonstellingen 143

Dag van de Munt

JANJAAP LUIJT

Bladerend door mijn agenda stuit ik op zaterdag 11 juni 2005. Met vette letters staat daar dat ik die dag moet ik vrijhouden voor een jaarlijks terugkerend ritueel. Dan ga ik naar die ene bijeenkomst met mensen die je elk jaar juist op die bewuste dag ziet. Het zal er weer onbeschrijfelijk druk zijn, misschien wel weer drukker dan vorig jaar. Die dag zal weer verlopen op diezelfde manier als vorig jaar en als het jaar daarvoor en het jaar daarvoor. Weer zal ik dezelfde mensen ontmoeten als vorig jaar, alleen een jaar ouder en weer een beetje grijzer. En weer zullen we dezelfde gesprekken voeren, over dezelfde onderwerpen. Ook de locatie is weer dezelfde. Die plek waar ik al zo menigmaal ben geweest. En toch hoop ik stilletjes, net zoals vorig jaar, dat het dit jaar anders wordt. En waarschijnlijk is ook dit jaar die hoop tevergeefs. En desalniettemin ga ik weer. Ik kijk er zelfs stiekem een beetje naar uit. Want je weet maar nooit. Zal ik een keer verstek laten gaan, zal je zien dat er dit jaar iets gebeurt of te zien is waar iedereen het nog jaren over heeft. Daarom staat mijn besluit vast. Ook dit jaar ben ik van de partij! Wat zegt u? Of ik het heb over de 'Dag van de Munt'? Nee, natuurlijk niet. Zaterdag 11 juni, dat is de verjaardag van mijn schoonmoeder.

Bij de voorplaat

Jos Reniers,
Holstpenning, brons, 2004

Reniers maakte voor de Technische Universiteit Eindhoven een penning waaraan Karel Soudijn vanaf pagina 99 aandacht besteedt.

Holst- en TU/e-penning

Recent werk van Jos Reniers

KAREL SOUDIJN

Sinds 1977 houdt elk jaar een eminente wetenschapsbeoefenaar in Eindhoven de Holst Memorial Lecture. De organisatie van deze reeks lezingen is in handen van Philips Electronics (met name de afdeling Philips Research) en de Technische Universiteit Eindhoven. In deze reeks lezingen ligt het accent op de ontwikkeling van toegepaste wetenschappen ten behoeve van industrie en samenleving, waarbij het vooral gaat om toepassingen van wiskunde en natuurwetenschappen.

De lezing is genoemd naar dr Gilles Holst (1886-1968), de eerste directeur van het Natuurkundig Laboratorium (NatLab) van Philips in Eindhoven. Hij leidde dit laboratorium van 1914 tot 1946. Holst, zelf een eminent natuurkundige en experimentator, creëerde een academische cultuur binnen een industriële context. Hij was betrokken bij de stichting in 1956 van de Technische Universiteit Eindhoven (TU/e) en fungeerde als voorzitter van twee commissies die een grote rol speelden bij de totstandkoming van deze universiteit.

Bij het 25-jarig jubileum van de Holst Memorial Lecture kreeg Jos Reniers eind 2002 de opdracht een penning te ontwerpen die aan toekomstige sprekers wordt uitgereikt. Op 20 november 2003 ontving dr Sanjiv Sam Gambhir (Stanford) als eerste laureaat dit kunstwerk.

Kort nadat hij de opdracht voor de *Holstpenning* ontving, werd Jos Reniers gevraagd ook een erepenning te ontwerpen voor de Technische Universiteit Eindhoven. Het eerste exemplaar hiervan werd in 2004 uitgereikt aan prof. dr ir Jan Janssen die in september 2003 afscheid had genomen als hoogleraar en decaan van de faculteit Biomedische Technologie. In dit artikel worden beide penningen beschreven en komen enkele varianten uit de ontwerpfase aan bod. De kunstwerken, ontstaan in dezelfde periode, vertonen verwantschap: ze zijn in brons gegoten en bestaan uit scharnierende delen. Het formaat van beide is zodanig, dat ze in de hand te houden zijn. Penningen die uit meer dan één deel bestaan, zijn te manipuleren: ze nodigen uit tot actief ingrijpen en nader onderzoek. Ze kunnen ook – telkens op andere wijze – als een sculptuur worden neergezet en van verschillende kanten worden bekeken. Van beide penningen gaat een sterk ruimtelijke werking uit.

Jos Reniers boetseerde eerst varianten in klei. Deze werden gebakken en van een roodbruine kleur voorzien: de opdrachtgevers konden aan het eind van de ontwerpfase een aantal varianten in terracotta met elkaar vergelijken en beoordelen. Nadat hieruit een keuze was gemaakt, werden rond het definitieve ontwerp rubberen mallen vervaardigd. Hiermee zijn exemplaren in was gegoten, die de kunstenaar stuk voor

Voorstudie in terracotta, diameter 10 cm

Voorstudies in terracotta, diameter 10 cm

stuk heeft gesigneerd. Vervolgens zijn de penningen in brons gegoten volgens de verloren-was-methode en heeft de kunstenaar elke penning steenrood gepatineerd.

Holst

Toen Jos Reniers aan de opdracht voor de eerste penning begon, bestudeerde hij foto's van Gilles Holst. Op een ervan zit Holst in het NatLab. Hij kijkt nieuwsgierig naar een kathodestraalbuis die radiopionier Balthasar van der Pol hem toont. Dit profielportret van Holst – met stevige nek en kin, glimlach, ingespannen blik en golvend haar – is door Jos Reniers op één van zijn varianten geboetseerd. Aan de bovenkant van het hoofd heeft de kunstenaar het haar van Holst door laten lopen in het penningvlak. Enkele krullen staan hier als lijntjes ingekrast. De tekening doet op deze plek heel even denken aan een stroomdraad. De geportretteerde is aldus direct verbonden met zijn laboratoriumwerk voor Philips.

Voorstudie in terracotta, diameter 10 cm

Penningen zijn driedimensionale kunstwerken, maar in een penningvlak kan ook grafisch worden gekerfd. Dit spel met dimensies treffen we op verscheidene varianten aan. Op één van de ontwerpen is het portret van Holst pas zichtbaar als het tweedelig en scharnierend ontwerp wordt geopend. De kop is nu gereduceerd tot een ingekrast profiel. De haarpartij aan de bovenkant is weer gekruld; het hele portret valt te associëren met een stroomdraad. Wie het ontwerp van deze penning sluit, ziet aan de voorzijde de achternaam van Holst in kapitalen. De letter O is tevens het ronde uiteinde van een subtiele, verticale inkeping die doorloopt tot aan de rand. Deze opening doet denken aan een buis waarmee in het laboratorium proeven worden verricht. In deze dubbele penning is Holst zowel als portret als in naam direct verbonden met het laboratoriumwerk. Zijn persoon vormt het hart van het NatLab.

Jos Reniers koos er echter voor op de uiteindelijke penning geen portret af te beelden. Ook zag hij af van een speciale tekst, want Holst was een man van

Holstpenning, brons, 10 x 8,5 cm (gesloten en geopend)

weinig woorden. Voor de belettering is alleen diens achternaam gebruikt – in kapitalen.

Wie de in brons gegoten *Holstpenning* oppakt, heeft letterlijk en figuurlijk een 'gewichtig' kunstwerk in handen. Beide delen van deze rechthoekige penning zijn ongeveer 10 cm hoog en 8,5 cm breed. Het woord 'ongeveer' is hier passend, want de lijnen lopen niet overal precies recht. Jos Reniers creëerde zorgvuldig de illusie dat het een 'onaf' object betreft. De penning is niet tot een glad en steriel – en daardoor ook doods – object gemaakt. In de huid zit leven. Met het schijnbaar onaffe suggereert de kunstenaar dat we ons in een laboratorium bevinden waar alles in ontwikkeling is.

Misschien doet de *Holstpenning* een beetje denken aan een verweerd object. Enkele hoeken wekken de indruk van intensief gebruik dat zijn sporen heeft nagelaten. Ook op deze manier lijkt het alsof de penning deel uitmaakt van een onderzoekslaboratorium waarin voortdurend grenzen worden verlegd. Een laboratorium is geen etalage waarin de dingen slechts op veilige afstand bekeken worden. Veelgebruikte apparatuur vertoont sporen van slijtage.

Een tweedelige penning die open en dicht kan, laat telkens een ander beeld zien. Jos Reniers vergrootte de variatie door in beide delen openingen aan te brengen. Wie het exemplaar in gesloten vorm ter hand neemt, kan toch een klein beetje naar binnen kijken. En wie de penning opent, ziet niet alleen de binnenkant, maar kijkt ook van binnen naar buiten.

Aan de voorzijde van de *Holstpenning* domineert een spiraal. Er vond een ingreep plaats in het platte vlak. Een flink stuk is uit de penning gehaald om gedraaid te worden. De draaiing sluit boven en beneden naadloos aan op het penningvlak. Er zijn echter geen sporen van aanhechting te zien. De band van Möbius lijkt hier te zijn gevarieerd. De spiraal suggereert bovendien een eeuwigdurende ontwikkeling waar onderzoekers greep op willen krijgen. De zoektocht in wetenschap en techniek kent geen einde.

Voorstudie in terracotta diameter 10 cm

Voorstudies in terracotta
diameter 9,5 cm
diameter 10 cm

Meervoudige betekenissen

Wie de *Holstpenning* in gesloten vorm omkeert, ziet aan de achterkant een schuine opening waar iets doorheen steekt. Pas als men aan de binnenkant kijkt, wordt het raadsel onthuld. De opening biedt namelijk uitweg aan een gedeelte van de spiraal die zo dominant op de voorzijde aanwezig is. Een artistieke oplossing voor een technisch probleem, want zonder deze opening zou de penning nooit gesloten kunnen worden. Tegelijkertijd heeft dit deel van de penning iets erotisch. Is excellent onderzoek niet ook uitdagend en prikkelend?

Kunst leeft van meervoudige betekenissen. We mogen de spiraal op deze penning interpreteren als symbool van speurwerk. Tegelijkertijd is dit ook de hoofdletter H. De naam van Holst is in verticale kapitalen neergezet. Onder de enorme H springt een kleinere O uit het veld – of is het een schuin geplaatste knop ter bediening van een machine? Een krasje op de O lijkt een beschadiging, maar blijkt de bovenkant van de hoofdletter L. De letters L, S en T zijn op tamelijk bescheiden wijze in het penningvlak gesneden. Wie goed kijkt, ziet dat ze met elkaar verbonden zijn. Samen vormen ze iets wat we uit vroege ontwerpen kennen: een stroomdraad.

Voorstudie in terracotta
8 x 8,5 cm

Heeft deze dubbele penning in gesloten vorm iets van een machine? Ja, maar niet exclusief. Het is ook goed mogelijk om de Holstpenning te associëren met een boek dat open en dicht kan: het Boek der Natuur, bijvoorbeeld, waar onderzoekers zo nieuwsgierig in neuzen. De binnenkant is door de kunstenaar wel bewerkt, maar niet beschreven. Het Boek der Natuur geeft niet zomaar antwoord op onze vragen. Wie passief toekijkt, staat voor raadsels. De 'open' binnenzijde van de Holstpenning moedigt aan tot het actief bezig blijven met onderzoek.

TU/e-penning

Spanning tussen 'open' en 'gesloten' is kenmerkend voor zowel de *Holstpenning* als de erepenning van de Technische Universiteit Eindhoven. In de voorbe-

TU/e-penning, brons, 9,5 x 9,5 cm (gesloten en geopend)

reidingsfase werd Jos Reniers rondgeleid door laboratoria van de universiteit. Tijdens deze excursie kwam hij in het laboratorium voor halfgeleiders. Door een venster kon de kunstenaar in een gesloten ruimte kijken. Hier waren onderzoekers te zien, gekleed in pakken die door de belichting geel van kleur leken. De kunstenaar bleef buitengesloten, want het betrof een ruimte waarbinnen stofvrij gewerkt wordt. Jos Reniers stond op een grensvlak van weten en niet-weten: het venster toonde hem iets, maar tegelijkertijd bleven de activiteiten daarbinnen voor hem geheimzinnig. Deze tegenstelling is in beide penningen terug te vinden.

Het venster inspireerde de kunstenaar. De 'inkijk' met al zijn dubbelzinnigheden, vormde een aanleiding om met diepte en met perspectieven te spelen.

De erepenning van de universiteit bestaat eveneens uit scharnierende delen. Ook deze penning kan open en dicht. Om artistieke redenen is hier gebruik gemaakt van een bijzondere constructie, want zo op het oog kan dit kunstwerk 'onmogelijk' scharnieren. Een verwijzing naar de missie van de technische universiteit? Ook het wetenschappelijk bedrijf stelt zich tot taak om de grenzen van het mogelijke te verleggen.

Het ene deel van de universiteitspenning is cirkelvormig (doorsnee 9,5 cm); het andere deel is vierkant (9,5 x 9,5 cm). In het cirkelvormige gedeelte zijn twee rechthoekige vensters uitgesneden, van elkaar gescheiden door een spiraal.

Een ronde penning kan niet uit zichzelf staan, maar de verbinding met het vierkant maakt het toch mogelijk de cirkel rechtop neer te zetten. Een vierkant is fraai, maar oogt stijf. De verbinding met het ronde gedeelte zorgt voor dynamiek: het vierkant lijkt te kunnen worden meegetrokken in de vaart van het wetenschapsbedrijf.

De vensters en het spiraal zorgen voor verwantschap met de *Holstpenning*, maar er bestaan duidelijke verschillen. De *Holstpenning* vertoont een brede spiraal, de universiteitspenning een smallere. De open ruimte aan weerszijden van de spiraal is gering op de *Holstpenning*, maar ruim op de penning van de universiteit. Bij de *Holstpenning* draait de spiraal verticaal. Een rond exemplaar heeft geen specifieke boven- of onderkant, maar als de *TU/e-penning* op een van de zijden van het vierkant wordt geplaatst, krijgen spiraal en vensters een dwarse positie. Wetenschapsbeoefenaars, zo lijkt hier te worden benadrukt, moeten in staat zijn tot 'dwars denken'.

Op de universiteitspenning heeft Jos Reniers de vensters vanuit de hoeken naar binnen gericht. Het perspectief benadrukt dat onderzoek diepgang moet hebben. Op de voorzijde van de ronde penning ligt het linker venster

Voorstudies in terracotta 9,5 x 6 cm, 9 x 9 cm

lager dan het rechter, maar wie de penning opent en de vensters aan de achterzijde bekijkt, ziet ze parallel lopen. Wie aan de ene kant door een raam loert, komt niet te weten hoe het beeld er aan de andere kant uitziet. Tijdens zijn excursie kon de kunstenaar weliswaar van buitenaf in een gesloten ruimte kijken, maar hij kon niet waarnemen wat die onderzoekers zagen. Wie fundamentele kennis wil verwerven, moet barrières doorbreken en telkens opnieuw van perspectief wisselen.

Openingen

Een tekst wordt bij deze universiteitspenning pas zichtbaar bij het openen. Aan de binnenkant van het cirkelvormige gedeelte is rond de vensters de naam geplaatst in kapitalen: TECHNISCHE UNIVERSITEIT EINDHOVEN. De naam loopt rond en is in twee regels onder elkaar geplaatst. Het woordbeeld verspringt, want de E van de plaatsnaam sluit aan op de eerste letter T, en niet op de laatste. Ook hier maakt de kunstenaar gebruik van een optische illusie. Veel lezers van de penning zullen niet direct in de gaten hebben dat het tekstbeeld verspringt.

Het vierkante gedeelte van de universiteitspenning vertoont eveneens een opening. Een venster? Ja, maar de perspectieflijnen zijn zodanig uitgesneden dat evengoed sprake kan zijn van een ster of een vonk. Aan de binnenkant is de vorm anders dan op de keerzijde. Ook hier weer: inzichten hangen af van de invalshoek die bij een analyse wordt gekozen. Jos Reniers liet zijn sterren of vonken ontstaan door een spel te spelen met geometrische patronen: een rechthoek, driehoeken en vierkanten. Het is bovendien een spel van licht en schaduw. Overigens zijn sterren terug te vinden in het logo van de firma Philips. Hier raakt de universiteitspenning in overdrachtelijke zin aan de penning die de stichter van het NatLab van Philips herdenkt. En uiteraard: excellente onderzoekers, zowel op het gebied van wetenschap als van techniek, zijn zelf sterren die vonken doen overslaan op anderen.

Zodra men de scharnierende universiteitspenning sluit, wordt de open ruimte in het vierkante vlak in tweeën gedeeld door de spiraal van de voorzijde. De schuin geplaatste vensters op de voorzijde sluiten nu aan op lijnen van het venster dat aan de binnenkant van het vierkant is uitgesneden. Visueel grijpen ze in elkaar. Wetenschappelijk onderzoek – zo lijkt hier te worden gesteld – moet het vooral ook hebben van maatwerk.

Voorstudie in terracotta 12 x 9,5 cm

Systematische variatie

Wetenschap zoekt naar wetmatigheden; kunst is gericht op datgene wat zich aan vaste regels onttrekt. Toch vertonen wetenschappelijke onderzoekers en kunstenaars verwantschap in hun manier van werken. Invalshoeken verschuiven soms radicaal, maar vaak is het nodig om ideeën heel systematisch te beproeven en te variëren. Systematische variatie is terug te vinden in de voorstudies voor de Eindhovense penningen. Neem bijvoorbeeld de spiraal die op beide penningen is aangebracht. Jos Reniers keek in zijn ontwerpfase naar diverse mogelijkheden: breder, smaller, al dan niet taps toelopend, rechtop staand, dwars. Hij varieerde de plaats van de spiraal op het penningvlak: boven het midden, of meer opzij om een asymmetrische vlakverdeling te krijgen. De varianten roepen telkens weer andere associaties op.

Het idee van het venster leidde eveneens tot variaties. Een venster is bijvoorbeeld netjes in vieren te verdelen, maar de stukken kunnen ten opzichte van elkaar verspringen. En wat gebeurt er wanneer niet met rechthoeken wordt gewerkt, maar met parallellogrammen? Op een van de varianten liggen de openingen zodanig ten opzichte van elkaar, dat het venster lijkt te bestaan uit vier bloembladeren. Daarmee is meteen een visuele illusie gegeven, want wie op het ene moment bladeren herkent, die ziet even later een kruis tegen een open achtergrond verrijzen. Voor de geduldige waarnemer heeft deze variant trouwens nog meer in petto: één van de bloembladeren is afwijkend van vorm. Wie goed kijkt, ziet een oog. Het kijken door een venster werkt als een boemerang, want de waarnemer lijkt zichzelf weerspiegeld te zien.

Venster en oog van de waarnemer zijn op een andere variant nog duidelijker zichtbaar. Een van de ontwerpen bestaat uit twee scharnierende rechthoeken. In het voorste stuk is een opening aangebracht in de vorm van een oog. In het andere deel is in reliëf een oog geboetseerd. Wie deze penning gesloten houdt, kijkt recht in het oog van de waarnemer. Bij het openen van de penning krijgen wijzelf meer ruimte om iets te zien, maar lijken we tegelijkertijd het waarnemingsproces van de wetenschappelijk onderzoeker te storen, want diens oog is nu uit de oogkas getrokken. Ook dit is fraaie symboliek: onderzoekers leven in het spanningsveld van synthese en analyse.

Beide penningen nodigen de bezitter uit een spel met licht en schaduw te

Voorstudie in terracotta 12 x 9,5 cm

spelen door er telkens vanuit een andere hoek naar te kijken. Die mogelijkheden worden nog versterkt door de uitgespaarde ruimtes: het licht schijnt dwars door de penningen heen. Spiralen versterken door hun gedraaide vorm het idee van bewegend licht. Kijkramen evolueren tot fonkelende sterren.

Wetenschappers van niveau staan met beide benen op de grond, maar reiken tot de sterren. ■

De foto's bij dit artikel zijn gemaakt door Peter Cox

(advertentie)

KUNSTZAAL VAN HEIJNINGEN

NOORDEINDE 152 . DEN HAAG
tel. 070-345 90 53 www.kunstzaalvanheijningen.nl
geopend: woensdag t/m zondag 12.00 - 17.50

Deelnemende kunstenaars

HENK VAN BOMMEL
ERIC CLAUS
CARLA KLEIN
MAGDALENA LESNIAK
HELEEN LEVANO
MIEP MAARSE

penningen en plaquettes

Ruzie te Rhenen (1387)

JOS BENDERS
PAUL MOORS

'Omtrent de Munt van Rhenen is ons niet gebleken dat er nog eenige Muntmeestersbrieven van zouden overig zijn [..] Het schijnt dat alle stukken, welke betrekking hadden op de Rhenensche Munt, vernietigd zijn geworden' schreef Van der Chijs in zijn standaardwerk over de Utrechtse muntslag.[1] Sinds zijn werk in 1859 verscheen, is er weinig veranderd aan dit gebrek aan archivalia. Een tot nu toe ongepubliceerde oorkonde werpt nieuw licht op de muntslag te Rhenen onder bisschop Floris van Wevelinkhoven (1379-1393).

Eerste aanwijzingen

In zijn studie over de stad Rhenen uit 1960 wijst Van Iterson op een akte die Van der Chijs blijkbaar was ontgaan. Met verwijzingen naar achttiende eeuwse bronnen noemt Van Iterson een akte van 19 mei 1392. Daarin verklaart bisschop Floris van Wevelinkhoven dat hij 'vijf dusent goede gulden, alse wy voor desen tot Renen hebben doen slaen', had geleend van de stad Utrecht voor een oorlog tegen de burggraaf van Montfoort.[2] Voor zover ons bekend is deze akte alleen aangehaald door Schulman bij de veiling van een Rhenense goudgulden (Delmonte 926) op naam van Floris van Wevelinkhoven. Van Mieris en Van der Chijs legden het keerzijde-omschrift 'MONETA NOVA FLORENI RENENS' uit als 'nieuwe Rijnsgulden'.[3] Delmonte volgde blijkbaar deze uitleg, want ook hij sprak van een 'Rijnse goudgulden'.[4] Van Gelder meende nog in 1980: 'Tijdens het bewind van Floris van Wevelinkhoven (1379-1393) had de muntslag uitsluitend te Deventer plaats'.[5] Fortuyn Droogleever zat met 'muntplaats waarschijnlijk Rhenen' wel op het goede spoor.[6] De Mey kende de publicatie van laatst genoemde blijkbaar niet en sprak ook van een Rijnse goudgulden.[7] Schulman koos bij het veilen van een exemplaar voor de uitleg 'Rhenen' en stelde daarbij: 'In een requeste van 18 mei 1392 erkent bisschop Floris aan de stad schuldig te zijn, wegens het door haar voorgeschotene voor de oorlog van Montfoerde, de som van 5000 goede guldens ter waarde van die, welke hij onlangs te Rhenen had doen slaan. Hierdoor kan deze gulden op goede gronden op 1392 gedateerd worden'.[8] Helaas noemde Schulman geen bron voor zijn stelling. Hij had gelijk met de muntplaats, maar niet met de datering.

Bemiddeling

Op 10 oktober 1387 verklaren Johan de Gruter en Evert van der Weteringe dat 'meyster Godevaert van Stramprade' op 20 oktober in Arnhem uitspraak zal doen in 'twist ende sceel die wy onderlinghe ghehat hebben tot desen daghe toe, roerende vander munten tot Renen, daer wy in veynoetscap in ghemunt hebben van onss heren weghen van Utrecht'.[9] Hieruit blijkt dat in of voor 1387 in Rhenen is gemunt en tevens wie de muntmeesters waren. De ervaren Gelderse muntmeester Gadert van Stramprade, die in Arnhem woonde en werkte, werd om bemiddeling gevraagd, wat te zien is als een erkenning voor diens gezag in muntzaken. Helaas wordt niets gezegd over de inhoud van het geschil. Ook blijkt niet welke munten zijn geslagen. Aangezien van Van Wevelinkhoven uit Rhenen alleen goudguldens bekend zijn, zal de 'twist ende sceel' hoogstwaarschijnlijk die munten betreffen.

Utrecht, Floris van Wevelinkhoven (1379-1393), gulden, z.j., geslagen te Rhenen (2 x vergroot)

In ieder geval blijkt uit het document dat uiterlijk in 1387 in Rhenen is gemunt. De vraag rijst dan hoe dat past bij Schulmans bewering dat de guldens 'onlangs' waren geslagen. Schulman vermeldde geen bron voor zijn bewering, maar die bleek te vinden in twee regesten (uittreksels van documenten) van de stad Utrecht.[10] Beide regesten bevatten het woord 'onlangs'. De teksten dateren uit mei 1392 en hebben betrekking op de eerder genoemde lening. In 1387 belegerde de bisschop met steun van de stad gedurende vijftien weken Montfoort. 'De kosten hiervan ruïneerden de bisschop, maar hij smaakte wel het genoegen dat de burggraaf naar Utrecht moest komen om daar nederig en blootshoofds vergiffenis te vragen'.[11] Op 13 augustus 1387 vond een (blijkbaar afgedwongen) verzoening plaats tussen de burggraaf van Montfoort en de Utrechtse bisschop.[12] Blijkbaar trad over de in 1387 afgesloten lening een meningsverschil over de aflossing op, dat in 1392 werd bijgelegd. Bij de hoofdsom gaat het om guldens 'alse wi voer deser tijd tot renen hebben doen slaen', die in verband met het conflict (dus in 1387) waren uitgegeven.[13] Bij de twee andere vermeldingen met betrekking tot deze schuld wordt gesproken van guldens zoals 'wij laatst tot Rhenen munten deden'.[14] Uit 'voer deser tijd' blijkt niet dat de munt 'onlangs' was geslagen, maar alleen dat de Rhenense goudguldens vóór 18 mei 1392 waren gemunt. Omdat de lening in 1387 is aangegaan, zullen zowel 'voer deser tijd' als 'laatst' betrekking hebben op dat jaar.

De guldens uit Rhenen zijn ook vermeld in de rekening van de Deventer cameraar Hademan van Heteren. Hierin staat op 24 april 1388 dat de stad een koersverlies van een plak per gulden had geleden op '40 Reensche ghulden die hem van onser stad weghen overghegheven weren'.[15] Een andere post in deze rekening toont de herkomst van deze goudguldens: 'Vor verlies an 40 Reensche gulden die Hademan ontfanghen hadde in der summen van den oelden cemeners'.[16] Van Heterens voorganger had de munten dus geaccepteerd. Omdat het Deventer boekjaar startte op 22 februari, moeten de Rhenense goudguldens vóór 22 februari 1388 zijn geslagen. Deze vermelding past goed bij de gevonden brief van 10 oktober 1387. Verder valt te concluderen dat de Rhenense guldens minder goud bevatten en dus minder waard waren dan de Deventer ontvanger(s) had(den) verondersteld. Dit kan de oorzaak van het geschil tussen De Gruter en Van der Weteringe zijn geweest. Misschien heeft de ene vennoot de andere bedrogen door laagwaardiger munten te slaan dan was overeengekomen. Misschien probeerden zij ook elkaar de schuld in de schoenen te schuiven. Zonder nadere gegevens blijft het echter gissen.

Mogelijk was Van Stramprade geschikt bevonden om de knoop door

te hakken vanwege samenwerking bij de productie van goudguldens tussen Gelre, Utrecht en Holland. De Rhenense goudgulden is een navolging van de Gelderse guldens die Van Stramprade muntte (Delmonte 588). Bovendien is in het Utrechtse Buurspraakboek op 29 november 1387 sprake van een 'drier Heren gulden'.[17] Op 4 december 1388 wordt gespecificeerd welke drie 'heren' zijn bedoeld: 'dat is te weten des Bisscops, Holl. ende Ghelresche gulden'.[18] Deze werden allemaal op 28½ plak of 30 Hollandse groten gewaardeerd. Blijkbaar ontliepen deze munten elkaar qua waarde niet of nauwelijks. Onduidelijk is of de term 'drie heren gulden' een uitvinding van de Utrechtse magistraat was dan wel een aanduiding door de centrale overheden van Gelre, Holland en Utrecht. In het laatste geval waren er mogelijk onderlinge afspraken over gewicht en gehalte.

Gelre, Willem I (1377-1402), gulden, z.j., gedagen te Arnhem (2 x vergroot)

De muntmeesters

Tot nu toe waren de beide Rhenense muntmeesters niet in de Nederlandse literatuur bekend. Toch is Evert van der Weteringe eerder als muntmeester genoemd. Volgens Noss werd 'Evert van Weterynge' voor één jaar als muntmeester te Kleef aangesteld.[19] Het betreffende document is ongedateerd. Het moet van na een eerdere instructie uit 1383 dateren en bevindt zich in het betreffende register onder het jaar 1385. Noss is ervan uitgegaan dat deze datering correct is, zoals valt op te maken uit zijn overzichtstabel van Kleefse muntmeesters.[20] 'Van Weterynge' kreeg in Kleef opdracht om goudguldens te slaan, zo goed als de Gelderse en de Hollandse, wat gespecificeerd is als 20 karaat en 70 uit de Trooise mark.[21] Dat komt overeen met de opdracht aan Gadert van Stramprade van 29 juli 1385.[22] Deze overeenkomst pleit ervoor dat de Kleefse ordonnantie inderdaad in 1385 is uitgevaardigd en wel na 29 juli. Op 21 januari 1385 luidde het voorschrift in Gelre 70¼ en 20½ karaat.[23] Of Van der Weteringe inderdaad in de stad Kleef muntte, zoals Noss veronderstelde, valt te betwijfelen. In het Utrechtse Buurspraakboek is in 1385 namelijk sprake van 'nye cleeuwsche gulden, die men tot Huessen slaet'.[24] Van der Weteringe is dus waarschijnlijk muntmeester in Huissen (destijds een Kleefse stad) geweest en heeft daar ervaring opgedaan met het munten van goudguldens.

Van der Weteringe werd in 1373 burger van Deventer waar hij onder meer als wisselaar actief was.[25] In de stadsrekeningen wordt hij voor het laatst vermeld in 1400.[26] Aan het eind van de veertiende eeuw was Van der Weteringe Utrechts muntmeester te Deventer. Als zodanig wordt hij in 1397 vermeld.[27] Al in 1396 drongen de steden aan op de aanmunting van gouden munten.[28] Uiterlijk in 1397 maakte Evert van der Weteringe daarmee een begin, maar bij het resultaat rezen twij-

Het Gelders Archief, Hertogelijk Archief, inv. 28, folio 8v
(cursiveringen zijn aangevulde afkortingsaanduidingen)

Allen den ghene*n* die desen brief sellen zien of hoe*r*en lesen doe wy ve*r*staen, Johan die Grute*r* en*de* // Evert vander Weteringe, dat wy eens segghe*n*s en*de* eenre mi*n*liker effeni*n*ghe beloeft hebben // meyster Godevaert van Stra*m*prade, mu*n*temeyste*r* des he*r*toghen van Gelre, van allen twist ende // sceel die wy onderli*n*ghe ghehat hebben tot desen daghe toe, roere*n*de vander mu*n*ten tot // Renen, daer wy in veynoetscap in ghemu*n*t hebben van onss he*r*en weghen van Utrecht. // En*de* hier af sellen wy op beyde siden come*n* by meyste*r* Godevaert voerg*enoemt* tot Aernhem des // eersten so*nn*e*n*daghes na se*n*te Lucas dach nu naest come*n*de. En*de* waert dat onser enich van // ons beyden daer nyet come*n* en mochte so*n*der erch, die sel daer een man machtich voer hem // senden. En*de* so wes meyste*r* Gode*r*t voers*eyt* tusschen ons beyden daer af seit, na sulken betone en*de* // besceyde als wy op beyden siden daer by bre*n*ghen, dat sellen wy op beyden siden wittelike en*de* // wel hauden en*de* voldoen. En*de* hebben mede gheloeft en*de* loven in goede*n* trouwen hiere*n* // bove*n* malch ande*r*en nu*m*mermeer hinder, wete noch aensprake te doen in gheenre wiis roe//re*n*de va*n*der mu*n*ten voers*eyt*. Hier ware*n* ove*r* en*de* ane Jacob Sloyer en*de* Roetart va*n* Aernhem, // borghers tot Utrecht. In orko*n*de deser dinghe so heb ic Johan die Grute*r* voerseyt desen // brief beseghelt met myne*n* seghel over my selven. En*de* want ic Evard va*n*der Weteringe // voerg*enoemt* op dese tiit selve ghene*n* seghel en hebbe, so heb ic ghebeden Roetaerd // va*n* Aernhem voers*eyt* desen brief over my te beseghelen met sine*n* seghel. En*de* ic Roetard // van Aernhem om bede wille Everds voerg*enoemt* en*de* wa*n*t ic mede hier over en*de* aen hebbe // gheweest als hier voer bescreve*n* staet, so heb ic mine*n* seghel mede an desen brief // ghedaen genen* orko*n*de. Deser brieve siin twe, des heeft ellic van ons Johan de Grute*r* en*de* // Evert voerg*enoemt* ene*n* brief. Ghege*ven* int iaer ons He*r*en duse*n*t driehondert seve*n* en*de* tachte*n*tich, // op se*n*te Victoers dach.

* lezing onzeker.

fels. Medio juni 1398 werden de guldens door Deventer bestuurders getoetst en kort daarna werd de muntmeester gevangen gezet. Hij lijkt vrij te zijn gekomen na een brief van de bisschop en kon zijn activiteiten blijkbaar vervolgen.[29] In het boekjaar 1399 staat vermeld: 'It. bij Everde van der Weteringe, van den paymente dat ghedaen was tot der proefbussen. doe men zine guldene proefde. vor cost die daer omme ghedaen waert dat men dat golt proefde ende die guldenen. voer restant van enen peerde dat hij theghen onse stad cofte ende vort restant van sinen panden'.[30]

De identificatie van Johan de Gruter blijft onzeker: zijn achternaam verwijst naar 'gruit', een kruidenmengsel dat gebruikt werd bij het brouwen van bier en later is vervangen door hop. Iedere stad telde verschillende brouwerijen. De naam 'De Gruter' komt in de Middeleeuwen dan ook veel voor. Verder was de voornaam 'Jan' destijds zeker zo populair als nu.

Mogelijk was deze Johan de Gruter een telg van de Arnhemse schepenenfamilie (De) Gruter.[31] De Arnhemmers lijken 'goede papieren' te hebben. Ten eerste werd de Arnhemse muntmeester, een stadsgenoot, als bemiddelaar gevraagd. Ten tweede zijn verschillende familieleden burgemeester van Arnhem geweest. Dit duidt op een sterke sociale en financiële positie van de familie. Een groot vermogen was noodzakelijk voor een muntmeester, die als particulier ondernemer immers alle kosten, inclusief inkoop van muntmateriaal, moest kunnen voorschieten. De Arnhemse De Gruters voldeden aan deze voorwaarde.

Als Johan de Gruter inderdaad een Arnhemmer was, rijst de vraag welke Johan de Gruter muntmeester was. De neven Johan de Gruter Gerytszoon en Johan de Gruter Dericszoon hebben beiden bestuursfuncties bekleed. Omdat niet altijd nader wordt aangeduid welke Johan de Gruter wordt bedoeld, is niet exact te herleiden wie wanneer welke functie had. De eerste was onder meer burgemeester in de (rekening)jaren 1386, 1389, 1398, 1408, 1414 en vermoedelijk ook in 1387 en 1393. Johan Dericszoon was richter in de jaren 1398-1401 en wordt daarna met enige frequentie genoemd in de periode 1403-1417. Mogelijk was het richtersambt zijn eerste bestuursfunctie, in welk geval de vermeldingen voorafgaand aan 1398 Johan Gerytszoon betreffen. In ieder geval was Johan Dericszoon op 29 september 1414 aanwezig bij een vergadering met 'scepenen van den anderen steden', waarmee de Gelderse hoofdsteden Nijmegen, Roermond en Zutphen werden bedoeld.[32] Op dat moment was Johan Gerytszoon burgemeester; werd Johan Dericszoon gestuurd vanwege zijn expertise in muntzaken? Bij beide andere vermeldingen van de betrokkenheid van Johan de Gruter bij muntzaken is niet duidelijk wie wordt bedoeld: in 1403 ging hij met mede-schepen Godert Gruuthuus naar Nijmegen om 'mit onsen here [hertog Reinoud IV] op die munte te setten' en in 1415 hield hij samen met Herman Goltsmit een essaai, waarvoor de stad Arnhem geld meegaf.[33] Zonder nadere gegevens blijft de identificatie van muntmeester Johan de Gruter met een van beide Arnhemmers echter speculatief.

Conclusie

Hoogstwaarschijnlijk in 1387, maar misschien al eerder, hebben de muntmeesters Evert van der Weteringe en Johan de Gruter in Rhenen goudguldens geslagen voor de Utrechtse bisschop Floris van Wevelinkhoven (1379-1393). Mogelijk heeft de bisschop ook nog na 1387 te Rhenen laten munten, maar bewijs daarvoor hebben we niet gevonden.

Dit artikel is geschreven rond een tot nu ongepubliceerde oorkonde. Aan de hand van al lang gepubliceerde werken, zoals archiefinventarissen en stadsrekeningen, hebben we de gegevens voor een groot deel in hun context kunnen plaatsen. En passant leverde het raadplegen en combineren van gepubliceerde bronnen nadere informatie op over de werkzaamheden van Evert van der Weteringe als Kleefs en Utrechts muntmeester.

Onze kennis van de middeleeuwse muntslag vertoont vele hiaten. Omdat de meeste bronnen verloren zijn gegaan, zal dat zo blijven. Toch hopen we te hebben aangetoond dat er veel niet of nauwelijks gebruikte bronnen zijn die nader inzicht kunnen verschaffen. Voor toekomstig onderzoek liggen daar nog veel mogelijkheden en het is zaak die te benutten. Voor de liefhebber: enkele van de genoemde historische bronnen bevatten de nodige informatie die nog niet tot de numismatiek is doorgedrongen.

We zijn Jan van der Wis dank verschuldigd voor zijn kritisch commentaar op een eerdere versie en aan Annelot Vijn van Het Utrechts Archief voor haar onderzoek naar de originele stukken.

LITERATUUR

J. ACQUOY *De Cameraars-rekeningen van Deventer; Zesde deel. 1382-1387* (Deventer, 1908).

J. ACQUOY *De Cameraars-rekeningen van Deventer; Zevende deel. 1388-1393* (Deventer, 1914).

W.J. ALBERTS *De stadsrekeningen van Arnhem (Deel 3: 1402-1420)* (Groningen, 1971).

P.O. VAN DER CHIJS *De munten van de bisschoppen der heerlijkheid en van de stad Utrecht van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem, 1859).

A. DELMONTE *De Gouden Benelux* (Amsterdam, 1964).

J.J. DODT VAN FLENSBURG *Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht, deel VI* (Utrecht, 1846).

P.N. VAN DOORNINCK *Acten betreffende Gelre en Zutphen 1376-1402: uit het staatsarchief te Dusseldorp register B, No. 23B* (Haarlem, 1901).

J. FORTUYN DROOGLEEVER De muntslag van Floris van Wevelinkhoven, bisschop van Utrecht 1379-1393 *De Beeldenaar* 13 (1989) 119-122.

R. FRUIN TH. AZ. / A. LE COSQUINO DE BUSSY *Catalogus van het Archief der Heeren van Montfoort* (Utrecht, 1920).

H.E. VAN GELDER Oostnederlands geld omstreeks 1400 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 45-66.

A.J. VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN / C. DEKKER De jurisdictie, in: C. DEKKER / P. MAARSCHALKERWEERD / J.M. VAN WINTER (red) *Geschiedenis van de provincie Utrecht tot 1528* (Utrecht, 1987) 209-229.

J. DE HULLU *De Cameraars-rekeningen van Deventer; Vierde deel. 1373-1376* (Deventer, 1897).

W. VAN ITERSON *De stad Rhenen; De resultaten van een rechtshistorisch onderzoek* (Assen, 1960).

J.R. DE MEY *Les Monnaies des Evêques et de la Ville d'Utrecht* (Wemmel, 1991).

G.M. DE MEYER *De stadsrekeningen van Deventer; Deel I 1394-1400* (Groningen, 1968).

F. VAN MIERIS *Beschrijving der bisschoplyke munten en zegelen van Utrecht in 't byzonder* (Leiden, 1726).

S. MULLER *Regesten van het archief der stad Utrecht* (Utrecht, 1896).

S. MULLER *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht; deel I* (Utrecht, 1917).

A. NOSS *Die Münzen der Grafe und Herzoge von Kleve* (München, 1931).

J. SCHULMAN *Catalogus 17* (Bussum, 1996).

C.L. VERKERK *Coulissen van de macht* (Hilversum, 1992).

NOTEN

1. VAN DER CHIJS 1859, 154.
2. VAN ITERSON 1960.
3. VAN MIERIS 1736, 225; VAN DER CHIJS 1859, 159.
4. DELMONTE 1964, 137.
5. VAN GELDER 1980, 56.
6. FORTUYN DROOGLEEVER 1989, 12.
7. DE MEY 1991, 72.
8. SCHULMAN 1996, 75, kavel 426.
9. Gelders Archief, Hertogelijk Archief, inv. 28, f. 8v.
10. MULLER 1896, 85; regest 471 van de inventarisnummers 28, f. 134v en 30, f. 114v; regest 472 van inventarisnummers 420, 28, f. 135 en 30, f. 115.
11. VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN / DEKKER 1987, 213.
12. MULLER 1896, 82-83, regest 458; MULLER 1917, regesten 1102 en 1103; FRUIN / LE COSQUINO DE BUSSY 1920, 111.
13. Het Utrechts Archief (HUA), STADSARCHIEF I (701), inv. 30, f. 114v.
14. HUA 701, inv. 30, f. 115v en 420.
15. Cameraarsrekeningen Deventer 1388 (ACQUOY 1914, 6).
16. Cameraarsrekeningen Deventer 1388 (ACQUOY 1914, 27).
17. DODT VAN FLENSBURG 1846, 60.
18. DODT VAN FLENSBURG 1846, 62.
19. NOSS 1931, 79.
20. NOSS 1931, 265.
21. NOSS 1931, 79.
22. VAN DOORNINCK 1901, 47.
23. VAN DOORNINCK 1901, 23.
24. DODT VAN FLENSBURG 1846, 59.
25. Cameraarsrekeningen Deventer 1373 (DE HULLU 1897, 6).
26. Stadsrekeningen Deventer 1400 (DE MEYER 1968, 425, 427 en 429).
27. DODT VAN FLENSBURG 1846, 67.
28. Stadsrekeningen Deventer 1399 (DE MEYER 1968, 139).
29. Stadsrekeningen Deventer 1399 (DE MEYER 1968, 289-291).
30. Cameraarsrekeningen Deventer 1399 (DE MEYER 1968, 319).
31. VERKERK 1992, 575-587.
32. Stadsrekeningen Arnhem 1414 (ALBERTS 1971, 264).
33. Stadsrekeningen Arnhem 1403 (ALBERTS 1971, 45); Stadsrekeningen Arnhem 1415 (ALBERTS 1971, 283).

De metamorfose van een gegraveerde penning

J.R. VOÛTE

Op de voorkant van *De Beeldenaar* 2004-6 prijkte een geheel gegraveerde penning, aangeboden door Laurens Schulman B.V., die zich thans in de collectie van het Historisch Museum Rotterdam bevindt. Opvallend op deze penning zijn het jaartal 1672 en de naam van Sebastiaan Anthonius Pesser van Velsen, gecommitteerde voor de stad Schiedam bij de Staten van Holland en West-Friesland. Het jaartal 1672 verwijst naar het Rampjaar en de familienaam Pesser (soms Pesser van Velsen) naar een in die tijd bekende regentennaam in Rotterdam en Schiedam. Het stuk is in de numismatische literatuur – Van Loon en Dirks – onbekend, dus lag museale belangstelling vanuit het Rijnmondgebied voor de hand.

Het merkwaardige is dat een dergelijke penning pas in de literatuur opduikt in 1937 in *De Nederlandse Leeuw* (maandblad van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde). In een uitvoerig met stambomen gedocumenteerd artikel behandelt mr W. de Vries de nakomelingen van Pieter Adriaansz. Karre, waartoe ondermeer het geslacht Pesser (van Velsen) behoort. Daarin valt te lezen dat Sebastiaan Anthonius Pesser, zich noemende Pesser van Velsen, achtereenvolgens in 1657 gehuwd was met Maria Stempels uit Rotterdam en in 1665 met Clasina van Leeuwen uit Leiden. Dat hij in 1661 schepen van Schiedam werd, van 1664 tot 1680 in de vroedschap zat, in 1670 burgemeester werd, in 1672 Gecommitteerde Raad ter Staten van Holland werd namens de stad Schiedam en laatstelijk in 1680 'buijten nominatie bij sijn Hoogheit den Heere prince van Orange gecontinueert [werd] als Burgemeester'. Hij overleed op 24 december 1680.

Kennelijk op grond van een reactie schrijft De Vries later: 'In het bezit van de heer D. Huyser van Reenen, arts te Dwingelo, bevindt zich een penning van geel metaal waarop gegraveerd staat'. De Vries eindigt met de vraag, wie kan meedelen naar aanleiding van welke gebeurtenis die penning werd vervaardigd en waarop het randschrift doelt.

Hierop antwoordt D.J.M.A. Braakenburg van Backum uit

Heemstede: 'Op 4 Juli 1672 werd te Bodegraven Prins Willem III het Stadhouderschap aangeboden, dat bij het Eeuwig Edict was afgezworen. Tot de leden, die met deze missie belast waren, behoorde ook een heer Pesser, afgevaardigd voor de stad Rotterdam. Mijns inziens kan de bedoelde penning op deze gebeurtenis betrekking hebben.' Behoorde de heer Pesser ook tot die personen die op vrij willekeurige wijze uit de Stadsregeringen werden geremoveerd, dan is ook het randschrift begrijpelijk, indien men leest 'Ick was getrou de Staet en oock orangiens vriendt maer evenwel gesmaet als een verrader verdient.' Hier verwart Braakenburg van Backum de in 1672 uit de vroedschap van Rotterdam ontslagen mr Johan Pesser met Sebastiaan Anthonius Pesser van Velsen, die in de vroedschap van Schiedam gehandhaafd bleef.

Het meest intrigerend in het bovenstaande zijn uiteraard de woorden 'van geel metaal'. Een tweede vermelding volgt pas in oktober 2004: kavel 2169 van Auction 8 van Corné Akkermans geeft exact dezelfde omschrijving van de penning, echter met vermelding: 'silver alloy'. Nadere informatie leerde mij dat de penning behoorde tot een numismatische collectie.

De derde vermelding is in *De Beeldenaar* 2004-6, waar Laurens Schulman B.V. duidelijk spreekt van een 'gegraveerde zilveren penning'. Hier luidde nadere informatie dat de penning uit een algemene boedel en niet uit een numismatische collectie kwam.

Ondanks de waarneembare verschillen meen ik, dat wij met één en dezelfde penning van doen hebben. De penning, bestaande uit een platte, randloze plaat, is tweezijdig op naam gegraveerd. De kans dat er meer exemplaren van zo'n persoonlijke penning bestaan acht ik verwaarloosbaar klein; dan zou er zeker één voor 1937 zijn gesignaleerd. Voor een terugblik op de historische rol van de Rotterdams-Schiedamse Pesser-familie is deze penning een bijzonder zinvolle aanwinst voor het Historisch Museum. ■

LITERATUUR

W. DE VRIES Nakomelingen van Pieter Adriaansz. Karre *De Nederlandse Leeuw* 55 (1937) 147-161, 204-209, 240-249.

D.J.M.A. BRAAKENBURG VAN BACKUM Pesser van Velsen *De Nederlandse Leeuw* 55 (1937) 326.

E.A. ENGELBRECHT *Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam (V) De Vroedschap van Rotterdam 1572-1795* (Rotterdam, 1973).

G. VAN DER FEIJST *Geschiedenis van Schiedam* (Schiedam, 1975).

Kunstzaal Van Heijningen in Den Haag

Een expositieruimte voor de hedendaagse penningkunst

JADWIGA POLTYSZKIEWICZ

Leo en Lenie Van Heijningen leiden een stijlvolle kunstgalerie op het Noordeinde in Den Haag. Een paar jaar geleden besloten zij om naast schilderijen, grafiek en hedendaags beeldhouwwerk ook de penningkunst ruime aandacht te geven in hun galerie. De rechtstreekse aanleiding was het feit dat in 2002 de Amsterdamse galerie Imago ophield te bestaan, na achttien jaar moderne penningen en plaquettes te hebben gepromoot met talrijke verkoopexposities. De Haagse galerie nam de fakkel over en spant zich nu al een paar jaar in de penningen onder de aandacht van het publiek te brengen. Zo wordt ieder jaar minstens één grote tentoonstelling van penningen georganiseerd en zijn er altijd werken van ongeveer tien medailleurs op voorraad. De galerie voert een duidelijk beleid en geeft de voorkeur aan kunstwerken die zich baseren op de waargenomen wereld. De conventionele, klassieke stijl en het vakmanschap vormen zowel voor beelden als voor penningen een voorwaarde voor toelating tot de galerie. Dus geen experimenten met de vorm. Leo Van Heijningen waardeert het meest een medailleur die met miniem reliëf plastische vormen in een ruimte weet te suggereren. Hij is geboeid door het fenomeen 'penning' vanwege de optimale plastische werking ervan, terwijl het voorwerp zelf plat is. Tegelijkertijd is hij ook gefascineerd door de vraag hoe de compositie ingepast wordt in de beperkingen van de omtrek van de penning. Het kan volgens hem een uitdaging zijn om de keerzijde van de penning uit de voorzijde te laten voortvloeien: 'Hoe de medailleur daar uit is gekomen, vind ik bij elke penning weer een avontuur om te zien.'

De opening van de meest recente expositie op zaterdag 12 maart 2005, met werken van zes medailleurs, werd door kunstliefhebbers en kunstverzamelaars druk bezocht. Naast penningen waren ook beelden (Marina van der Kooi) en schilderijen (Pieter Knorr en Cesare Mirabella) te zien. De nestor van de Nederlandse penningkunst, Eric Claus, presenteerde zich hier met een ruim aanbod van zijn werk. Op zijn penningen vallen de vele uiteenlopende

Leo Van Heijningen in zijn galerie

onderwerpen en de rijkdom aan artistieke verbeelding direct op. Uitstekende portretten van drie filosofen, *Pierrot*, *Commedia dell' arte*, *Huwelijkspenning*, *Vergadering*, *Wereldzee van koppen op de penning* en vele andere penningen van deze interessante kunstenaar passeren de revue.

Heleen Levano verbaasde met haar lichte, kleurrijke, vrolijke penningen van ceramiek en papier-maché. De voorstellingen zijn eenvoudig, en anders dan de doorsnee-penningliefhebber gewend is. Daaronder zijn veel geschilderde stillevens, een portret, een uil, een landschap en de *Jaarpenning 2002* van de VPK te bewonderen.

Penningen van Henk van Bommel ademen de sfeer van een medailleur sensu stricto. Hij is vormgever van huis uit, wat bij dit vak zelden voorkomt. Hij ontwierp jarenlang penningen bij Koninklijke Van Kempen en Begeer in Voorschoten. Zijn geliefde thema's stammen uit de natuur: bloemen, vogels, vissen, dieren, bomen, insecten en dat allemaal in een goed omsloten cirkel, die een enkele keer omhoog buigt. Hier is sprake van compacte, duidelijke voorstellingen en een zichtbare eenheid van stijl.

Carla Klein was op de expositie aanwezig met een paar al bekende werken. Het meest in het oog springend is de Etrusken-serie, bestaande uit vijf penningen: gracieuze voorstellingen, mooi gepatineerd. Verder zijn daar nog *Maria Callas*, *Sea-otter*, *Tweespan* en andere werken, die bewijzen hoe subtiel en vrouwelijk haar stijl kan zijn.

Miep Maarse toonde in haar werk een grote voorkeur voor dieren. Beren, olifanten en nijlpaarden in alle mogelijke houdingen zijn speels en grappig weergegeven. Een zittende, liggende of schaatsende olifant kijkt of lacht ons toe. Hij is een klein broertje van de olifant die als een groot beeld uit brons gegoten is. Dat doet Miep Maarse wel vaker: zij herhaalt haar grote beelden in het klein, in penningformaat.

Tenslotte was er het werk te bewonderen van de uit Polen afkomstige Magdalena Lesniak die hier vertegenwoordigd is met een aantal aantrekkelijke torso's, een danspaar, de zusjes, een zonnebadende vrouw en de paarden, die de rust en schoonheid uitstralen.

Een mooie expositie die het hart van de penningliefhebber sneller doet kloppen. Het is te hopen dat de Kunstzaal Van Heijningen haar beleid inzake penningkunst in de toekomst voortzet, de medailleurs blijft steunen door hun werken regelmatig te exposeren en zo een bijdrage levert aan de opwaardering van deze specifieke kunstvorm.

Een van de penningvitrines bij Van Heijningen

Eerroof of valsemunterij?

Waartoe politieke onvrede kan leiden

L.M.J. BOEGHEIM

In het avondblad van de *Rheinisch-Westfälische Zeitung* van 28 september 1931 stond, evenals in andere Duitse bladen, het bericht dat in het Duits-Nederlandse grensgebied zeer veel valse goud- en zilverstukken werden vervaardigd voor export naar Nederlandsch-Indië.[1] Het werd direct door het Nederlandse consulaat in Essen an der Ruhr aan het departement van Buitenlandse Zaken toegezonden. Buitenlandse Zaken op zijn beurt gaf hiervan kennis aan de departementen van Financiën en Justitie.[2] Dit laatste stelde het departement van Koloniën in kennis.[3] Het was in regeringskringen algemeen bekend dat in Nederlandsch-Indië veel vals geld in de circulatie werd aangetroffen. Men had de oorsprong hiervan nooit met zekerheid kunnen vaststellen, hoewel China al tientallen jaren als zeer verdacht gold.

De Indische autoriteiten hadden het opduiken van valse rijksdaalders in Indië in verband gebracht met de berichten in de Duitse bladen en interpreteerden die zodanig als zouden grote hoeveelheden valse rijksdaalders en guldens in het Duits-Nederlandse grensgebied worden aangemaakt voor export naar Nederlandsch-Indië.[4]

Ook aan 's Rijks Munt werd het courantenbericht ter inzage gezonden (fotokopieën kende men destijds nog niet). Het werd op 15 oktober door muntmeester dr C. Hoitsema aan de thesaurier-generaal van het departement van Financiën teruggestuurd.[5] Hoitsema schreef dat hij zou trachten omtrent de bronnen van dit tendentieuze en tastbaar foutieve bericht iets naders gewaar te worden. Muntvervalsingen waren van oudsher een aangelegenheid die 's Rijks Munt moest beoordelen. Oorspronkelijk vond dit plaats door het College van Raden en Generaalmeesteren, vanaf 1850 door het uit drie leden bestaande Munt-College en vanaf 1 januari 1902, toen 's Rijks Munt een zelfstandige onderneming werd, door de controleur-generaal. Toen deze functie bij Wet van 1 juli 1909 (Stbl. 253) kwam te vervallen, werden alle zaken betreffende vals muntgeld uitsluitend door 's rijks muntmeester behandeld.

Op initiatief van de Nederlandsche Bank werd in november 1921 de Nederlandsche Centrale Inzake Falsificaten in het leven geroepen. De dienst werd gevestigd in een bijgebouw van de Nederlandsche Bank aan de Nieuwe Doelenstraat te Amsterdam. De leiding kwam in handen van de Amsterdamse

Rheinisch-Westfälische Zeitung, 28 september 1931

Holländische Geldfälscher am Werk

Emmerich, 28. Sept. Das Auftreten von Falschstücken niederländischer Währung in Gold und Silber nehmen im deutsch-niederländischen Grenzgebiet Formen an, die den zuständigen staatlichen Stellen Anlaß zu ernsten Besorgnissen geben. Bekanntlich war das Grenzgebiet in den Tagen der deutschen Finanzkrise zur Zeit der Banksperre von Falschstücken in Gold und Silber sowohl als auch falschen Banknoten geradezu überschwemmt. Damals waren die Opfer besonders diejenigen Deutschen, die so schnell wie möglich ihren Bargeldbestand gegen Guldenwerte einzuhandeln bestrebt waren. Heute ist es möglicherweise noch schlimmer. Die fieberhafte Tätigkeit der Falschgeldabteilungen der Polizei ist bisher erfolglos geblieben. Es ist jetzt der Verdacht aufgetaucht, daß hier im deutsch-niederländischen Grenzgebiet sich irgendwo eine großangelegte Falschgeld-Fabrik befindet, die einen regelrechten Falschgeld-Export, und zwar in der Hauptsache nach Niederländisch-Indien betreibt. In Niederländisch-Indien ist die Falschgeldseuche gerade in letzter Zeit derart schlimm geworden, daß man angesichts aller auch hier offenbar zur Erfolglosigkeit verurteilten Bemühungen Abhilfe zu schaffen, ernstlich erwägt, wenigstens in den einzelnen Distrikten das Silbergeld aus dem Verkehr zurückzuziehen und es durch Banknoten zu ersetzen. Ein Bankhaus in Pontianao hat festgestellt, daß von 1000 Gulden in Silbergeld nicht weniger als 100 gefälscht waren.

inspecteur van politie K.H. Broekhoff. De Nederlandsche Bank had vastgesteld, dat na de Eerste Wereldoorlog vooral in het buitenland veel valse Nederlandse bankbiljetten in omloop bleken te zijn. In eerste instantie beperkte de centrale haar werkzaamheden daarom tot bankbiljetten. Op initiatief van de Utrechtse hoofdcommissaris van politie werd het onderzoeksterrein echter uitgebreid tot muntgeld.

Hoitsema was in het geheel niet ingenomen met deze gang van zaken die hij als een beperking van zijn bevoegdheden zag. Hij wendde zich tot de minister van Financiën, jhr mr D.J. de Geer, echter zonder succes. De minister handhaafde zijn standpunt. Bij het kennis krijgen van het voorkomen van valse munt moest daarvan direct mededeling worden gedaan aan de procureur-generaal van het gerechtshof in Amsterdam. Deze zou dan voor een gedetailleerd onderzoek de Nederlandsche Centrale inzake Falsificaten inschakelen. Nolens volens, moest Hoitsema zich bij deze beslissing neerleggen, al ging dit geenszins van harte. Ook het geciteerde courantenbericht werd door de Centrale in behandeling genomen.

Op 5 oktober 1931 vroeg de Centrale nadere inlichtingen aan de 'Polizeipräsident' in Berlijn, onder wiens bevoegdheden in opperste instantie valsgeldaffaires ressorteerden.[6] Berlijn berichtte op 29 oktober dat haar in deze zaak niets bekend was. Men had van de 'Landeskriminalpolizeistelle' in Aken vernomen dat in het grensgebied geen enkele aankondiging inzake valse munt had plaatsgevonden. Ook bij de 'Holländische Grenzkommissar' (waarschijnlijk is hier de douane bedoeld) was niets bekend. Men had de 'Hauptgeschäftsstelle' van de courant *Der Mittag* in Düsseldorf om inlichtingen gevraagd, teneinde de oorsprong van het bericht, dat in de onder haar beheer staande *Rheinisch-Westfälische Zeitung* was verschenen, te kunnen vaststellen.[7]

De centrale bracht dit antwoord direct ter kennis van de procureur-generaal. Men voegde er aan toe te vermoeden het courantenbericht in strijd met de feiten te achten. De procureur-generaal stelde op zijn beurt de minister van Justitie van een en ander in kennis. Ten overvloede stelde de Centrale zich ook nog in verbinding met de politiekorpsen te Roermond, Venlo, Heerlen, Maastricht, Sittard en Enschede. Daarbij bleek, dat in Duitsland en in geen van de genoemde plaatsen gegevens bekend waren die de gewraakte artikelen zouden kunnen ondersteunen.

Op 9 november 1931 kwam Berlijn op de zaak terug.[8] Het antwoord getuigde van de bekende Duitse 'Gründlichkeit'. Uit het onderzoek van de 'Kriminalpolizei' in Düsseldorf was komen vast te staan, dat een familie Höpfner (dus niet Heuffner) als verdacht moest worden beschouwd. Een zekere Karl Höpfner, die op 8 augustus 1898 in Geldern an der Niers (Noordrijn-Westfalen) was geboren en in Griethausen bij Kleef woonde, was enige jaren tevoren getrouwd met een weduwe Meyer die in Griethausen een baantje had als etaleur. De vader van Karl Höpfner woonde nog in Kleef (in de Frankenstrasse 10). De hele familie Höpfner behoorde tot de 'Kommunistische Partei Deutschland' (KPD), waarbij Karl Höpfner in de plaatselijke afdeling Kleef een leidende rol vervulde. Tussen de families Höpfner en de weduwe Meyer bestond in politiek opzicht een nauwe relatie. De weduwe Meyer zat een gevangenisstraf uit wegens betrokkenheid bij een oproer. Haar dochter Dora, die ook in de zaak was betrokken, had zich door te vluchten aan bestraffing weten te onttrekken en scheen zich in Nederland op te houden.

Volgens het rapport van de 'Polizeipräsident' in Düsseldorf was het weinig

waarschijnlijk dat de familie Höpfner zich, samen met de familie Meyer, met de vervaardiging en afzet van vals geld zou hebben beziggehouden. Aanwijzingen die hierop zouden kunnen duiden, waren niet aanwezig. Met name in het ressort van de politie in Kleef was hierover tot dusverre niets bijzonders opgevallen. Er waren nog geen valse guldens opgedoken. Omdat de onderzoekingen nog onvoldoende verdachte feiten hadden opgeleverd, werd van een optreden tegen de verdachten voorlopig afgezien. Misschien konden nader bekend geworden details of eventueel de naam van de zegsman die de mededeling aan de krant had gedaan worden genoemd, opdat de politie zich met hem in verbinding zou kunnen stellen. De verdachte gezinnen Höpfner en Meyer zouden in ieder geval verder in het oog worden gehouden.

Nadat de procureur-generaal was verwittigd, stelde deze op 14 november 1931 de minister van Justitie van één en ander op de hoogte, die op zijn beurt op 9 december 1931 de minister van Financiën in kennis stelde. Ook 's Rijks Munt werd ingelicht.

Muntmeester Hoitsema schreef op 29 december 1931 de thesaurier-generaal van het departement van Financiën, dat hij had getracht langs geheel andere weg bijzonderheden te verkrijgen. Het was Hoitsema bekend dat het courantenbericht uit Amsterdam afkomstig was. Hij voegde er aan toe dat het misschien nog mogelijk zou zijn de betrokken persoon in Amsterdam te bereiken, maar gaf geen verdere bijzonderheden. Hoitsema besloot zijn brief overigens met de opmerking dat zijns inziens dit hele geval kon worden gerangschikt bij de talloze gevallen van onware courantenberichten die dagelijks werden verspreid.

Vervaardiging van vals geld kwam in de grensstreek wel vaker voor. Blijkens het Jaarverslag 1931 van de Centrale werden gedurende de maanden juni tot en met september 1931 slechts weinig valse guldens ontvangen: uit Maastricht twee en uit Nijmegen één, terwijl er op dat ogenblik twee stuks uit Venlo onderweg waren. In dit verband stelde de Centrale in juni 1931 de commissaris van politie te Kerkrade ervan in kennis, dat een zekere Hubert Pfennings, geboren te Schaufenberg op 23 juli 1882, koopman van beroep en met de Duitse nationaliteit, zich in de omgeving van Kerkrade ophield. Hij stond als valsemunter bekend en moest hiervoor in Duitsland nog een vonnis ondergaan. Langs vertrouwelijke weg had de politie in Kerkrade van een in Aken woonachtig meisje vernomen, dat Pfennings weer snode plannen had om ditmaal in Nederland valse munten te gaan vervaardigen. Voordat hij deze plannen echter ten uitvoer kon brengen, werd hij door de politie te Aken gearresteerd om zijn vonnis voor een eerder in Duitsland gepleegd muntmisdrijf te ondergaan.

Een ander geval speelde zich in oktober 1931 te Mönchen-Gladbach af. Hier arresteerde de politie op 9 oktober, in samenwerking met de Koninklijke Marechaussee te Vlodrop, de navolgende personen:

- Ewald Katlinsky, geboren te München-Gladbach op 12 juni 1903, koopman.
- Josef Kohlen, geboren te Hardt bij München-Gladbach op 27 januari 1911, arbeider.
- Johann Kohlen, geboren te Hardt bij München-Gladbach op 23 april 1905, arbeider.

De drie arrestanten waren woonachtig te München-Gladbach en hadden zich schuldig gemaakt aan het vervaardigen en uitgeven van valse 5-markstukken die zeer nauwkeurig waren nagemaakt. Ze waren in Nederlandse grensplaatsen en in Duitsland in omloop gebracht. Hoewel het in beide genoemde gevallen om Duitse munten ging, terwijl het artikel in de *Rheinisch-Westfälische Zeitung* gewag maakte van Nederlandse

gouden en zilveren munten, is deze laatstgenoemde publicatie toch niet zo verwonderlijk. Vals geld schijnt in het Duits-Nederlandse grensgebied geregeld te zijn voorgekomen. Niettemin zou het opduiken van vals Nederlands geld in Duitsland stellig binnen enige dagen door de 'Deutsche Zentralstelle zur Bekämpfung von Geldfälschungen' in Berlijn ter kennis van de Nederlandse Centrale zijn gebracht. Het bericht in de *Rheinisch-Westfälische Zeitung* moest derhalve met de nodige reserve worden aanvaard.

Het lijkt er dan ook op dat het laatstgenoemde bericht verder moet worden gezien als één der vele gevallen van denunciatie die in het begin van de jaren dertig van de twintigste eeuw in Duitsland schering en inslag waren. Het was de periode dat in de politiek links en rechts lijnrecht tegenover elkaar stonden. Vooral na de moord op de Berlijnse SA-wijkleider Horst Wessel (23 februari 1930 door enkele communisten vermoord) namen de tegenstellingen tussen links en rechts in ernstige mate toe. Politieke moorden waren eerder regel dan uitzondering. Dit alles werd handig gevoed door de nazi-propagandaleider Joseph Goebbels. Horst Wessel, die in een Berlijnse achterbuurt samenwoonde met een prostituee, had een liedje nagelaten, waarvan hij de woorden en de melodie had geschreven. Dit werd het officiële lied van de nazi-partij en later zelfs het tweede officiële volkslied dat steeds direct na het *Deutschland über Alles* werd gespeeld.[9] Hieruit blijkt weer eens te meer de waarheid van een oud gezegde dat almanak en courant de leugens brengen in het land. ■

Met dank aan drs. A.A.J. Scheffers, conservator van het voormalige Nederlands Muntmuseum te Utrecht, voor het beschikbaar stellen van gegevens en voor zijn gewaardeerde adviezen bij de verwerking ervan.

BRONNEN

1. *Rheinisch-Westfälische Zeitung Essen*, Avondblad nr. 470, 28 september 1931.
2. Nationaal Archief (NA), Archief van het ministerie van Financiën (toegang 2.08.41) inv. 1177, brief nr. 31383, 9 oktober 1931.
3. NA, 2.08.41, inv. 1177, brief van het ministerie van Justitie, nr. C.872, 9 oktober 1931.
4. Archief 's Rijks Munt 1909-1994 (ARM II), inv. 3915; Jaarverslag 1931 van de Nederlandsche Centrale inzake Falsificaten.
5. ARM II, inv. 3915, brief nr. 2142 VH, 15 oktober 1931.
6. ARM II, inv. 3915, Ref. Groep C Doss. F.2.N.C.1931, no. 2484, 5 oktober 1931.
7. ARM II, inv. 3915, brief van de Polizeipräsident in Berlijn, nr. A 12313 KPC 31, 29 oktober 1931.
8. ARM II, inv. 3915, Tagebuch nr. A.12313 KF G 31 van de Polizeipräsident in Berlijn, Landeskriminalpolizeiamt (Deutsche Zentralstelle zur Bekämpfung von Geldfälschungen), 9 november 1931.
9. WILLIAM L. SHIRER *Opkomst en Ondergang van het Derde Rijk, deel I* (Amsterdam z.j.) 158.

(advertentie)

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke munten (Grieks, Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse munten (600 - heden)
~ Buitenlandse munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

De schat van een rijke weduwe

EGGE KNOL
JAN C.
VAN DER WIS

Schatvondsten vormen tastbare bewijzen van 'tijdelijk' aan de grond toevertrouwde spaargelden die niet alleen de voorkeuren van de verbergers voor bepaalde muntsoorten blootleggen, maar vaak ook inzicht geven in de geldcirculatie in een bepaald gebied in de periode van het sparen tot aan het tijdstip van verbergen. Na de vondst worden de munten doorgaans beschreven. Het omgekeerde kan ook voorkomen: de munten zijn verdwenen, maar er is wel een beschrijving. Zo werd in 1646 in de kelder van een zekere Griete Luirts in Groningen een kist met waardevolle inhoud aangetroffen, die had toebehoord aan de rijke Groningse weduwe Anna Knol. De inhoud van de kist werd door een klerk opgetekend, maar waar de munten zijn gebleven...

Anna Knol

Anna werd omstreeks 1565-70 geboren als dochter van de rijke eigenerfde Groninger landbouwer Ebel Reenders in Westerwijtwerd, een buurtschap luttele kilometers ten zuiden van Middelstum.[1] De Tachtigjarige Oorlog was al even aan de gang toen Anna Reenders in 1587 in grote staat huwde met Lippe Knol, zoon van de welvarende paardenhandelaar Claes Knol uit Startenhuizen, een gehucht op enkele kilometers ten zuiden van Uithuizen. Tal van prominenten waren op de bruiloft aanwezig. Het huwelijk werd bijna nog verstoord door een inval van Watergeuzen, zo lezen we in de bekende kroniek van Abel Eppens tho Equart. De geuzen waren ter hoogte van het latere Noordpolderzijl binnengevallen en sloegen onmiddellijk aan het plunderen. Eppens verhaalt in zijn kroniek: 'To Westerwijtweert worde bruydtlach to zalige Ebele Reners huys geholden myt Claes Knols soen in sulcken overdaet, dat die brogom is swart unds roedt flueel eder sampt sij gekledet west. Daer vole Gronniger borgeren und overicheit geladen, Popco Everardus, Aysso to Wa(r)tum etc. Dusse sindt des Maendages veracht und ontcomen na Gronningen und alle muchten betreden [= betrapt] hebben worden, soe men van Middelstum vorts togen hadden und die brandt nalaten'.[2] Eppens gaf daarmee aan, dat als de Watergeuzen zich wat minder met brandschatten zouden hebben beziggehouden en wat beter om zich heen gekeken zouden hebben, zij grote vissen hadden kunnen vangen waarvoor een hoog losgeld te beuren was geweest.

Het jonge echtpaar kreeg volgens het huwelijkscontract van de vader van de bruidegom 48 grazen land en 4000 Emder gulden mee, terwijl het bovendien de beschikking kreeg over 71 grazen land in Westerwijtwerd. Een gras of graze lands was ongeveer een halve hectare. Het paar ging wonen in Westerwijtwerd in het huis *De Paal*, een heerd die nog altijd bestaat. Tot het erf behoorde 'het oude hof', een restant van een middeleeuws steenhuis. Kort na de bruiloft werd Anna's ouderlijke boedel verdeeld onder haar en haar zuster Frouke Reenders. De laatste huwde met Claes Writzers. Dit echtpaar kocht later de borg *Mensinge* in Noordwolde, halverwege Groningen en Middelstum.

Anna en Lippe Knol werden zeer rijk. In de loop van de tijd kocht Anna van haar zuster diverse stukken land te Westerwijtwerd. Op het gezamenlijke

grondgebied van Lippe en Anna stonden drie boerderijen. Lippe Knol was net als zijn vader actief als paardenkoopman. Dat was destijds een lucratief beroep. Het echtpaar kon dan ook regelmatig geld tegen hoge renten uitlenen. Anna ging daar na de dood van haar man mee door. Bij de restauratie van de kerk in Westerwijtwerd in 1975 zijn drie grafzerken teruggevonden: een voor Lippe Knol (†1640), een voor Anna Knol (†1646) en een derde zerk voor haar beide zonen Ebel (†1625) en Claes (†1676). De laatste was bij de dood van zijn moeder de enige erfgenaam. Hij werd omschreven als 'simpel'. Kennelijk was hij geestelijk gehandicapt en niet in staat zijn eigen zaken te behartigen. Dat deden zijn neven van moeders- en vaderskant. Zij verwachtten te eniger tijd een grote erfenis, die echter pas na dertig jaar los kwam. Maar het lange wachten was de moeite waard, de erfenis was groot! Vier jaar vóór het overlijden van Claes Knol werd diens bezit nog op 60.000 gulden geschat. Menig Ommelander jonker had minder bezit. Naast 197 grazen land in Westerwijtwerd, omvatte de erfenis nog 131 grazen land elders in de provincie. Om een indruk van de omvang van Claes' grondbezit te krijgen: het merendeel van de landbouwbedrijven uit die tijd beschikte over minder dan 50 grazen land. Helaas zijn de contanten in goud en zilver van Claes niet beschreven. Het bezit van Claes Knol zal sinds de dood van zijn moeder zeker nog zijn gegroeid, maar het is duidelijk dat Anna Knol in 1646 een zeer rijke weduwe was.

Anna Knol had in de stad Groningen een pied-à-terre, een kelderwoning die zij vermoedelijk huurde van Griete Luirts. Zij was de weduwe van Luirt Reyners en woonde aan de Brede Merkt ofwel de Grote Markt. Griete was vermoedelijk familie van Anna die in elk geval een oom had van gelijke naam als de overleden echtgenoot van Griete, namelijk Luirt Reenders (of Reyners). De kelderwoning was waarschijnlijk een bruikbaar onderkomen dat wellicht al in de tijd van haar man zaliger werd gebruikt. Als paardenkoopman en zakenman moest deze immers met grote regelmaat in de stad verblijven.

Toen Anna Knol in 1646 kwam te overlijden, bleek bij de inventarisatie van haar nalatenschap in de kelderwoning een grote kist te staan, waarin onder meer vier obligaties met een totale waarde van 8000 gulden lagen, waarvan er twee in de maanden voor haar dood waren afgesloten. De kist bevatte ook enkele aankomstbrieven van land, maar haar totale bezit moet veel meer van dergelijke documenten hebben omvat. Vermoedelijk hebben andere geldswaardige papieren in Westerwijtwerd gelegen. Voorts bevatte de kist een bedrag aan contant geld van ruim 3000 gulden alsmede enkele sieraden. Gelet op de rijkdom van Anna zouden we mogen verwachten, dat naast het handjevol geldswaardige papieren en het geld meer sieraden in de kist zouden hebben gelegen, maar misschien lagen ook deze op het ogenblik van haar overlijden in Westerwijtwerd.

Ruim drieduizend gulden aan contanten was in het midden van de zeventiende eeuw een hoop geld, maar in rijke landbouwerskringen op zich niet ongewoon. Lippe Knol had immers bij zijn huwelijk 4000 Emder gulden (= 4500 carolusgulden) meegekregen. Ter vergelijking: toen zijn neef Claes Knol in Startinghuizen, een gehucht even ten zuiden van Uithuizen, in 1636 trouwde, kreeg hij de ouderlijke heerd (van vaders kant) en een bedrag van 4000 dalers (à 30 Brabantse stuiver of $1\frac{1}{2}$ carolusgulden).

De inhoud van de kist

In het geval van Anna Knol is het bijzonder, dat uit een inventarislijst van de inhoud van de kist blijkt, uit welke muntstukken zo'n groot bedrag was

samengesteld. Naast eerdergenoemde geldswaardige papieren en enkele sieraden bevatte de kist een grote diversiteit aan gouden en zilveren munten, waarvan de totale waarde aan de hand van het plakkaat van de Staten-Generaal van 6 maart 1645 op het voor die tijd zeer aanzienlijke bedrag van 3137 gulden 12 stuivers 30 mijten (1 gld. = 20 st., 1 st. = 48 mijten Hollands) kon worden bepaald. Naast een hoeveelheid gouden en zilveren munten die ingevolge het plakkaat nog tot de circulatie waren toegelaten, bevatte de kist ook een aantal muntsoorten die al voor biljoen (ongeldig) waren verklaard. De laatste konden nog bij de geldwisselaars tegen een door de Staten Generaal vastgestelde omwisselkoers worden ingeleverd. Ook de omwisselkoersen staan in het plakkaat vermeld.

Rijksdaalders

Als eerste worden in de inventarislijst honderdvijftig 'Rijcksdallers' genoemd, waarvan er vier als vals zijn aangemerkt. Wat zouden we graag al die stukken door onze handen laten gaan om te kijken uit welke muntplaatsen uit de Republiek, uit het Duitse Rijk en uit de Zuidelijke Nederlanden ze afkomstig waren! We moeten het echter doen met de simpele mededeling, dat er zich onder de goede stukken enkele Albertusdalers bevonden. Daarmee worden de zilveren Zuid-Nederlandse patagons van de aartshertogen Albert en Isabella (1598-1621) bedoeld die in 1612 met een uitgiftekoers van 48 stuivers waren ingevoerd. Deze stukken worden in voornoemd plakkaat Kruysdaelder oft Patacon genoemd naar het Bourgondische kruis van knoestige stokken op de voorzijde en blijken inmiddels 50 stuiver waard te zijn.

Na een met paarlen versierde, verguld zilveren ketting vervolgt de lijst met nog twee partijen rijksdaalders. In één der partijen zit zowaar een halve rijksdaalder, waarover later meer.

Ducatons, goudgulden en stuivers

Verder bevond zich in de kist een partij van 162 'silveren ducatons, 278 goutguldens a 28 stuver', drie halve rijksdaalders en voor 15 stuivers aan kleingeld, alles bijelkaar 'in een sack gesmeten'. Met de 'silveren ducatons' worden de met een uitgiftekoers van 60 stuiver in 1618 in de Zuidelijke Nederlanden door de eerdergenoemde aartshertogen ingevoerde dukatons bedoeld. De koers van deze muntsoort was in 1645 opgelopen tot 63 stuiver. Met de 'goutguldens' - het woord is enigszins misleidend - worden zilveren florijnen bedoeld die bij invoering in 1601 evenveel waard waren als de goudgulden, namelijk 28 stuiver. Het Plakkaat van 1645 spreekt van de 'silveren Gout-gulden van Deventer / Campen / Swol'. Er hebben ook Friese florijnen in de partij gezeten. Zij worden in het plakkaat 'Vrieschen florijn geseyt Clapmuts' genoemd. klapmutsen hebben veelvuldig in Stad en Ommelanden gecirculeerd. Ook de Emder florijnen, waarvan de aanmaak in het begin van de twintiger jaren van de zeventiende eeuw was begonnen, kunnen nog wel in de partij aanwezig zijn geweest, ook al waren ze bij plakkaat van 1622 buiten omloop gesteld. De massaproductie van florijnen door andere Noord-Nederlandse gewesten en steden dan de reeds genoemde zou eerst vanaf 1685 plaatsvinden, zodat die zeker niet in de zak hebben gezeten.

In een restpartijtje in de zak zaten nòg drie halve rijksdaalders. Dat brengt het totaal in de kist op vier. Dit geringe aantal ten opzichte van de enkele rijksdaalders bevestigt in feite datgene wat we al wisten, namelijk dat er relatief weinig halve rijksdaalders zijn geslagen. Bovendien is het ook onwaarschijnlijk dat ze voor oppotten in aanmerking kwamen. De vraag naar wisselgeld in het betalingsverkeer was groot. Hoewel volgens voornoemd plakkaat ook Engelse shillings à 10 st. 8 pen., Schotse thistle merks ('Den Schotsen distelblom')

Ierland, Jacobus I (1603-1625), shilling z.j., zilver

à 12 st. en Ierse shillings ('De Yrsche harp') à 8 st. tot de circulatie waren toegelaten, moest men zich meestal behelpen met snaphaan-, roos- en arendschellingen van 6 stuiver om het gat tussen grootgeld en kleingeld te dichten. Men zal dus eerder geneigd zijn geweest de halve rijksdaalders als wisselgeld te gebruiken dan ze als spaargeld achter te houden.

Dukaten en ducatons

Verder bevat de lijst nog 108 dukaten met de aantekening 'noch als ducaten'. Daarmee bedoelde men te zeggen dat ze nog het goede gewicht hadden. De waarde bedroeg in dit geval 4 gld. 15 st. per stuk. Ook hier is het niet duidelijk hoe de verdeling over Nederlandse ('mette Letteren'), Spaanse ('mette twee hoofden') en Hongaarse dukaten was. De zogenaamde Spaanse dukaten die in de Nederlanden waren geslagen, waren al eerder voor biljoen verklaard.

De lijst vervolgt met 46 gouden dukatons, de Nederlandse benaming voor de dubbele soevereinen van de aartshertogen die in 1612 zijn ingevoerd met een uitgiftekoers van 12 gulden, maar waarvan de koers in 1645 naar 14 gulden is opgelopen.

Schotland, Jacobus VI (1567-1625), thistle merk 1602, zilver

Jacobussen

Voorts blijken er in de kist nog *'Vierdehalff Jacobussen'* te zitten. Vierdehalf betekent: drie enkele en de vierde half ofwel drie en een half. Een Jacobus was de benaming voor de nieuwe *'sovereign'* van 20 shilling van Jacobus I van Engeland (1603-1625) die aanzienlijk lichter was dan de sovereign van 30 shilling van zijn voorgangster Elizabeth I die in de Nederlandse tarieven voorkomt als dubbele rozenobel. De Jacobus, in feite de voortzetting van het gouden pond van Elizabeth I - de Engelse benaming sovereign voor een Jacobus is voor ons enigszins misleidend - draagt op de voorzijde de gekroonde koning ten halven lijve met een geschouderd zwaard in de rechter- en de rijksappel in de linkerhand. Hij was 12 gld. 12 st. waard.

Dan staat er in de lijst een 'halve Elijsabeth', een benaming die in het noorden des lands in archiefstukken vaker voorkomt, maar die we in Nederlandse plakkaten tevergeefs zoeken. Het is de benaming voor het halve pond van 10 shilling van koningin Elizabeth I met haar gekroonde borstbeeld. Het goudstuk was half zoveel waard als de Jacobus.

Rozenobels, nobels en angelotten

Met de 'Vier Rosenobelen' die dan volgen, zijn rozenobels bedoeld die afkomstig waren uit Engeland, Schotland en de Republiek. Zij mochten nog altijd circuleren en wel voor 10 gld. 10 st. per stuk. De lichtere nobels zonder de roos op het boord van het schip waren inmiddels aan de circulatie onttrokken.

Vervolgens treffen we een drietal muntsoorten aan die buiten omloop zijn gesteld en waarvoor het Plakkaat van 1645 speciale omwisselkoersen geeft. Ten eerste zijn er twee enkele en een halve 'Henricus nobelen', de in 1412 in Engeland ingevoerde lichtere nobels van Hendrik IV, V en VI en de navolgingen daarvan die tot in de zeventiende eeuw veelvuldig in de Nederlan-

den circuleerden tegen een koers van 9 guldens.

Ten tweede is er een 'Angelotte', de gouden Engelse 'angel' met de beeltenis van de heilige aartsengel Michael die een draak aan zijn lans spiest. De angelot was onder Edward IV tijdens zijn eerste regeerperiode (1461-1470) ingevoerd en is in de Nederlanden onder meer geïmiteerd door Batenburg, Thorn en Vianen. Hij werd in 1645 gevalueerd op 7 gld.

Ten derde worden twee enkele en een halve 'Milleresen' genoemd. De millerees was een Portugees goudstuk van 1000 reis dat in Portugal onder Dom João III (1521-1557) werd ingevoerd en daar 'São Vicente' werd genoemd naar de heilige Vincentius met schip en palmtak in de beeldenaar. De millerees deed 8 gld. 8 st. 8 pen.

Albertijnen

De lijst vervolgt met een aantal muntsoorten die nog wel tot de circulatie waren toegestaan. Als eerste zijn er 'Albertinen'. De albertijn zou een goudstuk zijn dat in 1599 onder de reeds eerder genoemde aartshertogen Albert en Isabella met een uitgiftekoers van 50 st. was ingevoerd (2,93 g, gehalte 0,791) en dat equivalent was aan eenderde dubbele dukaat van die aartshertogen met hun elkaar aanziende borstbeelden in de beeldenaar. Albertijnen zijn tot 1602 in geringe hoeveelheden geslagen en het is daarom zeer de vraag of dit wel de munten zijn die in de lijst worden bedoeld. Volgens Van Gelder zou in tarieven van de Bourgondische en Spaanse Nederlanden en in die van het prinsbisdom en de stad Luik van 1610 gesproken worden van een 'dubbele Albertus / double Albertus' als aanduiding voor een munt van tweederde dubbele dukaat, hetgeen zou inhouden dat onze zuiderburen het goudstukje van eenderde dubbele dukaat *albertus* noemden.[3] In de Noordelijke Nederlanden kwamen de muntjes

Elizabeth I (1558-1603), half pond z.j., goud

van eenderde dubbele dukaat in de circulatie nauwelijks voor en waren hier voornamelijk bekend uit tarieven, maar niet onder de naam albertus. In de *Beeldenaers* van 1615 en eerder wordt het goudstukje 'E'derdendeel vanden selven dobbelen Ducaet' (gedoeld werd op de dubbele dukaat met de twee borstbeelden) genoemd. De stukken van tweederde dubbele dukaat zijn wel in zeer grote aantallen geslagen en kwamen hier veelvuldig in de circulatie voor. Zij werden in tarieven 'twee derden deelen van den selven dobbele Ducaet' genoemd, echter eerst in 1619 onder de toevoeging 'geseyt Albertijn'.[4] Waarschijnlijk onder Noord-Nederlandse invloed verschijnt vervolgens in 1633 in Zuid-Nederlandse tarieven de benaming 'dubbele albertijn / double albertin' als aanduiding voor de tweederde dubbele dukaat. De naam albertus was daar kennelijk verdrongen door albertijn, maar wel met een andere betekenis! In het plakkaat van 1645 komt de albertijn als zelfstandige muntnaam voor; de munt is gevalueerd op tweederde deel van een dubbele dukaat (6 gld. 6 st.). Een en ander betekent, dat, in tegenstelling tot de Zuidelijke Nederlanden, in de Republiek

Portugal, Johannes III (1521-1557), milreis z.j., goud, uit Beeldenaer ofte figuer-boeck 1615

Brabant, Albert en Isabella (1598-1621), albertijn en halve albertijn 1600, uit Beeldenaer ofte figuer-boeck 1615

albertijn niet de volksbenaming voor het tamelijk onbekende goudstukje van eenderde dubbele dukaat was, maar voor de alom bekende munt van tweederde dubbele dukaat. De volksbenaming albertijn is waarschijnlijk ontleend aan de naam ALBERTVS in de beeldenaar op de voorzijde die zo nadrukkelijk aanwezig en duidelijk leesbaar is. We mogen er gerust vanuit gaan, dat de in de lijst van Anna Knol genoemde albertijnen stukken van tweederde dubbele dukaat zijn geweest.

Rijders en pistoletten

Voorts zat in de kist nog één 'halve Rijder', de halve gouden rijder van het grote type uit de Republiek uit de periode 1606-1640 die 6 gld. 6 st. deed. Het is opmerkelijk, dat er geen enkele rijders en slechts één halve rijder in de kist aanwezig waren. Kennelijk kwam deze muntsoort in het noorden des lands weinig in circulatie voor of was hij weinig geliefd. Helaas zijn er geen grote goudvondsten uit de drie noordelijke provinciën bekend die dit bevestigen.

De 'hiele pistolette tot 8½ gl met twie halve' plaatst ons voor moeilijkheden, omdat niet de enkele pistoletten in het plakkaat van 1645 voor acht en een halve gulden zijn getarifiëerd, maar de dubbele, die hier te lande 'pistool' werden genoemd. De secretaris die de lijst opstelde, heeft zich in de naamgeving dus duidelijk vergist. De beide halve pistoletten zullen enkele zijn geweest. Pistoletten of pistolettenkronen waren goudstukken van Spaanse en Italiaanse origine die vanaf circa 1530 zijn geslagen en die in waarde gelijk waren aan de Franse kroon. Ze zijn geïmiteerd zowel in de Nederlanden te Gronsveld en Hedel als ook in Orange.

Allerhande munten

Werden de pistolen en pistoletten nog wel tot de circulatie toegelaten, de 'brabantsche Croenen' waren buiten omloop gesteld en konden voor 4 gld. 5 mijt worden omgewisseld. Zij waren in 1540 door Karel V ingevoerd en werden ook wel Vlaamse of zonnekronen genoemd.

Bij de waardering van de zeven 'golt guldens' is uitgegaan van de goudguldens 'op de Munte binnen dese Provintien geslagen'. Alle uitheemse goudguldens waren al bij plakkaat van 1622 - herhaald in 1626 en 1630 - buiten omloop gesteld. Zekerheid hierover hebben we echter niet, omdat in de kist meer voor biljoen verklaarde munten zaten.

Naar wat de zeven 'anderhande stucken gouts' waren zullen we moeten blijven gissen, evenals naar uiterlijk, gewicht en gehalte van de 'twie gouden platte briede ringen'. Van dit alles kon de waarde helaas niet worden vastgesteld.

Na achttien 'Rijcksdallers' volgt in de opsomming tenslotte nog een bedrag van ruim 46 gulden aan 'allerhande pajemente'. Als we dat voegen bij de 15 stuivers kleingeld in de zak komen we aan een totaalbedrag van ongeveer 47 gulden aan kleingeld. Het bedrag -

Inhoud van Anna Knols kist	Stuksprijs[1]	Totaal
Volgens Commissie de dato deses geinventariseert de gelden ende papieren ten huise ofte in de kelder van Grietien Luirts bevonden, soo Anna Cnols toebehoiren ende aldaer berusten, sulcks ten overstaen vande Capitain Johan Writsers, Ebel Writsers, Eewe Knoll ende Johan Claesen Cnoll. Mercurij den 18. februarii 1646.		
Hondert ende vijftigh Rijcksdallers waeronder vier Rijksdallers uytgeschoten die welcke niet goet souden zijn: Hondert ende ses ende viertigh Rijcksdallers waeronder eenige Albertus dalers.	2 - 10 - 0	365 - 0 - 0
Een silveren vergulden kette verciert met perlen.	?	?
Hondert twie ende dartigh met een halven ouden Rijcksdallers	- 10 - 0	331 - 5 - 0
Noch twie ende 't negentigh olde Rijcksdalers	2 - 10 - 0	230 - 0 - 0
dese beijde posten Hondert, negen ende vijftigh silveren ducatons	3 - 3 - 0	500 - 17 - 0
twie hondert, acht ende soeventigh goutguldens	1 - 8 - 0	389 - 4 - 0
in een sack ge-a. 28 stuvers het stuck, met twie ducatons, drie	3 - 3 - 0	6 - 6 - 0
halve Rijcks dallers ende vijftien stuvers pajement,	1 - 5 - 0	3 - 15 - 0
smeten makende te samen vier hondert gulden.	0 - 15 - 0	0 - 15 - 0
Hondert ende acht ducaten, noch als ducaten	4 - 15 - 0	513 - 0 - 0
Ses ende viertigh gouden ducatons	14 - 0 - 0	644 - 0 - 0
Vierdehalff Jacobussen	12 - 12 - 0	44 - 01 - 0
Een halve Elijsabeth	6 - 6 - 0	6 - 6 - 0
Vier Rosenobelen,	10 - 10 - 0	42 - 0 - 0
Twie ende een halff Henricus nobelen	9 - 0 - 0	22 - 10 - 0
Een Angelotte	7 - 0 - 0	7 - 0 - 0
Twie ende een halve Milleresen	8 - 8 - 8	21 - 0 - 20
Vier Albertinen	6 - 6 - 0	37 - 16 - 0
Een halve Rijder	6 - 6 - 0	6 - 6 - 0
Een hiele pistolette tot 8½ gl met twie halve	8 - 10 - 0	17 - 0 - 0
Vijftig brabantsche Croenen	4 - 0 - 5	200 - 5 - 10
Soeven golt guldens	3 - 6 - 0	23 - 2 - 0
Soeven anderhande stucken gouts	?	?
Twie gouden platte briede ringen	?	?
Achtien Rijcksdallers	2 - 10 - 0	45 - 0 - 0
Ses ende viertigh guldens, vier stuvers aen allerhande pajemente		46 - 4 - 0
Dit voorstaende gelt is in de kiste weder versloten ende geconsigneert. J. Robers sec. 18-2-1646		
Eindtotaal		3137 - 12 - 30

[1] Berekening volgens Plakkaat Staten Generaal van 6 maart 1645; 1 gld. = 20 st., 1 st. = 48 mijten Hollands.

eigenlijk toch wel erg veel kleingeld - zal hoofdzakelijk bestaan hebben uit de reeds genoemde schellingtypen, uit zeventiende-eeuwse dubbeltjes en stuivers, terwijl er vermoedelijk ook verscheidene geldstukken uit de stad Groningen deel van zullen hebben uitgemaakt.

Overdenking

Behalve de geldelijke rijkdom in de kist biedt de goud- en zilverschat van Anna Knol voldoende stof tot filosofie over de numismatische rijkdom die we slechts voor een heel klein deel hebben kunnen achterhalen. Daarin verschilt deze schat van de schatvondsten uit de grond waarbij we de munten door onze vingers kunnen laten gaan en waarbij we ze kunnen bestuderen. Voorts geeft Anna's geldvoorraad enigszins een beeld van welke geldsoorten in de provincie Groningen in de eerste helft van de zeventiende eeuw in circulatie waren en in welke onderlinge verhoudingen. Of maakte Anna Knol zelf haar keuzes aan de hand van eigen voorkeuren of adviezen van anderen? ■

NOTEN

1. De eerstgenoemde auteur werkt aan een monografie over de Ommelander familie Knol. De informatie over Anna Knol en haar verwanten is daaraan ontleend.
2. J.A. FEITH / H. BRUGMANS (uitg.) *De kroniek van Abel Eppens tho Equart* (Utrecht, 1911) deel II, 570; W.J. FORMSMA / R. VAN ROYEN (uitg.) *Diarium Egbert Alting 1553-1594* ('s-Gravenhage, 1964) 703.
3. H.E. VAN GELDER Muntnamen in de Nederlanden *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 78 (1991) 25.
4. ibidem.

(advertentie)

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (I)

WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

De plaats Gronsveld (gelegen in Nederland enige kilometers ten zuidoosten van Maastricht) vormde in het verleden de kern van een kleine vrije heerlijkheid (na 1498: baronie) waar vanaf de tweede helft van de veertiende tot in het eerste kwart van de achttiende eeuw werd gemunt. De heren en baronnen van Gronsveld lieten vooral imitaties van munten uit de omliggende gebieden slaan met het oogmerk hieraan geld te verdienen.

In het verleden heeft een aantal auteurs reeds een overzicht van de numismatiek van Gronsveld gepubliceerd. Uit de twintigste eeuw dateren de publicaties van Van Daalen (1964) en Lucas (1982). Purmer en Van der Wiel (1996) bieden een overzicht van de koperen munten van Gronsveld. De laatste decennia worden deze munten, onder andere door detectorvondsten, geregeld op veilingen aangeboden en bestaat er van de kant van verzamelaars een warme belangstelling voor de munten van Gronsveld. Regelmatig duiken daarbij nog onbeschreven varianten op. Bij de beschrijving wordt in het algemeen verwezen naar Lucas en/of Purmer en Van der Wiel, waarbij vaak wordt volstaan met de vermelding: "Lucas nr... variant" of iets in die geest. Dit maakt het interessant een aantal varianten van Gronsveldse munten dat in bovengenoemde literatuur ontbreekt, te beschrijven.

De bedoeling is in de komende nummers van *De Beeldenaar* aandacht te besteden aan de numismatiek van Gronsveld. Per aflevering wordt daarbij één munt beschreven. Hieronder treft u de eerste in deze reeks beschrijvingen aan.

Een vierhellerstuk uit 1658

Lucas (nrs 132 en 133) en Purmer en Van der Wiel (nr 9123) beschrijven Gronsveldse imitaties van de vierhellerstukken van Aken. Deze zijn geslagen tijdens de regeringsperiode van Josse Maximilien (1617-1662). Op de voorzijde van de reeds bekende stukken staat een adelaar met de kop naar rechts gewend, links en rechts van de adelaar het tot twee cijfers afgekorte jaartal. De keerzijde toont in het veld IIII en heeft als omschrift: .MON.B.R.C.IM.OR.CV. wapenschildje van Gronsveld (schild met drie koeken). Er bestaan verschillende omschriftvarianten, daarvoor zij verwezen naar bovengenoemde literatuur.

Vierhellerstuk, 1658, Gronsveld (2 x vergroot)

Jaartallen 1636 en 1638

Vierhellerstukken van dit type zijn bekend uit de periode 1619-1634 (jaartal niet afgekort) en 1638-1656 (afgekort jaartal). Nieuw is een Gronsvelds vierhellerstuk dat als volgt wordt beschreven: de voorzijde is als boven beschreven, maar nu met het jaartal 5 – 8 en de keerzijde heeft nu het omschrift: .MOV BR.CIN:GR.C:. wapenschild van Gronsveld. Opmerkelijk is dat het jaartal 1658 valt na het jaar 1656, het jaar waarin de aanmunting van het origineel gestaakt werd.

De tijdsspanne waarbinnen de Gronsveldse vierheller geslagen is, blijkt hiermee veel ruimer dan tot heden werd aangenomen. Mogelijk dat toekomstige vondsten deze periode (nu: 1636-1658) nog beter die van de muntslag van het origineel (1619-1656) zullen overlappen. ■

Wordt vervolgd

LITERATUUR

J.P. VAN DAALEN *De munten van het graafschap Gronsveld* (Gronsveld, 1964).

P. LUCAS *Monnaies seigneuriales mosanes* (Walcourt, 1982).

K.G. KRUMBACH *Aachener Münzen der Neuzeit* (Aken, 1989).

D. PURMER / H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523-1797* (Vriezenveen, 1996).

(advertentie)

MPO ***MUNTEN- EN POSTZEGELORGANISATIE***

Verzamelbeurzen / Taxaties / Veilingen

Op onze halfjaarlijkse drukbezochte veilingen is er altijd een ruim aanbod van penningen, zowel op het gebied van historie en VPK als algemeen. Bel gerust voor meer informatie.

Wij hopen u te mogen begroeten als inzender of bieder!

MPO, Industrieweg 29, 3401 MA, IJsselstein
Tel. 030-6063944 / www.mpo.nl

Vereniging voor Penningkunst
Jaarverslag 2004

GREET KEMPER

Bestuur
Op 1 januari 2004 was het Bestuur van de vereniging als volgt samengesteld:
Theo Bunjes, voorzitter
Guus Hellegers, vice-voorzitter,
Kees Postma, bestuurssecretaris
Greet Kemper-Koel, verenigingssecretaris
Wouter van Aken, penningmeester
Lina Hodoroaba,
Niko de Wit,
Pier van Leest,
Het bestuur is in het verslagjaar zeven maal bijeen geweest. Tijdens twee bestuursvergaderingen werd weer specifiek aandacht geschonken aan de documentatie van kunstenaars.

Leden/donateurs/ereleden
In 2004 overleed ons erelid de heer V.P.S. Esser, die van 1957 tot en met 1972 kunstenaarbestuurslid was. Onder zijn leiding is de vereniging vooral geboetseerde penningen gaan uitgeven in plaats van geslagen penningen. Hij heeft veel bijgedragen aan de ontwikkeling van de penningkunst in Nederland. Hij ontwierp voor de vereniging in 1952 de *Prof. Jan Bronnerpenning*, in 1964 de *Shakespearepenning* en in 1988 twee *Rembrandtpenningen*. Een in memoriam van de hand van Geer Steyn stond in *De Beeldenaar* 2004-5.

Ook overleed de beeldhouwer mw. Louise Metz. Zij ontwierp in 1948 de *Regeringsjubileumpenning van Koningin Wilhelmina*, in 1961 de *Jan Pietersz. Sweelinckpenning* en in 1983 de *Antikernbompenning*.

Het jaar werd afgesloten met 495 leden, waaronder 7 donateurs en 1 erelid. Gedurende dit jaar werden 21 nieuwe leden ingeschreven. De nieuwe leden ontvingen de door het voormalige bestuurslid Lysbeth Teding van Berkhout ontworpen *Welkomstpenning*. Leden die drie nieuwe leden aanbrachten en donateurs ontvingen even-

1986
Piet Esser ontvangt zijn portret penning, ontworpen door Wilfried Put, van Ton Koningsveld
Foto: Daatje van Daalen

Shakespearepenning, 1964

eens de *Welkomstpenning*. Deze penning werd zonder honorarium door de kunstenaar ontworpen. Er is ook dit verslagjaar een dalende tendens van het ledenaantal gesignaleerd. Leeftijd en financiële situatie waren de meest voorkomende redenen om op te zeggen.

79ste Algemene Ledenvergadering te Zwolle

Op 15 mei 2004 werd de ledendag gehouden in het Dominicanenklooster te Zwolle. Voorzitter Theo Bunjes opende de ledenvergadering en bedankte ondermeer Jakob van der Beek, lid van de vereniging, die de suggestie deed voor deze prachtige locatie.

De jaarstukken werden daarna besproken en door de vergadering goedgekeurd. De financiële stukken werden door de penningmeester, Wouter van Aken, toegelicht. De kascommissie, bestaande uit Rob Knol en Ed de Groot, heeft de financiële stukken bezien. Deze waren in overeenstemming met de boekhouding en vormen een getrouwe weergave van de financiële situatie van de vereniging per ultimo 2003. Zij stelden aan de leden voor het bestuur decharge terzake te verlenen. De vergadering ging hiermee akkoord.

Ed de Groot doet verslag
Foto: Arnold Nieuwendam

Als nieuw lid van de kascommissie werd de heer J.M. Dirken door de ledenvergadering benoemd.

Hierna kwam het Buffetfonds aan de orde. De naam Buffetfonds werd toegelicht door Gerrit Bogaers en is ontstaan op de algemene ledenvergadering in 1997 gehouden in het Kröller Müller Museum. Hij was toen in gesprek met Jan Tinga, de toenmalige penningmeester. Zij waren het erover eens, dat er iets moest gebeuren voor jonge kunstenaars en de penningkunst. Het idee ontstond dat de VPK daartoe een fonds in het leven zou roepen, te beginnen met een bijdrage van Gerrit Bogaers. Dit is zo gebeurd. De naam van het fonds is Buffetfonds geworden, naar de kunstenaar van een beeld waar Jan Tinga en Gerrit Bogaers toen net langs liepen, te weten: Dubuffet. Daar er sinds 1997 een aardig bedrag is gereserveerd was het nu zaak om het voorstel van het bestuur, het organiseren van een masterclass, met de vergadering te bespreken. De bestuursleden Niko de Wit en Pier van Leest hadden het voortouw genomen en kwamen met een voorstel. De VPK zal in 2004/2005 een masterclass voor zeven personen organiseren met als onderwerp: Penningkunst. De masterclass zal onder leiding van Geer Steyn staan. De masterclass zal onder andere in het BK-blad worden aangekondigd. Na veel positieve reacties ging de algemene ledenvergadering ermee akkoord dat de gelden van het Buffetfonds aangewend worden om onder andere deze zaak te realiseren.

Hierna kwam het voorstel aan de orde om de contributies met 10% te verhogen tot € 110 voor leden en tot € 165 voor

donateurs. Wouter van Aken lichtte het voorstel toe.

Na diverse op- en aanmerkingen vroeg de voorzitter het akkoord van de vergadering voor deze wijzigingen. De vergadering stemde hiermee in.

De Beeldenaar, zoals Theo Bunjes constateerde, was helaas weer een punt van zorg. Vorig jaar werd meegedeeld, dat de voorzitter van de Stichting De Beeldenaar, tevens conservator van het Muntmuseum, aangeboden had om samen met medewerkers van het museum de achterstand weg te werken, zodat eind 2003 bezien kon worden hoe verder te gaan. Een nieuwe hoofdredacteur en een nieuwe voorzitter van de Stichting zouden niet met een grote achterstand opgezadeld worden. Zoals eenieder heeft ervaren, was tot op deze dag, ondanks de steun van Hans de Koning, de situatie eigenlijk niet verbeterd. Om uit de impasse te komen was er overleg met Taeke Kuipers, directeur van het Geld- en Bankmuseum. Hij bood spontaan zijn medewerking aan, omdat hij ook grote waarde hecht aan het bestaan van *De Beeldenaar*. Het streven was *De Beeldenaar* weer elke twee maanden te laten verschijnen. Theo Bunjes en Bert van Beek, de nieuwe voorzitter van de Stichting De Beeldenaar per 1 januari 2004, vroegen aan de leden toch vooral kopij aan te leveren.

Theo Bunjes en Lina Hodoroaba waren aftredend en herkiesbaar. Aangezien er geen tegenkandidaten waren aangemeld, ging de algemene ledenvergadering bij acclamatie akkoord met beide benoemingen.

Alvorens de vergadering te sluiten gaf de voorzitter het woord aan het erelid Koert Heins. Hij bood de VPK vier penningen aan voor het archief, die hier nog aan ontbraken. De voorzitter bedankte Koert voor dit mooie gebaar.

Na de vergadering werd een lezing van Geer Steyn met als onderwerp: 'vorm en betekenis' door de leden met grote belangstelling gevolgd.

Penningmarkt
Foto:
Arnold Nieuwendam

Er volgde een uitgebreide en goed verzorgde lunch in de binnentuin van het klooster.

Na de lunch werd er door medewerkers van het klooster een interessante rondleiding gegeven.

De traditionele penningmarkt in de middag was weer een groot succes, ook de deelnemende beeldhouwers verkochten weer penningen.

Tevens waren in aparte vitrines een prototype van de jaarpenning 2004 *The Gateless Gate* van Riki Mijling en een model van de inschrijfpenning 2004 *Olympische Spelen* van Francesca Zijlstra te zien.

Arnold Nieuwendam maakte een fraaie fotoreportage van deze dag. Al met al was het een zeer geslaagde ledendag in het Dominicanenklooster in Zwolle.

Steun, medewerking en voorlichting

Schoonhoven

De Vakschool Schoonhoven had weer een penningwedstrijd uitgeschreven rond het thema 'geboortepenning'. De jurering vond plaats op 9 juni 2004. Greet Kemper vertegenwoordigde de Vereniging in de jury. De jury bestond verder uit Ger Boonstra, Andri Mink en Louis Hankart. De

Prijswinnaars Schoonhoven

prijzen zijn 25 oktober 2004 feestelijk uitgereikt in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven. De VPK heeft weer € 500 beschikbaar gesteld uit het Buffetfonds. Voorzitter Theo Bunjes sprak namens de vereniging alle belangstellenden toe. Greetje van der Geest-van Beveren ontving de eerste prijs (€ 300), Eveline Bukman de tweede prijs (€ 100) en Kaja Hasnaoui de derde prijs (€ 100) uit handen van Greet Kemper. De drie genomineerde deelnemers ontvingen

Jurering Masterclass

ook het boek *Handzame sculptuur* van Louk Tilanus.

Cursus Penningmaken.
Begin 2004 ontvingen de leden bericht omtrent een cusus penningmaken door Pier van Leest te Lage Zwaluwe. Bij gebrek aan belangstelling ging deze cursus helaas niet door.

Vragen
Het secretariaat kreeg diverse vragen binnen met betrekking tot het uitgeven van penningen. Deze vragen werden in het bestuur besproken en indien noodzakelijk doorverwezen naar de juiste instanties.

Stichting Niel Steenbergen te Oosterhout
Het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst stuurde een steunbetuiging aan het stichtingsbestuur aangaande het streven van de stichting om tot een Niel Steenbergenprijs te komen.

Masterclass
Niko de Wit en Pier van Leest hebben zich vanaf de jaarvergadering beziggehouden met de organisatie van de door Geer Steyn te geven masterclass. Het doel van de masterclass zal het ontwikkelen van analytische vermogens van de deelnemers zijn. De masterclass zal het karakter krijgen van werkbesprekingen naar aanleiding van door de deelnemers gemaakte en meegebrachte voorwerpen. De 'dingen' die besproken worden zijn dan penningen in verschillende stadia van ontwerp en vervaardiging. Er zal een zorgvuldige verslaglegging plaatsvinden door Carolien Voigtmann medewerker van het Geld- en Bankmuseum. In de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag zal de masterclass gegeven worden.

De masterclass *Over the edge* werd via het *BK-informatieblad* en met 100 affiches, die het secretariaat naar

musea en academies zond, bekend gemaakt. In totaal reageerden 34 personen op de advertentie, waarvan er 24 hun CV met bijbehorende map naar het secretariaat stuurden. Op 13 oktober heeft de jury, bestaande uit Mirjam Mieras, Niko de Wit en Geer Steyn, de volgende 7 genomineerden geselecteerd: Elly Baltus, Elleke van Gorsel, Pauline Hoeboer, Netty van Osch, Sigrid van Rheden, Nicole Royers en Melanie de Vroom.

Op de website van de vereniging werd een verslag door Carolien Voigtmann van de eerste sessie met foto's geplaatst. Ook de door Geer Steyn geschreven inleiding werd langs deze weg gepubliceerd. De bedoeling is om van elke sessie een verslag te maken. De masterclass zal tot en met 21 mei 2005 gegeven worden in zeven sessies.

Rondreizende tentoonstelling
In 2004 was het niet mogelijk een locatie te vinden voor onze rondreizende tentoonstelling. Veel musea zitten met verbouwingen en lage budgetten en hebben weinig geld om dit soort tentoonstellingen te financieren.

Jubileumboek
Het jubileumboek *Handzame sculptuur* van Louk Tilanus via de boekhandel en het secretariaat verkocht.

Penninguitgifte 2004
Jaarpenning 2003: *ZKH Prins Claus*, Elisabeth Varga.
De penning werd tijdens de algemene ledenvergadering aan de leden die aanwezig waren uitgereikt. De overige leden kregen de penning in mei 2004 toegezonden. De reacties waren voor het overgrote deel positief. In *De Beeldenaar* 2004-4 werd er een artikel van Louk Tilanus aan de penning en ontwerpster gewijd. Tevens werd in hetzelfde nummer verslag gedaan van het bezoek van een bestuursdelegatie en Elisabeth Varga op 14 juni 2004 aan

Masterclass

Koningin Beatrix. Zij ontving uit handen van voorzitter Theo Bunjes de Prins Clauspenning waarmee zij zeer ingenomen was. De fotograaf Anatolie Sourov legde dit bezoek vast. In Seixal (Portugal), waar dit jaar het tweejaarlijkse FIDEM-congres (Fédération Internationale de la Médaille) gehouden

Koningin Beatrix bekijkt de Claus-penning
Foto: Anatolie Sourov

werd, werd Elisabeth Varga, met haar portretpenning van *ZKH Prins Claus*, de winnares van de Grote Prijs.

Jaarpenning 2004: The Gateless Gate, Riki Mijling
Er werden relatief veel enthousiaste reacties van leden ontvangen na het versturen van deze penning. De oplage bedroeg 550 exemplaren. In *De Beeldenaar* 2004-5 schreef Hans de Koning een artikel over deze penning.

Inschrijfpenning 2004: *Olympische Spelen 2004*, Francesca Zijlstra
De leden ontvingen begin april 2004, tegelijk met de jaarstukken voor de jaarvergadering, een brochure om in te schrijven op deze penning. Tot 1 juli 2004 kon er besteld worden door overmaking van € 125. De oplage bedroeg 107 exemplaren. In *De Beeldenaar* 2004-4 schreef Guus Hellegers een artikel over de ontwerpster en de penning.

Gelegenheidspenning
Guus Hellegers heeft april 2004 een nieuwe gelegenheidspenning ontworpen. De oude gelegenheidspenning - de in zilver geslagen versie van de in 1991 door Christien Nijland ontworpen welkomstpenning – was niet meer op voorraad. De penning krijgt het karakter van penning van verdienste en zal dus ook dienen als penning om uit te reiken aan andere personen dan aan scheidende bestuursleden. Guus heeft voor het ontwerp geen honorarium in rekening gebracht.

De Beeldenaar
Het bestuur van Stichting De Beeldenaar en het Geld- en Bankmuseum zijn 23 september 2004 in onderling overleg overeengekomen dat de Stichting De Beeldenaar per die datum de productie van *De Beeldenaar* overneemt. Janjaap Luijt is als hoofdredacteur en eindredacteur benoemd. Hij streeft ernaar om *De Beeldenaar* weer op tijd te laten verschijnen. De vereniging was in 2004 in het stichtingsbestuur vertegenwoordigd door Theo Bunjes en Wouter van Aken.

Internet
De website (www.penningkunst.nl) genoot belangstelling uit binnen- en buitenland.

Archief
Maja Houtman was ook in 2004 actief met het archief van de vereniging bezig. De heer Ankone stuurde twee oude VPK-brochures, één ervan had tevens betrekking op het werven van nieuwe leden.

Bibliotheek
Het secretariaat heeft een bibliotheek samengesteld. De volgende boeken werden aangeschaft: Theo van de Vathorst *Het beeld en het Verhaal* en *Penningkunst op de Vakschool*. Dit jaar ontving de vereniging de volgende boeken en naslagwerken: Twee boeken over het werk van Eja Siepman van den Berg, Catalogus FIDEM-congres 2004 in Seixal Portugal, *Het Verbond*: Dorothé Jehoel en *penningen en penningkunst: artikelen 2003* door Arnold Nieuwendam.

Penningbestellingen
Annemarie Slager-Dijkstra verzorgde 98 bestellingen van verenigingspenningen aan de leden. Tevens werden zeven boeken *Handzame Sculptuur* van Louk Tilanus verkocht. ■

Penningnieuws

HEDI BOGAERS

ASSEN
Linda Verkaaik, 2005, brons,
80 x 80 mm

De Gemeente Assen heeft naar aanleiding van het cultuurjaar 2005 aan Linda Verkaaik de opdracht verstrekt een penning te maken in een oplage van 100 exemplaren.

Linda Verkaaik zegt hierover:
Een Penning voor Assen,
een Ontmoeting...
Ontmoeten is open staan voor nieuwe indrukken, je 'schild' afleggen, soepel worden, plooibaar.
Een grote gebeurtenis werkt als een rimpeling in het normaal vlakke bestaan.
Een werkelijke ontmoeting laat een rimpeling na in je emotie.
Land dat water of wind ontmoet, vormt duinen, bergen... rimpelingen.
Mensen die te maken krijgen met cultuur of een andere wereld, worden aangeraakt, geëmotioneerd, bewogen.
Wat ik wil vertalen met een rimpeling:
De ene zijde van de penning.

De mens is in principe materie, levend op land: een vaste vorm.
Een andere wereld is water of lucht: een beweeglijke, vrije substantie, zonder vaste vorm, open van karakter.
Aangezien ik Assen midden in het land van heide en bossen, meer associeer met lucht dan met water, kies ik lucht voor die andere wereld.
Een beeldend symbool voor lucht associeer ik met een vogel.
De andere zijde van de penning:
Het beweeglijke karakter van de vogel, volgt de rimpeling: het profiel van het portret in de penning. ■

Muntmelange

FRITZ KRAG
JENS CHRISTIAN MOESGAARD

A 16TH CENTURY COIN HOARD AT FORT SINT ANDRIES (GELDERLAND)

The family archives of one of the authors comprise a sixteenth century Dutch silver coin wrapped in a piece of paper. The handwritten text in old-fashioned Danish reveals the find spot and circumstances. It reads: '1 Spansk Krone, fundet i 1794. i et Diege paa Bom(m)elward lige overfor Skandsen St: Andris, i en Leerpotte tillige med flere Guld og Solvmonter da der i dette Diege skulde anlægges et Batterie'. This can be translated as follows: 'A Spanish crown, discovered in 1794 in a dike at Bommelerwaard opposite the entrenchment of Sint Andries in a clay pot along with several gold and silver coins when a battery was built in this dike'.

The coin itself is an écu de Bourgogne struck in 1567 in Gelderland in the name of Phillip II of Spain (van Gelder & Hoc, no. 240-6).[1] It weighs 28,31 g and the die axis is 4 o'clock.

The handwriting is that of Rasmus Krag, the great-great-great grandfather of one of us. He was born in Øie, Surendalen in Norway August 9th 1763, and got an education as officer of the engineers. From 1793 to 1795, he served as 'volonteur à la suite' in the General Staff of the Prince of Orange. Back in Denmark, he became lieutenant-general. He died on January 3rd 1838 in Copenhagen.[2] One of the authors possesses several paintings of him, among them a miniature made while he was serving in the Dutch army.

Obviously, Rasmus Krag came into possession of the coin during his duty in the Netherlands. The hoard was discovered during the earth works of the construction of the battery. The coins were probably distributed among the soldiers and officers as a souvenir – or as a nice piece of metal to be sold to a jeweller! Arent Pol of Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden has kindly informed us that this hoard is not on record at the Dutch numismatic and

Gelderland, ecu, 1567 (numis 1038123)

archaeological authorities. Thus, it seems that a handwritten note in a Danish family archive is the only source of information for the existence of this hoard!

What is then known about this hoard? The find spot is fairly precisely described: a dike opposite the entrenchment of Sint Andries in the Bommelerwaard (prov Gelderland). Fort Sint Andries is situated exactly between Tiel and 's-Hertogenbosch, approximately 7,5 km east of Zaltbommel in the area between the rivers Maas and Waal, which flow very closely in this area. It may even be possible to check which battery was being built in 1794, but we have not investigated this path. The coins were kept in a clay pot. Unfortunately, apart from the single surviving specimen, we do not know anything about the coins themselves except that they were of gold and silver. Neither do we know the total number of coins. As for the date of deposit, we would have needed a complete list of the coins in order to determine the date of youngest coin. All we can tell is that the hoard must have been buried sometime after 1567, the year of the only recorded specimen. But it can of course have been buried several years later. ■

We would like to thank Arent Pol for identifying the find spot.

1. H. ENNO VAN GELDER / M. HOC *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols* (Amsterdam, 1960).
2. *Dansk biografisk leksikon* (3rd ed., vol. 8, Copenhagen, 1981) 244-245.

Rasmus Krag ca. 1794

Boekbespreking

JANJAAP LUIJT

STEFAN GROPP *De stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen 1528/43-1591* (Verloren Hilversum, 2004) ISBN 90-6550-808-2. € 27.

Tegen het einde van de Middeleeuwen hadden naast de landsheren ook een aantal steden, waaronder Deventer, Kampen, Zwolle en Nijmegen, een eigen onafhankelijke muntslag. Zij baseerden hun muntrecht veelal op privileges die ze hadden ontvangen van Duitse keizers of koningen. Deventer en Nijmegen begonnen in het midden van de vijftiende eeuw munten te slaan zonder machtiging van hun landsheer en anders dan je zou verwachten, reageerden noch de bisschop van Utrecht, noch de hertog van Gelre op dit eigenmachtig handelen. De steden lagen dicht tegen het Duitse Rijk en hielden zich voornamelijk bezig met de vervaardiging van daalders voor handel met de oosterburen. De kooplieden beschikten zodoende over geschikte munten, terwijl de muntslag de steden extra inkomsten opleverde. Toen Deventer en Nijmegen in Habsburgs bezit overgingen, veranderde de situatie volledig. De Brusselse regering begon onmiddellijk een einde te maken aan de stedelijke muntslag. In dit boek beschrijft Gropp de geschiedenis en organisatie van de stedelijke munten van Deventer en Nijmegen aan het einde van de vijftiende eeuw. Daarbij staat de vraag centraal in hoeverre die steden hun onafhankelijke muntslag tegenover de landsheren en het Duitse Rijk handhaafden.

De nieuwe landsheer wilde graag dat het nieuwverworven gebied zonder tegenwerking onder zijn bewind kwam en bevestigde standaard de bestaande privileges. Vervolgens gooide hij het roer om en moesten de nieuwe gewesten zich vormen naar het keurslijf van de gecentraliseerde Habsburgse ambtelijke organisatie. Voor de steden met een eigen muntslag betekende dat intrekking van het muntrecht en onderwerping aan de centraal georganiseerde muntpolitiek.

Uiteraard kwamen de steden hiertegen in het geweer. Zij beriepen zich op vermeende privileges en het gewoonterecht. In het verleden hadden zij als zelfstandige steden munten mogen slaan en zij waren niet van plan daar een einde aan te maken. De regering in Brussel begreep dat de munthuizen niet vrijwillig zouden sluiten en vaardigde daarom muntordonnanties uit, waarin niet alleen de muntslag werd verboden, maar ook het gebruik van munten uit die steden strafbaar werd gesteld. De steden protesteerden fel tegen de ordonnanties en weigerden ze te bekrachtigen.

De steden wisten altijd wel een argument te bedenken om de verbodsbepalingen niet af te kondigen. De ene keer zeiden ze dat hun munten steeds volgens de normen waren geslagen, de andere keer zouden zij te grote financiële verliezen lijden als de plakkaten bekrachtigd zouden worden. Ze wezen er dan fijntjes op dat teruggang van de stedelijke welvaart automatisch invloed zou hebben op toekomstige landsheerlijke beden. Uit Gropps studie blijkt echter dat dit gezochte argumenten waren, aangezien de muntslag in die tijd weinig financieel voordeel meer opleverde. De stedelijke muntslag gaf noch Nijmegen, noch de Overijsselse steden, echt profijt. Ondanks de soms omvangrijke muntproductie, was de winst die de muntmeester aan het stadsbestuur afdroeg betrekkelijk gering. Voor het geld hoefden de steden het niet te doen.

Zowel de Deventer als de Nijmeegse Munt werd getroffen door de regels uit Brussel. Regelmatig zocht Nijmegen toenadering tot de Overijsselse steden om gezamenlijk protest aan te tekenen tegen de maatregelen van de centrale overheid. Opmerkelijk is dat de Overijsselse steden hier geen boodschap aan hadden.

De stedelijke muntslag van Deventer en Nijmegen werd niet alleen bedreigd vanuit Brussel, maar ook vanuit het Duitse Rijk. Keizer Ferdinand had in zijn rijk het muntwezen hervormd en daagde alle munthuizen die zich daar niet aan hielden voor het Rijkskamergerecht in Spiers. Ook de Overijsselse steden en Nijmegen moesten daar verschijnen. Zij werden beschuldigd van het slaan van te lichte munten en verloren met onmiddellijke ingang het muntrecht. De Overijsselse steden sloten daarop voorlopig hun munthuis, maar Nijmegen zette de muntslag onverminderd voort. Zij beriep zich daarbij opeens op onderworpenheid aan de landsheer in Brussel en bestreed de bevoegdheid van keizer Ferdinand inzake hun muntrecht.

Uiteindelijk werden de steden na een smeekbede aan de keizer van elke rechtsvervolging ontslagen en werd de schorsing van het stedelijk muntrecht opgeheven. Daarbij stelde men de voorwaarde dat de Overijsselse steden en Nijmegen zich als muntleden in de Nederrijns-Westfaalse Kreits lieten opnemen en zich voortaan zouden houden aan de bepalingen van de 'Reichsmünz- und Probationsordnung'. De oost-Nederlandse steden handhaafden dus hun muntrecht op basis van de wetten van het Duitse Rijk.

Na de toetreding van Deventer en Nijmegen tot de Nederrijns-Westfaalse Kreits intensiveerde de regering in Brussel haar pogingen de ongewenste particuliere muntslag tegen te gaan. Wederom verschenen er plakkaten gericht tegen de stedelijke muntslag en in 1558 verbood de centrale regering zelfs de levering van goud en zilver aan de munthuizen van Deventer en Nijmegen. Op dit verbod volgde een daling van de muntproductie van ruim de helft, maar toch was ook deze Brusselse maatregel niet voldoende om de stedelijke muntslag blijvend tot stilstand te brengen.

Een veel grotere invloed op de muntproductie van Deventer en Nijmegen had de opstand van de Nederlandse gewesten tegen de Habsburgse lands-

heer. Rondtrekkende soldaten vormden een grote bedreiging voor de kooplieden en de handel was kwijnende. De oorlogsdreiging bewoog de Overijsselse steden er zelfs toe de Munt in 1583 van Deventer naar Kampen te verhuizen.

Ook nadat de Overijsselse steden en Nijmegen zich hadden aangesloten bij de opstandelingen bleven zij publicatie van muntplakkaten weigeren. Deze situatie veranderde toen de steden in Spaanse handen vielen. De nieuwe overheid bleek wel bij machte de ordonnanties af te dwingen en verbood de muntslag. In 1591 heroverde prins Maurits Deventer en Nijmegen en kwam voorgoed een einde aan de Habsburgse heerschappij.

Over de stedelijke muntslag van de zestiende eeuw was tot nu toe weinig geschreven en voor dit onderzoek was Gropp hoofdzakelijk aangewezen op ongepubliceerd bronnenmateriaal in verschillende archieven. In het gemeentearchief van Deventer bleek een enorme hoeveelheid archiefstukken over de stedelijke Munt aanwezig, maar in Nijmegen was de situatie minder rooskleurig. De aanwezige dossiers vertoonden grote leemten, maar enkele van de lacunes kon Gropp opvullen met gegevens uit het Rijksarchief in Gelderland, het Hauptstatsarchiv Düsseldorf en het Algemeen Rijksarchief in Brussel.

Met zijn studie heeft Stefan Gropp voor het eerst de institutionele geschiedenis van de stedelijke muntslag in de zestiende eeuw van Nijmegen en langs de IJssel goed gedocumenteerd. Zijn proefschrift belicht niet alleen de monetaire geschiedenis, maar vertelt uitvoerig hoe die steden hun vermeende rechten moesten verdedigden tegenover de landsheer in Brussel en de keizer van het Duitse Rijk. Hij laat daarbij zien hoe het centralisatiestreven van de Habsburgers botste met het particularisme van de steden en levert daarmee een belangrijke bevestiging op wat andere historici in mindere bewoording ook al meenden te zien. ■

(advertentie)

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Tentoonstellingen

UIT NOOD GEBOREN

Hebt u ooit munten van papier gezien? Bij gebrek aan officiële munten gingen belegerde steden tijdens de Tachtigjarige Oorlog over tot het vervaardigen van noodmunten, dikwijls van gevorderd zilver. Was er geen zilver beschikbaar, dan koos men andere materialen zoals tin, lood en zelfs papier. Bijzondere munten uit de collectie vormen de historische getuigenissen van deze roerige periode uit de Nederlandse geschiedenis.

Uit nood geboren, muntgeld uit de Tachtigjarige Oorlog. Tot en met 5 juni 2005 in Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem. (023) 5319010. www.teylersmuseum.nl

ASTRONOMIE OP MUNTEN

In het Eise Eisinga Planetarium is een bijzondere collectie munten tentoongesteld, verzameld door de ex-Franeker Jaap Haagsma. Een groot deel is nu in het Planetarium te zien. Het gaat hierbij om officiële munten met hoogtepunten uit de astronomie en de ruimtevaarthistorie. Ook allerlei sterrenkundige verschijnselen zoals zonsverduisteringen, kometen en planeetsamenstanden zijn op de munten terug te vinden.

Tot en met mei 2005 in Eise Eisinga Planetarium, Eise Eisingastraat 3, Franeker. (0517) 393070. www.planetarium-friesland.nl

VERZAMELING DIRKEN

In de penningkast van museum Beelden aan Zee is dit voorjaar de penningverzameling van prof. dr. J.M. Dirken te zien. Deze hoogleraar Industrieel Ontwerpen was naast penningmaker ook verzamelaar. In de penningkast is zijn schenking aan museum Beelden aan Zee te zien. Naast een overzicht van vrije ontwerpen, wordt ook een aantal British Art Medal Society-penningen getoond.

Verzameling Dirken. Tot en met 12 juni 2005 in museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Scheveningen. (070) 3585857. www.beeldenaanzee.nl

VIER EEUWEN INHULDIGINGEN

Museum Het Schielandshuis herdenkt het zilveren jubileum van Koningin Beatrix. In een kleine tentoonstelling zijn veertig penningen bijeengebracht van diverse inhuldigingen en regeringsjubilea uit de laatste vier eeuwen. Bij de tentoonstelling is een vouwblad verschenen dat onder andere uitlegt waarom we in Nederland geen kroning kennen maar een inhuldiging en wat precies het verschil is. Daarnaast bevat het een overzicht van de geëxposeerde penningen.

Tot en met 29 mei in Museum Het Schielandshuis, Korte Hoogstraat 31, 3011 GK Rotterdam. (010) 2176767. www.hmr.rotterdam.nl

4TH INTERNATIONAL BIENNIAL SEIXAL

De organisatie van de 4th International Biennial of Contemporary Medals – Seixal roept penningmakers op werk in te zenden. Kunstenaars die willen meedoen aan de biënale kunnen contact opnemen met de organisatie:
Câmara Municipal do Seixal
Divisão de Acção Cultural – Sector de Exposições
Fórum Cultural do Seixal
Quinta dos Franceses
2840 - 499 SEIXAL
www.cm-seixal.pt

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het goed om hierover eens met ons van gedachte te wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

n v m h

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

Staten van Brabant. Antwerpen.Halve Robustusdaalder 1584.

Vz. Gekroond wapenschild met ter weerszijden gekroonde hoofdletter B.
Omschrift: MONÆTA. DVCATVS BRABANTIÆ .1584.
Kz. Soldaat met opgeheven zwaard en schild, achter hem de Brabantse Leeuw
Omschrift: CONFORTARE. ET. ESTO. ROBVSTVS.
Delm.230; zilver, 37 mm.,14.12 gram.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 2005, 29e JAARGANG NR. 4

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

IN HET HART VAN EUROPA

Kelten, Grieken, Romeinen, Byzantium en Oosterse wereld.
Middeleeuwen en moderne tijden. Penningen en jetons.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 LIJSTEN AAN VASTE PRIJZEN.

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32.2.734.63.56
Fax : 32.2.735.77.78

info@elsen.be
www.elsen.be

DE BEELDENAAR 29 (2005) nr. 4

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Stichting De Beeldenaar
Secretariaat en redactie:
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
E-mail: beeldenaar@planet.nl
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

Redactie
M.L.F. van der Beek, P.A.M. Beliën, L. Boezelijn, H.G.C.J. Bogaers, R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur), J.E.L. Pelsdonk, J.C. van der Wis

Jaarabonnementen
Nederland € 24; België en Luxemburg € 24,60; Overige landen € 35,35.
Losse nummers € 4,75.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Op verzoek worden aanwijzingen voor auteurs toegezonden.

Kopijsluiting
nr. 6: 2 september

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Waffle coins **146**
Janjaap Luijt

Bij de voorplaat **146**

Vijf portretten van Nicolas Chevalier **147**
Gay van der Meer

Onder geleerden **157**
Gerard Borst

Nynke Schepers en haar penningkunst **159**
Hans de Koning

Niet geschikt voor jonge kijkertjes **171**
Janjaap Luijt

Grenzen van de numismatiek: winkelwagenmuntjes **172**
Tineke Drenthen

Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (II) **174**
Willem van den Nieuwenhof

De vondsten van Schijndel en een raadselachtige dukaat **175**
Jan Pelsdonk/Arent Pol

Verenigingsnieuws **178**

Penningnieuws **181**

Muntmelange **183**

Boekbesprekingen **184**

Tentoonstellingen **187**

Tenzij anders vermeld zijn alle munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Waffle coins

JANJAAP LUIJT

Lezers van *De Beeldenaar* konden vorig jaar lezen hoe in Nederland de ingetrokken guldenmunten verwerkt werden tot 'wokkels'. Uit de Verenigde Staten kwam het bericht dat ook daar munten verwokkeld worden. Tijdens de National Money Show in Kansas City (georganiseerd door de American Numismatic Association (ANA)) presenteerde de U.S. Mint de 'waffle-version' van de in 2003 geslagen Missouri-quarter. De uitgifte van deze verzamelmunt was blijkbaar op een fiasco uitgelopen, dus moest Tom Poes een list verzinnen ter compensatie van de geleden schade. De U.S. Mint haalde de Missouri-quarters door de wokkelmachine en creëerde daarmee een nieuwe commerciële uitgifte voor onverkochte verzamelmunten. De Amerikaanse 'has been'-munten zijn niet zo maar verzamelobjecten, ze zijn uitermate exclusief. Ze zijn uitsluitend te koop in kapsels, uitsluitend bij erkende handelaren en uitsluitend met een officieel echtheidscertificaat verstrekt door de Numismatic Guaranty Corporation of America. Dat geeft de verzamelaar vertrouwen.

Bij de voorplaat

Utrecht. Dubbele dukaat 1779. Type V.
Vz. staande ridder met zwaard en pijlbundel tussen jaartal, grond onder de voeten.
omschrift: CONCORDIA RES PAR:CRES:TRA. stadsschild
Kz. versierd vierkant met de tekst: MOORD:/ PROVIN:/FOEDER:/BELG.AD/LEG.IMP.
Delm. 962; JMP 1975-77.
diameter: 28 mm (2 x ware grootte)

Collectie Munthandel Verschoor
(foto's: Artic Photodesign, Ed Brandon)

Vijf portretten van Nicolas Chevalier

Op zoek naar een karakter

GAY
VAN DER MEER

In een eerder artikel in *De Beeldenaar* was te lezen wat er tot nu toe over het leven en het karakter van de medailleur Nicolas Chevalier (1661-1720) bekend is. Daarin werd nagegaan wat er tot dan toe was geschreven, aan welke gegevens nog geen aandacht geschonken was en in hoeverre de bekende feiten op de juiste wijze met elkaar in verband waren gebracht en geïnterpreteerd.[1] Hieruit bleek dat het ongunstige oordeel over hem van een aantal van zijn tijdgenoten, dat in latere publicaties steeds herhaald werd, waarschijnlijk onterecht was. De oorspronkelijke aanleiding tot dat artikel was een ongepubliceerd ivoren medaillon met Chevaliers portret, dat het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in 1996 had aangekocht. Tijdens het vooronderzoek naar Chevaliers achtergrond bleek dat de gevonden gegevens over dit portret beter als afzonderlijke publicatie uitgebracht konden worden. Bovendien werden nog vier andere portretten (op één na nog niet eerder beschreven) van Chevalier ontdekt. Deze vijf portretten komen in dit artikel aan de orde. Vier daarvan zijn interessant omdat ze iets toevoegen aan onze kennis over hem. De eerste twee zijn gemaakt door dezelfde professionele kunstenaar. Het derde en het vijfde hier beschreven portret (beide te vinden in Chevaliers bezoekersboeken) geven hem waarschijnlijk niet erg natuurgetrouw weer, maar het kader waarin zij geplaatst zijn, geeft aanvullende informatie over de bewondering die de bezoekers in kwestie voor hem hadden. Nummer vier is daarvoor te simpel en te vaag, en is hier alleen voor de volledigheid opgenomen.

Het eerste portret

In 1996 verwierf het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een tot dan toe onbekend ivoren medaillon met een portret van Nicolas Chevalier, gedateerd 1689.[2] Dit portret, dat een formaat heeft van 73 x 52 mm, beeldt de buste van Chevalier af op de leeftijd van 27 jaar, *en profil* naar rechts, het hoofd getooid met een pruik. Hij heeft zijn blik naar boven gericht.[3] Eromheen staat de tekst: (ruitje gevormd door vier puntjes) NICOLAVS (ruitje) CHEVALIER AETATIS . XXVII . I . M . (ruitje) F . C . 16 . 89. Het is gebleken dat de letters I.M. en F.C. respectievelijk de initialen van de ivoorsnijder en een afkorting voor FECIT zijn. Wat de naam van die ivoorkunstenaar was wordt namelijk duidelijk uit andere ovale portretmedaillons in ivoor (zie bijlage) respectievelijk met I. MANCEL F.C., I. MANSEL F.C. en I. MANSEL FECIT. Enkele andere ivoren portretten hebben de signatuur

Nicolas Chevalier, 1689, door Jean Mansel, ivoor
Collectie en foto: GBM, Utrecht

Nicolaas Chevalier
Nicolaas Chevalier werd op 1 juni 1661 gedoopt in Sedan in Noord-Frankrijk als zoon van Jean Chevalier en Marie Collas. In 1685 kwam hij naar Amsterdam, waar hij zich vestigde als koopman en lid werd van de Waalse Gemeente. Hij trouwde in Amsterdam op 7 juli 1689 met de vijf jaar jongere Jeanne Thoulouse.
Zij kregen, voor zover bekend, vier kinderen, waarvan een zeer jong stierf. Jeanne overleed in Utrecht en werd aldaar op 1 februari 1716 begraven. Nicolaas Chevalier overleed in Amsterdam en werd in de Walenkerk begraven op 10 oktober 1720. Chevalier was medailleur, auteur, drukker, uitgever, kunstverzamelaar en handelaar. Naast gangbare koopwaar verkocht hij munten en penningen – zowel oude als eigentijdse – boeken, antiquiteiten, kunstvoorwerpen, mineralen, naturalia en curiositeiten.

Afgietsel van een ivoren portretmedaillon, 1690/91, door Jean Mansel, koper
Kopie Durand plaat IV, nr. 2

I.M.S.F.C., I.M. FECIT of I.M.F. Het medaillon moet vóór 1 juni 1689 zijn gemaakt, want omstreeks die dag werd Nicolas Chevalier 28 jaar oud. Er zou een verband kunnen bestaan met zijn aanstaande huwelijk op 7 juli 1689 met Jeanne Thoulouse. Misschien is er zelfs bij diezelfde gelegenheid een tot nu toe niet geïdentificeerd pendant gemaakt met het portret van zijn bruid. Van alle van Nicolas Chevalier bekende portretten is dit ivoren medaillon uit het oogpunt van artisticiteit het beste.

Het tweede portret
Iets beter bekend is een ander ovaal portret van Nicolas Chevalier, twee jaar later gemaakt door dezelfde ivoorsnijder I. Mansel (of Mancel), gesigneerd I.M.F. Hiervan wordt door Durand, die in 1865 een veel geciteerd boek publiceerde over portretten van numismaten op penningen, alleen een afgietsel in brons, of koper, beschreven en afgebeeld.[4] Dit moet zijn afgegoten van een tot nu toe onbekend ivoren medaillon. Chevalier wordt hier driekwart naar rechts afgebeeld met zijn gezicht 'en face', op de leeftijd van 29 jaar. Dit medaillon moet dus in de tweede helft van 1690 of de eerste helft van 1691 tot stand zijn gekomen. De naam in het omschrift is anders gespeld dan op het eerdere ivoren portret: NICOLLAS CHEVALLIER . AETATIS . XXIX .. I . M . F. Het formaat is groter: 83 x 67 mm. Volgens Durand stond op de keerzijde een sonnet gegraveerd dat hij niet kon lezen. In zijn alfabetische index (p. XVII-XX) geeft hij aan dat dit exemplaar zich toen in zijn collectie bevond. Blijkbaar kende hij het ivoren origineel niet. Dit portret vertoont niet veel gelijkenis met het ivoren medaillon uit 1689. De kwaliteit lijkt slecht, maar dit kan het gevolg zijn van een gebrek aan talent van de graveur van de platen in Durands boek, Hermann Hammann. De tegenwoordige verblijfplaats van dit koperen afgietsel is onbekend.

Het derde portret

Het derde portret van Chevalier is een ongepubliceerde tekening van een penning in Chevaliers eerste bezoekersboek, gesigneerd door François Boitard, 1696, behorend bij een opdrachttekst voor Chevalier door een zekere De Vrigny die hem op 11 oktober 1695 had bezocht.[8]

De voorzijde toont een buste van Nicolas Chevalier, naar voren gewend, met het hoofd naar rechts en heeft als omschrift: NICOLAVS CHEVALIER TEMPLI MEMORIAE SACERDOS (Nicolaus Chevalier, priester van de tempel der herinnering). De N van Nicolavs is retrograde.

De keerzijde van de penning toont de buste van een Oosterse priester met baard en een doek om het hoofd geplooid. Voor hem staan een priesterstaf, een olielampje en een schroefpers afgebeeld. Dit keerzijdeportret is geen portret van Chevalier, maar waarschijnlijk een toespeling op zijn priesterfunctie die genoemd wordt op de voorzijde. Zoals vermeld in het bovengenoemde recent verschenen artikel over Chevalier, kocht hij in 1696 de schroefpers en de meeste stempels, die de Leidse medailleur Johannes Smeltzing had nagelaten, van diens weduwe.

Omschrift, voor de helft op het penningvlak, voor de andere helft op de rand: HOC PRAECLARA FACTA PERENNAT CVDENDORVM NVMISMATVM INSTRVMENTVM (dit instrument van munten [of penningen] die geslagen moeten worden vereeuwigt luisterrijke gebeurtenissen).

Een engel beschermt de naast elkaar geplaatste voor- en keerzijde met haar vleugels. Daarachter een gordijn of een doek, waaraan een guirlande is bevestigd van stempels met primitief getekende voor- of keerzijden van drie penningen en, in het geval van de drie middelste, waarschijnlijk drie Romeinse munten. Zij moeten de twee verzamelgebieden vertegenwoordigd hebben waarin Chevalier speciaal was geïnteresseerd, namelijk penningen met betrekking tot Willem III en munten uit de klassieke oudheid. De penningstempels waren misschien, met uitzondering van de eerste, door Chevalier van Smeltzings weduwe gekochte exemplaren. Zoals is te verwachten bij stempels, zijn de voorstellingen erop in spiegelbeeld weergegeven. De waarschijnlijk Romeinse munten behoorden misschien tot Chevaliers eigen verzameling. De omschriften zijn bijna uitsluitend door streepjes en puntjes weergegeven. De zes penningen en munten kunnen met meer of minder grote zekerheid als volgt geïdentificeerd worden (van links naar rechts):

1. Keerzijde van de vroegst bekende door Chevalier gesigneerde penning, op de herovering van de onneembaar geachte stad Namen door Willem III in 1695.[9] De daarop afgebeelde struisvogel met een sleutel in zijn snavel symboliseert de koning-stadhouder als ijzervreter, omdat men toen dacht dat struisvogels ijzer konden verteren. De struisvogel is hier in spiegelbeeld weergegeven, maar bij het enige te herkennen woord in het omschrift, PECTORI, is dat niet het geval.

2. Waarschijnlijk een keerzijde van een Romeinse keizersmunt in spiegelbeeld, bijvoorbeeld een denarius uit 238 van keizer Gordianus Africanus I, of een imitatie daarvan, zoals beschreven en afgebeeld in de catalogus *De Wereld binnen handbereik*, of een denarius beschreven en afgebeeld door J. Oudaan in *Roomsche Mogentheid*.[10] De keizer zit op zijn troon met een speer in de linkerhand en een beeldje van respectievelijk de personificatie van de stad Rome, of van de roem van de Romeinen op zijn rechterhand. Chevalier heeft Oudaans boek zeker gekend en het is goed mogelijk dat een dergelijke munt zich in zijn collectie bevond.

3. Waarschijnlijk de voorzijde van een Romeinse munt met het portret van een keizer.

4. Waarschijnlijk de keerzijde van een Romeinse munt met een personificatie van de welvaart die een hoorn van overvloed in haar linkerarm vasthoudt, een populair symbool op keizersmunten.

5. Waarschijnlijk de voorzijde van een van de vele penningen met het portret van de vrouw van Willem III, koningin Mary, overleden in 1695.

6. Waarschijnlijk de voorzijde van een van de vele penningen met het portret van Willem III. Chevalier had in 1692 een *Histoire métallique* van Willem III geschreven, waarin alle hem bekende penningen met betrekking tot deze vorst werden beschreven en afgebeeld. Hij bezat daarvan zelf een grote verzameling, waarvoor hij een speciaal

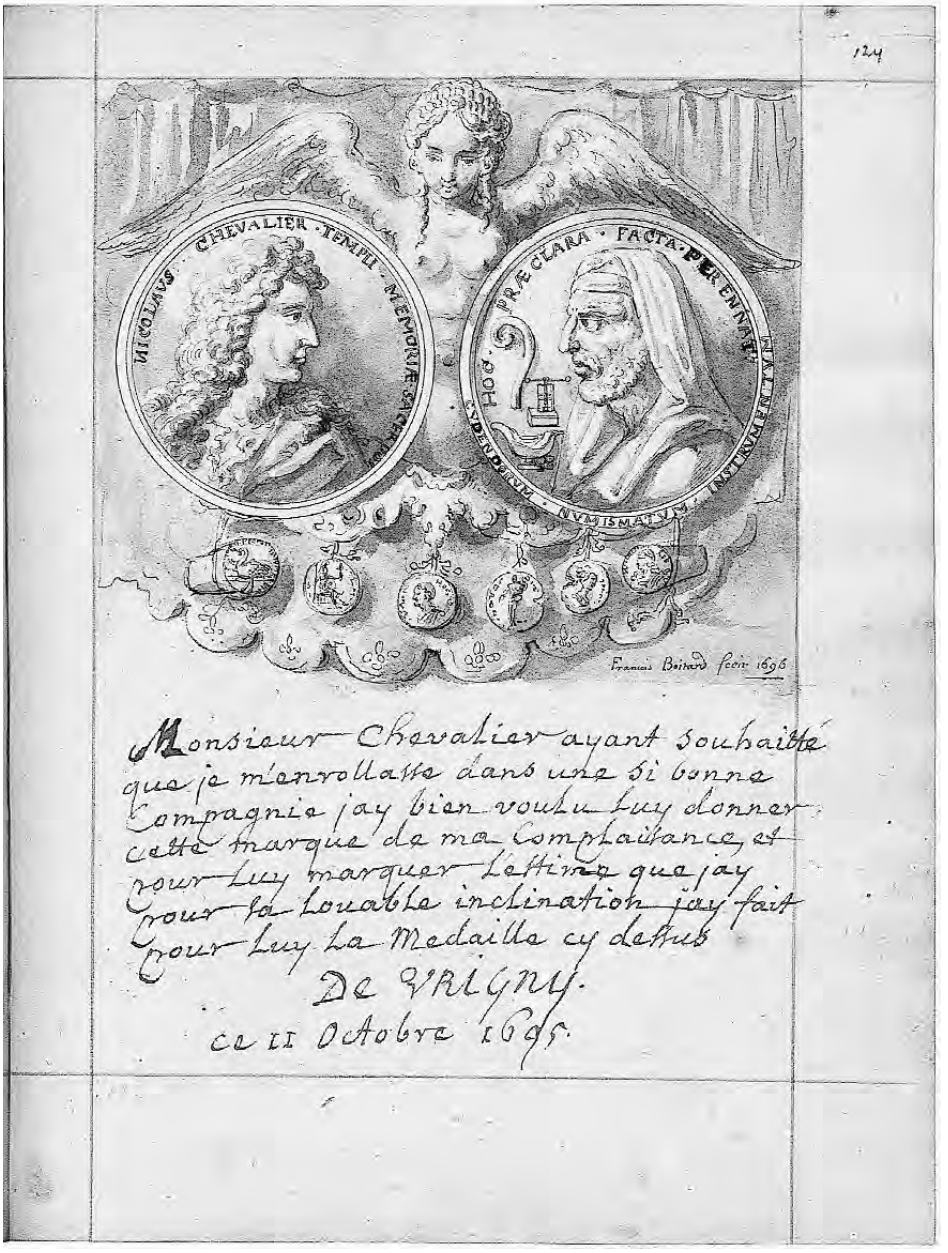

Tekening door François Boitard, 1696, van een penning, ontworpen door De Vrigny met diens opdracht, 230 x 160 mm Foto Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

kabinet had laten maken. Met enige moeite kan uit de omschriftletters Willem III REX BR gereconstrueerd worden.

Onder deze pentekening heeft een zekere De Vrigny de volgende opdracht geschreven:

'Monsieur Chevalier ayant souhaitté que je m'enrolasse dans une si bonne compagnie jay bien voulu luy donner cette marque de ma complaisance, et pour luy marquer lestime que jay pour sa louable inclination jay fait pour luy la medaille cy dessus. De Vrigny ce 11 octobre 1695'. (Daar de Heer Chevalier wenste dat ik deel zou uitmaken van een zo goed gezelschap, heb ik hem dit teken van mijn welwillendheid willen geven, en om aan hem de achting te tonen die ik heb voor zijn prijzenswaardige voorliefde [voor de penningkunst?] heb ik voor hem de hierboven [afgebeelde] penning gemaakt).

Waarschijnlijk heeft De Vrigny op 11 oktober 1695 een bezoek gebracht aan Chevaliers verzameling en heeft hij in 1696 een pentekening laten maken door een zekere François Boitard van een penning die hij zelf had ontworpen. Deze penning is, voor zover wij weten, nooit uitgevoerd. Als hij echter maar één exemplaar voor Chevalier zelf heeft laten maken (maar door wie?), kan dat verloren zijn gegaan. De verovering van Namen vond plaats op 1 september 1695, vlak voor dit bezoek. Chevalier kan tijdens dit bezoek bezig zijn geweest met zijn penning met de struisvogel. Deze was dus waarschijnlijk klaar toen Boitard zijn tekening maakte in 1696. Misschien kon De Vrigny zelf niet goed genoeg tekenen. De band tussen hen blijft raadselachtig.

Het vierde portret

Ovaal schematisch weergegeven portretje van Nicolas Chevalier op een obelisk die deel uitmaakt van een tekening die de Leidse schilder Carel de Moor in 1699 maakte in Chevaliers eerste bezoekersboek.[11] Aan deze tekening had Chevalier zelf een zwartekunstportretje van De Moor toegevoegd. Op de obelisk staan onder elkaar vijf medaillons met respectievelijk een haan (symbool voor Frankrijk of voor ijver), Mercurius (symbool voor

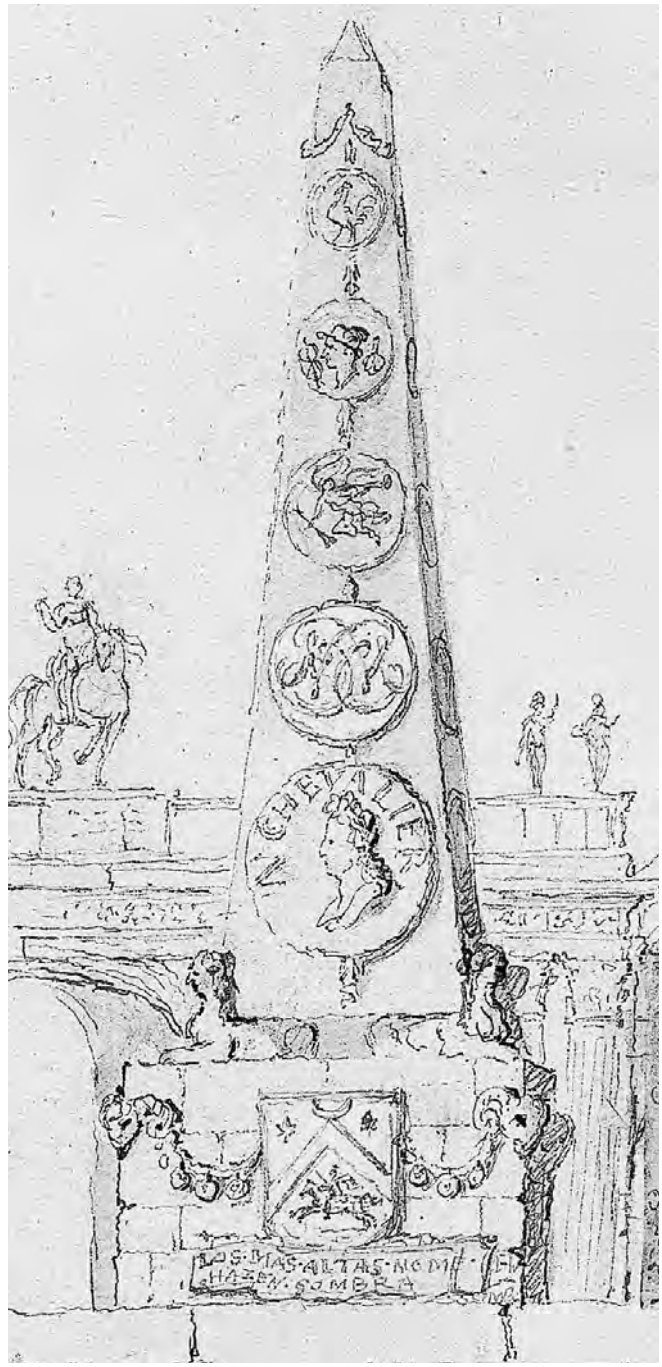

Detail van een tekening door Carel de Moor, 1699 (vergroot) Foto Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Pagina uit Chevaliers tweede bezoekersboek (waarschijnlijk na 1704) door L.R. de la Fosse, 280 x 180 mm Foto Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

handel), de Faam, het monogram N C, en het portretje van Chevalier met het omschrift: N CHEVALIER. Op de voorkant van het voetstuk, waarop twee sfinxen liggen, staan zijn wapen en devies. Het portret als zodanig zou zonder het omschrift en het wapen niet als een portret van hem herkend kunnen worden. Het is dan ook alleen voor de volledigheid toegevoegd aan de beschrijving van de vier andere afbeeldingen.

Het vijfde portret

Borstbeeld van Nicolas Chevalier, getekend door L.R. de la Fosse, op pagina 3 van Chevaliers tweede bezoekersboek.[12] De tekenaar was hofarchitect in Hannover. Als opdracht op een decoratieve brede sokkel onderaan de tekening schrijft hij: A Monsieur Nicolas Chevalier Amateur des Arts Et Medalliste par son Serviteur L.R. de la fosse. Archit. Daaronder zijn signatuur: L.R. de la fosse. Inv[enit]. fec[it].

Deze De la Fosse moet zelf een van de bezoekers van Chevaliers verzameling zijn geweest. Zijn tekening bevat alle elementen van de gebieden die Chevaliers speciale aandacht hadden. Het borstbeeld van de medailleur, door een gevleugelde personificatie bekranst met een olijftak, rust op het bovenstuk van de sokkel met de hierboven weergegeven opdracht. Daaraan zijn met linten Chevaliers wapenschild en guirlandes met niet nader te identificeren munten en penningen bevestigd, vele daarvan met schematisch aangeduide portretten. Rechts van Chevaliers borstbeeld leunt een gehelmde vrouw (Minerva?) met haar arm op de sokkel. Zij houdt een ovaal portret van een onbekende persoon vast met haar linkerhand. Het lijkt niet op het ovale ivoren portret van Chevalier, hierboven beschreven. Naast haar liggen drie boeken, waar een vierde tegenaan leunt, opengeslagen op twee pagina's met tekst en afbeeldingen van munten of penningen, misschien de door Chevalier geschreven *Histoire métallique* van Willem III. Achter de sokkel leiden treden naar een triomfboog. Links op de treden zit iemand te tekenen of te schrijven. Op de linkervoorkant van het onderste gedeelte van de boog draaien putti een schroefpers rond. Op de zijkant zijn twee putti waarschijnlijk bezig een verzameling te bekijken. De onduidelijke voorstelling op de rechtervoorkant laat een poortgebouw zien met een wachter ernaast. In nissen van de triomfboog staan antieke beelden. Boven het meest linkse beeld bevindt zich een gekroond ovaal portret van de koning-stadhouder, met lauwerkrans, ook weer omgeven door een guirlande van niet te identificeren munten of penningen. Onder het portret zijn nog net de letters GUIL[lielmus] III REX A[ngliae] te onderscheiden. De boog biedt uitzicht op een colonnade en een plein met koepelkerk, obelisk en fontein (waarschijnlijk het Sint Pietersplein te Rome).

Nicolas Chevalier begon zijn tweede bezoekersboek in 1704, na zijn verhuizing naar Utrecht. Deze eerste bladzijde zal dan ook wel na die datum tot stand zijn gekomen en is eventueel uit Hannover opgestuurd. Hij ziet er veel jonger uit dan op de hierboven beschreven portretten. Mogelijk heeft de tekenaar hem uit zijn geheugen getekend en kon hij zich Chevaliers gezicht niet meer zo precies voor de geest halen.

Gelijkenis

De genoemde portretten zouden ons moeten tonen hoe Nicolas Chevalier er uitzag in 1689, 1690/1, 1696 en 1704 of later, maar zij verschillen te veel van elkaar om dat geloofwaardig te maken.[13] Waarschijnlijk geeft het ivoren medaillon ons de meest realistische indruk van zijn voorkomen. Het is zorgvuldig gemaakt, waarschijnlijk naar een tekening waarvoor Chevalier had geposeerd,

Jean Mansel
Ivoren plaquettes vallen als zodanig niet onder de noemer numismatiek en de naam Mansel komt dan ook niet voor in de numismatische literatuur. Nu het hier gaat over een geportretteerde numismaat, is de ivoorkunstenaar wel numismatisch interessant geworden. Over hem is al het een en ander gepubliceerd.[5]

Jean Mansel was afkomstig uit de Normandische havenstad Dieppe. Een van de takken van nijverheid in deze stad sinds de vijftiende eeuw was de vervaardiging van voorwerpen van been en ivoor.[6] Het ivoor werd ingevoerd uit Sierra Leone en Senegal. Dieppe was een centrum van protestantisme en na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685 verlieten vele hugenoten de stad. Maar al lang daarvoor, in 1681, werd Jean Mansel in Amsterdam als lid van de Waalse Gemeente ingeschreven. Ongeveer in 1687 vestigde hij zich in Maastricht. Zijn naam komt het laatst in 1717 voor.[7] Van zijn hand is een aantal ovale ivoren portretmedaillons bekend uit verschillende steden in Nederland, zoals Amsterdam, 's-Gravenhage, Groningen, Maastricht, Rotterdam en niet nader bekende plaatsen. Waarschijnlijk ging hij van tijd tot tijd op reis om opdrachten te verwerven. De tot nu toe bekende portretmedaillons zijn gedateerd tussen 1687 en 1702 of ongedateerd (in de bijlage aan het einde van dit artikel is een lijst van deze medaillons opgenomen). Als wij aannemen dat hij geregeld opdrachten kreeg, moeten er meer zijn. Vermoedelijk kwam hij met de opdrachtgevers in contact via de Waalse Gemeente waarvan hij lid was. De meesten van hen, of hun echtgenoten, waren ook afkomstig uit Frankrijk (op vijf na, waarvan dat niet bekend is).

door een ivoorkunstenaar die zijn vak verstond. Over Mansels tweede portret kunnen wij alleen oordelen op grond van een slechte gravure naar een afgietsel van een ivoren medaillon. De twee tekeningen in de bezoekersboeken zijn waarschijnlijk gemaakt enige tijd nadat de inzenders ervan Chevalier hadden bezocht.

In dit artikel is een aantal afbeeldingen onder de aandacht gebracht van een medailleur van wie tot nu toe alleen één slechte gravure was gepubliceerd. Uit deze portretten, en uit het kader waarin drie daarvan zijn geplaatst, blijkt de bewondering en achting die de makers ervan voor Nicolas Chevalier koesterden. Dit bevestigt de mening, uitgesproken in het eerdere artikel over hem, dat het overgeleverde ongunstige oordeel over hem onjuist is. ■

Met dank aan mr. O. Schutte

Bijlage
Ivoren door Jean Mansel
A.O. van Kerkwijk had een klein dossier samengesteld van aan hem bekende door Mansel gesigneerde ivoren portretmedaillons. Later zijn nog enkele andere te voorschijn gekomen. Naast die van Nicolas Chevalier uit 1689 en 1690/91, zijn de volgende bekend:

1687, Albertus Munting, Professor in de Botanie, Groningen, 82 x 71 mm. Signatuur: I.M.S.F.C.
A.O. van Kerkwijk, Aantekeningen; Veilingcatalogus Frederik Muller & Cie. 10-13 en 16 december 1957 (coll. Van Kerkwijk), nr. 400. Verblijfplaats onbekend.

1690, Elisabethea Ponsar (Ponsaert, Ponsard, Ponsart), Den Haag, 72 x 55 mm, met gaatje bovenaan. Signatuur: I.M. FECIT.
In 1688 in tweede huwelijk getrouwd met Abraham Krellhuysen. Haar vader, Paulus Ponsart, was in 1604 gedoopt in Sedan. Tussen 1635 en 1650 was hij harnas- en zadelmaker te Den Haag. Gegevens in het Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, meegedeeld door Mr. O. Schutte, Den Haag. A.O. van Kerkwijk, Aantekeningen; Veilingcatalogus Ch. Dupriez, Brussel, 25-26 februari 1903, nr. 295. Verblijfplaats onbekend.

1691, twee medaillons voorstellende Jean Valentin Sprenger en Marie Ester Flament. Signatuur I.M. FECIT (of F.C.?).
Jean Valentin Sprenger, koopman, 36 jaar oud, en Marie Ester Flament, 32 jaar oud, geboren

respectievelijk in 1655 en 1659, getrouwd in 1680 te Valenciennes, in 1686 burgers van Maastricht, beiden lid van de Waalse Gemeente.
A.O. van Kerkwijk, Aantekeningen; Nederlands Patriciaat 319; Veilingcatalogus Kasteel Heeswijk 23-30 september 1902, nrs. 189 en 190.
Verblijfplaats onbekend.

Na 1702, twee medaillons, resp. 93 x 68 mm en 93 x 70 mm, voorstellende Anna Amsincq en Hermannus Lufneu, Rotterdam. Signatuur: I. MANCEL. F.C.
Anna Amsincq en Hermannus Lufneu trouwden 12 maart 1702, dus daarna in ivoor gesneden. De familie van Anna Amsincq uit Overijsel had zich in het midden van de 17e eeuw te Rouen gevestigd. In 1685 week haar hugenotenfamilie uit naar Holland. Hermannus Lufneu was stadsarts te Rotterdam. Beide echtgenoten waren lid van de Waalse Gemeente.
A.O. van Kerkwijk, Aantekeningen; Veilingcatalogus J. Schulman 17-19 mei 1938, nr. 491, pl. IX; C.L. Thijssen-Schoute 1960, 180-227.
Verblijfplaats onbekend.

Ongedateerd:
Elisabet[h]a Guépin en Johannes Lefebvre (of Lefebure), twee medaillons,
E. von Philippovich 1982, 404. Museum Dieppe.
Niet nader aangegeven signatuur.

P[ierre] Hermes, Maastricht, 80 x 61 mm.
Signatuur: IM.F.
Pierre Hermes als 36 jarige, jurist, tussen 1688 en 1708 vijfmaal burgemeester van Maastricht. Gedoopt in de Waalse Kerk aldaar.
A.O. van Kerkwijk, Aantekeningen;
E. von Philippovich 1982, 404, afb. 354.
Limburgs Museum, Venlo.

Theodorus vande Heuvel, Maastricht, 81 x 72 mm.
Signatuur: I. MNSEL. FCIT.
Theodorus van de Heuvel was jurist en schepen van Maastricht.
A.O. van Kerkwijk, Aantekeningen;
E. von Philippovich 1982, 404, afb. 355.
Limburgs Museum, Venlo.

Johann Baptista de Moratelli. Signatuur: I.M.
Over Johann Baptista de Moratelli zijn geen gegevens gevonden.
E. von Philippovich 1982, 403-404. Hessisches Landesmuseum, Darmstadt.

Elisabet Pesaro. Signatuur: I.M.
Over Elisabet Pesaro zijn geen gegevens gevonden.
E. von Philippovich 1982, 404. Gruuthuse Museum, Brugge.

Josephus Maria Comes Sevenburgi. Signatuur: I. MNSEL. FC.
Over Josephus Maria Comes Sevenburgi, Borghesii Baro. &c. (Graaf van Zevenburgen, Baron van Borghesius (?) zijn geen gegevens gevonden.
A.O. van Kerkwijk, Aantekeningen.

Verder zijn er nog door Mansel gesigneerde ivoren plaquettes bekend met voorstellingen uit de Griekse mythologie, die hij in Amsterdam maakte. Ook zijn van hem kinderbacchanalen bekend. Zie A.O. van Kerkwijk, Aantekeningen; Catalogus Amsterdam, W.J.R. Dreesmann, III, (Amsterdam 1951), 822 en 908; E. von Philippovich 1982, 403- 404; M. Jonker, Catalogus 24, 25, nrs. 13, 14. Signatuur: JEAN MANSEL. FCIT -A AMSTERDAM. Bayerisches National Museum, München en Stedelijk Museum, Amsterdam.

NOTEN

1. G. VAN DER MEER 2004, 242-248.
2. Aankoop 1996, inv. nr. P-20357. P. Berghaus heeft het medaillon afgebeeld in zijn artikel van 2004, 155. Berghaus stuurde mij ook fotokopieën van twee van de andere portretten van Chevalier in diens eerste bezoekersboek.
3. Volgens de Duitser Z.C. von Uffenbach die hem 22 jaar later in 1711 bezocht, was Chevalier toen een ‘ kleiner dürrer Mann [..] der so groß thut als armselig er aus sieht’. Zie D.P. SNOEP 282.
4. A. DURAND 1865, 35, pl.4, nr. 2. A.O. VAN KERKWIJK noemde dit portret, dat hij ook alleen kende door de afbeelding in DURAND, in zijn artikel van 1928, 17. Volgens hem is het van koper, DURAND noemt het metaal AE(S) = brons.
5. E. VON PHILIPPOVICH 1982, 403-405; M. JONKER 1992 (Cat.), 24,-25, nr. 13, 14. Mededelingen over hem in het *Künstlerlexikon* van Thieme/Becker zijn achterhaald door latere publicaties.
6. *The New Encyclopaedia Britannica* 4, 1993, 84; *Grote Winkler Prins* 6, 1968, 373. Het plaatselijke historische museum bezit een goede collectie ivoren voorwerpen.
7. M. JONKER 1992 (Cat.) 24. Waarschijnlijk is hij dus niet primair om geloofsredenen uitgeweken, zoals daar wordt aangenomen. Hier wordt ook vermeld dat hij in 1681 als poorter van Amsterdam werd ingeschreven. Volgens E. VON PHILIPPOVICH 1982, 403-404 werd hij echter in dat jaar in een kerkelijk archief ingeschreven.
8. Manuscript 69 B 8, p. 124 recto in de Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
9. G. VAN LOON IV, 138,3. Afgebeeld in het in noot 1 genoemde artikel, 246.
10. E. BERGVELT / R. KISTEMAKER (red.) Catalogusdeel 89.
11. Manuscript 69 B 8, p. 190 recto, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag. Zie ook D.P. SNOEP, 281, noot 37, afb. 11 (moet zijn afb. 10). Uit De Moors opdracht blijkt dat hij dit portret in 1699 maakte.
12. Manuscript 134 B 1, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag. Zie ook D.P. SNOEP 282, noot 43.
13. Het jaartal 1699 ontbreekt hier, omdat het portretje op de obelisk (nr. 4) niet als een herkenbare weergave van Chevaliers uiterlijk kan worden beschouwd.

LITERATUUR

P. BERGHAUS Norddeutsche Numismatiker um 1700 zu Besuch in Amsterdam *Delectat et Docet, Festschrift zum 100 jährigen Bestehen des Vereins der Münzenfreunde in Hamburg,* (Hamburg, 2004).

E. BERGVELT / R. KISTEMAKER (red.) *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst-en rariteiten-kabinetten, 1585-1735* (Zwolle, 1992); Idem, als tentoonstellingscatalogus (Amsterdams Historisch Museum, 1992).

A. DURAND *Médailles et Jetons des Numismates* (Genève, 1865).

M. JONKER *De wereld binnen handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenkabinetten, 1585-1735* (Zwolle 1992) cat. 24-25, nr. 13, 14.

A.O. VAN KERKWIJK Munt- en Penningverzamelaars hier te lande tot 1890 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 15 (1928) 15-17.

A.O. VAN KERKWIJK Aantekeningen bewaard in de collectie van de Stichting Geld- en Bankmuseum, Utrecht.

G. VAN LOON Beschryving der Nederlandsche Historipenningen I-IV ('s-Gravenhage 1723-1731).

G. VAN DER MEER Nicolas Chevalier, een veelzijdige medailleur *De Beeldenaar* 28 (2004) 242-248.

E. VON PHILIPPOVICH *Elfenbein* (München, 1982 (2e ed.)).

D.P. SNOEP 'Virtus post Nummos', Nicolaas Chevalier's Chambre de Raretez en zijn bezoekers *Album Amicorum J.G. van Gelder* (Den Haag 1973) 277-284.

U. THIEME / F. BECKER *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* 6, 1912.

C.L. THIJSSEN-SCHOUTE Hermanus Lufneu, stadsarts te Rotterdam *Rotterdams Jaarboekje* 6e reeks 8 (1960) 180-227.

Chevalier in Utrecht

Om niet opgehelderde redenen verhuisde Nicolas Chevalier in 1703 naar Utrecht. Op 11 juni van dat jaar behandelde de Utrechtse vroedschap nevenstaande verzoek:

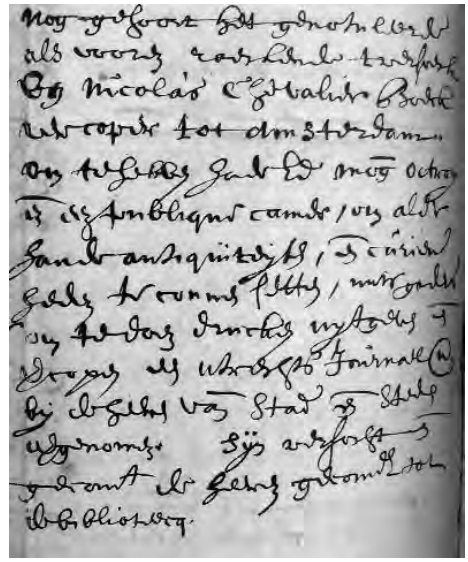

'Nog gehoort het genotuleerde als vooren reackende 't versoeck van Nicolas Chevalier Boeckvercoper tot Amsterdam, van te hebben haer Ed. Mog. octroij etc. een publique camer, van alderhande antiquiteijten, en[de] curieusheden te connen setten, mitsgaders vrij te doen drucken, uijtgeven en[de] vercopen een Utrechts Journael ende bij de heren vande stad ende steden overgenomen sijn versocht ende gecom[mitteerd] de heren gecommit[teerden] tot de bibliotheecq'.

Chevalier mocht zijn rariteitenkamer in Utrecht openen en ook kreeg hij toestemming een journaal te drukken. In 1717 keerde Chevalier terug naar Amsterdam.

Onder geleerden

Congres Vancouver 12-14 november 2004

GERARD BORST

'Mensen, dear colleagues, ík stel belang in mensen. Mensen die op een bepaalde manier denken. Mensen die op een bepaalde manier handelen.' Met instemming teken ik deze beginselverklaring op uit de mond van de Amerikaanse historicus Joel Kaye. Hij heeft zichtbaar zijn bekomst van de discussie die zich al een tijdje concentreert op economische modellen. Het abstractieniveau is hem te hoog; hij mist in het congressistensteekspel 'de werkelijkheid van het leven'.

Vancouver, 12-14 november 2004: het Peter Wall Instituut voor Voortgezet Onderzoek op de campus van de Universiteit van British Columbia is het toneel van het congres *De Geschiedenis en Filosofie van het Geld*. Rond de twintig geleerden – economen, historici, politicologen, filosofen – zetten het ontleedmes in elkaars bijdragen. De term geleerden is op zijn plaats. De meesten van de voornamelijk uit de Angelsaksische wereld afkomstige debattanten mogen zich met professor laten aanspreken. Zo ook Richard von Glahn (Universiteit van Californië, Los Angeles), die lijkt te zijn uitgenodigd om op dit congres ook een numismatisch geluid te laten klinken. Zijn bijdrage gaat over buitenlandse zilveren munten in het negentiende-eeuwse China. Zodra het dispuut over deze congresbijdrage achter de rug is, wordt de numismatiek als afgedaan beschouwd.

Een ander vak komt beter uit de verf: monetaire economie. Er verloopt geen sessie of David Laidler geeft duidelijk van zijn aanwezigheid blijk. Deze kersverse emeritus – tot voor kort vervulde hij een hoogleraarsambt aan de Universiteit van West Ontario – is het oreren sinds zijn afscheid nog niet verleerd. Laidler, Keynes-kenner en bezorger van een standaardwerk over monetaire economie, drukt ontegenzeggelijk zijn stempel op het congres. Zijn betogen vinden grote bijval. Joel Kaye behoort tot de minderheid die af en toe een kanttekening plaatst.

Laidlers optreden in Vancouver was aan mij niet zo besteed. Dat van Kaye des te meer. Joel Kaye is de auteur van *Economy and nature in the fourteenth century*. In dit boek onderzoekt Kaye hoe de preoccupatie van middeleeuwse filosofen met thema's als maat, gradatie en kwantificering samenhing met de snelle monetarisering van de Europese samenleving. In Amerika is *Economy and nature* bekroond met een prestigieuze prijs. Door Nederland heeft het boek geen rilling doen gaan. Joel Kaye is als bijzonder hoogleraar verbonden aan Barnard College in New York.

Zoals te verwachten viel, werd in Vancouver vooral naar *Economy and nature* verwezen tijdens de behandeling van Kaye's opstel, voor mij het hoogtepunt van het congres. Het gaat over de vormen die het geld successievelijk aannam in middeleeuwse ogen. Het is een stuk van een historicus die niet gelijk op tilt slaat als je op zijn werk het etiket 'sociaal-wetenschappelijk' plakt. Zijn historisch-sociologische werkwijze laat zich mooi illustreren aan de hand van de passage die ik nu uit deze congresbijdrage licht.

Kaye neemt ons daarin mee naar de tijd van de investituurstrijd. In de elfde eeuw was het de praktijk dat in de maatschappelijke bovenlaag kerkelijke ambten werden geruild voor geld. Aan het begin van de eeuw stoorde niemand zich daaraan. Hoe anders was dat aan het eind van de eeuw: uit de aristocratie afkomstige

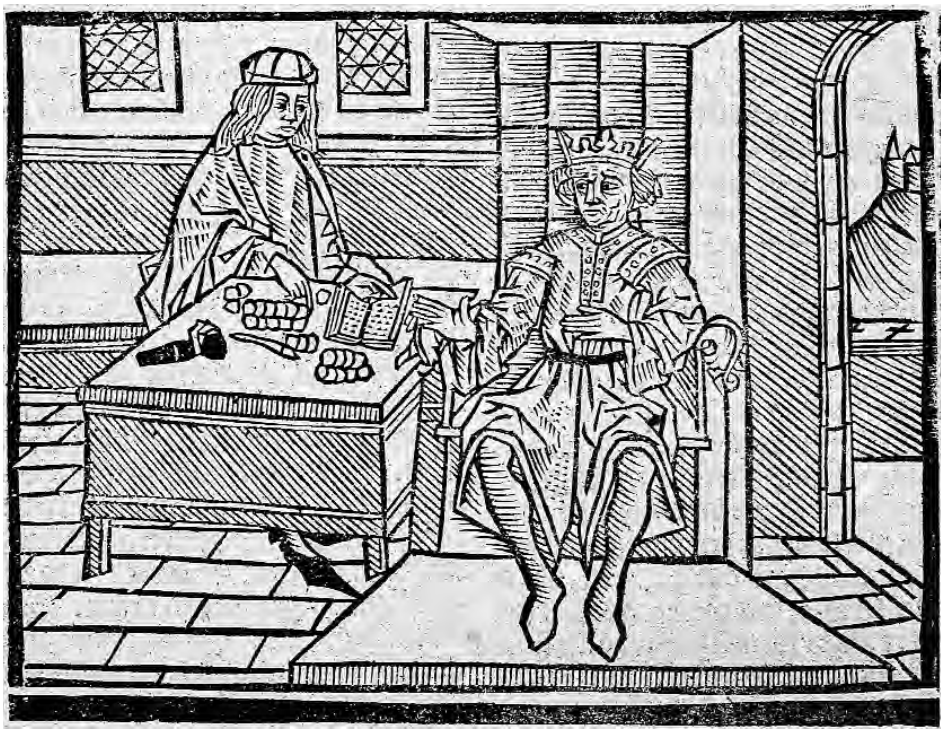

kerkhervormers voeren er heftig tegen uit. Wat was er aan de hand? Werd het aantal ruiltransacties op dit gebied soms te groot? Dat was het punt niet, stelt Kaye, die vervolgens aangeeft hoe het wel zat. Aan het begin van de eeuw kwam het ruilen van een ambt voor geld neer op het uitwisselen van geschenken. De ene partij schonk munten, de andere een ambt. Geld werd in deze situatie opgevat als een middel in een ceremonie waarin de aristocratie haar macht bevestigd zag. Aan het eind van de eeuw was deze opvatting minder gangbaar geworden. Meer en meer was men geld in de hoogste sociale regionen gaan definiëren als een commercieel middel. De ruil van ambten voor geld was in deze perceptie steeds meer een kwestie geworden van kopen en verkopen, handelingen die men associeerde met de lager geborenen, handelingen die een belediging vormden voor de aristocratische waardigheid, 'corrumperende' handelingen. De eind-elfde-eeuwse heibel moet volgens Kaye worden gezien in het licht van deze herdefiniëring. Kaye gaat, zoals ik al zei, historisch-sociologisch te werk. Hij brengt de elfde-eeuwse herdefiniëring in verband met sociale ontwikkelingen: markten breidden zich uit; er kwam meer geld in omloop; een ondernemersklasse (de lager geborenen van zoëven) die met dat geld handel dreef en ten opzichte van de oude aristocratie aan macht begon te winnen. De herdefiniëring vond plaats in kringen van een elite die zich in toenemende mate in haar machtspositie bedreigd voelde.

De vlucht naar Vancouver was de langste van mijn leven. Maar de moeite werd beloond. Ik mocht een inspirerend historicus aan mijn netwerk toevoegen. Geldverhalen zijn spannende verhalen. Als ze maar over mensen gaan. ■

LITERATUUR

JOEL KAYE *Economy and nature in the fourteenth century. Money, market exchange and the emergence of scientific thought* (Cambridge, 1998).

Gerard Borst was bibliothecaris bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. Vanaf januari 2006 zal hij in het Geld- en Bankmuseum werkzaam zijn als onderzoeker geldcultuur. In Vancouver verkende hij alvast zijn onderzoeksterrein.

Nynke Schepers en haar penningkunst

Notities bij een uitgesteld bezoek voor het maken van een catalogus

HANS
DE KONING

Geruime tijd geleden benaderde ik de beeldhouwster en penningmaakster Nynke Schepers met het voorstel om wat notities over haar penningen en een catalogus te maken. Het was naar aanleiding van een bezoek aan een expositie van haar werk. Ze reageerde enthousiast, maar een eerste aanzetje verdween 'op de plank' en mede door de perikelen rond het verschijnen van *De Beeldenaar* bleef het daarbij. Bij een recent contact met een collega van haar werd haar naam genoemd. Dat resulteerde in een afspraak voor een bezoek bij haar thuis te Bentveld in de duinen bij Zandvoort met als uitkomst een catalogus van haar penningen met wat notities.

Tijdens dat bezoek spraken we over het overlijden van Piet Esser (90 jaar) in november van vorig jaar en van Loeki Metz (86 jaar) een maand later, maar ook over studiecollega's van haar en mijn eerdere bezoekjes vele jaren geleden in Amsterdam; kortom een gesprek met een tikje nostalgie… We stelden vast dat door Esser een paar mooie nostalgische verhalen zijn vastgelegd in *De Beeldenaar*. Over Loeki Metz toen zij tachtig jaar werd (1998) en rondom Ruth Brouwer (2000). Daarin laat Esser ook andere penningmakers met daarbij Nynke Schepers de revue passeren. Dat penningen haar lief zijn, is te zien in de ruime woonkamer van haar mooie huis: bij een raam op een brede vensterbank ligt onder mooie belichting van buiten een aantal penningen van collega's. Het is werk van Christl Höfner, Wilfried Put, Ruth Brouwer en van enige anderen. Naast Eric Claus' *Frank Lloyd Wright* en Essers *Shakespeare* ligt een mooie terracotta-variant van Essers *Rembrandt*.

De beeldhouwster Nynke Jetske Schepers werd geboren in Maracaïbo (Venezuela, 1935). Als kind woonde zij tot haar twaalfde jaar in Indonesië (toen nog Nederlands-Indië), waar zij tijdens de Japanse bezetting met haar ouders geïnterneerd werd. Na terugkeer in Nederland in 1946 volgde zij 'Rudolf Steiner onderwijs' aan de Vrije School in Den Haag. De ideeën van die Oostenrijkse wijsgeer, grondlegger van de antroposofie hebben haar denken en leven sterk beïnvloed. Vervolgens studeerde zij in 1954 een jaar beeldhouwen aan de Académie des Beaux Arts in Genève, met Max Weber als docent. Deze sympathieke beeldhouwer, die haar vriendelijk terzijde stond, heeft aan het einde van de trimesters haar beslissing beeldhouwster te worden, mede beïnvloed. Nynke Schepers vervolgde haar opleiding aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam van 1955 tot 1960, waar zij beeldhouwde onder leiding van de hoogleraren Piet Esser en Paul Grégoire en tekenlessen volgde bij Charles Roelofz en Jaap Luttge. In die periode maakte zij kennis met de penningkunst. In 1961 verwierf zij de zilveren erepenning van de Prix de Rome voor vrije beeldhouwkunst. Haar

'Zoals de schaduw van een door de wind bewogen jasmijntak cirkelvormig de grond aftast, zo betast ik met mijn gevoel, of liever gezegd met mijn ogen, een vorm die aan het ontstaan is'. *Notitie van Nynke*

uitbeelding van het onderwerp Ariadne op Naxus frappeerde destijds de jury door zijn fijnzinnigheid. Nynke Schepers maakte studiereizen naar onder andere Griekenland, Italië en enige malen naar Bretagne en meer recent een verre reis naar Nepal. Sindsdien heeft zij veel plastieken, portretten en penningen gemaakt, zowel vrije ontwerpen als werk in opdracht voor Rijk, gemeenten, instellingen en particulieren. Tot die opdrachten behoren *Vader met kind* (1965), een drie meter hoog beeld, dat aanvankelijk was geplaatst in het winkelcentrum te Amstelveen, maar recent op een fraaie locatie op de begraafplaats Zorgvlied bij Amsterdam een plaats kreeg. Voorts staat op Texel *Schaap met jongen*, een uitvoering in brons van een ontwerp in steen en *Dansend meisje* voor een scholengemeenschap in Amstelveen (1975). Voor een rijksgebouw in Lelystad ontwierp Schepers *Ariadne*, een 1.80 meter hoog beeld (1982) van een overeind komende figuur, een variant van haar eerdere Prix de Rome ontwerp. Onder de meer recente opdrachten verdienen de grafstenen een speciale vermelding: het intense samenspel met degene die de opdracht verstrekt, geeft haar veel voldoening. Nynke Schepers exposeert regelmatig; haar werk was inmiddels te zien op meer dan zestig tentoonstellingen.

Door haar voortdurend noteren en tekenen, ook in kleur – pastel en aquarel – ontwikkelen zich de ideeën voor haar beelden en penningen. De directe omgeving blijft haar daarbij steeds opnieuw verrassen. 'Vroeger' (tot omstreeks 1980) was dat in Amsterdam met haar gezin (vier kinderen), atelier en architectenbureau onder één dak. Daar was zij ook dertien jaar als docent verbonden aan de Rijksacademie – het instituut waar zij deels haar opleiding kreeg. Daarna brak er een nieuwe periode aan met het atelier annex woonhuis te Bentveld in de Noord-Hollandse duinen, waar zich nieuwe mogelijkheden voordeden om waar te nemen, te noteren en te werken. In dat werken heeft een verschuiving plaatsgevonden: de ervaring van synchroniciteit – beeldvorming binnen tegelijk met buiten – die meer en meer haar leidraad is geworden. Haar belangstelling voor het portret heeft zich al vroeg ontwikkeld. Uitgangspunt daarbij bleef het zoeken naar het 'vreemde', de 'grote werking'. Zo ontstaan haar penningen telkens weer uit behoefte om mens, dier en plant in hun intimiteit op klein formaat 'groot' te verbeelden. In het bijzonder bij de portretpenning vormt de achterkant vaak door afbeelding of tekst als het ware een symbool van de voorkant.

Nynke Schepers ontwierp meer dan zeventig penningen, naast opdrachten, veel vrij werk. Zij vindt de aanleiding tot het maken van penningen, evenals van haar groter werk, in haar directe

Miente Everts, 1958/59 (1 1/2 ware grootte)

omgeving waartoe duidelijk ook haar kinderen behoren maar ook familie en vrienden. Ze heeft zich daarover wel eens zorgen gemaakt. 'Moest ik niet grootser denken?', zegt ze, 'Verder dan de horizon van mijn tuin kijken, vreemde blikken ontwikkelen, non-figuratieve vormen ontdekken?' Ze deelde haar onzekerheid met een hoogleraar op de Rijksacademie. 'Vanaf een klein platform kun je hoge vluchten maken' antwoordde hij. Die uitspraak heeft haar echt geraakt. Het is geen realisme dat ze wil uitbeelden, maar herinneringen aan een vervlogen moment. Ze legt bepaalde gezichtsuitdrukkingen en houdingen die haar treffen vast in schetsen. Vervolgens probeert ze de essentie ervan vast te leggen op de penning. In heel fragiele, soms nauwelijks aan het oppervlak komende vormen en lijnen 'schetst' ze de intimiteiten van mens en dier. Dat doet ze negatief in gips gesneden of geboetseerd in harde (boetseer)was, waarna het model wordt afgegoten in brons. Veel van haar penningen zijn van een ingetogen fijnzinnigheid; ze hebben wat Esser noemt 'een sensitieve soberheid'.
'Een penning moet poëzie uitdrukken, verwonderen en plastisch zijn', zegt Schepers zelf in een artikel door Arnold Nieuwendam. Doordat een penning klein is moet die eenvoudig en overzichtelijk zijn. Daarbij vindt zij dat haar ontwerpen nooit af zijn, het blijft een proberen, een diepe innerlijke beschouwing die in was, klei en brons verwezenlijkt wordt.

Mijn favorieten

Nynke's penningen *Baukje*, *Jeltje* en ook *Miente* in twee uitvoeringen, behoren nog steeds tot de favorieten in mijn verzameling. De afspraak met Nynke Schepers was aanleiding om die penningen weer te voorschijn te halen. Ik heb een tiental penningen onder handbereik op een boekenplank liggen en wissel die van tijd tot tijd om met exemplaren uit 'het kastje'. Bij het ter hand nemen en het een beetje opwrijven van die penningen valt me de fijngevoeligheid weer op: ze moeten gevoelig, 'zacht', dat wil zeggen met veel zorg, zijn geboetseerd. Haar penningen zijn haar dierbaar, en hoewel er meer exemplaren van gegoten zijn, leek de ontwerpster er destijds moeilijk afstand van te kunnen doen. De genoemde penningen zijn verschillend van formaat en uitvoering: dik en bol zijn de penninkjes op miniformaat (30 en 37 mm) met een mooi portretje van Miente. De één is een variant van de ander. Op de keerzijde staat een meisje gebogen over een poppenwagentje. Op de kleinste variant staat de naam Miente boven die afbeelding. Door het formaat, maar ook door de fraai glanzende 'gerijpte' patine, doen ze denken aan een kastanje: om zo in je broekzak bij je te dragen, af en toe op te wrijven, te bevoelen en te bekijken. Nynke noemt die miniatuur beeldhouwwerkjes dan ook speelpenninkjes. Er is een variant met de tekst Miente, langs de bovenrand en Everts langs de onderrand.

Heel anders, groter van formaat en mooi dun gegoten zijn de penningen *Jeltje* en *Baukje*. De maakster bereikte

Jeltje met Zuidwester, 1964

die uitvoering door steeds een schijfje materiaal van de achterkant van de 'twee negatieve kapjes – die toen in was werden gegoten – af te halen', om vervolgens die twee zo dun mogelijke voorstellingen ruggelings tot een geheel te maken. Jeltje is Nynkes dochter, haar eerstgeborene. Ze heeft voor alle vier haar kinderen een penning gemaakt. De penning van Jeltje is heel subtiel ontworpen en uitgevoerd, op de voorzijde is ze afgebeeld met een zuidwester op. Het portretje lijkt zo uit het fond te komen. Op de achterkant staan twee vogels en, wat vaag uit het fond komend, een slapende poes met er tussen twee visjes: voor de tweejarige Jeltje een paradijselijke toestand.

Op de geboortepenning *Baukje* lijken de voorstellingen op voor- en keerzijde deels ook weer vaag uit het fond te komen. Op de voorkant een liggend 'wikkelkindje', op de andere kant een forse duif, die zich in de veren pikt. Op beide zijden is de tekst 'passend en vrij' in grote kapitalen langs de rand aangebracht, overkomend als een decoratieve versiering. Voor sommige penningontwerpen maakt ze eerst schetsen. Al in haar academietijd maakte ze tekeningen met een heel eigen gezicht, waarover Esser opmerkte: 'als gefluister zo licht.' Zo zijn ook de afbeeldingen op sommige van haar penningen; het is werk van grote sensibiliteit.

Geboortepenning Baukje Lagas, 1964

Voor de Vereniging voor Penningkunst ontwierp Schepers de *Montessoripenning* (1972). Voor het ontwerp was een foto het uitgangspunt. Er is wel eens kritiek geuit op die penning; Tilanus schrijft in Handzame sculptuur echter: 'De tachtigjarige [Maria Montessori] verschijnt met bontstola en handschoenen, haar opgeheven handen zijn essentieel voor haar wijze van expressie. De vormgeving is bewust enigszins vaag gehouden: de ontwerpster zocht naar een harmonische, vloeiende overgang van figuur naar fond, niet naar een scherp omlijnde beeltenis op een plat vlak.' Zelf vindt Schepers dat de patine helaas erg doods is, maar geëxposeerd onder goede belichting, zoals in Museum Beelden aan Zee te Scheveningen, komt de penning goed over. Het museum heeft enige van haar penningen in de collectie opgenomen.

Andere penningen van Nynke Schepers ken ik van exposities. In het aan de woning gebouwde atelier liggen op een grote lage ladenkast bijna al haar penningen. Nu ze – bij het catalogiseren – onder handbereik zijn moet ik weer aan Essers opmerking denken: 'Penningen en tentoonstellingen zijn eigenlijk onverenigbare zaken, in zijn eentje is een penning het beste op zijn plaats – in de hand bij het raam.' Bij het bekijken geeft ze bij verschillende penningen een toelichting.

De penning *Peter - Margriet* (1996) is gemaakt ter gelegenheid van een koperen bruiloft. Op de keerzijde van deze penning vliegen vogels vrij boven de duinen, de uitvliegende kinderen symboliserend. In een lettertype van de graficus Joost van de Woestijne is de tekst: 'Op heuvelen wonen vrolijkheid

en vrijheid' aangebracht, uit een gedicht van F.W. van Eeden Sr.

De voorzijde van de penning *Nan - Kees* (1997) geeft met enkele lijnen het profiel weer van een man. Op de keerzijde is het schilderij afgebeeld dat hij van zijn vrouw maakte. In één penning zijn zij nu samen verbeeld. Uit een van de laden van de kast haalt Schepers een paar mooie voorstadia te voorschijn die ze ontwierp voor de keerzijde. De keuze leek moeilijk, maar ze koos de juiste.

Eerder ontwierp Nynke twee penningen die negatief in gips zijn gesneden en uitgevoerd zijn in zilver. Over haar penning *Liefkozen* (1995) vertelt ze dat zij door het raam van haar atelier twee duiven zag rond dartelen. De vogels streken neer op een tak en begonnen elkaar te liefkozen. Snel schetste Nynke de stam en een uitstekende tak met die twee duiven erop. De vogeltjes werden uitgediept in gips. 'Het resultaat met negatief snijden is direct en geeft – afhankelijk van het onderwerp – vaak een verstilder resultaat dan boetseren. Je kunt het vergelijken met een ets maken.' In 1996 maakte Nynke de penning *Groei*. In de tuin van de beeldhouwster stond een akkerhoornbloempje in de wind te zwaaien. Aan de hand van haar schets sneed zij later het bloempje in negatief in gips uit. 'Een penning mag heel helder en leeg zijn.' De opdracht voor een penning ter gelegenheid van een gouden huwelijk bracht haar op het idee de bloem met goud in te leggen. 'De akkerhoornbloem had ik eerder voor de keerzijde van een sterfpenning gebruikt. Daar heette het *Laatste groei*. Door eenvoud en tederheid zijn het 'grootse' penningen, waarmee Nynke Schepers een eigen, niet te onderschatten plaats binnen onze na-oorlogse penningkunst inneemt. ■

Liefkozen, 1985

Bij het samenstellen van dit artikel werd deels gebruikgemaakt van dezelfde informatie die eerder ter beschikking werd gesteld aan Arnold Nieuwendam voor een artikel in *Muntkoerier* (1996/97). Schepers verstrekt die informatie als documentatie bij haar exposities.

Penningen van Nynke Schepers zijn op voorraad bij Kunstzaal Van Heijningen, Noordeinde 152, Den Haag.

LITERATUUR

Prix de Rome 1959-1961 (Rijksacademie voor Beeldende Kunst, Amsterdam) 1962.

Vorm van leven (tentoonstellingscatalogus) Singermuseum Laren 1969.

L.C. BOOGERD Nynke Jelles (n.a.v. de Montessoripenning) *De Geuzenpenning* (1972) 45.

18 vrouwelijke medailleurs (Galerie Imago Amsterdam, 1995).

A. NIEUWENDAM 'Penningen van Nynke Schepers' *Muntkoerier* (1996) 12 en (1997) 2.

L. TILANUS *Handzame sculptuur* (Zwolle, 2000).

FLORENCE VAN BERCKEL / SYBREN JELLES / GERHARD JAEGER / COEN NELIS *Nynke Schepers, Beeldhouwer* (map met 35 afbeeldingen van haar werk) 2004.

'Beeldhouwen is benieuwd zijn naar de klank en vorm van de materie. Het is schaven en werken tot alles samenvalt en in harmonie is. Net als poëzie'.

Notitie van Nynke

Catalogus van penningen door Nynke Schepers

Alle penningen zijn gegoten in brons, tenzij anders is vermeld

1] *Tineke* (schoonzusje met twee kinderen Jantien en Lykle), 1956, (80 mm), enkelzijdig, lood.
vz. Moeder met twee kinderen, waarvan de baby op schoot.

2] *Jantien en Lykle ballend*, 1956, (80 mm), enkelzijdig, klei.
vz. ballende kinderen; tekst langs de rand: JANTIEN LYKLE

3] *Geboortepenning Remke Claus*, 1957, (75 mm).
vz. man en vrouw met kind in de arm; kz. moeder en kind; tekst langs de rand: REMKE CLAUS 15 APRIL 1957.

4] *Liesbeth*, 1957, (50 mm).
vz. portret naar links; kz. paardje (in negatief gesneden); tekst: LIESBETH SCHEPERS 18 JAAR.

4a] *Liesbeth*, 1957, (50 mm), variant van nr 4.
vz. portret naar links; kz. tekst: LIESBETH SCHEPERS 18 JAAR.

5] *Jantien*, 1957, (50 mm).
vz. portret naar links; kz. poes; tekst: JANTIEN.

6] *Lykle*, 1957, (55 mm).
vz. portret naar rechts; tekst langs onderrand: LYK / LE; kz. eend; tekst: LYKLE SCHEPERS.

6a] *Lykle*, 1957, (55 mm), variant van nr 6.
vz. portret naar rechts; kz. Lykle, jongetje met gans; tekst langs de rand: LYKLE / 3 JAAR.

7] *Bruidspenning Martje*, 1957, (52 mm).
vz. portret naar links; kz. figuur in bruidsjurk naar links; tekst langs de rand: MARTHA ELISABETH / BRUID 2-11-57.

8] *Lustrum Delfts Studentencorps*, 1958, (95 mm).
vz. dansend paar in avondjurk en rok met hoge hoed en paraplu; tekst langs de rand: JELLE EN NYNKE XXII LUSTRUM D.S.C. 13-16 JULI 1958; kz. twee bereden ezels, met boven vrouw en onder man; tekst langs de rand: BUITENDAG MONTE FICTIE CAFÉ CHANTANT.

9] *Christl Höfner*, 1958, (55 mm).
vz. portret naar rechts; kz. twee dravende paarden naar rechts (een droom van haar).

9a] *Christl Höfner*, 1958, (45 mm), variant van nr 9.
vz. portret naar rechts; kz. tekst in cirkelvorm: CHRISTLE HÖFNER; in het midden A'DAM 56-59.

10] *Miente Everts*, 1958/9, (35 mm).
vz. portret naar links; kz. kindje gebogen over poppenwagentje; tekst langs de bovenrand: MIENTE, langs de onderrand: EVERTS.

10a] *Miente Everts*, 1959, (37 mm), variant van nr 10.
vz. portret naar links kz. kindje gebogen over poppenwagentje.

10b] *Miente Everts*, 1959, (31 mm), variant van nr 10.
vz. portret naar links; kz. kindje gebogen over poppenwagentje; tekst langs de bovenrand: MIENTE.

11] *Het meisje van Vermeer*, 1959, (47 mm), modelstudie.
vz. portret naar links; kz. tekst ingekrast langs de rand: HET MEISJE

VAN VERMEER; in het midden: initialen NJS.

12] *Portret* (model van de academie), 1959, (70 mm), enkelzijdig.
vz. vrouwenportret naar links.

13] *Carmen*, 1959, (55 mm), enkelzijdig.
vz. portret naar rechts; kz. tekst verdiept in vierkant: CAR / ME / 59N, initialen NJS.

13a] *Carmen*, 1959, (53 mm), enkelzijdig, gebakken klei, variant van nr 13.
vz. portret naar rechts.

14] *Bruidspenning Rob en Toos Driessen-Hollander*, 1959, (60 mm), opdracht.
vz. vrouwenportret naar links; kz. tekst in cirkels langs de rand: ROB TOOS DRIESSEN-HOLLANDER OVERVEEN XXV.V.MCMLIX in het midden Philips-logo.

15] *Bruidspenning Marian en Kees Moody-ter Horst*, 1959 (75 mm), opdracht.
vz. vrouwenportret naar links; kz. appelboom; tekst langs de rand: MARJAN KEES / MOODY TER HORST; in het midden: 6 JUNI MCMLIX.

15a] *Bruidspenning Marian en Kees Moody-ter Horst*, 1959, (80 mm), variant van nr 15.
vz. vrouwenportret naar links; kz. stilleven met tafel.

15b] *Bruidspenning Marian en Kees Moody-ter Horst*, 1959, (85 mm), variant van nr 15.
vz. vrouwenportret met borststuk naar links; tekst langs de rand: MARIAN KEES / MOODY-TER HORST; kz. stilleven met tafel, stoel, bloemen en spiegel.

16] *Het Oerd Ameland*, 1959, (70 mm), enkelzijdig, schets in klei.
vz. schapen; tekst ingekrast: AMELAND / OERD.

17] *Fie Jelles-de Gruyter*, 1959/60, (70 mm), enkelzijdig.
vz. portret naar links.

18] *Sportpenning voor de gemeente Amsterdam*, 1961, (85 mm), opdracht. Gemeentelijke inspectie voor de lichamelijke opvoeding Kersttournooi Amsterdam (per jaar)1962
vz. twee sportfiguren; kz. tekst langs de rand: KERSTTOURNOOI, daarbinnen: AMSTERDAM.

19] *Jeltje met zonnehoedje Zeeland*, 1963, (60 mm).
vz. portretje en face; kz. schelp (in het midden), tekst rondom: ZEELAND, in tweede cirkel: JELTJE 63.

20] *Brechtje, geboortepenning*, 1963, (70 mm).
vz. wikkelbaby naar rechts; tekst: BRECH / TJE; kz. Wieg met tekst: JELLES / 17 JUNI 1963.

20a] *Brechtje, geboortepenning*, 1963, (65 mm), variant van nr 20.
vz. wikkelbaby naar rechts; tekst: BRECH / TJE; kz. Wieg met tekst: JELLES / 17 JUNI 1963.

21] *Geboortepenning Baukje Lagas*, 1964, (80 mm), opdracht.
vz. slapende baby naar rechts; tekst: BAU / KJE; kz duif; tekst: LAGAS JUNI '64 (langs de rand).

22] Jeltje met zuidwester Ameland, 1964, (70mm).
vz. portret naar rechts; kz. twee vogels, twee vissen en een slapende poes: Jeltjes paradijs; tekst langs onderrand: JELTJE '64.

23] *Adse*, 1966, (120 mm), plaquette.
vz. baby naar links.

24] *Adse en Jeltje*, 1966, (135 mm), plaquette.
vz. Jeltje met Adse op schoot.

Mieke Wegener Sleeswijk, 1969 (3/4 x ware grootte)

25] *Nynke Jelles (zomer)hoedje*, 1967, (85 mm).
vz. portret en face; kz. speelgoed-konijn; tekst langs de rand: NYNKE JELLES 67.

26] *Brechtje Jelles*, 1967, (105 mm), enkelzijdig.
vz. portret naar links.

27] *Adse*, 1967, (95 mm).
vz. portret naar links; kz. zittend konijn; tekst: ADSE GERBEN / JELLES 1967.

28] *Katrien Arends*, 1969, (38 mm).
vz. portret naar links; tekst: KA / TRIEN; kz. fazant in duinlandschap met boom; tekst: ARENDS.

28 a-d] *Katrien Arends*, 1969, (38/40 mm), varianten van nr 28 in vijf stadia.

29] *Mieke Wegener Sleeswijk*, 1969, (95 mm), opdracht.
vz. portret naar links; tekst langs de rand, links en rechts van het portret: MIEKE WEGENER / SLEES-WIJK (kz. twee duiven; tekst langs de bovenrand: AMSTERDAM, langs onderrand: 19/69.

30] *Frederike*, 1969, (70 mm), opdracht.
vz. portret naar rechts; tekst links en rechts van het portret: FREDE / RIKE; kz. muis; tekst verticaal: JAAR / 16.

31] *Janke*, 1969, (110 mm), opdracht.
vz. portret naar links; tekst langs de rand: JAN/KE 73; kz. kamper-foelie; tekst langs de rand: ZOMER 1969.

31a] *Janke*, 1973, (125 mm).
vz. portret naar links; kz. schets van vaas met bloemen; tekst langs de rand: ZO / M / E / R 69.

32] *Inki Moos*, 1970, (50 mm).
vz. portret naar links; tekst langs de rand: IN / KI met drie symbolen: geloof, hoop en liefde; kz. ruiter te paard, naar rechts; tekst langs de rand: M / O / O / S.

32a] *Inki Moos*, 1970, (50 mm), variant van nr 32.
vz. portret naar links; tekst langs de rand: IN / KI met drie symbolen: geloof, hoop en liefde; kz. ruiter te paard, naar rechts; tekst langs de rand: M / O / O / S.

32b] *Inki Moos*, 1970, (50 mm), variant van nr 32.
vz. portret naar links; tekst langs de rand: IN / KI met drie symbolen: geloof, hoop en liefde; kz. tekst langs de rand: M / O / O / S.

33] *Maria Montessori* (voorstadium van nr 34), 1972, (100 mm).
vz. portret naar links; tekst vaag ingekrast: MARIA; kz. kindje op de rug; met vaag ingekraste tekst.

34] *Maria Montessori*, 1972, (75 mm), opdracht VPK.
vz. portret naar links met bontstola; tekst 1870 1970 (links en rechts van het portret);

kz. menselijke figuur met gespreide armen op de rug gezien: verbeelding van de jonge vrije norm; tekst om de figuur: VIA D'AMORE INDICATO DAL BAMBINO (De weg van de liefde wordt gewezen door het kind). N.B. het woord 'indicato' had 'indicata' moeten zijn; de foutieve tekst werd uit een boek overgenomen.

35] *Sybren Jelles 4 jaar*, 1972, (65 mm)
vz. portret naar rechts; tekst 4 JA / AR; kz. cavia; tekst: SYB / REN.

36] *Bouke*, 1974, (50 mm).
vz. portret naar rechts; tekst: BOU / KE (links en rechts van portret ingekrast) kz. plafond engeltje (putto); tekst ingekrast: '74.

37] Piet Lentz, violoncellist, 1978/79, (100 mm).
vz. portret naar links, gambaspelend met kop op de gamba (dubbelportret; tekst: PIET LENTZ;
kz. meester en leerling; tekst langs de rand: VIOLONCELLIST, boven horizontaal: 1905 - 1978.

38] *Sterfpenning Sophie J. de Gruyter*, 1983, (70 mm).
vz. stervende op bed; tekst langs de rand: ANNA SOPHIE J. DE GRUYTER 29.8.83; kz. akkerhoorn; tekst: LAATSTE GROEI.

39] *Dr H.R.G.J. Brongersma Ned. Vereniging voor Urologie*, 1983, (90 mm), opdracht.
vz. portret en face; tekst langs de rand: DR H.R.G.J. BRONGERSMA, daarbinnen: NEDERLANDSE VERENIGING VOOR UROLOGIE; kz. rivier tussen heuvels met boom; tekst langs de rand: DOCTISSIMO *naam (die kan worden aangebracht)* OPTIME MERITO

40] *Nynke Jelles*, 1984, (60 mm).
vz. portret naar rechts (in negatief gesneden); tekst: NYNKE 1984;
kz. clivia (in negatief gesneden); tekst: NYNKE JELLES.

41] *Jeltje (zittend)*, 1984, (90 mm).
vz. zittende figuur; tekst: JEL / TJE;
kz. egeltje; tekst langs de rand (als metafoor): OPENEN / SLUITEN 1981 1984.

42] *Jeltje*, 1984, (55 mm) ook in zilver.
vz. portret en face, in negatief gesneden; tekst langs de onderrand: JELTJE JELLES; kz. lopend egeltje (2 stadia); tekst langs de rand: WARMONDERHOF 84.

42a] *Egeltje*, 1984, (55 mm), enkelzijdig, ook in zilver.
vz. lopend egeltje.

43] *Veer*, 1984, (50 mm) ook in zilver.
vz. een veer; tekst: EEN VEER;
kz. tekst: EEN VEER, SPEL TUSSEN ZWAARTEKRACHT EN GEWICHTLOOS ZIJN.

43a] *Veer*, 1984, (55 mm), ook in zilver.
vz. een veer; tekst: EEN VEER;
kz. tekst: EEN VEER, SPEL TUSSEN ZWAARTEKRACHT EN GEWICHTLOOS ZIJN.

44] *Een veer in landschap*, 1985, (84 mm), ook in zilver.
vz. een veer in landschap;
kz. initialen NJS

45] *Liefkozen*, 1985, (93 mm), ook in zilver.
vz. twee vogels op een tak;
kz. tekst: LIEF – KOZEN, initialen: NJS 85.

46] *Liefkozen*, 1985, (45 mm), ook in zilver.
vz. twee vogels op een tak;
kz. tekst: LIEF – KOZEN, initialen: NJS 85.

Heel het leven, 1988 (3/4 x ware grootte)

47] *Rie Veltman Elderenbos*, 1985, (65 mm), opdracht.
vz. clivia; kz. gebroken huis, logo van gescheiden vrouwen; tekst: RIE VELTMAN ELDERENBOS met jaartallen.

48] *'Heel het leven', sterf- en herdenkingspenning*, 1988, (86 mm) opdracht.
vz. twee personen, de goden Aesklepios en Hygieia; kz. beuk in het midden; tekst opzij van de boom naar de rand: HEEL HET LEVEN.

49] Duinen, 1989, (80 mm), ook in zilver.
vz. duinlandschap met vogel; kz. initialen NJS.

50] *Atze Faas, afstudeerpenning aan de VU*, 1989, (45 mm), zilver, opdracht.
vz. portret naar links; tekst: ATZE MATTHIJS FAAS; kz. VUSO-logo; tekst: EK 1984-1989.

51] *Dr A. van Voorthuysenschool Haarlem*, 1989, (80 mm) origineel in zilver, opdracht ter gelegenheid van het afscheid directeur Z.M.L.K.-school.
vz. Jessica; tekst langs de rand: DR A. VAN VOORTHUYSEN / SCHOOL; kz. directeur met twee kinderen; tekst langs de rand: J.S. BEDET DIRECTEUR 1960 1989 HAARLEM.

52] *Jessica*, 1989, (80 mm), enkelzijdig.
vz. portret.

53] *Jan van Leer, Religieuze kring Aerdenhout*, 1992, (90 mm) opdracht.
vz. in het midden: portret naar rechts; tekst langs de rand: EREVRIEND VOOR HET LEVEN, in het midden, horizontaal: JAN F. VAN LEER 1947 1992 BESTUURSLID; kz. kerk van de religieuze kring; tekst: RELIGIEUZE KRING AERDENHOUT.

54] *Samen op weg, sterfpenning*, 1993, (83 mm), opdracht.
vz. lavendelstruik met bij en vlinder; tekst: letters van Joost van de Woestijne); kz. schelp, symbool voor Santiago de Compostella; tekst langs de bovenrand: SAMEN OP WEG, langs de onderrand 1927 1993.

55] *Hortensia*, 1996, (52 mm), ook in zilver.
vz. hortensia in pot, in negatief gesneden; kz. initialen NJS.

55a] *Hortensia*, 1996, (52 mm), variant van nr 55, ook in zilver.
vz. hortensia in pot; kz. initialen: NJS.

56] *Peter en Margriet, Huwelijkspenning 25 jarig huwelijk*, 1996, (93 mm), opdracht.
vz. vrouw en man, contour van een huis; tekst: PETER MARGRIET 21.8.1971 21. 8. 1996; kz. boom met vogels; tekst langs de bovenrand: OP DE HEUVELEN WONEN, golvend op heuvels: VROLIJKHEID EN VRIJHEID (letters van Joost van de Woestijne).

57] *Akkerhoorn*, 1996, (62 mm), enkelzijdig brons, bloem zilver ingelegd, prototype.
vz. bloem op schuine steel.

Pieter en Margriet, 25 jaar, 1996 (3/4 x ware grootte)

58] *Akkerhoorn*, 1996, (70 mm), enkelzijdig brons, bloem zilver ingelegd, prototype.
vz. bloem op steel.

59] *Clivia*, 1996, (60 mm), enkelzijdig brons, bloem zilver ingelegd, prototype.
vz. clivia.

60] *Herbert – Tilie 50 jaar huwelijk*, 1996, (68 mm), zilver / bloem goud ingelegd.
vz. akkerhoorn; tekst (letters Joost van de Woestijne): GROEI; kz. tekst langs de rand: TILIE HERBERT, in het midden verticaal: 26.1.46 26.1.96.

61] *Groei*, *akkerhoorn*, 1996, (67 mm), brons en zilver.
vz. bloem op steel; tekst rechts onder langs rand: GROEI; kz. NJS.

62] *Janne Lot*, *bruidsmeisje*, 1996/2000, (65 mm).
vz. portret naar rechts met feesthoedje; tekst: langs onderrand: JANNE LOT; kz. vosje; tekst: in slingerbeweging langs de bovenrand: BRUIDSMEISJE, horizontaal: 11.5.6-20.1.96.

Groei, akkerhoorn, 1996

63] *Bruidspenning Sybren – Marise*, 1996/2000, (90 mm).
vz. dubbelportret, een paar dat elkaar aankijkt; tekst, links en rechts langs de rand: MARISE SYBREN; kz. bruid met sluier; tekst: 15-6-1996.

64] *Bruidspenning Adse – Marion*, 1996/2000 (85 mm).
vz. dubbelportret; kz. sloep met twee staande personen; tekst langs de bovenrand: ADSE 20.7.1996 MARION.

65] *Nancy Barthold- van Riemsdijk van Limburg-Stirum*, 1997, (85 mm), opdracht ter gelegenheid van 60 jaar huwelijk.
vz. primula, drie bloemen; tekst langs de rand: 1937 / 1997; kz. huis met paar in de deur-opening; tekst langs de bovenrand: NANCY BARTHOLD, langs de onderrand: VAN RIEMSDIJK VAN LIMBURG-STIRUM.

66] *Nan – Kees Wegener Sleeswijk*, 1997, (83 mm), opdracht.
vz. portret naar links; kz. afbeelding schilderij van Nan en wapen; tekst: NAN KEES.

67] *Adventskerk Aerdenhout 50 jaar*, 1997, (75 mm), opdracht, 150 exemplaren.
vz. annunciatie in een cirkel; tekst: AD / VENTSKERK; kz. kerk van K.L.S. Symons; tekst: N.H. GEMEENTE AERDENHOUT 1947 1997.

Nan – Kees Wegener Sleeswijk, 1997 (3/4 x ware grootte)

68] *Suzanne, bruidspenning*, 1998, (47 mm), opdracht.
vz. portret schuin naar voren; tekst: S R; kz. tekst op lapje links: 17.7.1998 liefde in het Hindoestaans, er onder signatuur NJS.

69] *Egeltje*, 1998, (47 mm).
vz. egeltje, sluit zich; kz. tekst: initialen NJS.

69a] *Egeltje met veer*, 1998, (47 mm).
vz. egeltje, sluit zich; tekst: initialen NJS; kz. veer; tekst langs bovenrand: EEN VEER.

70] *Coen en Sven van Hasselt*, 1998/2000, (95 mm), opdracht.
vz. dubbelportret twee jongens; tekst langs de bovenrand: COEN / SVEN; kz. gentiaan en vlinder (symbool van de grootouders); tekst verticaal links: GOVERT LILLIN VAN HASSELT; verticaal rechts: 1999, initialen NJS.

71] *Koen Tijn, kleinzoon*, 2000, (70 mm).
vz. kinderportretje met reikend armpje naar rechts; kz pony met jongetje met opgeheven armen en kroon op het hoofd; tekst langs bovenrand: KOEN TIJN, langs onderrand: TIURI.

72] *Hidde Willem, kleinzoon*, 2000, (50 mm).
vz. kinderportretje naar rechts; kz. drie roodborstjes; tekst langs onderrand: HIDDE WILLEM.

73] *Kardinaalsmuts*, 2000, (82 mm), ook in zilver.
vz. drie vogels op een tak pikkend; kz. tekst: initialen NJS.

74] *Kardinaalsmuts*, 2000, (85 mm) ook in zilver.
vz. vogels pikkend in een struik; kz. tekst: initialen NJS.

75] *Stilleven Fruitschaal met abrikozen*, 2003, (65 mm).
vz. stilleven; kz. tekst onder elkaar: stil-leven, initialen NJS.

Niet geschikt voor jonge kijkertjes

Prikkelende Portugese penningen

JANJAAP LUIJT

Naar aanleiding van het artikel 'Penningkunst op internet' van Arnold Nieuwendam in *De Beeldenaar* 2004-5 surfte ik over het 'world wide web' en stuitte bij toeval op de Portugese website www.escultor.com.pt. Een zeer boeiende site waarop zowel informatie is te vinden over penningen als over de nationale zijde van de Portugese euromunten. Linksonder in mijn beeldscherm stond in vette letters: 'EROS, Colecção Medalhas Eróticas'. Mijn beperkte kennis van de Romaanse talen zei me dat achter deze hyperlink wel eens een spannende webpagina kon zitten. Uiteraard kunstzinnig verantwoord en met goede smaak. Eenmaal aan geklikt, vulde mijn beeldscherm zich met letters. En allemaal in het Portugees. Met een beetje vrije interpretatie begreep ik dat een aantal Portugese penningmakers in 2003 een project had uitgevoerd met als onderwerp erotiek op penningen. Het resultaat bestond uit zes slagpenningen die ik op het internet vond na het doorschakelen via de link 'Medalhas' onder aan de pagina. Eindelijk kreeg ik de 'plaatjes'. Ik bestudeerde de penningen aandachtig, waarbij de penning Ledo Engano van Helder Batista mij in het bijzonder aansprak. De voorzijde van deze penning was weliswaar expliciet, maar de keerzijde getuigde van een zekere subtiliteit. Die penning, die wilde ik hebben. De penningen waren te koop, zowel per stuk als de gehele serie. Na contact met de uitgever Grupo Eros kreeg ik een offerte, een bankrekeningnummer en de toezegging dat toezending zou plaatsvinden zodra de betaling binnen was. Nog diezelfde avond gaf ik de bank opdracht het geld over te maken en ik wachtte vervolgens rustig af op wat er komen zou. Tot mijn stomme verbazing stond vier dagen later de postbode al aan de deur met een aangetekend schrijven uit Portugal. Uit het pakje kwam de bestelde penning in een decent zakje. In het echt was hij nog fraaier dan op het platte beeldscherm.

De laatste weken mocht een aantal intimi de penning zien. Uiteraard onder vier ogen en uiteraard in een sfeer van geheimzinnigheid. Voorzichtig haalde ik dan de penning uit het zakje en mocht ze snel bekeken worden. Schichtig om ons heen kijkend en met een besmuikt glimlachje. Zo hoort dat nu eenmaal bij verboden vruchten. ■

Inmiddels bevat de website www.escultor.com.pt alle prijzen en bestelinformatie, zodat de beheerder niet meer lastiggevallen hoeft te worden met dit soort vragen.

Helder Batista, Ledo Engano, brons, 2003, diameter 60 mm (netjes opgeborgen in haar zakje)

Grenzen van de numismatiek

Winkelwagenmuntjes

TINEKE DRENTHEN

In de jaren negentig van de vorige eeuw begonnen supermarkten muntsloten aan de winkelwagenkarretjes te bevestigen om de klanten te bewegen de karretjes weer op hun plaats terug te zetten. Eerst werd gewoon de gulden gebruikt, totdat iemand op het idee kwam een sleutelhanger met een schijfje ter grootte van een gulden te maken en daar reclame op te zetten. Zo ontstonden de winkelwagenmuntjes. Mensen dragen ze aan hun sleutelbos en maken zo reclame voor het bedrijf. Andere bedrijven namen dit over en nu zijn er al heel veel bedrijven die reclame maken op een winkelwagenmuntje. Op mijn internetpagina staan alle verschillende soorten die ik heb kunnen vinden. Ik heb er nu iets meer dan duizend, maar ik weet dat er nog veel meer in omloop zijn, niet alleen in Nederland, maar ook in heel veel andere landen. Op dit moment zijn er heel veel verzamelaars van winkelwagenmuntjes en onderling hebben die een heel leuk ruilcontact.

Mijn verzameling

Mijn eerste winkelwagenmuntje kreeg ik van de kapper als kerstkadootje. Later kreeg ik er eentje van een winkel en kocht ik op een rommelmarkt ook zo'n muntje. Als het verzamelen een beetje in het bloed zit, wil je er gewoon meer en toen ben ik ze gaan sparen. Je wilt ook graag een muntje hebben dat anderen nog niet hebben gevonden.

Mijn zoon wilde een website maken over een onderwerp waarover nog niets te vinden was op internet, gewoon om te proberen hoe je zoiets maakt. Hij is toen met de winkelwagenmuntjes-site

'Grenzen van de numismatiek' is een rubriek waarin verzamelaars van numismatisch gerelateerde voorwerpen aan het woord komen. Met passie verzamelen zij voorwerpen die volgens de een tot het vakgebied van de munt- en penningkunde behoren, terwijl de ander dit niet vindt. Wat maakt een voorwerp numismatisch? De wijze van vervaardiging, de vervaardiger, het materiaal, de vorm, de waarde, het gebruik of de naam die er aan gegeven wordt?
Het antwoord bepaalt de grenzen van de numismatiek. Grenzen die voor ieder anders zijn.
Deze rubriek is een platform voor meningsvorming over de numismatiek en heeft niet de intentie een oordeel te geven over 'goede' of 'foute' collecties.
Verzamelaars met een bijzondere collectie die in deze rubriek aan het woord willen komen, kunnen contact opnemen met de redactie:
Postbus 11, 3500 AA Utrecht of via beeldenaar@planet.nl

begonnen. Ik spaarde ze en hij verzorgde mijn site. Mijn dochter maakte naam-animaties en zorgde voor een programma waarmee je een muntje kan laten draaien. Als je op de webpagina op een van de muntjes klikt, krijg je een draaiend muntje te zien en kun je de voor- en achterkant van het muntje zien.

Toen ik de eerste twintig winkelwagenmuntjes op mijn site had staan, dacht ik 'dat zijn er vast heel veel', totdat ik mailtjes kreeg van andere verzamelaars. De een had er al honderd en de ander tweehonderd. Ze vroegen mij of ik wat te ruilen had. Maar ja, die enkele die ik dubbel had, hadden zij allang in hun verzameling. Ik vroeg mijn medeverzamelaars waar ze al die muntjes toch vandaan hadden. 'Gewoon aanvragen bij bedrijven', was het antwoord, 'je hoort dan vanzelf of ze ze wel of niet hebben.' En zo kwam ook mijn verzameling aan het rollen.

Het allermooiste is wanneer je een bedrijf vindt dat net een winkelwagenmuntje heeft uitgegeven, dan heb je een nieuw muntje. De meeste bedrijven sturen je er twee of drie en zo krijg je wat ruilmateriaal. Alle verzamelaars hebben een dubbelenlijst en we mailen elkaar als we weer nieuwe muntjes hebben om te ruilen. Zo groeit de verzameling verder.

Er bestaan verschillende websites waar je munten kunt kopen. Soms doe ik dat wel eens, maar mijn doel is om ze zoveel mogelijk gewoon te verzamelen en aan te vragen bij bedrijven, en daarna te ruilen met andere verzamelaars. Dat is juist zo gezellig. Het is echt een hele leuke hobby.

Muntgeld en winkelwagenmuntjes

In 2004 heb ik meegedaan aan een muntenmanifestatie. Daar zat ik met mijn winkelwagenmuntjes tussen de guldens, euro's, penningen en bankbiljetten. Nog niet eerder was ik omringd door zoveel geld. Ik heb een hele leuke dag gehad. Veel van de muntverzamelaars hebben in mijn boeken zitten te bladeren, weer eens wat anders die 'gekleurde munten' zeiden ze. ■

Tineke Drenthen is winkelwagenmuntjesverzamelaarster. Meer informatie over haar collectie en om met haar in contact te komen *www.winkelwagenmuntjes.nl*

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (II)

WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

Tijdens de regeringsperiode van Jan II (1588-1617) zijn er in Gronsveld duiten met het portret van de Baron geslagen. Purmer en Van der Wiel (hierna: PW) beschrijven ze onder de nummers 9101 en 9102. Bij Lucas vinden we dergelijke duiten terug onder de nummers 64 tot en met 67. Lucas noemt ze abusievelijk 'liards' (oorden). Deze munten sluiten qua uiterlijk aan bij de duiten van Ernest van Beieren, bisschop van Luik (1581-1612). De portretzijde heeft qua stijl echter ook iets weg van de Franse dubbele deniers uit deze periode.

Hier wil ik aandacht besteden aan de duit van het type PW 9101/ Lucas 64-66. De beschrijving van deze duit luidt als volgt:

Vz: borstbeeld Jan II naar rechts gewend, met een geplooide kraag, omschrift: IOES.COMES.D.BRON.E.roosje

Kz: gekroond wapenschild, in vieren gedeeld, linksboven en rechtsonder een gekroonde leeuw naar rechts (Bronkhorst), rechtsboven en linksonder vier droogscheerscharen (Batenburg), hartschild drie ronde koeken (Gronsveld), omschrift: IN.GRON.E.BAR.D.BT

Er bestaan diverse omschriftvarianten. Daarvoor zij verwezen naar Lucas en PW. Niet bij Purmer en Van der Wiel, maar wel bij Lucas vinden we een variant, waarbij de leeuw rechtsonder in het wapen naar links gewend is (Lucas 66).

Een onbeschreven duit van Jan II

Er bestaat nog een variant van PW 9101. Deze munt heeft een sterk afwijkend wapen op de keerzijde.

Vz: borstbeeld van Jan II (met geplooide kraag) naar rechts gewend, omschrift: IOES.COMES.D.BRON.ET.I roosje

Kz: gekroond, in vieren gedeeld wapenschild, linksboven en rechtsonder vier droogscheerscharen (Batenburg), rechtsboven en linksonder een gekroonde leeuw naar links gewend (Bronkhorst), hartschild drie ronde koeken (Gronsveld), omschrift: GRON.BA (…).BA (…)R

Hoewel de duiten van Jan II van Gronsveld zeldzaam te noemen zijn, wordt hiermee toch weer een variant aan het repertoire toegevoegd. In de handel zou deze munt ongetwijfeld als 'uniek' gekenschetst worden. Desondanks zal er ongetwijfeld een verzamelaar zijn, die bij het lezen van dit artikel tot de conclusie komt dat hij/zij een stuk als hierboven beschreven in bezit heeft. ■

Wordt vervolgd

LITERATUUR

P. LUCAS *Monnaies seigneuriales mosanes* (Walcourt, 1982).

A. MIGNOLET *Les monnaies de la principauté de Liège* (Maastricht, 1986).

D.PURMER / H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523-1797* (Vriezenveen, 1996).

De vondsten van Schijndel en een raadselachtige dukaat

JAN PELSDONK
ARENT POL
m.m.v. LORENZO BELLESIA

In 1963 vond de bewoner van een boerderij in Schijndel bij verbouwingswerkzaamheden onder de vloer van de stal een pot met gouden en zilveren munten.[1] Veertig jaar later deed de nieuwe eigenaar iets verderop in het pand eenzelfde ontdekking. De verrassing was compleet toen vervolgens op luttele meters daarvandaan nog een pot vol goud en zilver tevoorschijn kwam!

De eerste vondst is verspreid geraakt, de twee andere werden onlangs in het Geld- en Bankmuseum bestudeerd, gedocumenteerd en aan de eigenaar die de munten wil behouden geretourneerd; de drie vondsten zullen later als een geheel worden gepubliceerd. Niet alleen de vindplaats van deze schatten, maar ook de inhoud ervan geeft alle aanleiding tot gezamenlijke behandeling. De samenstelling is weliswaar niet volledig identiek, maar wel vergelijkbaar: globaal dezelfde soorten uit ruwweg dezelfde tijd – de verbergingsdatum ligt net na het midden van de achttiende eeuw (de sluitmunten dragen de jaartallen 1750, 1752 en 1753).

De inhoud is 'standaard', al zitten er wel degelijk enkele zeer fraaie en kostbare stukken in zoals een souverain van de aartshertogen Albert en Isabella. Onder al het 'gewone' goed bevindt zich één munt die uit de toon valt doordat de determinatie en toeschrijving op het eerste gezicht problematisch is.

Naast 22 Nederlandse gouden dukaten komt er één van hetzelfde type niet overeen met enige bekende gouden dukaat van provincie of stad binnen onze huidige landsgrenzen. Op zowel de stijl als de uitvoering van de beeldenaars op voor- en keerzijde is wel wat aan te merken. De pijlenbundel is bijvoorbeeld verworden tot iets dat meer weg heeft van een bos penen. Echter, ook onder de Nederlandse dukaten zelf variëren de afbeeldingen nogal eens. Dat op deze ene dukaat het jaartal ontbreekt is al heel wat opvallender. Bij nadere beschouwing blijkt dat de tekst op de keerzijde heel anders is dan we gewend zijn. Niet alle letters zijn even duidelijk, er lijkt zoiets te staan als A MD NO IA OR MA in drie regels. Het voorzijde omschrift lijkt sterk op dat van de Nederlandse dukaten: CONCOR RES PARVE CRES. Tussen de voeten van de ridder is een leeuwtje weergegeven en onder het tekstcompartiment staat een wapentje met drie leeuwen. Zulke elementen zijn

Imitatie gouden dukaat, Maccagno, 1622-1645 (2x vergroot)
NUMIS *1038146*

niet op de originele Nederlandse dukaten te vinden.

Het gewicht van deze dukaat is met 3,39 gram niet hoog maar zeker nog redelijk te noemen en de kleur van het goud is goed, zodat met het gehalte ook niet zoveel mis lijkt te zijn. Ook de verdere afwerking en het uiterlijk zijn niet al te beroerd en al deze omstandigheden wijzen erop dat we hier niet van doen hebben met een stukje knoeiwerk van een particuliere valsemunter, maar met een product van een ervaren stempelsnijder uit een normaal geoutilleerd munthuis – van misschien bedenkelijke reputatie, dat wel. Anonieme imitaties van Nederlandse munten uit de zestiende tot en met achttiende eeuw zijn welbekend, uit diverse hoeken van Europa, maar vooral uit Italië. In het twee meter brede standaardwerk over Italiaanse munten dat de collectie van koning Victor Emanuel beschrijft en goeddeels door de vorst zelf samengesteld werd, zijn er ettelijke beschreven, maar deze versie wordt daarin niet aangetroffen.[2] In een recenter overzichtswerk van imitaties staat deze dukaat evenmin beschreven.[3] Raadpleging van Lorenzo Bellesia, een Italiaanse collega, leverde echter nieuwe informatie op. Het opschrift is uit te leggen als AVrea MOneta IAcobi ORdini MAccagno, waarbij met MA eventueel ook de familienaam Mandelli kan zijn bedoeld. Daarmee is de munt toe te wijzen aan het Noord-Italiaanse graafschap Maccagno, waar in de periode 1621-1668 werd gemunt. Waarschijnlijk is het stuk geslagen onder Giacomo III Mandelli (1602-1645) uit wiens regeerperiode talloze (gedateerde) imitaties van Nederlandse munten bekend zijn. De toeschrijving aan Maccagno is zeker, omdat het kleine wapen met drie luipaarden onder het tekstvierkant overeenkomt met het familiewapen van de Mandelli's. Het dier tussen de voeten van de ridder versterkt dit nog, omdat op een 'hongaarse dukaat' met jaartal 1622 precies hetzelfde detail op dezelfde plaats voorkomt, zij het dat nu blijkt dat het geen leeuw, maar een griffioen is.[4] Misschien is dit het muntmeesterteken. Dit alles werd door Bellesia aannemelijk gemaakt aan de hand van een recent verschenen werk door Gianazza over de munten van Maccagno. De hier beschreven dukaat uit Schijndel komt in dat nieuwe werk overigens niet voor.

Gouden dukaten zijn in de hele periode van de Verenigde Nederlanden geslagen; deze muntsoort werd geïntroduceerd om de handel met de landen rond de Oostzee te vergemakkelijken.[5] Al gauw werd er tevens geproduceerd voor de binnenlandse omloop en even later ook voor de uitvoer naar Azië en het Ottomaanse Rijk – vandaar de al gesignaleerde nabootsingsactiviteit in Italië, dat immers op de aanvoerroute naar de Levant lag. In het midden van de zeventiende eeuw droogde de vraag naar dukaten voor de binnenlandse omloop op omdat de prijsstijging van het zilvergeld de omloop van gouden munten onmogelijk maakte. Deze situatie duurde tot in het begin van de achttiende eeuw, toen de ontdekking van rijke goudvelden in Brazilië voor een prijscorrectie van de edele metalen zorgde. Als gevolg hiervan begonnen rond 1745 dukaten uit alle windstreken terug te vloeien naar de Republiek omdat zij daar nominaal meer waard waren dan elders intrinsiek. Dat zou zo erg nog niet zijn als deze dukaten allemaal in orde waren. Echter, de vele oude en gesleten of zelfs gesnoeide originelen, plus de (minderwaardige) imitaties en regelrechte vervalsingen die met de goede dukaten mee kwamen vormden een bedreiging voor de stabiliteit van de Nederlandse geldomloop en het college van Raden & Generaalmeesters van de Munt stelden daarom maatregelen voor. Zo moesten de gebruikers van dukaten de stukken controleren op hun gewicht – de productie

van muntgewichtdozen nam weer toe – en de nieuwe dukaten moesten in het vervolg van een randing worden voorzien zodat optisch vastgesteld kon worden of zij misschien gesnoeid waren.[6]

Sommige munten in de vondsten van Schijndel zijn niet lang voor de verberging geslagen, andere zoals de al genoemde souverain waren op dat moment al bijna anderhalve eeuw oud. Waarschijnlijk arriveerde dit Italiaanse exemplaar kort voor de verberging in ons land met dezelfde golf als de overige terugkomende Nederlandse dukaten, mogelijk uit de Levant en wellicht via Oekraïne en Polen. ■

LITERATUUR

Corpus nummorum Italicorum, *I-XX* (Rome, 1910-1971).

J.P. VAN ERP Schijndel 1963 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 51 (1964) 71-72.

C. GAMBERINI DI SCARFEA *Le imitazioni e le contraffazioni monetarie nel mondo : primo tentativo di uno studio generale e pratico ad uso dei numismatici* (Bologna, 1971-1972).

L. GIANAZZA La zecca di Maccagno Inferiore e le sue monete (Verbania, 2003).

A. POL Leicesters muntplakkaat. Het Nederlandse muntwezen rond 1586 *De Beeldenaar* 10 (1986) 245-258.

A. POL Noord-Nederlandse muntgewichten *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 76 (1989) 5-143.

M. SCHULMAN Italiaanse nabootsingen van provinciale en stedelijke Nederlandsche munten *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 24 (1937) 55-67 en 25 (1938) 1-14.

NOTEN

1. VAN ERP 1963.
2. Corpus nummorum Italicorum 1910-1911; de Italiaanse munten van Nederlands type zijn door SCHULMAN 1937-1938, gerecapituleerd.
3. GAMBERINI DI SCARFEA 1971-1972, 191-201.
4. GIANAZZA 2003, 140, nr. 29: ongaro 1622, variante A.
5. POL Leicesters muntplakkaat, 256.
6. POL Noord-Nederlandse muntgewichten, 29-30.

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke munten (Grieks, Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse munten (600 - heden)
~ Buitenlandse munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Verenigingsnieuws

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Voorjaarsbijeenkomst 23 april 2005, 's-Heerenbergh

Op deze zonnige dag kwamen bijna 90 leden en introduce's naar het imposante kasteel Bergh, een 'Wasserburg' die eeuwenlang het stamslot was van de heren Van den Bergh. Gedurende vele eeuwen oefenden zij het muntrecht uit. Over de uitoefening hiervan werden deze dag enkele primeurtjes verteld.

De huishoudelijke vergadering begon met het herdenken van vier overleden leden. Na goedkeuring van de notulen van de vorige vergadering werden vijftien nieuwe leden voorgedragen en 'aangenomen'. De gang van zaken bij *De Beeldenaar* werd toegelicht: dankzij intensief werken verschijnt het blad inmiddels weer op tijd, waarbij met name Bert van Beek, Janjaap Luijt en Theo Nissen cruciale inspanningen leverden. Redactioneel is de organisatie weer op orde en de aandacht is verschoven naar financiële en operationele aspecten. De situatie bij het *Jaarboek* is zorgelijker: weliswaar is *Jaarboek* 88 (2001) naar de drukker voor de eerste drukproef en ligt er kopij voor een volgend *Jaarboek*, maar per saldo is de aanwezige achterstand niet ingehaald. De fusieperikelen rond het GBM spelen hierbij een rol: werknemers van de gefuseerde instellingen leverden in het verleden een aanzienlijk deel van de kopij, maar lijken in de nabije toekomst andere prioriteiten te moeten stellen. Een plan om een themanummer rond muntvondsten te publiceren werd toegelicht en aangenomen, maar duidelijk is dat verdere acties nodig zijn om weer op tijd te verschijnen.

Loek Boezelijn ontvangt de erepenning van het genootschap. Foto: Etko Cretier

Na dit agendapunt lichtte de penningmeester het financiële reilen en zeilen over 2004 en de begroting 2005 toe. Het advies van de kascommissie om het verslag over 2004 goed te keuren werd overgenomen. Vervolgens kwam het verslag van de secretaris aan de orde, waarbij alleen de secretaris zelf enkele kanttekeningen maakte. Bij de bestuursverkiezingen ontving aftredend penningmeester Loek Boezelijn de *Erepenning van het genootschap*, vanwege zijn langdurige en intensieve werkzaamheden. Hij is opgevolgd door Michiel Purmer. De plaats van assessor Jos Benders werd overgenomen door Theo Nissen.

Na de huishoudelijke vergadering sprak de heer G. Bisselink (Huis Bergh) over de oorsprong van de heren Van den Bergh. Tevens bleek hij een nog ongepubliceerd document uit 1346 te hebben gevonden, waarin Adam III van Bergh de Keulse bisschop bedankt voor

Een aangenaam vertoeven in de kasteeltuin. Foto: Etko Cretier

(onder meer) het verlenen van het muntrecht. Na een korte rondleiding door het kasteel, inclusief muntkabinet, en het munthuis, was het tijd voor de lunch. Veel leden maakten van de gelegenheid gebruik deze op het terras, in het aangename voorjaarszonnetje, te nuttigen.

Na de lunch vervolgde Jos Benders met 'The Big Problem of Small Change & de Berghse munt in de periode 1386-1450'. Daarin betoogde hij dat de Berghse munt gedurende decennia vooral kleingeld produceerde, vaak gebaseerd op Gelderse voorbeelden. Omdat dit relatief duur is om te maken, valt deze keuze alleen goed te verklaren doordat de productie in Gelre werd gedoogd, of mogelijk zelfs gestimuleerd. Gedurende dit onderzoek werden de namen van de muntmeesters Gaebelen (1435) en Heinrich Covelens (1442) gevonden. Ons erelid professor Peter Spufford hield een mooi betoog over muntgebouwen in Europa. Hij wees erop dat muntgebouwen pas relatief laat in de Middeleeuwen een vaste locatie kregen. Zo is in Brabant op grote schaal min of meer permanent gemunt vanaf de twaalfde eeuw, maar pas in 1474 werd het eerste permanente muntgebouw ingericht. De locatie van de munt was meestal dicht bij of zelfs in het regeringscentrum, en in de buurt van commerciële kernen zoals handelsgebouwen, wisselbanken en havens. Na de thee was de zaal wat leger: een aantal leden nam het weer en de locatie te baat om te netwerken en de omgeving van het kasteel nader te verkennen. Zij misten een enthousiast betoog van Marcel van der Beek, die

Peter Spufford. Foto: Etko Cretier

aan de hand van archiefmateriaal demonstreerde dat de zogenaamde 'pronkdaalders' van Filips II waren bedoeld als emolumenten. Jan van der Wis sloot het inhoudelijke gedeelte van de bijeenkomst af met een betoog over de muntnaam 'langrok'. Oorspronkelijk heette dit type 'dubbele flabbe', maar de negentiende-eeuwse numismaat Feith introduceerde rond 1830 het woord langrok dat vervolgens klakkeloos door andere numismaten is overgenomen.

De dag werd aangenaam afgesloten met een borrel op een terras en een diner, waaraan ruim dertig leden deelnamen.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
E.T.E. Cretier, secretaris
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. (020) 5242274, fax (0481) 350881
info@munt-penningkunde.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap, Amsterdam

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):
M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. (0183) 307236, fax (0183) 307356
info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst

Bestelling van penningen:
A.M.W. Slager-Dijkstra
Voorstraat 13C
4033 AB Lienden
tel. (0344) 601653

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Penningnieuws

FIONA ZONDERVAN
Steenbok (2003). Brons, gegoten, 75 mm.

HEDI BOGAERS

Deze penning is gemaakt zoals Zondervan meestal haar werk maakt, vanuit een eigen behoefte om dieren uit te beelden. Zij loopt vaak in Artis, de steenbok staat daar dan hoog op zijn eigen berg(je). Imposante verschijning. De hoorns naar voren. 'Zo heb ik hem vaak gezien, plots zie ik dan hoe ik hem vast wil leggen in een beeld. Dit zien is de inspiratie voor een penning of een beeld', aldus Zondervan.

De rubriek penningnieuws biedt ruimte aan medailleurs om in kort bestek (maximaal 100 woorden) nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bij voorkeur digitale bijdragen met foto's, zenden aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Hedi Bogaers, Gruttostraat 4, 4302 WE Zierikzee. E-mail: bogaers.art@zeelandnet.nl

PIER VAN LEEST
Geboortepenning Emma (2004). Brons, gegoten, 67 mm.

Vz. Zwangere buik
Kz. naam en geboortedatum van het kind

Foto: Erik Boot

KUNSTZAAL **VAN HEIJNINGEN**

NOORDEINDE 152 . DEN HAAG
tel. 070-345 90 53 www.kunstzaalvanheijningen.nl
geopend: woensdag t/m zondag 12.00 - 17.50

Deelnemende kunstenaars

HENK VAN BOMMEL
ERIC CLAUS
CARLA KLEIN
MAGDALENA LESNIAK
HELEEN LEVANO
MIEP MAARSE

penningen en plaquettes

Muntmelange

HANS
VAN DER VALK

TWEEMAAL GESLAGEN VOC-DUIT

In *De Beeldenaar* 2004-3 besprak ik tweemaal geslagen munten als zeldzaam verschijnsel. In de loop van 25 jaar ben ik slechts twee keer een munt met deze afwijking tegengekomen: een zilveren rijder 1673 uit Amsterdam en een follis van keizer Maxentius (306-312). Tot mijn verrassing dook er opnieuw een tweemaal geslagen munt op, kort nadat het artikel was geschreven. In dit geval betrof het een VOC-duit van Holland uit 1766. Met tweemaal geslagen wordt bedoeld, dat de munt tijdens de productie voor de tweede keer is geslagen, omdat er bij de eerste slag iets is misgegaan. Bij de zilveren rijder was de keerzijde oorspronkelijk teveel uit het centrum geplaatst en bij de follis is vermoedelijk een stempel gebroken. Normaal worden zulke misslagen omgesmolten, maar wanneer de productie onder zware tijdsdruk staat, is dat te omslachtig. Tweemaal geslagen munten zijn evenals overslagen vaak het gevolg van haastige aanmunting.

Bij deze VOC-duit uit 1766 is het VOC-monogram op de keerzijde geslagen over het gekroonde wapenschild met klimmende leeuw, dat op de voorzijde staat. Op de voorzijde zijn geen sporen van een ander stempel te zien, zodat de duit oorspronkelijk eenzijdig moet zijn geslagen. Dit kan bijvoorbeeld, als bij de eerste slag twee muntplaatjes op elkaar tussen de stempels zijn gelegd, waardoor voor- en keerzijde op afzonderlijke plaatjes terecht komen. Het is in principe ook mogelijk, dat de duit voor de muntslag is gebruikt om een stempel te beproeven.

In het eerdere artikel werd aandacht besteed aan de historische omstandigheden die bij de zilveren rijder en bij de follis de aanleiding voor haastige aanmunting kunnen zijn geweest. Bij de VOC-duit zijn zulke omstandigheden uiteraard ook lastig aan te wijzen. Het wapen onder het VOC-monogram is in spiegelbeeld ingedrukt. Dit duidt erop dat het muntplaatje onder het stempel is gelegd, terwijl het vorige muntplaatje er nog onder lag. Vervolgens is de munt, nadat de fout was bemerkt, nóg een keer geslagen, waardoor het VOC-monogram er ook op staat. ■

De rubriek Muntmelange biedt ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in kort bestek te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bijvoorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u sturen aan de redactie van *De Beeldenaar*, Postbus 11, 3500 AA Utrecht of per mail naar beeldenaar@planet.nl.

Boekbebesprekingen

BERT VAN BEEK

JOKE MOOIJ / TON DONGELMANS
Mogen wij even afrekenen? Twee eeuwen betalen in Nederland (Boom Amsterdam, 2004) ISBN 90 5352 981 0.

Onder de titel *Mogen wij even afrekenen, twee eeuwen betalen in Nederland* schetsen twee medewerkers van De Nederlandsche Bank NV: Joke Mooij, wetenschappelijk onderzoeker, en Ton Dongelmans, directie-adviseur betalingsverkeer, de ontwikkeling van het betalingsgedrag van de Nederlandse burger sinds 1814, het jaar van oprichting van 'de Bank', zoals de auteurs hun werkgever liefdevol aanduiden. Het is een vlot geschreven boek dat meer over betalen dan over geld gaat, maar toch een aanrader is voor elke numismaat. Vooral de

hoofdstukken 6 en 7 over nieuwe manieren van betalen met onderwerpen als plastic geld, creditcard, pinpas, chipkaart en internetbetalen bieden informatie die bij mijn weten nergens anders in één boekwerk beschikbaar is. En zeer verhelderend is het relaas over de concurrentie tussen de banken onderling en samen tegen de Postgiro, waardoor het tientallen jaren heeft geduurd voordat er sprake was van het goed functionerende girale en elektronische betalingssysteem dat wij nu kunnen gebruiken. Een goede literatuurlijst biedt bovendien voldoende houvast voor verder lezen. Jammer alleen dat het boek niet erg uitgebreid is. Door het gebruik van dik papier lijken de 168 pagina's nog heel wat, maar als lezer kreeg ik te vaak het gevoel van: leg dat nu eens wat beter uit. Een voorbeeld daarvan is de vermelding van de geldkaart die iedere Nederlander kreeg tijdens de geldsanering van 1945 (p. 57). Dat was nieuw voor mij en dus las ik hoopvol verder om te kunnen ontdekken hoe die geldkaart er uit zag en wat de functie daarvan is geweest. Wat volgt is enigszins typerend voor dit boek, want veel zaken worden aangeroerd, maar helaas niet meer dan dat. Ik moest genoegen nemen met: 'Deze kaart zou een cruciale rol spelen in de deblokkeringfase'. De daarop volgende passage over de blokkering en deblokkering van grotere tegoeden verloopt volgens hetzelfde stramien: 'Een tot dusver vrijwel onderbelicht gebleven aspect van de Beschikking Deblokkeering 1945 is dat door deze maatregel praktisch elk huishouden genoodzaakt was een bank- of girorekening te openen'. Ook deze zin roept meer vragen op: zijn er inderdaad meer

dan 1 miljoen (= praktisch elke huishouding) rekeningen geopend? Hoe konden de Postgiro, de Amsterdamse Giro en de banken deze operatie aan? Kreeg elke rekeninghouder ook een boekje met overschrijvingsformulieren en hoe lang moest men deze rekening aanhouden? Met alleen deze ene zin blijft ook dit aspect nog steeds onderbelicht.

De eerste hoofdstukken over betalen in het verleden en contant betalen zijn voor de geschoolde numismaat wat minder verrassend. Uit deze twee hoofdstukken blijkt ook dat de beide auteurs geen numismaten of monetairhistorici zijn. Bij de passage over het noodgeld uit de Tweede Wereldoorlog wordt bijvoorbeeld wel verwezen naar de publicatie van J. Grolle en D. Tessel *Drents geld* (uitgegeven in 1986 ter gelegenheid van de ingebruikstelling van het nieuwe gebouw van de Nederlandsche Bank te Hoogeveen), maar het standaardwerk van A. Toele en H. Jacobi, *Het Noodgeld van Nederland in de Tweede wereldoorlog 1940-1945* (Leiden 1996), blijft onvermeld.

Soms hebben de auteurs er ook last van dat zij ons betalingsgedrag bekijken vanuit hun positie bij de bank. Dat valt vooral op door het gebruik van enkele bijvoeglijke naamwoorden (p. 47, cursivering door mij) in zinnen als: 'Wat de oorzaak is van de *teleurstellende* belangstelling is niet helemaal duidelijk' (over de geringe acceptatie van de bankbiljetten tot ver in de negentiende eeuw) en: 'In het begin werd de Bank met argwaan beschouwd, zoals wel blijkt uit de *tegenvallende* belangstelling in 1814 voor haar aandelen'. Daarna volgt een overigens goede analyse: de coupures van 25 gulden tot 1000 gulden waren voor dagelijks gebruik te groot (een weekloon van een ongeschoolde arbeider bedroeg toen 6 tot 7 gulden); de beoogde doelgroepen, de grote zakenwereld en de banken, bedienden zich al succesvol van wissels en kassiersbiljetten, de biljetten van de bank waren geen wettig betaalmiddel, de belastingdienst nam ze niet in betaling aan, ze waren alleen in Amsterdam inwisselbaar tegen baar geld en daarmee in het zuiden van het koninkrijk (het huidige België en Luxemburg) en in het buitenland onbruikbaar en de reeds bestaande banken en kassiershuizen beschouwden deze nieuwe, formeel particuliere, bank als een concurrent. Voeg daarbij de, ook door de auteurs genoemde, slechte reputatie van papiergeld door de recente ervaringen met de Franse assignaten en de Nederlandse recepissen en het is wel duidelijk waarom de biljetten van de bank niet of nauwelijks gebruikt werden.

Hinderlijker vond ik het effect van hun 'point of view' bij de vergelijking die de auteurs maakten tussen netwerkgeld of cybergeld enerzijds en het girale geld van de banken anderzijds (p. 93-94). Er volgt een heel verhaal om het onderscheid tussen deze twee geldsoorten duidelijk te maken, maar het resultaat daarvan is dat beide hetzelfde blijken te zijn: het gaat om geld zonder fysieke verschijningsvorm, vastgelegd in een computerbestand. De twee werkelijke verschillen betreffen alleen de rol van de Nederlandsche Bank daarbij. Mijn girale geld bij de bank kan ik altijd omwisselen in bankbiljetten (daar houdt de bank toezicht op; bij het netwerkgeld kan het waarschijnlijk – en hopelijk – alleen terugvloeien naar mijn bankrekening als ik mijn cybersaldo niet gebruik). En de Nederlandsche Bank kan onder de huidige omstandigheden wel toezicht houden op de traditionele banken, maar (nog) niet op de cyberbanken, die door de auteurs omschreven worden als: 'geen gewone bank maar bijvoorbeeld een provider of een telefoonbedrijf'.

Ondanks deze kanttekeningen blijf ik het boek aanraden, omdat het tot nadenken stemt over ons betalingsgedrag als consument en de rol die de banken, de overheid en belangenorganisaties als de Consumentenbond daarin spelen. ■

BERT VAN BEEK

WOLFGANG J. MEHLHAUSEN / HANS-LUDWIG GRABOWSKI *Handbuch Geldscheinsammeln, Ein Leitfaden für Geldscheinsammler und solche, die es werden wollen. Tips, Tricks und Infos vom Fachmann* (Gietl Verlag, Regenstauf 2004) ISBN 3 924861 90 0.

Hoewel de titel suggereert dat het om papiergeld verzamelen in het algemeen gaat – er zijn inderdaad enkele passages gewijd aan het verzamelen van 'Weltbanknoten', moderne bankbiljetten van alle landen van de wereld – is het toch vooral een handleiding voor het verzamelen van Duits papiergeld. Dit blijkt ook uit de literatuurlijst die, enkele uitzonderingen daargelaten, geheel Duitstalig is. Dit alles doet niets af aan de kwaliteit van het boek. Het is een aanrader voor ieder die een algemeen overzicht van het Duitse papiergeld wil hebben. In iets meer dan tweehonderd pagina's wordt u door de auteurs Wolfgang Mehlhausen en Hans-Ludwig Grabowski in deze verzamelaarswereld binnengeleid. De opzet van het boek is afgeleid van het Handbuch Münzensammeln. Het bevat daardoor een groot aantal korte hoofdstukken, verdeeld in vele paragrafen, waardoor de lezer steeds met korte stukjes tekst wordt geconfronteerd. Het geheel wordt extra aantrekkelijk door de honderden afbeeldingen in kleur.

Na een korte inleiding volgen er twee hoofdstukken over de geschiedenis van het papiergeld, het eerste over het oudste papiergeld (met een afbeelding van een papieren Leidse noodmunt van 20 stuiver uit 1574) dat eindigt met de Franse assignaten, het tweede over het Duitse papiergeld dat eindigt met de invoering van de euro. Na twee pagina's over het uiterlijk van een bankbiljet begint het echte werk met hoofdstuktitels als: papiergeld verzamelen (over de vele mogelijkheden om een consistente verzameling op te bouwen), de Duitsland-verzameling (onderverdeeld in de periode vóór 1871, de bankbiljetten van 1871 tot 1914, de Eerste Wereldoorlog, de nationale inflatie-emissies 1919-1923, de emissies van de Deutsche Rentenbank 1923-1937, de Reichsbanknoten 1924-1945, de emissies samenhangend met de Tweede Wereldoorlog, de biljetten van de beide Duitslanden tot aan de val van de muur in 1989 en de biljetten daarna tot de invoering van de euro), Duitse nevengebieden (Duitse militaire- en bezettingsemissies gedurende de Eerste en de Tweede Wereldoorlog in onder andere Frankrijk, België, Polen en Rusland, koloniaal papiergeld en enkele randgebieden, zoals de vrije stad Danzig), papieren noodgeld (alle vormen van lokale en particuliere emissies in de periode 1914) en opbergen van papiergeld (verzamelaarverenigingen en het gebruik van de computer). Het geheel wordt afgesloten met een literatuurlijst. ■

Tentoonstellingen

EUROPESE VARIANT
MONEYVILLE

Voor het Geld- en Bankmuseum is Perspekt Studio's gevraagd de van oorsprong Amerikaanse reizende tentoonstelling 'Moneyville' aan te passen aan de Nederlandse markt. Moneyville is ontwikkeld door het Oregon Museum of Science and Industry. Aan de hand van economische begrippen biedt de tentoonstelling kinderen van acht tot twaalf jaar een avontuurlijke en toegankelijke reis door de wereld van het geld; het ontwikkelen van geld, het bankwezen, de markt, de rol van de Euro en de wereldhandel. Op het ogenblik wordt gewerkt aan de verbouwing van het museum dat eind 2006 in Utrecht zijn deuren opent.

www.perspektstudios.nl – www.omsi.edu

SYMPOSIUM
HET GELD VAN DE STAD

In samenwerking met het onderzoekszwaartepunt 'Transformatie van stad en land. Stad-landrelaties in vergelijkend perspectief' van de Letterenfaculteit van de VU organiseert de Stichting Geschiedenis van de Overheidsfinanciën een symposium over 'het geld van de stad'. Op deze bijeenkomst worden de nieuwste onderzoeken op het gebied van de stadsfinanciën in de Nederlanden gepresenteerd. De sprekers zullen spreken over de geldschieters van de stad 1550-1650, stadsfinanciën en autonomie: Antwerpen en Amsterdam vergeleken 1530-1680, financiële relaties tussen stad en gewest rond 1748 en de stedelijke financiën in Noord-Brabant tussen 1350-1800.

26 oktober 2005, 14-17 uur, Vrije Universiteit Amsterdam – www.sgvdo.nl

MUNTEN VAN GEORGIË

Met als ondertitel Geld uit een Christelijk land tussen Oriënt en Kaukasus zijn in het museum van de Kreissparkasse in Keulen deze zomer munten te bewonderen die ooit in Georgië circuleerden. Van de Griekse hemidrachme uit de vierde eeuw v.Chr. tot de huidige lari, allemaal zijn ze vertegenwoordigd. Bij de tentoonstelling verschijnt zoals gewoonlijk een themanummer van *Das Fenster* dat gratis verkrijgbaar is bij het museum, maar ook via internet gedownload kan worden.

Zomer 2005 in Kreissparkasse Köln am Neumarkt, Keulen.
Openingstijden: ma.- vr. 9-18, za. 10-14.
www.geldgeschichte.de

VIER EEUWEN INHULDIGINGEN

Museum Het Schielandshuis herdenkt het zilveren jubileum van Koningin Beatrix. In een kleine tentoonstelling zijn veertig penningen bijeengebracht van diverse inhuldigingen en regeringsjubilea uit de laatste vier eeuwen. Bij de tentoonstelling is een vouwblad verschenen dat onder andere uitlegt waarom we in Nederland geen kroning kennen maar een inhuldiging en wat precies het verschil is. Daarnaast bevat het een overzicht van de geëxposeerde penningen.

Tot en met 29 mei in Museum Het Schielandshuis, Korte Hoogstraat 31, 3011 GK Rotterdam.
(010) 2176767.
www.hmr.rotterdam.nl

Dubbele dirhem, geslagen te Fiflis 1319/20

ERRATUM

In de eerste aflevering van de reeks 'Bijdragen aan de numismatie van Gronsveld' in *De Beeldenaar 2005-3* zijn enkele foutjes geslopen die tot misverstanden kunnen leiden. In genoemd artikel wordt een Gronsveldse imitatie van een Akens vierhellerstuk met als jaartal 1658 beschreven. Het 'Akense origineel' is bekend uit de periode 1619-1634 (jaartal niet afgekort) en 1638-1656 (afgekort jaartal); de 'Gronsveldse imitatie' was tot op heden slechts bekend met de jaartallen 1636 en 1638. Daarom is het afgebeelde exemplaar uit 1658 opmerkelijk.

(advertentie)

MPO ***MUNTEN- EN POSTZEGELORGANISATIE***

Verzamelbeurzen / Taxaties / Veilingen

Op onze halfjaarlijkse drukbezochte veilingen is er altijd een ruim aanbod van penningen, zowel op het gebied van historie en VPK als algemeen. Bel gerust voor meer informatie.

Wij hopen u te mogen begroeten als inzender of bieder!

MPO, Industrieweg 29, 3401 MA, IJsselstein
Tel. 030-6063944 / www.mpo.nl

Secretariaten Numismatische Kringen en tijdstippen en plaatsen van samenkomsten

AMSTERDAM Graaf Aelbrechtlaan 145 1181 ST Amstelveen (020) 6412683 Amstelveen	oktober t/m mei 2de maandag om 20.00 uur in "'t Open Hof" Burg. Haspelslaan 129,	LIMBURG p/a Witmakersstraat 14A 6211 JB Maastricht (043) 3215119	september t/m juni 3de dinsdag om 19.30 uur in "'t Pruuske" Hoogbrugstraat 9, Maastricht
BLOEMBOLLENSTREEK e.o. Postbus 238 2160 AE Lisse bergalen@xs4all.nl	september t/m juni 2de dinsdag om 19.00 uur in 't Poelhuys Vivaldistraat 4, Lisse (Poelpolder)	NOORDOOSTPOLDER e.o.*) Uranusstraat 5 8303 ZW Emmeloord (0527) 616650	september t/m mei laatste dinsdag om 20.00 uur in de Nieuw Jeruzalem Kerk Cornelis Dirkszplein 10, Emmeloord
BRABANT Het Vlaggeschip 37 5237 PA 's-Hertogenbosch (073) 6442702 num.kring.brabant@hetnet.nl	september t/m mei 2de woensdag om 19.45 uur in Cafézaal Bar Le Duc Korenbrugstr. 5-7, 's-Hertogenbosch	OOST-NEDERLAND Klaroen 6 6904 PB Zevenaar (0316) 340521	september t/m mei 2de maandag om 19.30 uur in het Odd-Fellow Huis Marspoortstraat 10A, Zutphen
FRIESLAND "MR JACOB DIRKS" It Merkelân 13 9244 CW Beetsterzwaag (0512) 383274	oktober t/m mei afwisselende dinsdagen om 20.00 uur in Restaurant Leeuwen Parkstraat 1, Sneek	ROTTERDAM Hoyledesingel 16 3054 EK Rotterdam (010) 4227741 NKRotterdam@hotmail.com	oktober t/m juni 1ste dinsdag om 20.00 uur in het wijkcentrum "De Esch" Rijnwaterstraat 11, Rotterdam
FRISIA Westerbuorren 33 9212 PK Boornbergum (0512) 382901	september t/m april m.u.v. december laatste dinsdag om 19.30 uur in Zalencentrum De Oase, Ringwei 3, Drachten	TWENTE Oosteinde 97 7671 AT Vriezenveen (0546) 561322 info@mevius.nl	september t/m mei 3de dinsdag vanaf 19.30 uur in "Parochiehuis Stefans-Hof", Grotestraat 207, Borne
GRONINGEN Zetstee 81 9472 VH Zuidlaren (050) 4029218 a.j.jannink@hetnet.nl	september t/m mei 3de vrijdag om 20.00 uur in het Gorechthuis, Hortuslaan 1, Haren	UTRECHT Hendrik Tollensstraat 26 3521 XX Utrecht (030) 2943854	september t/m april m.u.v. december 4de woensdag om 19.30 uur in Party- en Vergader- centrum Majella Vleutenseweg 494, Utrecht
DEN HAAG Gruttostraat 3 3145 CB Maassluis (010) 5914709 l_boezelijn@zonnet.nl	september t/m mei 3de dinsdag om 20.00 uur in koffiekamer Remonstrantse Kerk Laan van Meerdervoort 955, Den Haag	ZEELAND Breeweg 40 4335 AR Middelburg (0118) 626294 nkz@clubnet.zeelandnet.nl	september t/m juni 2de dinsdag vanaf 18.30 uur in Ontmoetingscentrum "Dauwendale" Vrijlandstraat 59, Middelburg
HOOGEVEEN Rozenheim 32 7701 NG Dedemsvaart (0523) 611046	september t/m mei 2de donderdag om 19.30 uur in "De Tamboer" Hoofdstraat 17, Hoogeveen	"DE DUIT" - ZWOLLE*) Mirteweg 22 Zwolle (038) 4211443	september t/m mei 3de maandag om 19.45 uur in Gebouw Assendorp Geraniumstraat, Zwolle
"MONETA CAMPENSIS"*) Terts 10 8265 SN Kampen (038) 3312636	september t/m mei 2de maandag om 19.45 uur in wijkgebouw "De Flevocel" Lamoraal van Egmondstraat 2, Kampen		
KENNEMERLAND 2e Hogewoerddwarsstraat 6 2023 VJ Haarlem (023) 5255765	september t/m juni 3de dinsdag om 19.30 uur in Buurtcentrum Flevoplein 7, Haarlem		

* De kringen "Moneta Campensis", Noordoostpolder e.o. en "De duit" - Zwolle komen voorlopig bijeen op de 2de maandag van de maanden maart en november in Kampen.

Muntende ministerialen in Over-Sticht en Holland

gedurende de 13e en 14e eeuw

J.J. Grolle
oud-conservator van de numismatische
collectie van de Nederlandsche Bank

- Een uitgebreide studie over de muntslag van de heren van Kuinre, Voorst, Hekeren, Almelo, Coevorden, Selwerd, Arkel, Asperen en Egmond
- De neerslag van een ruim tienjarige studie naar de muntslag van de ministerialen van de Utrechtse bisschoppen in het Oversticht en van de Hollandse graven aan de periferie van hun machtsgebieden
- Uitvoerige inleiding over muntsoorten, de muntheren, het laat-Middeleeuwse geldsysteem, de koersen en een beschouwing over de herkomst van de ministerialen en hun muntrecht
- Catalogi die per bestuurlijke eenheid en vervolgens per muntheer (met biografische aantekeningen) en per emissie alle hoofdtypen afbeelden

307 pagina's. 21 x 29 cm. met illustraties, genealogische schema's, bibliografie en registers.
ISBN 90-804784-4. Prijs: € 40,- (incl. verzending)
Bestelling door overmaking van € 40,- op Postbank 5761252 van De Beeldenaar te Utrecht

Opbergband voor De Beeldenaar

Wie *De Beeldenaar* bewaart, bouwt aan een waardevol naslagwerk. Voor het bewaren van het tijdschrift bestaat een opbergband met een harde balacron kaft en de rugtekst DE BEELDENAAR.
Kan met jaartalstickers worden voorzien van het jaar van uitgifte. Deze luxe band is geschikt voor twee complete jaargangen.

De opbergband kost €14,90 (incl. verzending) en is te bestellen door overmaking op Postbank 5761252 van 'penningmeester De Beeldenaar' te Utrecht.

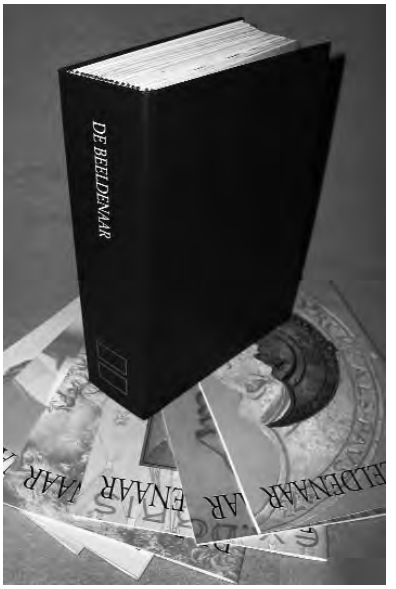

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan
te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het
goed om hierover eens met ons van gedachte te
wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

30e INTERNATIONALE KUNST- & ANTIEKBEURS KNOKKE

ART NOCTURNE KNOCKE

KNOCKE ART NOCTURNE

CULTUURCENTRUM
Scharpoord

5 - 15 AUGUSTUS 2005
OPEN VAN 16 TOT 22 UUR

T: + 32 (0) 50 354 007 - www.artnocturneknocke.be

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1695. OVERLIJDEN VAN MARIA BONTEKOE. Door P. van Abeele

*Vz. Doodshoofd met lauwerkrans op twee gekruiste beenderen, erboven een gevleugelde zandloper waarachter twee zeisen. In cartouche omgeven door korenhalmen: De Doot is / een inganck / ten Leven. Op de banderol: Salig sijn de Dooden die inden Heere Stervè Want Sij Rusten van harè Arbeijt. Omschrift: * Mijn lichaam, dat nu rust, sal wederom verrijsen, en met mijn Siel vereent, mijn Heylant eeuwig prijsen. Velden gepointilleerd.*
*Kz. Ter gedachtenis / van / MARIABONTEKOE / Inden Heere gerust / Anno een Duysent / Ses Hondert 95 den / 4 Maert Out Sijnde / 35 Jaer. Omschrift: *Ter Eeren en Gedachtenis Soo wilt dit aen vaerden, Om dat ghij mijn dus deughdelijck hebt gebracht ter Aerden. Velden gepointilleerd.*
Bem. 531; Alg. Type F17/18 var.; Fred. 38/38a. Afb. 62/63; zilver 63 x55 mm

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

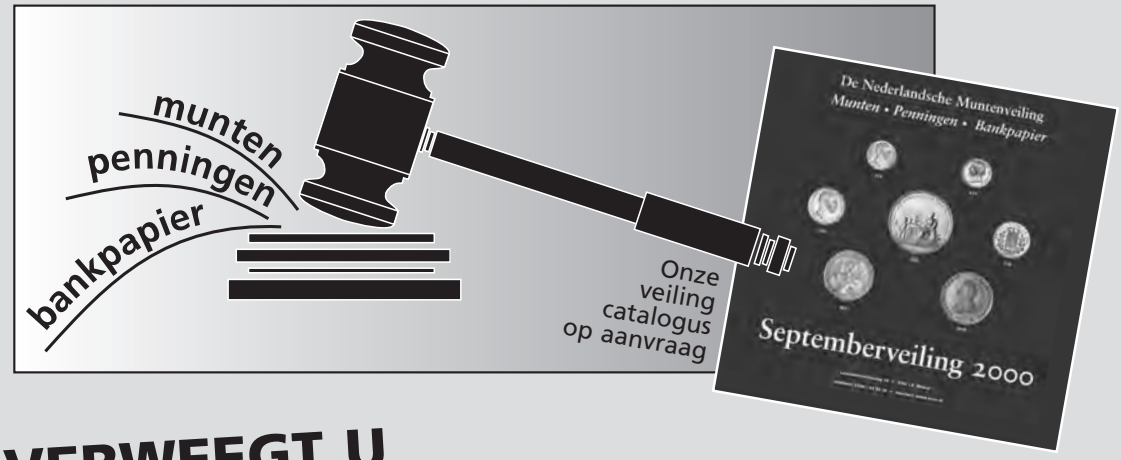

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 2005, 29e JAARGANG NR. 5

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

IN HET HART VAN EUROPA

Kelten, Grieken, Romeinen, Byzantium en Oosterse wereld.
Middeleeuwen en moderne tijden. Penningen en jetons.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 LIJSTEN AAN VASTE PRIJZEN.

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32.2.734.63.56
Fax : 32.2.735.77.78

info@elsen.be
www.elsen.be

DE BEELDENAAR 29 (2005) nr. 5

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat en redactie:
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
E-mail: beeldenaar@planet.nl
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE
M.L.F. van der Beek, P.A.M. Beliën, L. Boezelijn, H.G.C.J. Bogaers, R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur), J.E.L. Pelsdonk, J.C. van der Wis

JAARABONNEMENTEN
Nederland € 24; België en Luxemburg € 24,60; Overige landen € 35,35.
Losse nummers € 4,75.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Op verzoek worden aanwijzingen voor auteurs toegezonden.

KOPIJSLUITING
nr. 6: 10 november

ADVERTENTIES
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel **194**

Bij de voorplaat **194**

Perpetuum Mobile **195**
Lijsbeth F. Teding van Berkhout

Een dukatenvondst uit India **198**
Jan Lingen

De BAMS-conferentie in Manchester **207**
Karel Soudijn

Het *Rhode Island Ship Token* **211**
Joep Haffmans

Een opmerkelijke serie Kongsi-geld **213**
Gerard Pronk

Tinnen penning Hospice Dignitas **217**
Peter Reekers

Grenzen van de numismatiek: Onderscheidingen **219**
Erik Müller

Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (III) **221**
Willem van den Nieuwenhof

Mijn favoriete penning **223**
Leo Van Heijningen

Jaarverslag SNP 2004 **225**
Michiel Purmer

Muntmelange **227**

Penningnieuws **229**

Verenigingsnieuws **230**

Boekbespreking **235**

Tentoonstellingen **239**

Tenzij anders vermeld zijn alle munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Wandelpenningen

JANJAAP LUIJT

Een aantal jaar geleden was het thema van het Landelijke Museumweekend 'Musea en wandelen'. Ik werkte toen nog bij Het Nederlands Muntmuseum en samen met de drie andere museummedewerkers maakten wij een eenvoudige presentatie die zowel aansloot bij het onderwerp van het museum, als bij het thema wandelen. Twee presentatiezuilen werden opgetuigd met provisorisch uitgeknipte voetstappen en achter vier plexiglasvensters mocht Marcel van der Beek zijn collectie wandelmedailles hangen. Hij had een grote verzameling. Oude exemplaren en nieuwe modellen. Met oranje linten of met rood en blauw gestreept galon. En de één nog uitbundiger dan de andere. Het was indrukwekkend en veel bezoekers keken opeens heel anders naar de wandelpenning.

Ik moest opnieuw denken aan de wandelmedailles van Marcel, toen ik op 29 juni op het station Rotterdam Centraal op de trein stond te wachten. Het was Nationale Veteranendag en vanuit alle hoeken van het land kwamen oud-strijders naar de Maasstad om van een wervelend muziekspektakel te genieten. De organisatie van het evenement had de veteranen verzocht om in 'tenue met volledige decoratie' te verschijnen. En zodoende stond het perron vol met heren op leeftijd met op de linker borst hun versierselen. Naast mij stonden twee eenvoudig geklede heren beiden met een indrukwekkend rijtje: de Nederlandse Leeuw met de zwaarden, het verzetsherdenkingskruis, het oorlogsherdenkingskruis en het mobilisatie-oorlogskruis. Langs ons liep een oude man van het type 'sergeant': klein, gedrongen, borst naar voren en een stevige walrussnor. Hij ging gekleed in een te groot 'dubble-breasted' jasje met gouden knopen en ook hij had een verzameling medailles op de borst.
In de gauwigheid kon ik ze niet determineren, maar de opmerking naast mij was alles zeggend: 'Pff, de aansteller. Allemaal wandelmedailles…'

Meer over onderscheidingen op pagina @@.

Bij de voorplaat

Jeroen Henneman, Perpetuum Mobile (inschrijfpenning 2005), roestvrijstaal, Ø 135 mm, 2005.
Het bovenvlak is licht gebold en loopt naar de rand scherp af. In het bovenvlak zijn uitsparingen gemaakt, waarin zes vogeltjes passen. De verschillende onderdelen zijn met lasertechniek gesneden.
Op dit prototype staat als omschrift 'PERPETUUN MOBILE', dat op de definitieve versie is vervangen door 'PERPETUUM MOBILE'.
Tot 1 oktober 2005 kunnen leden van de VPK de penning bestellen.
foto: Tom Haartsen

Perpetuum Mobile

Inschrijfpenning 2005 van Jeroen Henneman

LIJSBETH F. TEDING VAN BERKHOUT

De Vereniging voor Penningkunst heeft Jeroen Henneman uitgenodigd de experimentele inschrijfpenning 2005 te ontwerpen. Dat ze juist voor hem koos had mede te maken met het thema dat haar voor ogen stond: 2005 is het jaar van de fysica, een onderwerp dat al jaren Hennemans belangstelling heeft.

Het eerste idee van de kunstenaar was het maken van een ring van Möbius, het werd uiteindelijk de penning met de titel *Perpetuum Mobile*. Deze benaming – het oneindig beweeglijke – berust op de wet van de thermodynamica, die stelt dat energie wel van de ene vorm in de andere omgezet kan worden, maar niet uit het niets kan ontstaan. Dus is een perpetuum mobile onmogelijk; zonder toevoeging van nieuwe energie houdt de beweging op. Deze term heeft dan ook de figuurlijke betekenis van het 'onoplosbare', het 'onmogelijke' gekregen.

De penning

We zien een ronde schijf van 135 mm diameter van roestvrijstaal. Het bovenvlak is licht gebold en loopt naar de rand scherp af. In het bovenvlak zijn uitsparingen gemaakt. Daarin passen figuurtjes in de vorm van zes vogeltjes die boven het vlak uitsteken, rustend op het ondervlak. De vogels, die allemaal een andere vlieghouding hebben en waarvan er drie een worm in hun snavel houden, zijn in een cirkelvorm gerangschikt. In de denkbeeldige middellijn van boven naar beneden staan drie vallende wormpjes. De figuren zijn schetsmatig weergegeven en hebben door hun onderlinge vormverschil elk hun vaste plaats in de uitsneden van het bovenvlak. Zij steken als een bewegende band boven de bolling van het bovenvlak uit, zodat het lijkt alsof deze vormen loskomen en rondvliegen.

Na het weghalen van de figuurtjes blijft het bovenvlak van de penning met uitsparingen over, een grafisch patroon van openingen die zonder de tweedimensionale figuurtjes erin minder herkenbaar zijn. De figuurtjes zitten los in de uitsparingen; draait men de penning om dan vallen ze eruit. De onderkant bestaat uit een licht gebolde ronde schijf met daarin, hoger uitstekend, een kleine cirkel die het bodemvlak van de penning vormt.

Tussen de bovenrand van de penning en het ondervlak is een kleine uitsparing gehouden die de relatief zware en grote penning visueel lucht geeft. Ook doordat het grondvlak trapsgewijs is vormgegeven, wordt een zekere luchtigheid bereikt.

In de buitenste ring van het ondervlak staat tussen twee liggende streepjes bovenaan de titel van de penning gelaserd en daarnaast de naam Jeroen Henneman en vervolgens het

(1/2 ware grootte)
foto: Tom Haartsen

(1/2 ware grootte)
foto: Tom Haartsen

oplagenummer, alles in strakke, schreefloze letters. Onderaan de handtekening van de kunstenaar en het vignet van de Vereniging.

Het materiaal roestvrijstaal is in de gebruikte dikte zeer weerbarstig. De verschillende onderdelen – de uit sparingen in de bovenkant, het ondervlak en de figuurtjes van vogels en wormen – zijn alle door middel van lasertechniek gesneden. Aan de figuurtjes is dit aan de zijvlakken te zien; ze vertonen een ribbelpatroon. Met drie laspunten zijn onder- en bovenkant van de penning aan elkaar bevestigd. De penning is mat gestraald, wat, door de enigszins ruwe, lichtgrijze oppervlakte, de strakheid van de vorm benadrukt. De losse figuurtjes zijn na het snijden machinaal getrommeld, waardoor de bovenvlakken gepolijst zijn en licht spiegelen. De figuurtjes vormen een contrast met de sobere ondergrond door hun hoogte, spiegeling en plaats in het vlak.

(1/2 ware grootte)
foto: Tom Haartsen

De beeldende inhoud van de penning is te zien op de bovenzijde. Steeds weer pikt een vogel een vallende worm op, vliegt daarmee omhoog, laat de worm dan vallen tot vervolgens (dezelfde?) vogel (dezelfde?) worm weer oppikt, schijnbaar in eindeloze herhaling. Een eeuwige cirkelgang, de perpetuum mobile? Of juist de onmogelijkheid daarvan. Daarbij maakt het niet uit of het gaat om zes vogels met zes wormen, of stilstaande beelden van één vogel en één worm. Hoe dan ook, Henneman speelt met werkelijkheid en fictie.

Hennemans motto

Op de onderzijde staan de titel van de penning en de naam van de maker direct naast elkaar. Heeft Henneman daarmee het eeuwig beweeglijke en onmogelijke als zijn artistieke motto willen benadrukken? Bladerend in publicaties van zijn werk, is te zien dat Jeroen Henneman ons steeds weer wil verrassen en verbazen. Elke keer wordt de reële werkelijkheid uit elkaar gehaald, gegroepeerd en omgezet tot een verbeelde werkelijkheid met een nieuwe dimensie. Begrippen als beweging, stilstand, diepte, hoogte, lengte, schaduw, licht, worden in een andere context geplaatst, waardoor vorm en inhoud een andere betekenis krijgen; grappig, ernstig of dromerig.

Deze typische kenmerken van Jeroen Hennemans werk zijn hier ook weer terug te vinden. Op het eerste gezicht volgt dit werk geheel de penningtraditie: onder en bovenvlak zijn separaat gemaakt en naderhand pas samengevoegd; er is een duidelijke beeldzijde en tekstzijde; de penning is rond en goed in de hand te nemen. Wat de penning anders en typisch het werk van Henneman maakt, zijn de losse figuurtjes die naast de penning geplaatst hun eigen spel kunnen hebben. En alleen zonder figuurtjes kan de penning worden omgedraaid. Zonder deze figuren vormen de uitsparingen

een schaduw, een herinnering aan wat er niet meer is; in de penning geplaatst benadrukken de uitzagingen hun contour. De penning is helder vormgegeven en met een 'losse' tekening; serieus van onderwerp, lichtvoetig in uitwerking.

Door de keuze van juist dit onderwerp en deze manier van verbeelden, heeft Jeroen Henneman een veelzijdige penning gemaakt die de penningliefhebbers zal aanspreken. ■

Tot 1 oktober 2005 kunnen leden van de Vereniging voor Penningkunst de penning bestellen door overmaking van € 182,50 (inclusief verzendkosten) op Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van 'Inschrijfpenning 2005'. Indien u betaalt per girotel gelieve dan ook uw adres en woonplaats te vermelden. Na betaling ontvangt u een bevestiging van de bestelling.
Toezending vindt plaats in het laatste kwartaal van 2005.

⇓⇓ Quark express bestand stond niet op cd ⇓⇓

KUNSTZAAL VAN HEIJNINGEN

NOORDEINDE 152 . DEN HAAG
tel. 070-345 90 53 www.kunstzaalvanheijningen.nl
geopend: woensdag t/m zondag 12.00 - 17.50

Deelnemende kunstenaars

HENK VAN BOMMEL
ERIC CLAUS
CARLA KLEIN
MAGDALENA LESNIAK
HELEEN LEVANO
MIEP MAARSE

penningen en plaquettes

Een dukatenvondst uit India

JAN LINGEN

De handel op India via zeeroutes dateert reeds van voor het begin van onze jaartelling.[1] Vooral de Romeinen hebben deze handel een sterke impuls gegeven, waardoor omvangrijke hoeveelheden edelmetaal in de vorm van gouden en zilveren munten hun weg vonden naar India. Dit is een van de meest opvallende aspecten van de handel met dit subcontinent. In India ingevoerde Romeinse munten worden nog geregeld en soms in omvangrijke hoeveelheden gevonden. Vaak vertonen zij een vrij grote hak of houw over de beeldenaar, waarmee gecontroleerd is of de munt wel door en door van hetzelfde materiaal was. Frappant hierbij is dat in India hoofdzakelijk denarii van de keizers Augustus (27 vChr-14 nChr) en Tiberius (14-37) worden gevonden, terwijl denarii van keizer Nero (54-68) ontbreken.[2] De denarii van Augustus en Tiberius zijn van hoogwaardig zilver (98%), terwijl die van keizer Nero een lager zilvergehalte hebben (93%). Men was dus niet alleen zeer bedreven in het onderkennen van munten van goed gehalte, maar men weigerde tegelijkertijd minderwaardige munten te accepteren.

In tegenstelling tot de grote vraag in het westen naar een veelheid aan producten uit India, had men in India zelf slechts belangstelling in één ding: edelmetaal. Interesse voor westerse producten was er nauwelijks. Deze eenzijdige vorm van handelsverkeer viel ook William Hawkins op, die als gezagvoerder van de vloot van de Engelse East India Company in 1608 in Surat arriveerde. Hij schreef: 'India is rich in silver, for all nations bring coyne and carry away commodities for the same; and this coyne is buried in India and goeth not out.[3]

Hoewel het ingevoerde muntgeld nauwelijks een monetaire rol van betekenis vervulde, werd het tot het begin van de zeventiende eeuw nog wel als ruilmiddel gebruikt, getuige de regelmatige vondsten van middeleeuwse Venetiaanse zecchini, Turkse altın en islamitische munten uit het Midden-Oosten.[4]

Door de toenemende handel nam de vraag naar edelmetaal, al dan niet gemunt, sterk toe. In de landen van oorsprong leidde dat soms tot problemen en werden handelscompagnieën soms geconfronteerd met restricties op de export van edelmetaal.[5]

Met de opkomst van het Mogolkeizerrijk in de zeventiende eeuw kwam een groot deel van India onder een gecentraliseerd en controlerend gezag te staan. Westerse handelscompagnieën kregen te maken met het bewind van de Groot-Mogol die duidelijke import- en exportvoorschriften invoerde. Op de importproducten, waaronder edelmetaal, werden invoerrechten geheven en al het edelmetaal en het muntgeld diende bij de munthuizen van de Groot-Mogol te worden aangeboden ter ommunting in zilveren rupees, respectievelijk gouden mohurs.

De controle was zeer streng. De Fransman Thevenot (1633-1667) beschrijft in 1666 zijn ervaringen als volgt: 'Visited (examined) we were, but in so severe and vexatious a manner, that though I did expect it, and had prepared myself for it beforehand, yet, I had hardly patience enough to suffer the searchers to do whatsoever they had a mind to, though I had nothing

about me but my clothes; and indeed, it is incredible what caution and circumspection those people use to prevent being cheated. And in this manner they proceed'.[6] Thevenot vertelt voorts, dat de passagiers één voor één tot het douanekantoor werden toegelaten waar de Shahbandar (hoogste haven-/douaneautoriteit) met zijn medewerkers verbleven. Iedere passagier werd door een klerk geregistreerd en daarna uitgebreid gevisiteerd: 'He must take off his cap or turban, his girdle, shoes, stockings and all the rest of his cloths, if the searchers think fit. They feel his body all over. That search is long and takes up about a quarter of an hour for every person.'[7]

Ondanks de strenge controle vermeldden zowel Thevenot als Tavernier (1605-1789) dat er op grote schaal werd gesmokkeld. De boetes waren niet van dien aard dat men daarvoor terugdeinsde. Werd men betrapt, dan moest men alsnog de invoerrechten betalen (tot 1667 bedroegen die $3^1/_2$%, nadien 2%). In 1679 voerde Aurangzeb Alamgir (1658-1707) een belasting voor 'ongelovigen' (jazia) in. Ook de Europeanen vielen aanvankelijk hieronder, maar zij protesteerden met succes, met als gevolg dat ze van die belasting werden vrijgesteld. Wel werd de accijns op goederen weer teruggebracht naar de oorspronkelijke $3^1/_2$%.[8]

Binnen het gezagsgebied van de Groot-Mogol was het onmogelijk om anders dan met lokale munt handel te drijven. Een handelaar kon niet anders dan zijn edelmetaal bij een munthuis aanbieden. Een andere reiziger, Ovington (1653-1731), schreef omstreeks 1690 met verwijzing naar de Munt te Surat: 'Whatever strange coin comes into the hands of the Mogul's officers, it is melted down, and converted into rupees, which are stamped with the particular characters of the emperor then reigning.[9]

Engelsen en Nederlanders

Met de vestiging van de Engelsen en de Nederlanders in Surat nam daar de vraag naar muntspeciën dermate toe, dat reeds in 1634 de hoeveelheid geïmporteerd edelmetaal de capaciteit van het lokale munthuis overtrof. Om toch snel over voldoende baar geld te kunnen beschikken, wendde men zich tot zeer vermogende Hindoe bannia's (lokale tussenpersonen of bankiers) die leningen verschaften tegen de niet geringe interest van circa 7,5%.[10] Voor de handel op nogal ver van Surat gelegen bestuurs- en handelscentra, zoals Agra, Delhi, Lahore en Murshidabad, verschaften zij wissels (hundi's) die in die plaatsen konden worden ingewisseld. Uiteraard ook tegen een vergoeding waarvan de hoogte afhing van het feit of de wissels verzekerd waren of niet. In de briefwisselingen van de VOC werd niet altijd even vleiend gesproken over de praktijken van deze 'diefachtige' tussenpersonen. Om de hinderlijke barrière die zij vormden te omzeilen, hebben de westerse handelscompagnieën vaak getracht zelf het muntrecht te verwerven. In plaatsen die binnen het gezagsgebied van de Groot-Mogol lagen, is hun dat in de zeventiende eeuw nimmer gelukt. Tengevolge van het tanende Mogolgezag zagen de meeste westerse handelscompagnieën in de loop van de achttiende eeuw kans van de Mogols of hun gouverneurs bij sommige lokale munthuizen voorrechten te verkrijgen, dan wel zelf de aanmunting ter hand te nemen.

Samenstelling

Vanwege de hiervóór geschetste monetaire politiek van het Mogolregime is het verrassend een vondst van Europese handelsdukaten tegen te komen die aan de strenge controle van de Mogolbeambten en aan de smeltkroes is ontkomen. De vondst bestaat uit twintig gouden dukaten en goudguldens en één

dubbele gouden dukaat. De munten zijn alle op dezelfde wijze ingeknipt, zodat men met redelijke zekerheid kan aannemen, dat de munten tot één en dezelfde groep of vondst behoren. Uit verzamelaarsoogpunt is toetsen van munten door ze met een schaar te bewerken een grove mishandeling, maar in het onderhavige geval is die duidelijk bedoeld om de de kwaliteit van de munt te beoordelen. De betreffende munten werden op het moment van aanbieden uitsluitend als edelmetaal beschouwd en de toegepaste ingreep maakte ze vanuit die optiek niet minder waard.

Vanuit economisch-historisch oogpunt is de vondst echter buitengewoon interessant. Zij werpt een licht op de meest 'gewilde' gouden handelsmunten van die tijd, de goudguldens en dukaten. Dergelijke gouden munten zullen in de zeventiende eeuw in grote aantallen naar Azië zijn verscheept, waar ze in de plaatsen van ontscheping werden omgesmolten. Ze dienden tot grondstof voor de lokale muntproductie.

De eenentwintig goudstukken geven een prachtig beeld van een muntsoort die bij uitstek als handelsmunt gebruikt werden. De geografische spreiding is groot en de munten komen nagenoeg uit alle delen van Europa. Ook de tijdspanne tussen de oudste (geslagen tussen 1387-1401) en jongste munt (1674) in de groep is aanzienlijk en bedraagt ruim 270 jaar. Dit toont aan dat vooral gouden munten, die vanwege hun hoge goudgehalte een groot vertrouwen genoten, een zeer lange omlooptijd hadden en eeuwenlang in circulatie bleven.

De Hongaarse goudgulden of dukaat is met zeven exemplaren het beste vertegenwoordigd. Dan volgen Duitsland (vijf exemplaren), de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (samen vier exemplaren), Transsylvanië (Zevenbergen) (twee exemplaren) en Italië, Polen en Zwitserland (elk één exemplaar). Deze vondstsamenstelling sluit redelijk aan bij de door Tavernier als beste omschreven gouden munten: 'Among the good gold coins which one may import into India, all the ducats of Germany,

Gezicht op Surat

both those of Princes and of imperial towns, as also ducats of Poland, Hungary, Sweden, and Denmark must be included; and all these kinds of ducats are accepted at the same standard.'[11]

Hoewel het op basis van de geografische spreiding van de plaatsen van herkomst van de stukken niet mogelijk is te zeggen van waar deze munten zijn uitgevoerd, ligt een haven in de Nederlanden het meest voor de hand. Ze zullen, naar mijn mening, niet door een officiële handelscompagnie zoals de VOC zijn uitgevoerd, maar veeleer door een individuele handelaar of reiziger dan wel door een compagniesdienaar die ze als smokkelwaar heeft meegenomen om zo, noodgedwongen, zijn lage gage te verbeteren.[12]

Privé-handel alsmede handel door privé-ondernemingen uit Europa tierde welig. Dit soort beunhazen probeerd door smokkel van allerlei goederen, inclusief edelmetaal, een graantje mee te pikken. De Compagnie zal zeker haar vrachten hebben moeten inklaren onder het wakend oog van de Shahbandar, want tenslotte waren er invoerrechten verschuldigd en die liet de overheid zich niet ontnemen!

De vindplaats van de munten is, voorzover ik heb kunnen nagaan, Bushawal, een plaats in de nabijheid van Burhanpur. De locatie van de vindplaats duidt er op, dat ze via de havenplaats Surat India zijn binnengesmokkeld. Burhanpur was de hoofdstad van de Subah (= provincie) Khandesh en een belangrijke provinciale Mogol-residentie.[13] Burhanpur ligt hemelsbreed ca. 350 km ten oosten van Surat op één van de twee routes van de havenplaats Surat naar Agra en Delhi, de twee belangrijkste residentiesteden van het Mogolrijk. De andere route loopt via het ten noorden van Surat gelegen Ahmadabad. VOC-gezant Dircq van Adrichem maakte een reis naar het hof van de Groot-Mogol te Delhi en vertrok in 1662 uit Surat via Ahmadabad en kwam in 1663 via Burhanpur weer terug naar Surat.[14]

Zoals hiervoor vermeld, werd India, naast de officiële handelscompagnieën, ook frequent door reizigers en privéhandelaren aangedaan. Zo maakte de reeds eerder genoemde Franse diamanthandelaar en juwelier Jean-Baptiste Tavernier (1605-1689) een zestal reizen naar India. Ook Tavernier deed Burhanpur aan op zijn reis van Surat naar Agra. De laatste keer dat hij Burhanpur passeerde, was in 1665 op weg naar Shahjahanabad (het huidige Delhi) om daar de Groot-Mogol Aurangzeb Alamgir (1658-1707) te ontmoeten. De romantische veronderstelling dat Tavernier de onderhavige goudstukken in Burhanpur zou hebben ingewisseld, behoort dus niet tot de mogelijkheden. Dan is het de moeite waard om uit te zoeken wat er is gebeurd in de jaren 1675-1680, toen de goudstukken in Burhanpur of daar in de buurt werden ingewisseld voor de aankoop van goederen of lokale valuta. Tavernier, als gewiekste diamanthandelaar en juwelier, geeft in dit verband een interessant verslag: 'To return to the discourse on coins, I shall add to what I have already said of the gold pieces, that it does not do to carry Louis d'or, Spanish nor Italian pistols to India, nor any other gold pieces coined of late years, because there is too much to be lost on them. The Indians, who have no experience of them as yet, refine all, and it is by this refining that they make their profit. For the rest, every one strives to land his gold without the master of the customs knowing it; and when the merchant has sufficient skill to conceal it, he makes a profit of five or six of our sols on every ducat.'[15]

Plunderingen

De dukatenvondst dateert uit de periode van opkomst in Centraal-India van de Marathas onder hun grote leider

Shivaji (1646-1680). De Marathas bestreden de Mogols en met enige regelmaat overvielen en plunderden ze steden aan de kust, zoals onder andere Surat in 1664 en 1670. In november 1679 richtte het Marathaleger het oog op Burhanpur. Het zag evenwel van een aanval af, maar in plaats daarvan werden diverse andere steden en dorpen in de omgeving geplunderd en gebrandschat.[16] Dit zou best eens de reden kunnen zijn, dat de onderhavige vondst toen is verborgen en dat de verstopper het niet meer heeft kunnen navertellen.

Shivaji wordt vanwege zijn strijd tegen de Mogols wel als de eerste grote Indiase vrijheidsstrijder beschouwd. Hij probeerde het hindoeïstische India te verlossen van de islamitische Mogoloverheersing, die juist onder Aurangzeb Alamgir uiterst conservatief en voor de lokale Hindoebevolking bijzonder discriminerend en onderdrukkend was. Aurangzeb Alamgir was het die onder andere de 'jazia' of ongelovigenbelasting invoerde en die de provinciale gouverneurs gelastte de Hindoeheiligdommen te verwoesten.

De onderhavige gouden munten zullen niet bij de officiële instanties in Burhanpur zijn aangeboden omdat men dan onmiddellijk op smokkel zou zijn betrapt: men had ze al direct na de ontscheping bij de douaneautoriteiten moeten aangeven. Ze zijn hoogstwaarschijnlijk rechtstreeks aan een 'shroff' of 'sarraf' (goudsmid of juwelier) verkocht, die ze mogelijk als grondstof voor zijn activiteiten heeft bewaard en ze, in de wetenschap dat er belasting was ontdoken en uit angst voor plunderingen, (tijdelijk) heeft verstopt. Pas onlangs zijn ze weer tevoorschijn gekomen.

De goudvondst zou, volgens zeggen, uit nog een zevental munten meer hebben bestaan, doch zoals zo vaak is de juiste informatie moeilijk te achterhalen. Mochten er inderdaad nog meer exemplaren bewaard zijn gebleven en op de muntenmarkt verschijnen, dan zullen ze dezelfde knippen vertonen en dus aan dezelfde vondst kunnen worden toegeschreven.

Hoe het ook zij, de dukatenvondst in de huidige samenstelling vormt een tastbaar en bijzonder interessant overblijfsel van de zeventiende-eeuwse overzeese handelsbetrekkingen met India. ■

Met dank aan Nico Arkesteijn voor zijn hulp bij het vinden van de verschillende relevante referenties en aan Hans Verschoor die de betreffende munten voor nadere bestudering ter beschikking stelde. Tevens heeft hij de munten in kleur op zijn website www.rondomons.com geplaatst waarop ze nader zijn te bestuderen.

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke munten (Grieks, Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse munten (600 - heden)
~ Buitenlandse munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Catalogus

Hongarije, Sigismund (1387-1437), goudgulden z.j. (geslagen tussen 1387-1401).
Vz: gekwartierd wapen Hongarije (1,4)/Brandenburg (2,3). Omschrift: +SIGISMUNDI·D·G·R· VNGARIE
Kz.: Heilige Ladislaus met hellebaard, muntinitialen M – A (= ?). Omschrift: .S.LADISL - AVS.REX
3,46 g; Ø 20,5 mm; ref.: Fr.#9; H.#572.

Hongarije, Maximiliaan II (1564-1576), goudgulden of dukaat 1571.
Vz: Madonna met kind, zittend op een maansikkel.
Omschrift: MAX II D G EL RO - I SOV GE HV B R.
Kz: Heilige Ladislaus met hellebaard, muntinitialen K-B voor Kremnitz.
Omschrift: S LADISLAVS - REX 1571.
3,52 g; Ø 22,5 mm; ref.: Fr.#57; H.#973.

Hongarije, Wladislaw (= Ladislaus) VII (1490-1516), goudgulden of dukaat 1507.
Vz: zittende Madonna.
Omschrift: ·WLADISLAI·D - ·G·R·VNGARI·
Kz: Heilige Ladislaus met hellebaard, muntinitialen K – H (= Kremnitz, muntmeester Hans Thurzo 1503-1507);
Omschrift: S:LADISLAVS - ·REX:1507.
3,40 g; Ø 20,5 mm; ref.: Fr.#33; H.#771.

Hongarije, Ferdinand II (1619-1637), goudgulden of dukaat 1632.
Vz: staande vorst naar rechts, muntinitialen K – B voor Kremnitz.
Omschrift: FER·II·D·G·R·I·S·-·-·A·GE·H·B·REX
Kz: zittende Madonna met kind in stralenkrans.
Omschrift:·AR·AV·DV·BV·MA· - ·MO·CO·TV·1632·
3,47 g; Ø 23 mm; ref.: KM.#78; Fr.#98; H#1166.

Hongarije, Wladislaw VII (1490-1516), goudgulden of dukaat 1513.
Vz: Madonna met kind, zittend op een maansikkel. Omschrift: ·WLADISLAI:D - ·G·R·VNGARIE:·
Kz: Heilige Ladislaus met hellebaard, muntinitialen H – Eenhoorn (= ?);
Omschrift: :S·LADISLAVS: - ·(roos)· - :REX1513:·
3,51 g; Ø 20,5 mm; ref.: Fr.#33; H.#785.

Hongarije, Ferdinand III (1637-1657), goudgulden of dukaat 1647.
Vz: staande vorst naar rechts, muntinitialen K – B voor Kremnitz.
Omschrift: FER·III·D:G·R·I·S·-·-·A·GE·HV·B·REX
Kz: zittende Madonna met kind in stralenkrans.
Omschrift:
·AR·AV·DV·BV·MA· - ·MO·CO·TV:1647·.
3,48 g.; Ø 23 mm; Ref.: KM.#114; Fr.#109; H.#1216.

Hongarije, Leopold I (1658-1705), dukaat 1671.
Vz: Leopold staande naar rechts, muntinitialen K-B voor Kremnitz.
Omschrift: LEOPOLD:D:G - R S A G H B REX
Kz: Madonna met kind, zittend in een stralenkrans.
Omschrift: AR AV DV BV MA - MO CO TY 1671.
3,49 g; Ø 23 mm; ref.: KM.#151; Fr.#128; H.#1320.

Duitsland, Augsburg, dukaat 1629 op naam van Ferdinand II (1619-1637).
Vz: gekroonde dubbelkoppige Rijksadelaar.
Omschrift:
FERDINAND:II D:G ROM IMP S AVG P F 1629
Kz: Heilige Afra en dennenappelzuil waaronder muntmeesterteken hoefijzer. Omschrift:
S AFRA PROTECT - AUGUSTÆ VINDEL: (roos)
3,48 g; Ø 22,5 mm; ref.: KM.#66; Fr.#59.

Duitsland, Keulen, dukaat 1636, op naam van Ferdinand III (1637-1657).
Vz: Ferdinand III staande naar rechts.
Omschrift: FERDINANDVS – III – D:G·RO·IM·SA·
Kz: wapen met datum 1636.
Omschrift: de namen van de heilige drie koningen CASPAR – MELCH – BALTHA –
3,37 g; Ø 23 mm; ref.: KM.#338; Fr.#766.

Duitsland, Frankfurt am Main, dukaat 1645.
Vz: Engel met wapen.
Omschrift: ИOMEИ:DOMIИI TVRRIS FORTISSIMA.
Kz: Engel boven cartouche, muntmeesterinitialen G – И (George Nürnberger jr. 1644-45).
Opschrift:
DVCATVS / NO:RP:FR / ANCOFVRT / AD MOEN / 1645
3,45 g; Ø 22,5 mm; ref.: KM.#96.2; Fr.#975.

Duitsland, Hamburg, dukaat 1647, naar Venetiaans voorbeeld.
Vz: Madonna met kind staande boven het stadswapen omgeven door een mandorla (= amandelvormig aureool rond de hele gestalte)
Omschrift: °MONETA·N° - °O:HAMBURG·°
Kz: staande Madonna met kind binnen een mandorla. Omschrift: °(mt: mannetje) AVE·PLEN° - °GRACIA·1647
3,44 g; Ø 22,5 mm; ref.: KM.#69; Fr.#1100.

Duitsland, Mainz, Johann Philip von Schönborn (1647-1673), dukaat (jaartal door vijlspoor niet leesbaar).
Vz: borstbeeld van Johann Philip naar links.
Omschrift: (rozet)IOHANN:PHILIP:D·G·ARCIHEPMOG·S·R·I·ARCHIC·PRINC
Kz: Gekroond wapen van Mainz. Omschrift:
EPISC·HERBIP·ET·ORIEN·FRANC·D(…)
3,43 g; Ø 22 mm; ref.: KM.#107; Fr.#1656.

Nederland, Overijssel, dukaat van het Spaanse type, z.j. (1590-93).
Vz: de gekroonde en elkaar aanziende borstbeelden van Ferdinand en Isabella.
Omschrift: PHLS DEI·GRAT·HISPANIAR·REX·
Kz: gekroond wapen van Spanje. Omschrift:
DVCATVS·ORDI (tinhaak) TRAN·VA·HISP
3,38 g; Ø 23 mm; ref.: Fr.#262; Verkade#133.5; vG-Hoc#262-17; Delmonte-G#1048.

Nederland, West-Friesland, dukaat 1638.
Vz: staande ridder met pijlenbundel naar rechts, jaartal 16 - 38.
Omschrift: CONCORDIA.RES.PA-RV-Œ.CRES.WEST (lelie).
Kz: op een versierd vierkant tableau in vijf regels: MO ORDI / PROVIN / FOEDER / BELG AD / LEG IMP
3,46 g; Ø 23 mm; ref.: KM.#16; Fr.#294; Verkade#59.4; Delmonte-G#836.

Nederland, Kampen, dukaat 1649 op naam van Ferdinand III (1637-1657).
Vz: staande vorst naar rechts gewend, jaartal 16 – 49 ter weerszijden. Omschrift:
FERD III DG R-O-IVNG BO REX
Kz: op een versierd vierkant tableau in vijf regels: MO NOV / AVREA / CIVITA / IMPERI / CAMPEN
3,46 g; Ø 24 mm; ref.: KM.#44; Fr.#161; Verkade#159.1; Delmonte-G#1117.

Spaanse Nederlanden, Brabant, Albert en Isabella (1598-1621), dubbele dukaat z.j. (1600-11), Antwerpen.
Vz: de elkaar aanziende borstbeelden van Albert en Isabella.
Omschrift: (muntteken hand)ALBERTUS·ET·ELISABET·DEI·GRATIA·
Kz: gekroond Spaans-Oostenrijks-Bourgondisch wapen, omhangen met de Orde van het Gulden Vlies. Omschrift:
·ARCHI·AVST·DVC - ·BVRG·ET·BRAB·Z·
6,91 g; Ø 30 mm; ref.: KM.#13; Fr.#84; vG-Hoc#282-1; Delmonte-G#142.

Transsylvanië, Gabriel Bethlen (1613-1629), dukaat 1621.
Vz: borstbeeld van Gabriel Bethlen naar rechts.
Omschrift: (roos)GAB·D:G·EL·HVN - DA·CR·SC·REX.
Kz: Madonna met kind, muntplaatsaanduiding N – B (= Nagybanya) Omschrift:
PRIN·TRANSY·ET·SIC·COMES·1621
3,41 g; Ø 22 mm; ref.: KM.#139; Fr.#367.

Transsylvanië, George Rakoczi I (1630-1648), dukaat 1639.
Vz: borstbeeld van George Rakoczi I naar rechts.
Omschrift: GEORG·RAKOCI·DG·PR·TR·PA·RE·HV·CO·
Kz: adelaar met zwaard naar links, waaronder AQVILA. en zeven torens (van Zevenburgen).
In de afsnede de muntplaatsaanduiding ·C·V· (= Colosvar of Klausenburg). Omschrift:
(roos) ET·SICVLORVM·COMES·1639·
3,48 g; Ø 21,5 mm; ref.: KM.#238; Fr.#383; H.#491.

Italië, Livorno, Cosimo III de Medici (1670-1723), dukaat 1674.
Vz: staande groothertog naar rechts. Omschrift:
MA·D·ETRV·VI - COSMVS·III·D·G·
Kz: op een versierd vierkant in zes regels: AD / BONITATE / AVREI / HVNGARIC / LIBVRNI / · 1674 ·
3,51 g; Ø 23 mm; ref.: KM.#18; Fr.#464; CNI pl.11-11 (pag.34#4).

Polen, Thorn, Wladislaw IV (1632-1648), dukaat 1638.

Vz: borstbeeld van Wladislaw IV naar rechts.
Omschrift: LAD:IIII·D:G·REX·POLM·D:LIT· RVS·PR·
Kz: engel met stadswapen, muntmeesterinitialen I – I (= Jacob Jacobson van Emden). Omschrift: MONETA·AVR·CIVIT·THORVNENSIS·16·38·
3,48 g; Ø 24 mm; ref.: KM.#22.1; Fr.#58; Gumowski#1625.

Zwitserland, Zürich, dukaat 1641.
Vz: ovaal wapen gehouden door leeuwen met palmtakken, jaartal 16 – 41 tussen de poten.
Omschrift: DOMINE CONSERVA NOS IN PACE
Kz: binnen krans van palm- en lauriertakken in vijf regels: DVCATVS / NOVVS / REIPVBL / THRICEN / SIS
3,46 g; Ø: 21 mm; ref.: KM.#60; Fr.#458.

AFKORTINGEN

CNI	*Corpus Nummorum Italicorum*.
Delmonte-G	A. DELMONTE, *De gouden Benelux* (Amsterdam 1964, suppl. 1978).
Fr.	ARTHUR & IRA FRIEDBERG, *Gold Coins of the World* (7e editie, New Jersey 2003).
vG-Hoc	H.E. VAN GELDER / M. HOC, *Les monnaies des Pays-bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960).
Gumowski	M. GUMOWSKI *Handbuch der polnischen Numismatik* (Graz 1960).
H	L. HUSZÁR (vert.: A. POHL) *Münzkatalog Ungarn, von 1000 bis heute* (München 1979).
KM	CHESTER L. KRAUSE / CLIFFORD MISHLER *Standard Catalog of World Coins 1601-1700* (2e editie, Iola 1999).
Verkade	P. VERKADE *Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van munten geslagen in de zeven voormalig vereenigde Nederlandsche provincien, sedert den Vrede van Gend tot op onzen tijd* (Schiedam1848).

LITERATUUR

A.J. BERNET KEMPERS *Journal van Dircq van Adrichem's hofreis naar den Groot-Mogol Aurangzeb 1662* ('s-Gravenhage 1941).

J.P. GUHA (ed.) *India in the 17th century, vol. I, A voyage to Surat in the year 1689 by J. Ovington* (New Delhi 1976).

J.P. GUHA (ed.) *India in the 17th century, vol. II, The voyages of Thevenot and Carera* (New Delhi 1976).

IRFAN HABIB *An Atlas of the Mughal Empire* (New Delhi 1982).

J. LINGEN / E.J.A. VAN BEEK Handel en Geld *De Geschiedenis van het Geld* (Amsterdam 1992).

J. LINGEN De muntslag van de Hollanders langs de kust van India *De Beeldenaar* 9 (1985) 83.

JADUNATH SARKAR *History of Aurangzeb* (Calcutta 1972-1974).

O.P. SINGH *Surat and its trade in the second half of the 17th century* (New Delhi 1977).

J.B. TAVERNIER (trans. V. BALL; ed. W. CROOKE), *Travels in India* (1889 herdruk: New Delhi 1977).

PAULA J. TURNER *Roman coins from India* (RNS special publication no. 22, Londen 1989).

NOTEN

1. LINGEN 1985, 83.
2. TURNER 1989.
3. SINGH 1977, 97.
4. LINGEN/VAN BEEK 1992, 83.
5. SINGH 1977, 111-112.
6. GUHA 1976, II, 3.
7. GUHA 1976, deel II, 5.
8. SINGH 1977, 173.
9. GUHA 1976, deel II, 5.
10. SINGH 1977, 95.
11. TAVERNIER 1977, deel I, 12.
12. SINGH 1977, 63.
13. HABIB 1982, kaart 7B & 9B.
14. BERNET KEMPERS 1941, 38-40, 58.
15. TAVERNIER 1977, deel I, 19.
16. SARKAR, deel IV, 183-184.

Penningen als geschenk

De BAMS-conferentie in Manchester

KAREL SOUDIJN

Lang geleden gaf de Oosterhoutse kunstenaar Niel Steenbergen mij de bronzen erepenning van de gemeente Tholen cadeau. Het betrof een proefgietsel. De echte erepenning was op aandringen van de opdrachtgever veel dikker uitgevoerd, want de gemeente wilde flink uitpakken. Om misverstanden uit te sluiten en om conflicten met Tholen te vermijden, vijlde Niel Steenbergen op mijn exemplaar de naam van de gemeente weg. Ik kreeg een 'ontwijd' eerbewijs.

Hieraan moest ik terugdenken toen ik van vrijdagavond 6 tot zondagochtend 8 mei 2005 in Manchester de jaarlijkse conferentie bijwoonde van de British Art Medal Society (BAMS). Thema van het weekend was 'penningen als geschenk'.

De conferentie werd geopend met een lezing van een cultureel antropologe, Lisa Harris. Zij liet zich kritisch uit over de wijze waarop voorwerpen uit andere culturen in musea worden tentoongesteld. Die dingen liggen daar maar los bij elkaar. Aan de opstelling is niet meer te zien welke rituele functie zij ooit hadden. Museale objecten laten het meest essentiële buiten beeld, namelijk: hun oorspronkelijke sociale context. Ze liggen ontwijd in hun vitrines.

Harris besteedde geen aandacht aan penningen. Zij citeerde volkenkundige en sociologische debatten over de betekenis van geschenken in verschillende culturen. In haar verhaal kwam duidelijk naar voren dat cadeaus haast nooit onschuldig zijn. Mensen geven elkaar niet zomaar iets. Meestal moet er iets tegenover staan.

Omdat mijn erepenning geen echte erepenning was, hoefde ik mij niet in te spannen voor de gemeente Tholen. Maar mijn verhouding met de schenker, Niel Steenbergen, werd enigszins beladen. Zou hij iets van mij hebben terug verwacht? Het is nooit hardop uitgesproken. Na het beluisteren van het verhaal van Harris hoop ik echter, dat ik hem hierin niet heb teleurgesteld.

De openingslezing van de cultureel antropologe zette de toon. Een penning is méér dan een voorwerp dat we mooi of lelijk kunnen vinden. Zo'n ding heeft niet slechts artistieke waarde, maar is vooral een sociaal bindmiddel.

Grote goudstukken

Na een stevig Brits ontbijt in *Chancellors Hotel* en enkele valse starts met defecte projectoren volgden op zaterdagochtend zes lezingen over de penning als geschenk. Mark Jones besprak hoe steden aan het eind van de vijftiende eeuw enorm grote gouden penningen aan vorsten cadeau deden. Waarom gaven zij niet gewoon een flinke zak met geld? Kennelijk behoorde men in die cultuur een spel met dubbele bodems te spelen. De penning werd zogenaamd als een verrassing gegeven en leek

Het conferentieoord

nutteloos, maar de vorst kon het goud onmiddellijk laten omsmelten en te gelde maken. Geld viel te beschouwen als iets zondigs; penningen riepen die associatie niet op.

In Frankrijk, aldus Jones, produceerde men penningen uit de behoefte om een geschenk te kunnen geven, maar het was tevens een symbool van macht. Lange tijd werd het daarom in dat land ook niet netjes gevonden als iemand zichzelf zomaar op een penning liet afbeelden; dit recht bleef voorbehouden aan vorstelijke personen.

Philip Attwood verschoof in volgende lezing het accent naar de persoonlijke gift. Hij haalde de zestiende-eeuwse schrijver Vasari aan, die opmerkte dat Michelangelo het onprettig vond om iets ten geschenke te krijgen, want dan moest er altijd weer iets tegenover staan. Benvenuto Cellini, daarentegen, gaf één van zijn eigen penningen aan de paus cadeau, in de hoop dat hij zijn functie aan de Munt zou terugkrijgen. In de zestiende eeuw was het maken van penningen geen speculatieve onderneming; het had altijd een duidelijk doel.

Klassieke munten droegen alleen het portret van goden en vorsten. De kunstenaar die iemand van lagere rang op een penning afbeeldde, aldus Attwood, suggereerde daarmee dat deze persoon ook zo'n hoge status heeft. Wie zo'n penning van iemand maakte, produceerde iets van grote waarde – waar dan inderdaad ook meteen iets tegenover moest staan.

Binnen dezelfde sociale klasse leverden geschenken in de zestiende eeuw weinig problemen op. Dat lag anders indien grenzen tussen klassen werden overschreden. Het was bijvoorbeeld beledigend, om iemand uit een andere sociale klasse een penning cadeau te doen waar heel weinig edelmetaal in zat.

Marjan Scharloo besprak in de volgende lezing de gouden ambassadeurspenningen van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Tussen 1630 en 1795 zijn er naar schatting zo'n duizend van deze penningen – met gouden keten – uitgereikt. Daarvan bleven er maar een stuk of vijf over. Deze hoogste onderscheiding uit de Republiek werd kennelijk door velen vooral naar de intrinsieke waarde beoordeeld. Scharloo gaf het voorbeeld van een ambassadeur die er onmiddellijk mee naar de goudsmid toog. De smid smolt het goud niet om, maar verkocht de onderscheiding weer door aan de Republiek, die deze daarna opnieuw uitreikte.

Verscheidene typen Franse beloningspenningen uit vroeger eeuwen kwamen vervolgens aan bod in een lezing van Sylvie de Turckheim-Pey.

Jane McAdam Freud

Filantropen die de universiteit van Oxford op een formidabele wijze begiftigen, krijgen in ruil voor hun cadeau soms iets bijzonders terug: hun naam wordt aan een gebouw of een instituut verbonden. Henry Kim gaf hier in zijn lezing enkele voorbeelden van. Sinds 2003 kent Oxford nog een ander eerbewijs: een grote zilveren penning, de *Sheldon medal*, genoemd naar iemand die in de zeventiende eeuw een bouwwerk van deze universiteit financierde.

Om in aanmerking te komen voor de *Sheldon medal* moet u aan de universiteit van Oxford een schenking doen van enkele tientallen miljoenen Britse ponden, maar daar krijgt u dan ook een unieke penning voor terug. Aan de ene kant wordt het portret van de filantroop afgebeeld; de keerzijde laat het Sheldonian Theatre en het wapen van de universiteit zien. Tot nu toe is deze penning, ontworpen door Jane McAdam Freud, aan twee filantropen uitgereikt. Tijdens zijn lezing toonde Henry Kim een dia waarop de kunstenares poseert samen met één van deze geldgevers. Hij was volgens Kim zo verguld met zijn zilveren penning, dat hij er onmiddellijk nog een exemplaar van wilde

Jane McAdam Freud, Paul Getty jr., klei, 2005.
foto: Rob Lansman

hebben. Dat kreeg hij niet; van elke portretpenning wordt niet meer dan één zilveren exemplaar gegoten. Wel kon hij nog een exemplaar in brons krijgen.

Jane McAdam Freud was zelf de laatste spreekster van de zaterdagochtend. Zij gaf een bijzondere draai aan het thema van de conferentie. In 2002 ontwierp zij een bronzen penning die Paul Getty jr. en zijn echtgenote als kerstgeschenk aan hun 140 personeelsleden gaven. Getty, telg uit een schatrijk geslacht, is geboren in 1932 en overleed in 2003 in Londen. Hij werd in de Britse adelstand verheven vanwege zijn grote schenkingen op cultureel gebied.

Ten behoeve van het BAMS-weekend had McAdam Freud nu een fragment van haar Getty-penning tienvoudig in klei afgedrukt, voorzien van een passende tekst op de keerzijde. Tien vrij willekeurig gekozen toehoorders kregen dit fragment nu van haar ten geschenke. Een cadeau, ontleend aan een kerstcadeau, van een filantroop die aan de Britse cultuur zoveel cadeau heeft gedaan. McAdam Freud vertelde er niet bij, wat zij van de ontvangers nu in ruil hiervoor verwachtte.

Opmerkelijk vind ik overigens, dat zij – net als Niel Steenbergen – iets 'afhaalde' van haar oorspronkelijke ontwerp. Op die manier worden misverstanden voorkomen: de vereerde conferentiegangers mogen niet het idee krijgen dat zij op dezelfde hoogte staan als het personeel van de Getty's.

Uitpakken

Na de lunch konden diverse musea in Manchester worden bezocht. 's Avonds bij het diner in Chancellors Hotel reikte de BAMS-prijzen uit aan studenten die aan de jaarlijkse penningcompetitie meededen. Verder kreeg iedereen een cadeautje, een button met 'I love medals'.

Danuta Solowiej, kunstenares van Poolse afkomst, had er een bijsluiter aan toegevoegd. Hierin schreef ze, dat het in haar jeugd in Polen onbeleefd was om iemand met lege handen te laten weggaan. Toen ze in Londen kwam te wonen, keken de Engelsen echter raar op van haar gewoonte om altijd maar weer cadeautjes te geven. De leden van de BAMS reageerden anders: eensgezind speldden zij hun button op.

Op zondagochtend togen we naar het Manchester Museum, waar de

Amsterdamse kunstenares Mirjam Mieras het gezelschap betoverde met een lezing over de charme van het uitpakken. Met dia's van een 'vreemde' stad – Istanbul – liet zij zien hoeveel er om ons heen eigenlijk is verpakt, ingepakt of bedekt. Daarna liet zij stukjes uit een opera horen om het idee van 'gelaagdheid' op een heel andere wijze te demonstreren: een mondelinge overlevering leidt tot een geschreven verhaal, op basis waarvan muziek en zangspel wordt geschreven, dat vervolgens bij de uitvoering weer een eigen interpretatie krijgt. Tenslotte besprak Mieras enkele van haar eigen penningen die pas tot leven komen als ze worden uitgepakt. De moraal van het verhaal zat ook al in de vorm ervan, want Mieras liet ons pas iets van haar penningen zien nadat ze ons eerst door een verpakking had geleid.

Na deze lezing konden kunstenaars, historici en verzamelaars zelf uitpakken. Felicity Powell leidde een workshop over het 'etsen' van aluminium. Alle deelnemers kregen een aluminium schijfje van 4 cm doorsnede. Het schijfje zat verpakt in een plastic laagje. Powell leerde ons hoe we in dat plastic konden krassen met een burijn, of gewoon met een flinke spijker. Vervolgens moesten we het schijfje in een plastic bekertje leggen en er een zure vloeistof overheen gieten. Na drie minuten konden we de zaak schoonwassen en de resten van de verpakking verwijderen. De lijnen van de geëtste penning mochten we vervolgens rood of blauw kleuren met een lekkere vette stift. Resultaat: een herinneringspenning om jezelf cadeau te doen. En daar hoeft dan niets meer tegenover te staan. ■

(advertentie)

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Het *Rhode Island Ship Token*

Een Nederlandstalige Engelse propagandapenning uit de Amerikaanse Vrijheidsoorlog

JOEP HAFFMANS

De Amerikaanse Vrijheidsoorlog was al enkele jaren aan de gang, toen de Engelse regering in 1776 een grote vloot onder leiding van admiraal William Howe naar Amerika stuurde. De directe aanleiding hiervoor was het uitroepen van de Amerikaanse onafhankelijkheid in dat jaar door Thomas Jefferson, een daad waarmee de Engelse kolonisator het natuurlijk niet eens kon zijn.

Gedurende enkele jaren bevochten de Engelsen en de Amerikaanse vrijheidsstrijders elkaar met wisselend succes, waarbij de laatsten sterk militair werden ondersteund door Engelands toenmalige vijand Frankrijk. In de zomer van 1778 probeerde een troepenmacht van ongeveer tienduizend Amerikaanse soldaten onder generaal-majoor John Sullivan de militaire controle over het strategisch gelegen Rhode Island – een Engelse kolonie die zich in mei 1776 onafhankelijk had verklaard – over te nemen van de Engelsen, waarbij ze door vierduizend Franse soldaten onder admiraal graaf Charles d'Estaing werd geassisteerd. Een Engelse tegenactie bleef echter niet uit. Op 20 augustus 1778 hakte admiraal Howe de vloot van d'Estaing in de pan. Hierna koerste hij naar Newport in Rhode Island, waar de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijders waren gelegerd. Toen ze van het Britse militaire succes hadden vernomen, sloegen de Amerikanen op de vlucht en zagen ze van verdere militaire acties af.

De Nederlandstalige penning die aan deze gebeurtenis is gewijd staat in de Verenigde Staten bekend als het *Rhode Island Ship Token*. De voorzijde toont het vlaggenschip van admiraal Howe en op de achterkant staat een afbeelding van de vluchtende Amerikaanse soldaten. Waarschijnlijk is deze penning vervaardigd in het tweede halfjaar van 1779, kort nadat Spanje zich aan de kant van Frankrijk had gevoegd in de oorlog tegen Engeland. Vrijwel zeker is deze penning in Engeland geslagen voor verspreiding in Nederland, met het kennelijke doel de hopeloosheid van het Amerikaanse onafhankelijkheidsstreven zichtbaar te maken.

In Nederland bestond veel sympathie voor de Amerikaanse zaak, en het was

(2x ware grootte)

in het belang van Engeland dat de Hollanders zich niet aansloten bij de anti-Engelse coalitie, waarvan inmiddels ook Rusland, Denemarken en Zweden deel uitmaakten. In 1779 had Rusland al geprotesteerd tegen de Britse praktijken om neutrale schepen in open wateren te doorzoeken naar goederen die de Engelsen als smokkelwaar beschouwden, omdat ze als bevoorrading voor de rebellerende Amerikaanse koloniën waren bestemd. Nederland was hierbij nauw betrokken; het Antilleneiland Sint Eustatius was een centrum van clandestiene handel met Amerika. De Engelsen hadden er dus groot belang bij Nederland te ontmoedigen een verdrag te ondertekenen. De penning had kennelijk de bedoeling de Nederlandse beslissing te beïnvloeden. Maar de propagandastunt was blijkbaar niet doeltreffend. Nederland voegde zich in december 1780 bij het anti-Engelse verbond.

De penning (Ø 30 mm) draagt aan de voorzijde rond het admiraalsschip de tekst: 'De Admiraals Flag van Admiraal Howe 1779'. Aan de keerzijde het omschrift: 'D'Vlugtende Americaanen van Rohde Yland Augt 1778'. De Nederlandstalige omschriften van de penning laten sporen zien van de Engelse vervaardiging ervan. Het woord 'Flag' is een duidelijk anglicisme, maar er is nog een indicatie van het slechte begrip van de Nederlandse taal bij de anonieme Engelse medailleur. Oorspronkelijk had de stempelsnijder per abuis het woord 'Vlugtende' geplaatst op de voorzijde van de penning, onder het admiraalsschip, in plaats van op de achterkant waar het thuishoorde: bij de vluchtende Amerikanen. Deze fout werd echter snel ontdekt, zodat de onbedoelde interpretatie van een vluchtend Engels vlaggenschip kon worden uitgesloten. Het penningstempel werd aangepast en het woord 'Vlugtende' werd van de al aangemaakte voorraad penningen afgeschraapt, echter zodanig dat bij goede bestudering van deze penning de vage restanten van het woord nog zichtbaar zijn. Op de nieuwe versie van de penning werd een lauwertak aangebracht onder het Admiraalsschip. Er zijn dus twee varianten van deze penning in omloop: een met een afschraping en een met een lauwertak onder het schip.

Het *Rhode Island Ship Token* komt niet voor in Van Loon. Wel is het opgenomen in de muntencatalogus Krause Mishler, die sinds jaar en dag deze penning heeft ondergebracht bij de Amerikaanse munten, onder de benaming 'Early American Tokens'. Naast de messing penningen zijn ook enkele in tin afgeslagen exemplaren bekend. Volgens Amerikaanse bronnen komen de *Rhode Island Ship Tokens* vaak in gecirculeerde kwaliteit voor. Dit zou erop moeten wijzen dat deze penningen populair waren en vaak getoond werden, ja zelfs als betaalmiddel zouden zijn gebruikt. Voor deze speculatieve stelling heb ik geen onderbouwing gevonden. Ik neem aan dat de functie van rekenpenning meer voor de hand ligt en de gebruikssporen van sommige penningen verklaart. Als zodanig is deze penning dan ook in de collectie van het Britse National Maritime Museum opgenomen. De voornoemde Amerikaanse numismatische annexatie van deze penning zorgde wel voor de populariteit ervan in dit land. Ondanks de matige kwaliteit bracht het afgebeelde exemplaar kortgeleden op de internetveiling eBay ruim 700 dollar op. ■

Joep Haffmans is kunst- en antiekhandelaar in Utrecht en houdt zich bezig met numismatiek. Hij veilt regelmatig via internetveiling eBay.

BRONNEN

The Rhode Island Ship Token of 1779: Introduction op www.coins.nd.edu met verdere literatuurverwijzing (geraadpleegd in mei 2005).
1779 Rhode Island Ship Medal in pewter - Wreath Below Ship on Obverse op www.coinfacts.com (geraadpleegd in mei 2005).

Een opmerkelijke serie Kongsi-geld

GERARD PRONK

Na de soevereiniteitsoverdracht in 1949 en het gedwongen vertrek van veel Nederlanders in 1957 is de interesse van Nederland voor de vroegere bezittingen in Azië snel verloren gegaan en daarmee ook de kennis en de economische invloed. Op de lijst van op de Amsterdamse beurs genoteerde ondernemingen treft men vrijwel geen 'Indische' maatschappijen aan. Voor de Nederlandse ondernemingen die thans actief zijn in Indonesië vormen de activiteiten in onze vroegere kolonie slechts een beperkt percentage van hun totale omzet.

Naast de Nederlanders waren ook de Chinezen actief in Nederlands-Indië. Reeds ver voor de oprichting van de VOC in 1602, beheersten de Chinezen grote delen van de handel en nijverheid in Bantam en hun macht in het zakendoen nam vanaf 1650 sterk toe. In dit verband is het aardig te melden dat de eerste locale (Batavia) munt van de VOC geslagen werd door 'den Chinees CONJOCK' (zie Scholten pagina 37). Kenmerkend voor de positie van de Chinezen is dat zij zich altijd hebben weten te handhaven als een aparte bevolkingsgroep en als economische grootmacht.

Bij de in 1920 gehouden volkstelling waren er op een totale bevolking van ruim 49 miljoen personen 800.000 Chinezen (1,65%) en 170.000 Europeanen. In de buitengewesten vertegenwoordigden de Chinezen 3,0% van de bevolking tegen 1,1% op Java. De Chinese bevolkingsgroep was sterk vertegenwoordigd op de oostkust van Sumatra (11,3%), op Riouw (10,1%), op Banka (43,7%) en op Biliton (42,2%). Hun activiteiten strekten zich uit van koelie-arbeid, industrie en handel tot het bankwezen (verstrekken van leningen).

Van assimilatie en integratie met de 'inlanders' was bijna geen sprake. Integendeel, Chinezen trouwden bij voorkeur Chinezen, handhaafden veelal het oude Chinese gewoonterecht en vormden een vrijwel gesloten gemeenschap. Daarbij speelden enkelingen bijna geen rol. Vrijwel alles speelde zich af binnen de familie, het gilde of het genootschap. Als er ondernemingen opgericht werden, was de naam ervan altijd welluidend: redelijkheid, geluk, voorspoed, hemel, harmonie, vrede en rust. Vaak werd er ook nog een bijvoeglijk naamwoord aan toegevoegd dat dezelfde betekenis had: eeuwig, gunstig en bloeiend werden vaak gebuikt.

Zoals gezegd werd, waar mogelijk, binnen de Chinese gemeenschap het Chinese rechtssysteem toegepast. Hierbij speelde het begrip 'KONGSI' een belangrijke rol. Juridisch-technisch viel onder KONGSI een veelheid van vennootschapsvormen. Hierbij kan men denken aan: verenigingen van ambachtslieden en arbeiders, gilden van kooplieden uit één branche, liefdadigheidsinstellingen, tempels en weeshuizen.

Als 'KONGSI' kunnen ook gezien worden twee of meerdere arbeiders die in ploegverband werkzaam waren in de ontginning van erts. Werk voor de mijnbouwonderneming werd door hen 'aangenomen'. Een modern begrip als 'koppelbazen' zou op sommige van deze vormen van toepassing zijn. Deze koppelbazen brachten veelal hun eigen mankracht in. Zij traden op als hoofd van de werkploeg en noteerden welke hoeveelheid arbeid verricht was door leden van de ploeg. Zij zorgden ook voor het levensonderhoud en lieten zich daarvoor (uiteraard) betalen.

2x ware grootte nikkel

Daarvoor werd hier en daar ook 'eigen' geld gebruikt. Netscher en van der Chijs beschrijven de munten die circuleerden op de westkust van Borneo. Ook Stephanik beschrijft KONGSI munten die op Banka werden gebruikt.

Dit kongsigeld is uitermate schaars en wordt dan ook zelden aangeboden. Kenmerkend voor deze munten is dat de aanduiding geheel in het Chinees is en dat er sprake is van één munt per mijnbouwonderneming. Naast Sumatra en Borneo werd er ook op Malakka met kongsigeld betaald. Voor een beschrijving verwijs ik naar het boek van Saran Singh 'The coins of Malaysia, Singapore and Brunei 1400-1986'. De exemplaren die daar circuleerden zijn ook in het chinees gesteld en soms voorzien van instempelingen. Ook hier is veelal sprake van één munt per onderneming. Het verschil met Sumatra en Borneo is dat er ook kongsigeld werd uitgegeven door handelshuizen, uiteraard eigendom van Chinezen.

Een nieuwe reeks

Recent is het bestaan van een serie van vijf betaalmiddelen bekend geworden waarop zowel in het Chinees als in het Engels de naam van de kongsi die het geld uitgaf is vermeld. Opmerkelijk is ook dat het hier een serie van vijf stukken betreft met uiteraard verschillende waarden. Tevens is opmerkelijk dat de 'blanke' achterzijde is ingestempeld met cijfers. Het betreft hier de KONG HOCK KONGSI, opererend in, rondom en vanuit Penang. Omdat er intensief verkeer bestond tussen Penang en Medan (Sumatra) is het zeer wel mogelijk dat dit geld ook gebruikt is voor de betaling voor werk verricht op Sumatra.

waarde	Ø in mm	gram
50	30,5	9,82
10	26,5	3,46
5	24	2,75
2	21,7	1,50
1	14,5	1,52

In de omgeving van Penang werd in de negentiende eeuw tin ontdekt. De grond was eigendom van Maleisiërs die voor grote sommen geld rijke Chinese financiers toestonden het tin te ontginnen. De financiers maakten daarvoor gebruik van grote aantallen 'contract-Chinezen' die veelal afkomstig waren uit Zuid-China (AMOY en XIAMEN). Omdat zij afkomstig waren uit dezelfde streek en dezelfde taal spraken ontstond groepsvorming, in de hand gewerkt door arbeid voor dezelfde ondernemer. Contractarbeid, gedwongen winkelnering,

2x ware grootte

gedwongen terugbetaling van schulden waren belangrijke bindende factoren.

In het gebied van Penang opereerden meerdere kongsi's. Opmerkelijk is dat heden ten dage deze kongsi's nog bestaan maar zich ontwikkeld hebben tot sociale instellingen met eigen ziekenhuizen, scholen, tempels, casino's en begrafenisondernemingen. Het rivaliserende karakter tussen de kongsi's bestaat nog steeds, maar strekt zich uit tot welzijns- en welstandaspecten. Het eigen geld is verdwenen, maar de kongsi's zijn nog altijd geleid door dezelfde rijke financiers die zich tot leiders met een hoog sociaal en bestuurlijk aanzien hebben ontwikkeld. ■

Met dank aan Tjong Ding Yih die mij mededeelde dat Kong Hock een Hakka-dialecttranscriptie is. Vertaald in normaal Chinees staat er 'kuang fu kongsi' (hetgeen zoiets betekent als 'overvloedig geluk'), de beide letters K en F zouden kunnen refereren aan Kuang Fu. Ook dank aan Nico Arkesteijn voor de foto's.

LITERATUUR

C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951).

J.A. VAN DER CHYS *Catalogus der Numismatische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*.

SARAN SINGH *The coins of Malaysia, Singapore and Bunei, 1400-1986*.

The Penang Story International Conference 2002.

HO ENGSENG *Gangsters Into Gentleman: The break-up of Multiethnic Conglomerates and the Rise of a Strait Chinese Identity in Penang*.

J.C. VLEMING *Het Chineesch Zakenleven in Nederlandsch-Indië* (Weltevreden 1926).

(advertentie)

MPO MUNTEN- EN POSTZEGELORGANISATIE

Verzamelbeurzen / Taxaties / Veilingen

Op onze halfjaarlijkse drukbezochte veilingen is er altijd een ruim aanbod van penningen, zowel op het gebied van historie en VPK als algemeen. Bel gerust voor meer informatie.

Wij hopen u te mogen begroeten als inzender of bieder!

MPO, Industrieweg 29, 3401 MA, IJsselstein
Tel. 030-6063944 / www.mpo.nl

Tinnen penning Hospice Dignitas

PETER REEKERS

Wat spreekt de verzamelaar aan in een penning? Dat is voor iedereen anders. Afbeelding, vorm, materiaal, tastbaarheid, al deze zaken bij elkaar geteld zijn in hoge mate de basis voor het karakter van een penning. Vaak is het zo dat het karakter van de penning, op het moment van zien of aanraken, al voelbaar is.

In een stukje over een 'bijenpenning' in de *Muntkoerier* jaargang 28, nummer 8, omschreef ik een dergelijk gevoel. De kunstenaar en maker van die penning, Baldi Dekker, was er voor 100% in geslaagd de penning zodanig vorm te geven dat hij onmiddellijk opviel.

Enkele maanden geleden kwam ik Baldi weer tegen op een verzamelbeurs. 'Ik heb er nog een gemaakt', was een onderdeel van zijn begroeting en natuurlijk was de nieuwsgierigheid gewekt. Deze keer 'een eenvoudige penning', zo ging hij verder en hij vertelde iets over doel en achtergrond.

In Hoorn is een hospice gesticht, waar vrijwilligers ongeneeslijk zieken opvangen en begeleiden tot het sterven. Op verzoek van het stichtingsbestuur is een penning gemaakt en aan de medewerkers van het eerste uur geschonken als blijk van waardering voor het vele werk dat ze deden tijdens het oprichten en inrichten van het huis.

De geschiedenis achter deze mooie penning is wel heel bijzonder als je het verhaal over het ontstaan hoort. Wanneer eind 2001 vrijwilligers worden gezocht in West-Friesland, om in Hoorn of omgeving het eerste hospice te gaan stichten, is het begrip hospice nog nauwelijks bekend. Hospice wil zeggen een thuis voor ernstig zieke mensen, wanneer het niet mogelijk is de laatste levensfase in eigen huis door te brengen.

Er worden achttien mensen bereid gevonden die gedurende drie jaar heel veel tijd steken in het oprichten van dit kleinschalige project; een hospice voor acht zieke gasten. Werkgroepen worden gevormd voor publiciteit, voor fondswerving, voor lezingen voor vrouwenverenigingen, kerkgenootschappen, serviceclubs enzovoort. Als eindelijk een plek is gevonden waar nieuwbouw kan

Baldi Dekker, Hospice Dignitas (2004)
Tin

worden gerealiseerd, kan de Commissie Inrichting van start gaan. De vloerbedekking, gordijnen, de hele aankleding – van stoel, verpleegbed tot prullenmand – moet worden gekozen en gekocht met geschonken geld.

Er is enorm veel werk verzet door de vrijwilligers van het eerste uur. Het resultaat is er ook naar: op 23 januari 2004 wordt het gloednieuwe Hospice Dignitas in Hoorn officieel geopend, en vanaf dat ogenblik worden zieke mensen liefdevol verzorgd en verpleegd met goede medische begeleiding door hun huisarts.

Het bestuur, een driemanschap (eveneens vrijwilligers), wil als blijk van dank deze groep vrijwilligers het liefst een zilveren medaille geven, maar dat zou een verkeerde besteding zijn van het geschonken geld dat in die twee jaar bijeen is gebracht. Besloten wordt de beeldhouwer Baldi Dekker uit Oostwoud te benaderen. Met Baldi wordt gesproken over het doel van het hospice: het samen delen van pijn, een omarming. Het delen van een mantel wanneer de zieke onvoldoende mantelzorg heeft. Het samen onderweg zijn (in hetzelfde schuitje willen zitten). Dit heeft Baldi Dekker vorm gegeven in een tinnen penning. Op de keerzijde staat: 'Bedankt - Hospice Dignitas - 23-01-2004'. Op een feestelijke afscheidsavond krijgen de achttien initiatiefvrijwilligers als dank ieder een tinnen penning, als afsluiting van hun enorme bijdrage in het tot stand brengen van een hospice in Hoorn.

In het hospice werken nu ongeveer negentig 'zorgvrijwilligers' en acht verpleegkundigen, die het hele jaar door, de klok rond zorg bieden. Heel zinvol en dankbaar werk, voor die zieke mensen die te weinig mantelzorg (familie en vrienden) hebben om waardig de laatste maanden van het leven thuis te kunnen zijn.

Baldi Dekker

Baldi Dekker is in Utrecht geboren in een familie met diverse beeldende kunstenaars. Hij volgde aan de Rijksacademie in Utrecht een opleiding in toegepaste beeldhouwkunst. Baldi werkt meestal in opdracht; voor gemeenten, bedrijven en particulieren. Zijn werken zijn van metaal, glas, mozaïek en beton. De tinnen hospice-penning is de tweede penning die hij maakte en heeft een oplage van 24 stuks. De *bijenpenning* (in brons) en de *hospice-penning* zijn geheel in eigen beheer gegoten en afgewerkt. Het is leuk te weten dat hier nogmaals op de kosten bespaard is. Het tin is bij een schroothandel op de kop getikt (oude schotels, potten en bestek) en omdat er nog wat tin over is, kunnen voor de liefhebbers nog penningen bijgemaakt worden. De verpakking is bewust eenvoudig gehouden en bestaat uit een kartonnen doosje met het logo van de stichting.

Behalve de penning maakte Dekker ook een (bronzen) gevelsteen voor het pand. Hierin is hetzelfde logo verwerkt als op de penning. Daarnaast is, minder figuristisch maar heel aansprekend, de begeleiding en de zorg te zien die men in dit huis ontvangt.

Zowel in penning als gevelsteen worden, met eenvoudige lijnen maar heel pakkend, deze zorg en begeleiding zichtbaar gemaakt. Voor mij is dit het 'karakter' van de penning. Onmiddellijk zien en voelen waar het om gaat. ■

Peter Reekers houdt zich al meer dan 50 jaar bezig met numismatisch verzamelen. Zijn verzameling bestaat uit munten, bankbiljetten, penningen en ansichtkaarten op het gebied van de waterbouw. Sinds 2002 runt hij munthandel Reekers. In het verleden schreef hij onder andere over winkelwagenmuntjes, verzekeringspenningen, de *Bijenpenning* en bonnetjes van het R.K. Armenkantoor.

Grenzen van de numismatiek

Onderscheidingen

ERIK MÜLLER

Toen ik in 1995 van mijn grootmoeder het Mobilisatie-herinneringskruis 1914-1918 en enkele penningen voor hondenshows van mijn overgrootvader kreeg, was dat het begin van mijn verzameling onderscheidingen. Op dat moment was er op het gebied van de Nederlandse ridderorden en onderscheidingen weinig informatie voorhanden. In de boekhandel was slechts het *Boekwerk Onderscheidingen* van mr. Evers te krijgen en ik was dolblij toen ik een jaar later een tweedehands exemplaar van *Orders and Decorations of The Netherlands* op de kop kon tikken. Echter, door gedecoreerde familieleden uit de politie- en brandweerwereld kwam ik er al snel achter dat ook dit boek niet compleet was.

Tijdens mijn opleiding Boekhandel en Uitgeverij aan de Hogeschool van Amsterdam kreeg ik les in het maken van websites en aangespoord door Hendrik Meersschaert, webmaster van *Hendriks Medal Corner* (www.medals.be), ben ik begonnen met wat toen nog *The Dutch Medals Pag*e heette. Later werd dit www.onderscheidingen.nl.

In eerste instantie dacht ik dit project even in een jaartje te klaren. Niet dus. Nu zeven jaar verder is het eind nog niet in zicht. Naast de onderscheidingen zelf, is mijn voornaamste interesse beland bij de dragers van de onderscheidingen. Op de decoratie-pagina's worden maandelijks tientallen namen toegevoegd en het bestand breidt zich gestaag uit.

De website biedt op dit moment een overzicht van Nederlandse onderscheidingen, officieel en onofficieel, te vinden op alfabet en op categorie. Daarnaast zijn onderscheidingen ook terug te vinden via het draagvolgordegedeelte voor batons (draaglinten). Een zeer uitgebreide, doch niet complete categorie is die van de gemeentelijke onderscheidingen/penningen. Een zeer succesvolle categorie mag ik wel zeggen,

daar een maand na het publiceren de eerste gemeentes spontaan met informatie kwamen!

De site geeft een bibliografisch overzicht op het gebied van Nederlandse ridderorden en onderscheidingen en er zijn diverse (beleids)documenten op dit gebied integraal opgenomen. Onder het kopje 'decoratie' kan men enkele complete namenlijsten vinden van een tiental Nederlandse onderscheidingen. Ook kan men de onderscheidingen voor dapperheid en verdiensten in oorlogstijd terugvinden per oorlog. Dit gedeelte is echter nog volop in ontwikkeling en zal waarschijnlijk nooit compleet worden. Een laatste toevoeging is de categorie 'Onderscheidingen aan Nederlanders voor de Eerste Wereldoorlog', een voor veel Nederlanders aan hen voorbijgegane oorlog. Diverse geallieerde landen, en zelfs Duitsland, hebben echter wel Nederlanders gedecoreerd voor hun hulp aan vluchtelingen.

Op dit moment is de website nog opgebouwd in html en bevat zij geen zoekmachine. Ik hoop in de toekomst nog eens de tijd te hebben om een cursus te kunnen doen om de website om te bouwen naar een database, zodat zij ook doorzoekbaar wordt. Voorlopig is dit echter nog toekomstmuziek.

Mocht u informatie hebben, relevant voor mijn site, dan houd ik mij altijd aanbevolen! Alle informatie is welkom via info@onderscheidingen.nl.

www.onderscheidingen.nl

'Grenzen van de numismatiek' is een rubriek waarin verzamelaars van numismatisch gerelateerde voorwerpen aan het woord komen. Met passie verzamelen zij voorwerpen die volgens de een tot het vakgebied van de munt- en penningkunde behoren, terwijl de ander dit niet vindt. Wat maakt een voorwerp numismatisch? De wijze van vervaardiging, de vervaardiger, het materiaal, de vorm, de waarde, het gebruik of de naam die er aan gegeven wordt?
Het antwoord bepaalt de grenzen van de numismatiek. Grenzen die voor ieder anders zijn.
Deze rubriek is een platform voor meningsvorming over de numismatiek en heeft niet de intentie een oordeel te geven over 'goede' of 'foute' collecties. Verzamelaars met een bijzondere collectie die in deze rubriek aan het woord willen komen, kunnen contact opnemen met de redactie:
Postbus 11, 3500 AA Utrecht of via beeldenaar@planet.nl

Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (III)

WILLEM
VAN DEN
NIEUWENHOF

Tijdens de regeringsperiode van Josse Maximilien (1617-1662) zijn te Gronsveld talloze koperen oorden geslagen, die tot nu toe in vier hoofdtypen zijn onderverdeeld. Twee daarvan zijn duidelijk herkenbaar als imitaties van Luikse munten. Allereerst zijn er de oorden met op de voorzijde de letters BE of EB en op de keerzijde een gekroond wapenschild (Purmer en Van der Wiel 9119-9120, Lucas 96-108), hier afgebeeld als 'type 1'. Deze munten vertonen een sterke gelijkenis met de oorden van Ferdinand van Beieren, bisschop van Luik (1612-1650), door De Chestret de Haneffe beschreven onder de nummers 620, 622 en 631-632. Daarnaast zijn er oorden met een gekroond borstbeeld van keizer Ferdinand III (PW 9115-9118, Lucas 79-91). Dit type is hier afgebeeld als 'type 2'. Deze oorden zijn eveneens imitaties van munten van Ferdinand van Beieren, bij De Chestret de Haneffe te vinden onder de nummers 617, 619 en 625-628.

Type 1

Type 2

De oorden met op de voorzijde vier wapenschilden en een kroon (PW 9122-9123, Lucas 109-116) zijn direct terug te voeren op de oorden van Philips IV (1621-1665) voor de Zuidelijke Nederlanden (Van Gelder en Hoc 336). Hier treft u een exemplaar aan, afgebeeld als 'type 3'. Type 4 is het meest opmerkelijk in de serie (PW 9113-9114, Lucas 92-95). Josse Maximilien zelf is op de voorzijde tot de schouder afgebeeld met lang haar en een baard. Het uiterlijk van deze munten is dermate afwijkend van al het mij bekende andere materiaal uit onze streken, dat hier geen sprake kan zijn van een imitatie. In tegenstelling tot die van de eerder beschreven types zijn de munten van het type 4 uiterst zeldzaam. Mogelijk heeft het herkenbare eigen karakter van deze emissie een succes in de weg gestaan.

Type 3

Type 4

Een vijfde type

Kort geleden toonde een verzamelaar mij een oord van Josse Maximilien van een mij onbekend type, die hier is afgebeeld als 'type 5'. De voorzijde toont

een naar links gewend borstbeeld van de baron, met halflang haar, baard en met een eenvoudige kraag. Het portret doet qua stijl enigszins denken aan het portret van keizer Ferdinand III, zoals afgebeeld op de oorden van 'type 2', maar de baron is vanzelfsprekend ongekroond. Het omschrift op de voorzijde luidt: IVS : MAX : CO : DE : GRONS : BRO :: De keerzijde toont een gekwartierd en gekroond wapen, met een in tweeën gedeeld hartschild. De kroon onderbreekt daarbij de binnencirkel en het omschrift. Linksboven en rechtsonder in het wapen staan de vier droogscheerdersscharen van Batenburg, rechtsboven en linksonder de naar links gewende, gekroonde leeuw van Bronkhorst, in het hartschild links een roos (Eberstein) en rechts drie ronde koeken (Gronsveld). Het omschrift luidt: IVS : MAX : CO :DE : GRO : BR

Type 5

Later bleek mij dat M. Hendrickx deze munt reeds in 1984 beschreven heeft. Het hier beschreven exemplaar is uit zijn verzameling afkomstig. In publicaties verschenen na 1984 vinden we dit type echter niet meer terug (zie onder andere Purmer en Van der Wiel en Bos). Met deze publicatie wil ik dit vijfde hoofdtype een plaats geven binnen de serie oorden van Josse Maximilien. De munt vertoont een grote mate van overeenkomst met de oorden van Ferdinand van Beieren waarop de bisschop blootshoofds is afgebeeld (De Chestret de Haneffe nrs 609-610 en 618). We hebben hier te maken met een regelrechte imitatie van een Luikse oord. De imitatie is goed geslaagd, en toch is de munt erg zeldzaam. Een verklaring voor de zeldzaamheidsgraad zou het tijdstip van introductie van dit type kunnen zijn. Waarschijnlijk lag dit moment kort voor de introductie van het nieuwe type van Luik, met het op een kroon gelijkende hoofddeksel van de bisschop. Dit bood de gelegenheid om met een gekroond borstbeeld van de Keizer en de naam Ferdinand een perfecte kopie van het Luikse voorbeeld te introduceren, die nooit het predikaat van vervalsing zou kunnen krijgen. Hiermee zou de munt te dateren zijn vóór type 2. De meeste oorden van type 2 zijn geslagen zonder jaartal. Er zijn echter exemplaren bekend met het jaartal 1640. Het Luikse origineel is niet met jaartal bekend. Het Luikse voorbeeld voor het hier beschreven 'nieuwe' type 5 is bekend met het jaartal 1612, het eerste regeringsjaar van bisschop Ferdinand van Beieren. Ik veronderstel daarom dat het type 5 geslagen is tussen 1617 (het eerste regeringsjaar van Josse Maximilien) en 1640 (het vroegste jaartal terug te vinden op de oorden van type 2).

Wordt vervolgd

Ik dank Theo Nissen voor zijn onmisbare bijdrage aan deze reeks.

LITERATUUR

W. BOS *Oord en Duit in Noord en Zuid* (Zwolle, 1995).

J. DE CHESTRET DE HANEFFE *Numismatique de la principauté de Liège et de ses dépendances (Bouillon, Looz)* (Brussel, 1890).

J.P. VAN DAALEN *De munten van het graafschap Gronsveld* (Gronsveld, 1964).

H.E. VAN GELDER / M. HOC *Les Monnaies des Pays Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam, 1960).

M. HENDRICKX Merkwaardige munten *Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde* (1984) 85-86.

P. LUCAS *Monnaies seigneuriales mosanes* (Walcourt, 1982).

D. PURMER / H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523-1797* (Vriezenveen, 1996).

Mijn favoriete penning

Aan Zee van Christ Seth-Höfner

LEO VAN HEIJNINGEN

Voor mij ligt een vrij nieuwe penning die ik erg mooi vind. Graag wil ik mijn enthousiasme delen met andere liefhebbers. Het kleinood is van de hand van de Zwitserse beeldhouwer Christ Seth-Höfner en draagt de titel *Aan zee*. Bij mijn weten is zij een van de zeer weinigen die regelmatig penningen modelleert in de vorm van landschappen (bijvoorbeeld de inschrijfpenning 2002 van de Vereniging voor Penningkunst) *Aan zee* vind ik hiervan een heel fraai voorbeeld: twee meisjes kijken naar de zee. Binnen de omtrek van een schijfje zilver van 7,6 cm doorsnede ontvouwt zich de zee in al haar overweldigende eindeloosheid. De twee meisjes onder in het beeldvlak geven ons gelegenheid ons te identificeren met de scène – een probaat middel in de klassieke landschapschilderkunst. Als twee vertikale vormpjes vormen ze verder een contrast met de horizontale gelaagdheid van de zee en laten zo de wijdsheid ervan des te sterker uitkomen. Deze visuele spanning wordt nog verhoogd door de ronde omtrek van de penning, die lucht en zee genadeloos afsnijdt en uitlicht. Binnen de penning lijkt de cirkelvorm zich te herhalen in concentrische cirkels die zich verzamelen in de ruimte tussen de meisjes en de vogels in de lucht. Dáár bevindt zich het feitelijke middelpunt van dit natuurtafereel, vlak onder het midden. Hier trekt zich de wereld van zee en mens samen. Het verschijnsel van de natuur die de mens dwingt tot alleen maar een sprakeloos schouwen, heeft in deze penning naar mijn indruk een schitterende verbeelding gekregen.

Een keerzijde bezit de penning niet; Seth-Höfner modelleert zelden op de achterkant. 'Je kunt toch geen twee zijden tegelijkertijd bekijken?' zo stelt ze, 'Liever maak ik een tweede penning.' Seth-Höfner is met haar landschappen begonnen in India, waar ze een aantal jaren heeft gewoond. Daar boetseerde ze waterbuffels in een moeraslandschap. *Aan zee* is een herinnering aan een wandeling vorig jaar bij Zandvoort. Uit haar hoofd, zonder voorstudies, modelleerde ze de zee direct in gips. Vervolgens werd het ontwerp in negatiefvorm in was gegoten en bijgewerkt. Vandaar het spel van scherpe, strakke in gips ingekraste lijnen met de vollere, lossere en vloeiend in was geboetseerde vormen. ■

Aan zee is met ander werk van Christl Seth-Höfner te bekijken bij Kunstzaal van Heijningen, Noordeinde 152, Den Haag.

Christ Seth-Höfner, Aan Zee (2004). Zilver, doorsnee 7,6 cm

Dubbele nummers
Van een aantal lezers ontvingen wij de afgelopen maanden een brief (al dan niet vergezeld van *De Beeldenaar*) waarin zij ons meldden dat ze het tijdschrift dubbel hadden ontvangen. Zoals u weet is *De Beeldenaar* het tijdschrift van twee verenigingen. Zij die van beide verenigingen lid zijn, ontvingen tot dit jaar slechts eenmaal het tijdschrift. Met ingang van dit jaar is de administratie van *De Beeldenaar* vereenvoudigd, waardoor personen die lid zijn van zowel het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde, als van de Vereniging voor Penningkunst het tijdschrift tweemaal ontvangen. Hoewel het paradoxaal klinkt, is dit goedkoper dan uit te zoeken welke personen van beide verenigingen lid zijn. Daarnaast kost het de administrateur minder werk en vermindert het de kans op fouten.

Beeldmateriaal
Bij het ordenen van het redactie archief van *De Beeldenaar* is beeldmateriaal aangetroffen, waarvan de eigenaar onbekend is. Iedereen die meent dat er van hem of haar nog foto's bij *De Beeldenaar* moeten liggen kan contact op te nemen beeldenaar@planet.nl of postbus 11, 3500 AA Utrecht. Het materiaal dat niet gereclameerd wordt, wordt aan het fotoarchief van *De Beeldenaar* toegevoegd voor eventueel toekomstig gebruik.

Vijfde Noordelijke Muntmanifestatie
Grootste muntenbeurs van Nederland
Ruime keuze munten, penningen en bankbiljetten

Zaterdag 17 september 2005
10 - 17 uur

Van der Valk Hotel Assen

www.muntmanifestatie.nl

Jaarverslag SNP 2004

Een nieuwe koers voor de Stichting Nederlandse Penningkabinetten

MICHIEL PURMER

Sinds 2002 is de Stichting Nederlandse Penningkabinetten (SNP) een nieuwe richting ingeslagen. Na twintig jaar accent op vooral fondsenwerving voor openbare numismatische verzamelingen is de nadruk steeds meer komen te liggen op het positioneren van de numismatiek als een interessante schakel tussen diverse disciplines. In 2004 is deze koers voortgezet, met als resultaat de derde Van Gelder-lezing. Ook dit jaar zal de Van Gelderlezing weer gehouden worden. Doel van de Van Gelder-lezingen is om, in de geest van Van Gelder, de dialoog tussen de numismatiek en andere disciplines te vergroten. De Van Gelderlezing is inmiddels een jaarlijks terugkerend evenement, georganiseerd in nauwe samenwerking met het Geld- en Bankmuseum.

Van Gelderlezing

Op 2 december 2004 organiseerd de Stichting Nederlandse Penningkabinetten en het Geld- en Bankmuseum de derde Van Gelderlezing. Spreker was professor Wim van Anrooij, als universitair hoofddocent verbonden aan de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur van de Universiteit Leiden. Sinds 1 januari 2004 is hij tevens werkzaam als directeur van Pallas, Instituut voor Historische, Kunsthistorische en Letterkundige Studies, een onderzoeksinstituut van de Leidse Faculteit der Letteren.

In zijn lezing onder de titel *Numismatiek en heraldiek: een kleurloze geschiedenis?* ging Van Anrooij uitgebreid in op het gebruik van heraldiek in de numismatiek. Na een inleiding op het ontstaan en gebruik van heraldische symbolen kwam Van Anrooij spoedig uit op de numismatische kant van heraldiek. Hij had het hierbij onder andere over de politieke en dynastieke motieven, die achter het gebruik van heraldiek op munten schuil gaan. Dit illustreerde Van Anrooij treffend aan de hand van enkele boeiende case-studies. Het onderwerp numismatiek en heraldiek heeft Van Anrooij met deze lezing zeker de nodige kleur gegeven. De lezing, die plaats vond in de Taffeh-zaal

Elisabeth Varga, Van Gelderpenning (2001), brons foto: Fred Weegenaar

van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, werd bezocht door een kleine 100 personen.

Van Gelder-penning
Na afloop van de Van Gelder-lezing is de Van Gelder-penning uitgereikt aan de spreker. De Van Gelder-penning was een initiatief van wijlen Cees van Hengel, jarenlang bestuurslid van de SNP. De penning, ontworpen door Elisabeth Varga, is bedoeld voor personen die voor de Stichting bijzondere verdiensten hebben, zoals degenen die de Van Gelder-lezing hebben gehouden en voor de personen en instellingen die de stichting bedragen van € 500 of meer schenken.

Ondersteuning
In 2004 heeft de SNP geen verzoek ontvangen voor de subsidiëring van aankoop van een munt of penning voor een museale collectie. De SNP ziet het ondersteunen van dergelijke aankopen nog steeds als een taak. Verzoeken kunnen dan ook schriftelijk bij het stichtingsbestuur worden ingediend.

Voor meer informatie over de Stichting Nederlandse Penningkabinetten kunt u contact opnemen met de secretaris-penningmeester, Michiel Purmer, Zeemanlaan 122, 3572 ZG Utrecht. Uw giften stellen de Stichting in staat de Van Gelderlezingen te organiseren en schenkingen te kunnen doen aan onze openbare numismatische collecties. Donateurs kunnen hun jaarlijkse bijdrage of een eenmalige gift overmaken op giro 5382308 ten name van de Stichting Nederlandse Penningkabinetten te Utrecht.

Vierde Van Gelderlezing

Op 24 november aanstaande organiseren de Stichting Nederlandse Penningkabinetten en het Geld- en Bankmuseum de vierde Van Gelderlezing. Dr Anton van der Lem, verbonden aan de Universiteitsbibliotheek Leiden als conservator westerse gedrukte werken, zal een betoog houden onder de titel *Liever Turks dan Paaps?, symbolen op penningen uit het begin van de Tachtigjarige Oorlog*.
Vlaggen, volksliederen en wapenschilden zijn nog altijd de uiterlijke tekenen tot vereniging van een natie. Hoe zat dat in de eerste jaren van toenemende kritiek op Filips II van Spanje, toen men de koning nog niet wilde afzweren of verlaten, maar hem juist tot andere gedachten hoopte te brengen? Welke 'logo's' of herkenningstekens hebben de oppositiegroepen in die tijd gebruikt? De bedeltas en bedelnap werden met de geuzenpenning het symbool van de geuzen. Vervolgens greep men naar het symbool van de leeuw, al dan niet met eerst zeventien, later zeven pijlen. De figuur van Belgica was een symbool van alle Nederlanden, waarna de Hollandse tuin een zinnebeeld werd van het naar zijn onafhankelijkheid strevende Noorden. De kleuren van Willem van Oranje werden de nationale driekleur, maar zijn persoonlijk zinnebeeld, het ijsvogeltje en de spreuk 'rustig te midden van de woelige baren', verdween weer met de prins zelf. Deze symbolengeschiedenis weerspiegelt zich ook in de geschiedenis van de penning, die juist een handig hulpmiddel was om de vaderlandse zinnebeelden te verbreiden.
Meer informatie over tijd, locatie en wijze van aanmelden voor de vierde Van Gelderlezing volgen in het volgende nummer van *De Beeldenaar*, maar houd de avond van 24 november alvast vrij in uw agenda!

Muntmelange

BOUKE JAN VAN DER VEEN

Leidse papieren noodmunten, waarheid en verdichting

Op 10 december 1573, tijdens het beleg van de stad Leiden, besluit het stadsbestuur noodmunten te slaan van een toentertijd zeer ongebruikelijk materiaal, namelijk van 'papier'. De boekbinder Jan Adriaensz krijgt kort daarop de opdracht om 250 dikke papieren platen te maken waaruit munten van 20 stuivers (1 gulden) en 501 dunnere papieren platen voor het slaan van munten van 5 stuiver (1/4 gulden). Het verhaal wil dat het materiaal bestond uit het perkament (geprepareerde huid van schapen of geiten) van de misboeken van de katholieke kerken in Leiden. Niets is minder waar, het is de 'verdichting' en verheerlijking van de papieren noodmunt als relikwie, aandenken en symbool van het Leidse Beleg en het Ontzet op 3 oktober 1574. Wat is er nu mooier dan het betalen met noodgeld dat bestaat uit de misboeken van het katholieke geloof waartegen Leiden in opstand was! De papieren platen werden geplakt uit incunabelen die een kleine honderd jaar ouder waren dan het jaar waarin de munten gemaakt werden. De afbeelding hiernaast toont een kwart gulden uit de collectie van het Geld- en Bankmuseum. Duidelijk is te zien dat de lijm van de papieren binnenkant heeft losgelaten en dat de binnenkant leesbaar is. Een van de papieren plaatjes waarvan de munt gemaakt is toont een fragment tekst uit de Latijnse Bijbel de *Vulgaat*. Waarschijnlijk niet de gehele tekst uit de Bijbel maar een bijbelcommentaar. Dit papieren 'muntplaatje' toont een tekst uit Matheüs 7,16-17: 'a **Fructibus e**orum co**gnoscetis eos**, numquid colligunt **de spinis u**vas. **Sic omnis arb**or bona fructus bonos facit mala autem arbor fructus malos facit'.

Na het Ontzet op 3 oktober 1574 werden de munten verheerlijkt, nagemaakt mogelijk deels met de stempels die nu nog in het Museum De Lakenhal in Leiden worden bewaard. Naast vele echte stukken bestaan er 'kartonnen' (dik papier uit één stuk) munten die verzilverd, verguld of bruin gekleurd kunnen zijn. Ook nu nog is de Leidse noodmunt te krijgen als sleutelhanger of gedenkmunt.

Heel apart is de serie papieren 28 en 30 stuiverstukken. Deze 'munten' zijn nooit tijdens het beleg aangemunt, maar zijn gemaakt als gedenkstukken vergeven, uitgedeeld of verkocht tijdens de jaarmarkt en kermis op 3 oktober aan het einde van de zestiende of het begin van de zeventiende eeuw. Een

Leiden, 1/4 gulden, 1573 Coll. GBM

Leiden, herdenkingspenning, einde 16de eeuw Coll. GBM

mooi voorbeeld hiervan is een exemplaar uit de collectie van het Geld- en Bankmuseum. De maker heeft deze 'munt' heeft zo getrouw mogelijk gemaakt van 'oud papier'. Oud papier van na 1581 toen Willem van Oranje de zeggenschap kreeg over Holland en Zeeland. Het papier van de munt bestaat namelijk uit een editie van de tekst van deze overdracht.

Oproep

Graag wil ik zoveel mogelijk 'papieren' Leidse noodmunten, echt en 'vals', beschrijven en inventariseren. Heeft u noodmunten van Leiden in uw collectie, wilt u dan zo goed zijn deze te scannen, ook de binnenkant (150dpi 100%), en die toe zenden.

Bouke Jan van der Veen, Langebrug 54, 2311 TM Leiden. 071-5145527, boukevdveen@tiscali.nl

J.R. VOÛTE

Toch geen metamorfose

Onder de titel *De metamorfose van een gegraveerde penning* beschreef ik in *De Beeldenaar* 2005-3 een op naam van Sebastiaan Pesser van Velsen in 1672 gegraveerde penning. Om een aantal redenen veronderstelde ik dat het in 1937 gepubliceerde exemplaar van geel metaal vermoedelijk hetzelfde zou zijn als het onlangs op de markt gekomen zilveren stuk. De gele penning blijkt echter wel degelijk te bestaan en het eigendom te zijn van een kleinzoon van de oorspronkelijke bezitter. Er blijken dus toch twee exemplaren te bestaan: een vergulde en een zilveren. Vergelijking van beide leidt tot de volgende conclusies:

- Ze zijn onomstotelijk door dezelfde graveur gemaakt en uiteraard na elkaar,
- De zilveren weegt 31,96 gram, het vergulde stuk 35,04 gram en voelt iets dikker aan, vermoedelijk door het verguldsel.
- Er zijn slechts minieme verschillen in de gravering. Boven het wapenschild is een krul-element (een soort klavertje) aangebracht, waarlangs een reeks pareltjes. Bij de zilveren zijn dat er 33, bij het vergulde stuk 35.
- Er zijn aanwijzingen dat het vergulde stuk uit de Pesser-familie afkomstig is, maar waar de zilveren penning vandaan komt (die via de firma's Akkermans en Schulman in het bezit van het Historisch Museum Rotterdam kwam) blijft onduidelijk.
- Archiefonderzoek in Schiedam leverde tot nu toe geen nieuwe informatie op.

Intrigerend blijft de vraag waarom van zo'n sterk persoonlijk stuk twee exemplaren in verschillende uitvoering bestaan.

De rubriek Muntmelange biedt ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in kort bestek te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bijvoorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u sturen aan de redactie van *De Beeldenaar*, Postbus 11, 3500 AA Utrecht of per mail naar beeldenaar@planet.nl.

Penningnieuws

AGATHA KILL
Kindje
Zilver (935 dz), 70 x 80 x 10 mm

HEDI BOGAERS

Penning van een kind in zijn bedje met één handje dat net boven de deken uitsteekt.
Achterop de penning staat het monogram AK. De penning is een vrij ontwerp naar een tekening en ook uitgevoerd in kunsthars in de kleuren zwart en terracotta.

LUCIA MARIA HARDEGEN
Hermann Cohen
Zilver (935 dz), 90 mm

Herdenkingspenning met het portret van Hermann Cohen, Joods cultureel filosoof.
De penning (gesigneerd LH) wordt sinds 2003 jaarlijks uitgereikt.

De rubriek penningnieuws biedt ruimte aan medailleurs om in kort bestek (maximaal 100 woorden) nieuwe penningen onder de aandacht te brengen.
Bij voorkeur digitale bijdragen met foto's, zenden aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Hedi Bogaers, Gruttostraat 4, 4302 WE Zierikzee.
E-mail: bogaers.art@zeelandnet.nl

Verenigingsnieuws

Vereniging voor Penningkunst

GREET KEMPER
KEES POSTMA

Ledendag 21 mei 2005, Nijmegen
Dit jaar had het bestuur Nijmegen uitgekozen voor haar ledendag. Een mooie locatie in de stad die in 2005 haar 2000ste verjaardag viert en daarmee de oudste stad van Nederland is. Ook is het de stad van Mariken van Nieumeghen, wier verhaal rond 1500 ontstond en het onbetwiste hoogtepunt van de rederijkerstoneelliteratuur vormt. Haar beeld, ontworpen door de beeldhouwster Vera van Hasselt, staat al bijna vijftig jaar op de markt. In het centrum staat Museum Het Valkhof, dat onder zijn dak naast een grote en belangrijke verzameling oude kunst, ook een bijzondere collectie moderne kunst herbergt. Het museum is gelegen op de plaats, waar vroeger een Romeins legerkamp lag en waar later Karel de Grote een burcht bouwde. Nu staat er een modern gebouw voor kunst en cultuur, ontworpen door de architect Ben van Berkel. Voorzitter Theo Bunjes opende de vergadering en heette allen welkom in het museum. Een bijzonder welkom was er voor Hans de Koning, die werd gehuldigd. Hij werd verblijd met het eerste exemplaar van een nieuwe door Guus Hellegers ontworpen *VPK-gelegenheidspenning*, die het karakter heeft van een penning van verdienste. Het bestuur besloot daartoe vanwege de langdurige en belangrijke bijdragen van Hans aan de vereniging en aan de penningkunst. Vele jaren is hij al actief. Hij was bestuurslid; hij is de man achter vele boeiende publicaties over de penningkunst, behulpzaam in de moeilijke tijden van *De Beeldenaar*, steeds weer meedenkend en goede adviezen gevend.

De voorzitter wenste Geer Steyn geluk met de koninklijke onderscheiding, die hij ontving, onder meer voor zijn werk als penningkunstenaar. Ook bedankte de voorzitter zijn medebestuursleden voor hun inzet en enthousiasme voor het werk van de vereniging in de afgelopen periode, Annemarie Slager voor het verzorgen van de penningbestellingen, Maja Houtman voor de zorg voor het verenigingsarchief en Rob Kemper voor het samenstellen en bijhouden van de website van de vereniging. Naar goed gebruik werd tijdens de ledenvergadering een ogenblik stilgestaan bij degenen die de vereniging in 2004 en 2005 ontvallen zijn.

Greet Kemper viert dit jaar haar 25-jarig jubileum als verenigingssecretaris. Het bestuur heeft gemeend, dat dit jubileum te bijzonder is om er alleen in de ledenvergadering bij stil te staan. Vandaar het initiatief om op 5 november 2005 ter gelegenheid hiervan een symposium te houden. Reeds eerder werd medegedeeld, dat de *Jaarpenning 2005*, ontworpen door Wilfried Put, aan Greet gewijd zal zijn. Het ligt in de bedoeling de penning tijdens het

Theo Bunjes overhandigt Hans de Koning zijn gelegenheidspenning
foto: Arnold Nieuwendam

symposium officieel aan haar aan te bieden. De voorzitter speldde haar namens de vereniging een corsage op, om te memoreren dat het op de algemene ledenvergadering 25 jaar geleden was dat Greet het secretarisschap aanvaardde.

De inschrijfpenning 2005 *Perpetuum mobile* is ontworpen door Jeroen Henneman. De vereniging telde 21 mei 2005 464 leden, nog twee leden moeten de contributie 2004 voldoen en 48 leden moesten hun contributie voor dit lopende verenigingsjaar nog betalen. Een aantal leden zette hun lidmaatschap om in een donateurschap. Bericht van verhindering werd ontvangen van 55 leden, terwijl 12 leden een machtiging zonden. De notulen van de 79ste Algemene ledenvergadering 2004, gehouden in het Dominicanenklooster te Zwolle, werden ongewijzigd vastgesteld onder dankzegging aan Kees Postma, de bestuurssecretaris. Het jaarverslag 2004, dat uitgereikt werd bij binnenkomst, werd onder dankzegging aan de verenigingssecretaris, Greet Kemper, ongewijzigd goedgekeurd.

De penningmeester Wouter van Aken, gaf toelichting op de rekening en verantwoording 2004. Hij schetste opnieuw de VPK als een financieel gezonde vereniging. Hierna voerde Ed de Groot, die samen met Hans Dirken de kascommissie vormde, het woord. Zij hebben op 18 mei 2005 de boeken gecontroleerd. De saldi en bankrekeningen waren in overeenstemming met de dagafschriften. De financiële wijzigingen hebben zij onderzocht en vergeleken met de onderliggende stukken. Zij constateerden dat de inkomsten en uitgaven in overeenstemming zijn met de bijbehorende bescheiden. De stukken gaven een goed en getrouw beeld van de financiële situatie van de vereniging per ultimo 2004. Derhalve stelde de kascommissie aan de leden voor om het bestuur decharge te verlenen. De vergadering ging hiermee akkoord. De vorige Algemene ledenvergadering ging akkoord met aanwending van gelden van het Buffetfonds voor het organiseren van een masterclass. In het jaarverslag, het beleidsplan en op de website werd daaraan aandacht besteed. Het beleidsplan werd aan alle leden gezonden, zodat eenieder op de hoogte is gebracht van de planning 2005-2007 en het uitgiftebeleid. In de vergadering werd hierover van gedachten gewisseld. Ed de Groot heeft tweemaal deel uitgemaakt van de kascommissie en was niet herkiesbaar. Hans Dirken werd bereid gevonden voor de tweede maal deel uit te maken van deze commissie. Uit de aanwezige leden stelde Hans van de Vorst zich beschikbaar om zitting te nemen in de commissie. De ledenvergadering ging hiermee akkoord. Ondanks de nodige

Geer Steyn ontvangt applaus voor zijn Koninklijke onderscheiding
foto: Arnold Nieuwendam

Tentoonstelling Moderne Favorieten
foto: Arnold Nieuwendam

Penningmarkt
foto:
Arnold Nieuwendam

moeite van de zijde van het verenigingssecretariaat heeft één lid zowel de contributie 2003 als voor het verenigingsjaar 2004 nog niet voldaan. Het bestuur stelde voor om deze persoon te royeren. De vergadering ging hiermee akkoord. Wat betreft *De Beeldenaar* was er sedert de vorige ledenvergadering veel ten goede veranderd. Janjaap Luijt is weer hoofdredacteur. De achterstand uit 2004 is ingehaald. De voorzitter deed nogmaals een beroep op de vergadering om toch vooral artikelen in te leveren. Aftredend en herkiesbaar waren Guus Hellegers en Kees Postma. Aftredend en niet herkiesbaar waren Niko de Wit en Pier van Leest. Het bestuur stelde voor Hedi Bogaers in de vacature van Niko de Wit als kunstenaar-bestuurslid te benoemen. Er waren geen tegenkandidaten bij het bestuur gemeld. Het bestuur stelde voor hen opnieuw voor een zittingsperiode van drie jaar te benoemen. De Algemene Ledenvergadering ging bij acclamatie akkoord met de drie benoemingen. Niko maakte drie jaar deel uit van het bestuur. Helaas kostte het bestuurslidmaatschap hem te veel tijd. Niko toonde zich een kunstenaar, die in het klein en in het groot kan denken; over de penning die in de hand past, maar ook over een beeld van 8,50 meter hoog, zoals het beeld Port du Nord dat in 2004 in Rhoon tot stand kwam. Niko was goed in de begeleiding van kunstenaars. Hij heeft het plan voor de masterclass mede ontwikkeld. Pier was slechts twee jaar in het bestuur. Ook zijn werkzaamheden maken het hem niet mogelijk om bestuurslid te blijven. Hij was vertegenwoordiger van de werkgroep Cursussen. Naast de cursussen maakt Pier ook penningen. Ook had hij goede inbreng in de discussies binnen het bestuur. Daarnaast was zijn kennis van de techniek heel waardevol. Ook hij heeft het plan van de masterclass mede ontwikkeld. Het was jammer om afscheid van hen beiden te moeten nemen. Erkentelijkheid was er voor de wijze waarop zij zich ingezet hebben voor de VPK. Als dank ontvingen zij ieder de door Guus Hellegers ontworpen gelegenheidspenning met inscriptie.

De door de leden ingezonden vragen werden beantwoord. Hierna sloot de voorzitter de vergadering en dankte alle aanwezigen voor hun komst. Het dagprogramma werd voortgezet met een

zeer boeiende lezing met power-point presentatie door Jeroen Henneman, de man van *De Kus* en veel meer. Hij hield een lezing, getiteld *Verbeelding van de werkelijkheid*. Daarin gaf hij een chronologisch overzicht van zijn werk, verdeeld in rubrieken. Ook werd daarbij aandacht besteed aan de door hem ontworpen experimentele *Inschrijfpenning 2005*, genaamd *Perpetuum mobile*. Daarna deed Carolien Voigtmann aan de hand van foto's verslag van de Masterclass *Over the Edge*, waarvan naast 'master' Geer Steyn drie deelneemsters (Elly Baltus, Elleke van Gorsel en Mélanie de Vroom) aanwezig waren. Zij schetste een beeld van het karakter van de bijeenkomsten. Hierna konden de leden een heerlijke Italiaanse lunch nuttigen in het Museumrestaurant. Na de lunch was er gelegenheid om het Museum te bezoeken en de tentoonstelling *Moderne Favorieten, 50 jaar collectie moderne kunst* met werk van onder andere Carel Willink, Pyke Koch en Lucebert. De penningmarkt die volgde werd weer druk bezocht. Naast verenigingspenningen werden er ook penningen verkocht door de kunstenaarsleden Elly Baltus, Lucia Maria Hardegen, Guus Hellegers, Agatha Kill, Carla Klein, Frank Letterie, Louk van Meurs, Geer Steyn en Linda Verkaaik. Ook was de inschrijfpenning *Perpetuum mobile* te zien evenals foto's van Anatolie Saurov van de aanbieding van de *Prins Clauspenning* aan Hare Majesteit de Koningin op 14 juni 2004 op Paleis Huis ten Bosch. Arnold Nieuwendam maakte, zoals elk jaar, een mooie fotoreportage van deze dag. Al met al een zeer geslaagde ledendag in Nijmegen mede dankzij de geweldige inzet van de mensen van het Museum en in het bijzonder Susanne Peijnenburg. ■

Linda Verkaaik
Penningmarkt
foto:
Arnold Nieuwendam

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
E.T.E. Cretier, secretaris
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. (020) 5242274, fax (0481) 350881
info@munt-penningkunde.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap, Amsterdam

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):
M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. (0183) 307236, fax (0183) 307356
info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst

Bestelling van penningen:
A.M.W. Slager-Dijkstra
Voorstraat 13C
4033 AB Lienden
tel. (0344) 601653
slager@uwnet.nl

Jaarpenning 2005 - Jos Reniers
De jaarpenning 2005 wordt een portretpenning van Greet Kemper-Koel, ontworpen door Jos Reniers. Greet Kemper was afgelopen mei 25 jaar secretaris van de Vereniging voor Penningkunst. Ter gelegenheid van dit feit wordt op zaterdag 5 november een symposium gehouden met diverse sprekers met als onderwerp 'Zijn er grenzen aan de penning'. Alle leden van de VPK krijgen te zijner tijd een uitnodiging dit symposium bij te wonen.

Ledendag 2006
De jaarvergadering 2006 wordt op zaterdag 29 april 2006 gehouden.

Masterclass 2005
De resultaten van de masterclass zullen van februari tot en met april 2006 worden tentoongesteld in Museum Beelden aan Zee in Scheveningen.

BAMS 2006
De weekend-conferentie samen met de British Art Medal Society vindt plaats van 16 tot en met 18 juni 2006 in Rotterdam. Over het programma worde leden van de VPK begin 2006 geïnformeerd.

Boek
Het boek *Handzame sculptuur*; *de geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst* door Louk Tilanus is verkrijgbaar bij Waanders Uitgeverij Zwolle. ISBN 90 400 9265 6. De prijs bedraagt € 32. Het boek is ook via het secretariaat van de Vereniging te bestellen: € 32 + € 5,50 portokosten.

Boekbespreking

BERT VAN BEEK

DANNY BECKERS / MARJOLEIN KOOL
Willem Bartjens De Cijferinghe (1604) het rekenboek van de beroemde schoolmeester
(Uitgeverij Verloren, Hilversum 2004)
ISBN 90-6550-811-2, 284 pag., waarvan 193 facsimile.

Willem Bartjens was tot in de negentiende eeuw een begrip. Zijn rekenboeken zijn twee eeuwen de standaard geweest in het rekenonderwijs. Enige jaren geleden werd een exemplaar van de verloren gewaande eerste druk uit 1604 van zijn rekenboek *De Cijferinghe* teruggevonden. Danny Beckers en Marjolein Kool grepen de kans aan om precies vierhonderd jaar na verschijning een facsimile hiervan te verzorgen, vergezeld van een uitvoerige inleiding.

Bartjens had vanaf 1591 te Amsterdam en later vanaf 1618 te Zwolle een 'Franse school', de moderne school voor de praktijk, de tegenhanger van de Latijnse school die opleidde voor de universiteit. Hij leerde de kinderen lezen, gaf godsdienst, Frans, vaderlandse geschiedenis en werd vooral geprezen vanwege zijn rekenonderwijs. Dat laatste was vooral bedoeld voor aanstaande kooplieden, bankiers en administrateurs. Daarnaast schreef hij zijn eigen rekenboek Cijferinghe, dat twee herdrukken beleefde en dat door vele andere schoolmeesters gebruikt werd en waarvan de inhoud zelfs door enkelen van hen schaamteloos gebruikt werd voor eigen rekenboeken.

De rekenvoorbeelden uit zijn Cijferinghe sluiten nauw aan bij de praktijk, dus wordt er veel omgerekend in maten, gewichten en muntsoorten en vanwege dat laatste is dit boek een must voor numismaten, omdat het inzicht geeft in de manier hoe de zeventiende-eeuwse koopman of administrateur met al die muntsoorten moest (en kon) werken.

De zeer goede inleiding plaatst het rekenboek in een bredere context, levert inzicht in de structuur van het boek en inzicht in de toenmalige manieren van rekenen. Zo leggen zij bijvoorbeeld uit dat het voor de zeventiende-eeuwse rekenaar, die nog niet gewend was aan decimale getallen (die werden toen alleen door wiskundigen en technici als landmeters gebruikt) vaak niet aantrekkelijk was om bedragen te herleiden tot de kleinste, passende rekeneenheid. Bijvoorbeeld een bedrag van 19 stuivers kan soms beter niet herleid worden tot 19 x 2 = 38 groten of, nog kleiner, tot 19 x 16 = 304 penningen, maar kan soms beter herleid

De Cyfferinghe van
VVILLEM BARTIENS
VAN AMSTELREDAM.
Inhoudende meest alle de Grond-Regulen der
CYPHER-KONST.
Seer nuttelijck den Leerlingen/ ende alle
Lief-hebberen der konst.
Dieu at mon salut. AT 54
T'AMSTERDAM,
Gheedruckt by Cornelis Claesz. woonende op
Water int Schrijf-Boeck. Anno 1604.

worden tot grotere eenheden door de 19 stuivers te verdelen in 10 + 5 + 4 stuivers, of: een halve gulden, een kwart gulden en een vijfde gulden.

Cijferinghe behandelt de gehele getallen, optellen, aftrekken, vermenigvuldigen, delen en het werken met breuken. De belangrijkste rekenkundige handeling die aangeleerd wordt, is de 'regel van drieën' waarmee men via recht evenredigheid uit drie getallen de vierde kan vinden. Als voorbeeld de eerste opgave uit het hoofdstuk, getiteld Cassiers rekeninghen: 'Als een Daalder doet 30 stu (= stuiver) en een Conings daalder geld 36 stu. hoeveel Co. Daalders zalmen dan tellen voor 538 daalders?' Het boek geeft zelf het antwoord (dat gebeurt bij alle opgaven): 448 1/4.

De 'regel van drieën' (tegenwoordig ook wel de kruisregel genoemd) wordt vervolgens uitgebreid door middel van combinaties om ook grotere reeksen getallen aan te kunnen. Als voorbeeld de laatste opgave uit de Cijferinghe: 'Als 5 schellingen groot (= 60 groot) doen 12 hollandse stoters/ elk 2 stoters doen 5 brabantsche stuivers/ ende 100 brab. stu doen 5 Carolus gul/ ende 21 Car gul/ doen 3 Vlaamsche nobelen/ en 12 vlaam nobelen doen 42 statendaalders, vrage hoeveel schellingen groot men tellen zal voor 600 statendaalders?' Antwoord: 4000 schellingen. Als u dit zelf doorrekent, kunt u vinden dat de koers van de Vlaamse nobel 7 carolusgulden is en dat de statendaalder 2 gulden doet.

Het boek sluit af met een lijst van de gebruikte munten, maten en gewichten in de Cijferinghe. Nieuw voor mij daarin waren de Engelse sitter van 5 gulden en 8 stuivers en de gouden penning van 8 gulden en 5 stuivers. Is dat laatste soms een verschrijving voor 5 gulden en 8 stuivers? Uit de lijst blijkt dat de Engelse sitter dezelfde waarde heeft als de angelot (Engelse angel). Bartjens zal in 1604 waarschijnlijk wel enigszins op de hoogte zijn geweest van de munten van Elisabeth I van Engeland (1558-1603), maar welke munt hij hiermee bedoeld heeft, weet ik niet. De enige munt met de zittende koningin is de sovereign van 30 shilling, uitgegeven van 1559-1600, maar daarvan was de waarde 3 angels.

De bezorgers stellen dat dit de complete lijst van munten, maten en gewichten is die Bartjens in zijn boek heeft gebruikt. Waarschijnlijk hebben de bezorgers de paragraaf 'alhier stellen wy den leerling tot hulpe een verclaring van Hollandsche ende Vlaamsche munte/mate en gewicht' gebruikt en die aangevuld met muntsoorten uit de opgaven. De Vlaamse nobel bijvoorbeeld, nemen ze in de lijst op voor 6 gulden en 16 stuiver, maar Bartjens rekende hem ook voor 7 gulden, zie het voorbeeld hierboven, en de statendaalder van 2 gulden uit hetzelfde voorbeeld, is niet in de lijst terug te vinden. Bij de duit staat alleen vermeld: kleine munteenheid, terwijl uit de waarde van de 'zevenduytspenningen'

van 14 penningen elke rekenkundige zou kunnen ontdekken dat de duit 2 penningen gold. Wie het boek daardoor opzij legt, doet de bezorgers en zichzelf tekort. Die mist dan bijvoorbeeld de 'vierijsers' uit de lijst, die daarin een waarde hebben gekregen van 9 oortjes of 2 1/4 stuiver. Dit hebben de bezorgers ongetwijfeld ontleend aan opgave 3 van het hoofdstuk 'Multiplicatio in Gelde': '306 vier-yzers/hoe veel oortghens zijnt? Facit 2754 oortghens. Een vier-yser doet 9 oortgens'. Het gaat dus, gezien de waarde, feitelijk om dubbele vuurijzers. Waren de enkele vuurijzers toen al geheel uit de omloop verdwenen en is daardoor de aanduiding 'dubbele' zinloos geworden en weggevallen? Interessant is dat deze muntsoort wel voorkomt in de druk van 1604, maar niet in de nieuwe bewerking van 1633. Waarschijnlijk waren ze toen al lang uit de omloop verdwenen.

Van Danny Beckers was mij geen ander werk bekend, maar mijn aandacht werd meteen getroffen toen ik zag dat Marjolein Kool de andere bezorger was. Zij promoveerde op een onderzoek naar het rekenen in de zestiende eeuw, waaronder het rekenen met rekenpenningen, wat het voortreffelijk leesbare *Die conste vanden getale* (Hilversum 1999) opleverde. Deze publicatie verscheen als deel 2 van de veelbelovende reeks Rekenmeesters. ■

JANJAAP LUIJT

P.O. van der Chijs De munten der Nederlanden tot de Pacificatie van Gend (1851-1866) Herdruk Dries Jannink en Mark Mannesse. ISBN 90-77-295-17-8. Boekbinderij A.J. Jannink, Zuidlaren. email a.j.jannink@hetnet.nl

Pieter Otto van de Chijs, hoogleraar en directeur van het Academische Munt- en Penningen kabinet te Leiden, won met zijn anonieme voorstel, een in 1841 door het Tweede Teyler's Genootschap uitgeschreven prijsvraag. Zij vroeg een 'Beredeneerde beschrijving en afbeelding van al de munten onzer voormalige Hertogen, Graven, Heeren en Steden, welke in de Nederlanden, in den ruimsten zin des woords, hebben bestaan of zijn geslagen, en wel van de vroegste tijden af tot aan de bevr van Gend in het jaar 1576'. Na veel gesteggel met het Genootschap, die de omvang van het werk niet konden bevatten, en jarenlange arbeid, waarbij steeds weer nieuwe munten en inzichten opdoken, werd tussen 1851 en 1866 dit negendelig standaardwerk, samen het 26 stuk van de Verhandelingen van het Teyler's Tweede Genootschap, gedrukt in een oplage van 300 exemplaren.

Het werk van Van der Chijs is drievoudig: hij gaf als eerste een ordening met beschrijving en afbeelding van alle voor hem op dat moment bereikbare

munten, publiceerde uitvoerig de onderzochte schriftelijke bronnen en probeerde de muntgeschiedenis in te passen in de algemene geschiedenis.

Van bijna ieder deelonderwerp zijn inmiddels recentere, meer volledige publicaties verschenen, zodat nergens meer met alleen met van der Chijs volstaan kan worden. Het blijft echter een belangrijk Nederlands overzichtswerk, waar nog veel naar verwezen wordt, en een belangrijk stuk Nederlands cultureel erfgoed. Daarom hebben Dries Jannink en Mark Mannesse een facsimile op de markt gebracht.

Normaal zijn facsimile uitgaven een fotografische reproductie van een net exemplaar, maar voor hun editie hebben Jannink en Mannesse gebruik gemaakt van nieuwe digitale technieken. Het originele drukwerk dat niet altijd even netjes is of door de tand des tijds beschadigd is, hebben zij ingescand en digitaal gerestaureerd. Alle scans zijn digitaal vlekvrij gemaakt en netjes uitgelijnd. Uitgelopen en doorgelopen tekst zijn handmatig en automatisch schoongemaakt. Aangezien ze een origineel als uitgangspunt hebben genomen, is de charme van het oude handzetwerk bewaard gebleven. Van der Chijs had 15 jaar nodig voor zijn opus magnus, Jannink en Mannesse hopen het digitale restauratieproject binnen drie jaar af te ronden.

Natuurlijk is het werk van Van der Chijs verouderd, omdat er veel nieuwe munten en documenten teruggevonden zijn na zijn publicatie. Tegenwoordig zou men afbeeldingen niet meer samenstellen uit verschillende munten en worden stempelonderzoek en samenstelling van muntvondsten meegenomen bij de datering. Toch blijft een handingebonden Van der Chijs tegen een zeer acceptabele prijs een mooi bezit voor elke verzamelaar van Middeleeuwse munten. ■

Tentoonstellingen

RENAISSANCEPENNINGEN
Onder de titel *Rondom Michelangelo, vijftiende- en zestiende eeuwse penningkunst uit Italië* zijn tot en met 8 januari 2006 vijftig topstukken uit de collectie van het Geld- en Bankmuseum (GBM) te zien in Teylers Museum in Haarlem. Het betreft een samenwerkingsproject tussen beide musea in het kader van de grote Michelangelo-tentoonstelling die in oktober van start gaat. De belangrijkste renaissancepenningen uit de verzameling van het GBM worden getoond, waaronder Gian Cristoforo Romano's portret van Isabella d'Este en Leone Leoni's schitterende portret van Michelangelo. Als introductie zijn ook enkele belangrijke Griekse en Romeinse munten en een paar klassieke cameeën te bewonderen.

Tot en met 8 januari 2006. di.-za. 10-17 uur, zo. 12-17 uur Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem.
www.teylersmuseum.nl

SYMPOSIUM *HET GELD VAN DE STAD*
In samenwerking met het onderzoekszwaartepunt 'Transformatie van stad en land. Stad-landrelaties in vergelijkend perspectief' van de Letterenfaculteit van de VU organiseert de Stichting Geschiedenis van de Overheidsfinanciën een symposium over 'het geld van de stad'. Op deze bijeenkomst worden de nieuwste onderzoeken op het gebied van de stadsfinanciën in de Nederlanden gepresenteerd. De sprekers zullen praten over de geldschieters van de stad 1550-1650, stadsfinanciën en autonomie: Antwerpen en Amsterdam vergeleken 1530-1680, financiële relaties tussen stad en gewest rond 1748 en de stedelijke financiën in Noord-Brabant tussen 1350-1800.

26 oktober 2005, 14-17 uur, Vrije Universiteit Amsterdam
www.sgvdo.nl

MUNTEN VAN GEORGIË
Met als ondertitel Geld uit een Christelijk land tussen Oriënt en Kaukasus zijn in het museum van de Kreissparkasse in Keulen deze zomer munten te bewonderen die ooit in Georgië circuleerden. Van de Griekse hemidrachme uit vierde eeuw v.Chr. tot de huidige lari, allemaal zijn ze vertegenwoordigd. Bij de tentoonstelling verschijnt zoals gewoonlijk een themanummer van *Das Fenster* dat gratis verkrijgbaar is bij het museum, en via internet gedownload kan worden.

Zomer 2005, ma.-vr. 9-18, za. 10-14. Kreissparkasse Köln, Am Neumarkt, Keulen.
www.geldgeschichte.de

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan
te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het
goed om hierover eens met ons van gedachte te
wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

n
v
m
h

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1736. EEUWFEEST UNIVERSITEIT UTRECHT. Door. M. Holtzhey

Vz. rechts de Utrechtse stedenmaagd met bisschopsmijter en staf bij een altaar, waarop: VOT. CENT/ANN. SOL. Links zitten op een zetel, gekroond met het Utrechtse wapen, een viertal vrouwen van links naar rechts voorstellende de geneeskunde, de godgeleerdheid, de rechtsgeleerdheid en de wijsbegeerte, elk met eigen symbolen. Omschrift: SECVLO FESTAM REFERENTE LVCEM. In de afsnede: SEDIBVS HIS MANEANT CONIVNCTAE / VT PALLADIS ARTES, / TRAIECTVM NVMEN DEVE: / :NERATA VOVET. Kz. landschap met op de achtergrond de stad Utrecht, erboven een stralende zon met omschrift: SOL IVSTITIAE ILLVSTRA NOS. In de afsnede: ACADEMIA TRAIECTINA / FESTVM SECULARE. / MDCCXXXVI. / VI.KAL.APRIL.
VvL.105; KPK.2537; Zilver, 55 mm, 61.59 gram.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

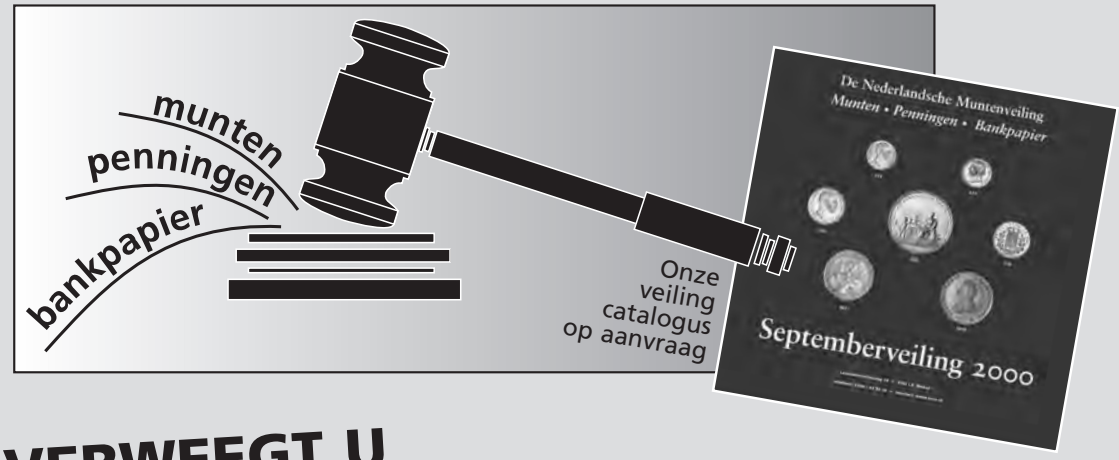

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 2005, 29e JAARGANG NR. 6

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

IN HET HART VAN EUROPA

Kelten, Grieken, Romeinen, Byzantium en Oosterse wereld.
Middeleeuwen en moderne tijden. Penningen en jetons.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 LIJSTEN AAN VASTE PRIJZEN.

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32.2.734.63.56
Fax : 32.2.735.77.78

info@elsen.be
www.elsen.be

DE BEELDENAAR 29 (2005) nr. 6

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Stichting De Beeldenaar
Postbus 11, 3500 AA Utrecht
E-mail: info@debeeldenaar.nl
Postbank 5761252
Postgiro België 000-0917858-44
www.debeeldenaar.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
M.L.F. van der Beek, P.A.M. Beliën, L. Boezelijn, H.G.C.J. Bogaers, R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur), J.E.L. Pelsdonk, J.C. van der Wis

Jaarabonnementen
Nederland, België en Luxemburg € 25;
Overige landen € 35.
Losse nummers € 5.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Op verzoek worden aanwijzingen voor auteurs toegezonden.

Kopijsluiting
nr. 1: 10 november 2005
nr. 2: 15 januari 2006

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel **242**

Bij de voorplaat **242**

Geld voor soldaten **243**
Fleur Kemmers

De Gebroeders De Witt **250**
Karel Soudijn

Wie veel reist, ondergaat veel indrukken **254**
Jan C. van der Wis

Koningin Beatrix op een schroefdaalder **259**
Arnold Nieuwendam

Willem Vis **263**
Arnold Nieuwendam

Grenzen van de numismatiek: Rijwielplaatjes **265**
Cor de Jong

Valse koperen schellingen voor Westfalen (1623) **270**
Stefan Gropp

Penningen in boeken **274**
Raf Van Laere

Over blancheren **277**
L.M.J. Boegheim

Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (IV) **280**
Willem van den Nieuwenhof

Penningnieuws **281**

Muntmelange **285**

Verenigingsnieuws **286**

Aankondigingen **289**

Tentoonstellingen **290**

Index 2005 **293**

Tenzij anders vermeld zijn alle munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Automaatpenningen

JANJAAP LUIJT

Tijdens de inventarisatie van de collectie van Het Nederlands Muntmuseum, ging een wereld van automaatpenningen voor mij open. Penninkjes vervaardigd in opdracht van een bedrijf of een horeca-gelegenheid. Muntjes die als eigen betaalmiddel of voor de bediening van een automaat gemaakt werden.
's Rijks Munt had er in de loop van de tijd veel gemaakt en de ene lade na de andere klopte ik geduldig in de computer in. Al doende leerde ik dat voor deze penningen vrijwel altijd dezelfde soort rondellen waren gebruikt. Of ze waren 22 mm in diameter of ze waren 26 mm. Ook het materiaal kende maar weinig variaties. Of ze waren van tombak of ze waren van cupronikkel.
Kortom er was dus een beperkt aantal soorten en alleen in de beeldenaar verschilden ze. Nu eens stond er de naam van een bedrijf op, dan weer het logo van een discotheek op het platteland.

Recent was ik bij de Hubo in Utrecht. Tussen de schappen met WC-brillen en douche-garnituren ontmoette ik een bekende. Voor de lezers van *De Beeldenaar* leuk om te vertellen dat hij allerhande numismatische prullaria verzamelt. Een vreemd soort numismaat zonder vast verzamelbeleid, maar met een voorliefde voor rariteiten. Gewoon voor de aardigheid, zonder lid te hoeven zijn van het genootschap of een numismatische kring. Toen wij bij de kassa kwamen, vroeg de caissière: 'Bent u met de auto, want dan krijgt u een uitrij-munt voor de slagboom.' Tot mijn stomme verbazing (hij heeft geen rijbewijs) antwoordde hij bevestigend. Eenmaal buiten gekomen liepen wij naar zijn fiets. Ik sprak de veronderstelling uit dat hij die 'munt' natuurlijk had gevraagd voor zijn verzameling. Maar hij antwoordde: 'Ben je gek. Die is voor op de camping, dan kan ik gratis douchen...'

Bij de voorplaat

(1677) 1672. Johan en Cornelis de Witt te 's-Gravenhage vermoord.
Toegeschreven aan Arondeaux. Keerzijde naar een ontwerptekening, toegeschreven aan Romeyn de Hooghe.
Vz. Naar elkaar toegewende portretten, eronder het familiewapen met banderol waarop: HIC ARMIS MAXIMVS ILLE TOGA.
Omschrift: ✿ IOHANNES DE WITT. NAT. A. 1625 - CORNELIVS DE WITT. NAT. A. 1623.
Kz. Het veelkoppig monster verscheurt de gebroeders, erboven op een lint: MENS AGITAT MOLEM ET MAGNO SE CORPORE MISCET.
Omschrift: ❀ NUNC REDEUNT. ANIMIS. INGENTIA. CONSULIS. ACTA ❀ ET FORMIDATI SCEPTRIS ORACLA MINISTRI.
In de afsnede: NOBILE PAR FRATRVM SÆVO FVROR ORE TRVCIDAT . XX . AUGUSTI. Het chronogram: ILVMVVVCID verwijst naar het jaar 1672
vL.III.87/81.1; KPK 1073; goud, 72 mm, 182,51 gram. *De Navorscher* (1900) 57-69.
Dit exemplaar is van het tweede type met de vernieuwde ongesigneerde voorzijde stempel.
Aangeboden door Munthandel Verschoor, op wiens verzoek de keerzijde van de penning op de voorplaat is gezet.

Geld voor soldaten

Romeinse muntvondsten uit de Nijmeegse 'canabae legionis'

FLEUR KEMMERS

'Geld stinkt niet' is een beroemde uitspraak van keizer Vespasianus (69-79 na Chr.). Hiermee wreef hij zijn zoon Titus onder de neus, dat het niet laag-bij-degronds was om belasting op urine te heffen (veel gebruikt voor het bleken van toga's). De keizers van de Flavische dynastie (69-96 na Chr.), bestaande uit Vespasianus en na hem zijn zonen Titus en Domitianus, hebben in de antieke literatuur en de moderne beeldvorming een reputatie van vrekkigheid, nauwgezet beheer van de schatkist en vooruitstrevendheid in administratieve bureaucratie.

De ruim 3000 munten uit de opgravingen van de Flavische 'canabae legionis' te Nijmegen boden een unieke mogelijkheid om geldcirculatie en geldleveranties uit die periode te onderzoeken en zo het boven geschetste beeld te toetsen.

In de periode tussen ca. 70 en 104 na Chr. was in Nijmegen het Tiende Legioen 'Gemina' gelegerd. Kort daarvoor had dit legioen geholpen de Bataafse Opstand (69-70 na Chr.) neer te slaan en nu had het tot taak de regio rustig te houden. Een Romeins legioen bestond uit ca. 6000 manschappen, veelal Romeins burger en meest afkomstig uit Italië, Spanje of Zuid-Frankrijk. Rondom een legioenskamp lag een 'canabae legionis' (letterlijk kampdorp), waar de vriendinnen van de soldaten en hun (buitenechtelijke) kinderen woonden. Daarnaast waren in een canabae legionis tal van winkels en kroegen gevestigd, waar de soldaten hun uitrusting konden laten repareren of hun vrije tijd konden doorbrengen. Evenals de soldaten waren de inwoners van de canabae legionis, de canabenses, merendeels van Mediterrane komaf.

Opgravingen 1987-1997

Een representatief deel (circa 3 hectaren) van de Nijmeegse canabae legionis is in de jaren 1987-1997 opgegraven door de (toenmalige) Katholieke Universiteit te Nijmegen. Tussen de meer dan één miljoen vondsten, kwamen bij deze opgravingen ruim 3000 Romeinse munten aan het licht. Afgezien van vindplaatsen als Rome en Pompeii vormt dit de grootste, inmiddels gepubliceerde, collectie Flavische munten van een nederzettingsterrein in Europa. De beperkte bewoningsperiode (slechts zo'n dertig jaar), in combinatie met de grote hoeveelheid archeologische gegevens maakte het mogelijk de muntvondsten veel diepgaander te analyseren dan doorgaans het geval is. Naast de puur numismatische gegevens kon op deze manier ook de gebruiker en/of ontvanger van de munten in beeld komen.

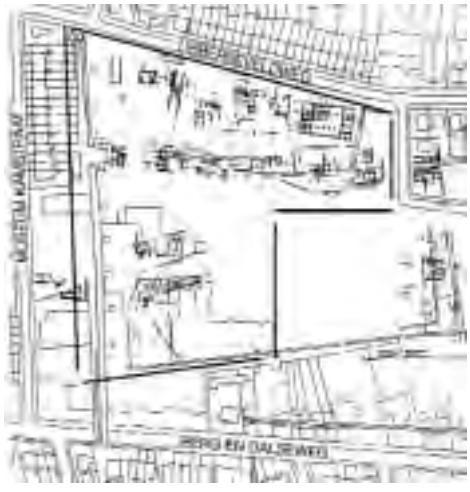

Een plattegrond van de opgravingen van de canabae legionis, geprojecteerd op het huidige stratenpatroon van Nijmegen. De zwarte lijn geeft het opgravingsterrein aan.

Onderstaande tabel toont de samenstelling van de collectie munten. De eerste vraag om te beantwoorden was natuurlijk in hoeverre deze muntvondsten het dagelijkse gebruik van geld door de canabenses weerspiegelen. Tegenwoordig wordt soms gedacht dat munten in een (inheemse) Romeinse nederzetting niet zomaar verloren gingen, maar veeleer bewust werden gedeponeerd als offer aan een godheid of als spaarpot voor slechte tijden. Een analyse van het verspreidingspatroon van de munten over het terrein laat echter zien, dat de meeste muntvondsten zich concentreerden rondom gebouwen die als winkels of kroegen beschouwd worden. De overige muntvondsten vertonen eenzelfde verspreidingspatroon als het gewone huis-, tuin- en keukenafval. Dit leidde tot de conclusie dat de munten deels tijdens transacties verloren waren gegaan (de munten bij winkels en kroegen). Voor een ander deel zullen ze in huis verloren zijn, bijvoorbeeld tijdens het omkleden, en samen met het keukenafval naar buiten zijn geveegd. Hieruit volgt natuurlijk meteen de opmerking, dat mensen toch niet zomaar zoveel munten verloren zullen hebben. Berekening leert echter dat 3000 munten in een periode van 30 jaar, bij een bewonersaantal van minstens 1000 mensen neerkomt op één op de tien mensen die eens per jaar een munt verliest. Het aantal valt dus wel mee. Daarbij komt dat in de canabae de straten niet geplaveid waren en binnenshuis de vloer meestal uit aangestampte leem met riet bestond. Een gevallen munt is daar niet altijd eenvoudig terug te vinden.

Overzicht van de aantallen gevonden munten (edelmetaal en brons) per keizer

Keizer	Datering	Aantal		
		Edel-metaal	Brons	Totaal
Republiek	200-31 v.Chr.	212	0	212
Augustus	27v. - 14 na Chr.	21	166	187
Tiberius	14-37	15	46	61
Caligula	37-41	0	57	57
Claudius	41-54	4	118	122
Nero	54-68	8	174	182
4 keizerjaar	68-69	15	19	34
Vespasianus	69-79	62	617	679
Titus	79-81	11	60	71
Domitianus	81-96	18	807	825
Nerva	96-98	2	40	42
Trajanus	98-117	6	171	177
Hadrianus	117-138	2	11	13
Antoninus Pius	138-161	0	1	1
M.Aurelius	161-180	0	1	1
Commodus	180-192	0	2	2
3e eeuw		0	9	9
4e eeuw		0	119	119
??	tot 68 na Chr.	6	81	87
??	69-120	10	318	328
Totaal		392	2817	3209

Herkomst

Hoe kwam dat muntgeld eigenlijk in de canabae terecht? Een vergelijking met muntvondsten uit het nabijgelegen legioenskamp (in de jaren zeventig opgegraven) leert, dat beide, qua samenstelling, als twee druppels water op elkaar lijken. Ook gezien de functie van de canabae (dienstverlening aan de legionairs) is het aannemelijk dat de belangrijkste bron van munten in de canabae het Tiende Legioen Gemina was. Dit komt erop neer, dat het geld dat soldaten in het kamp als soldij ontvingen, in de nabijgelegen canabae weer voor een deel werd uitgegeven. Het is dus mogelijk om door het bestu-

deren van de munten uit de canabae de soldijbetalingen aan het Tiende Legioen Gemina te bestuderen. Op die manier zijn we weer terug bij de financiële reputatie van de Flavische keizers.

Soldij

Over de praktijk van soldijbetalingen is tot dusver weinig bekend, al is er veel verondersteld. Uit restanten van de administratie van verschillende legerkampen, die onder andere in Egypte bewaard zijn gebleven, is bekend dat in de Flavische periode een gewone legionair 300 denarii per jaar verdiende. Voor hogere rangen kon dit oplopen tot het vijftigvoudige. Dat geldbedrag ontving hij handje-contantje op de betaaldagen (drie per jaar), maar niet nadat er eerst een bedrag van af was getrokken voor rantsoenen, wapenrusting, het begrafenisfonds, voedsel voor zijn paard, en dergelijke. De helft van zijn soldij kreeg de soldaat op die manier nooit echt in handen. Niettemin ging het om enorme aantallen munten die naar het legerkamp vervoerd moesten worden. Een van de vragen is in welk soort munten de soldaten betaald werden. Vervoerstechnisch zou betaling in zo hoog mogelijke denominaties (goud of zilver) het meest eenvoudig geweest zijn. Dergelijke munten hadden een laag gewicht, een kleine omvang en een hoge waarde. Praktisch gezien kon een legionair daar niet mee uit de voeten om in zijn dagelijkse behoeften te voorzien. Daarvoor was bronzen kleingeld beter geschikt. Hierbij lijkt zich een praktisch probleem voor te doen in de productiecapaciteit van de Munt in Rome. Als alle soldaten in het Romeinse Rijk drie keer per jaar vers geslagen munten moeten krijgen, was dat niet te bolwerken. Daarom wordt wel gedacht, dat soldij deels in oud geld werd uitgekeerd.

Aangezien de canabae in Nijmegen slechts gedurende een beperkte periode bewoond is geweeest, kon gereconstrueerd worden in hoeverre soldaten nieuwe munten in handen kregen. Omdat een deel van de munten in stratigrafische contexten werd gevonden (onafhankelijk van munten gedateerd) kon hierin ook nog een ontwikkeling in worden waargenomen. Het bleek dat nieuw zilvergeld relatief schaars was. Het overgrote deel van het in omloop zijnde zilvergeld bestond uit Republikeinse denarii uit de tweede en de eerste eeuw v.Chr., op de voet gevolgd door zilvergeld dat al onder keizer Augustus (27 v.Chr-14 n.Chr.) was aangemunt. Het aandeel van dit oude geld in de geldcirculatie verminderde niet in de loop van de ruim dertig jaar dat de canabae bewoond was. Voor bronsgeld lag de situatie heel anders. In grondsporen die, op basis van het aardewerk, vóór 85 na Chr. waren opgevuld, had pre-Flavisch bronsgeld nog een aandeel van ruim een kwart. In grondsporen die later waren opgevuld, was dat aandeel gezakt naar minder dan tien procent. Nieuw bronsgeld leek dus razendsnel Nijmegen te bereiken, terwijl zilvergeld slechts incidenteel nieuw werd aangevoerd.

Kennelijk was er voldoende oud zilvergeld voorhanden om de soldaten te betalen. Het kan bijna niet anders of dat geld was afkomstig uit de belastingen die in denarii werden geheven. Vrijwel alle inwoners van het Romeinse Rijk waren aan een of meerdere soorten belasting onderworpen, daarnaast werd belasting geheven op in- en uitvoer van producten, erfenissen, en dergelijke. Die belastingen waren georganiseerd rondom een ‘procurator’. Een procurator had een bepaald mandaat-gebied, waarbinnen hij verantwoordelijk was voor de belastingen. De procurator had echter ook tot taak de soldijbetalingen te regelen. Het ligt voor de hand, dat de procurator het geld dat hij als belasting binnenkreeg weer als soldij uitkeerde. De soldaten gaven het geld uit. Het geld vond zijn weg naar de

civiele bevolking en die droeg een deel weer af. Daarmee was de kringloop rond. Vermoedelijk was er in het district waar Nijmegen onder viel (de provincies Gallia Belgica, Germania Inferior en Germania Superior) tijdens de veroveringstochten van keizer Augustus zoveel zilvergeld terechtgekomen, dat bij een gelijkblijvende soldij het systeem kon blijven draaien. Dit beperkte de logistieke problemen rondom het transport van tonnen aan muntgeld aanzienlijk.

Maar waarom kwam er dan überhaupt nieuw zilvergeld naar het Tiende Legioen Gemina in Nijmegen? Een analyse van de emissie-data van het Flavisch zilvergeld in de canabae, toonde aan dat alleen in bepaalde jaren nieuw zilvergeld naar Nijmegen werd gestuurd. Deze jaren bleken overeen te komen met uit historische bronnen bekende 'donativa'. Donativa waren bonusuitkeringen voor soldaten in geval van heugelijke gebeurtenissen of bijzonder goede prestaties. Dit betekent dat, hoewel de kringloop van belasting en soldij in normale omstandigheden goed functioneerde, donativa er niet van betaald konden worden. Dus werd geld uit Rome aangevoerd.

Aanvoer van bronsgeld

In tegenstelling tot zilvergeld, kwam er wel veel nieuw bronsgeld naar Nijmegen. Tot nu toe werd altijd gedacht, dat bronsgeld de Romeinse overheid eigenlijk nauwelijks interesseerde. Het werd wel aangemunt, maar de verspreiding ervan liet men over aan professionele geldhandelaren. Deze geldhandelaren (nummularii) zouden bronsgeld hebben opgekocht en winst hebben gehaald uit omwisselen van edelmetaal voor kleingeld. Vooral soldaten zouden van deze dienst gebruik hebben gemaakt.

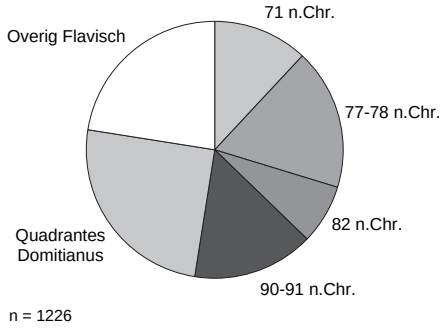

Overzicht van de vijf aanwezige partijen bronsgeld in de canabae legionis en hun aandeel in het totaal aantal muntvondsten

Uit de muntvondsten van de canabae legionis blijkt dat deze theorie niet juist is. Het Flavische bronsgeld in het kampdorp was van een dusdanig specifieke samenstelling, dat toeval (lees: privé-initiatief van handelaren) geen rol gespeeld kan hebben. Onder de muntvondsten was een aantal partijen geld te herkennen, waarvan elk in één keer in het kampdorp moet gearriveerd zijn. Het betrof vijf partijen die samen goed waren voor meer dan driekwart van het te determineren Flavische kleingeld ter plekke. Vier partijen bestonden uit munten die in eenzelfde jaar aangemunt waren: een partij uit het jaar 71, een uit het jaar 77-78, een uit 82 en een uit 90-91 n.Chr. De vijfde partij was een verzameling munten van exact hetzelfde type (een quadrans van Domitianus), wat betekent dat al bij de Munt de partij geïsoleerd is.

Nu is het natuurlijk mogelijk, dat die vijf partijen in Nijmegen niets anders weerspiegelen dan de productiepatronen van de Munt in Rome. Als dat het geval is, dan zouden in alle Flavische militaire nederzettingen deze vijf partijen aanwezig moeten zijn. Een analyse van muntvondsten uit een groot aantal Flavische nederzettingen in het westelijk deel van het Romeinse Rijk leert dat het tegendeel het geval is. In andere delen van het Rijk waren heel andere Flavische munten aanwezig. Wel blijken alle partijen (met uitzondering van de quadrantes) veel voor te komen in Flavische nederzettingen in de rest van Germania Inferior, in Germania Superior en Gallia Belgica. Dit zijn, zoals boven beschreven, precies de gebieden waarover één procurator het mandaat had. Het lijkt er dan ook op,

dat de bevoorrading met bronsgeld per mandaatgebied geregeld werd. Zo eens per vijf jaar arriveerde een nieuwe lading bronsgeld in het gebied langs de Rijn. Dit is aanmerkelijk frequenter dan nieuwe zendingen zilvergeld. Een verklaring hiervoor ligt in het gegeven, dat brons een veel grotere 'uitval' kende dan zilvergeld. Brons circuleerde meer, sleet dus sneller en werd ook vaker verloren. Daarnaast steeg de behoefte aan bronsgeld, omdat het zijn weg ging vinden naar het platteland en de dorpen.

Blijft over het verschijnsel van de enorme hoeveelheid quadrantes in de Nijmeegse canabae legionis. Deze muntjes vertegenwoordigden de laagste waarde in het Romeinse muntsysteem. Zowel in formaat als in koopkracht zijn ze vergelijkbaar met de eurocent. Lang werd gedacht dat quadrantes buiten Italië nauwelijks voorkwamen, maar de opgravingen in Nijmegen bewezen het tegendeel. Een inventarisatie toonde aan, dat de quadrantes van het specifieke Nijmeegse type (RIC I) 436 van Domitianus) eigenlijk in alle legerkampen langs de Rijn, en alléén daar, in kleine hoeveelheden aanwezig zijn. Nijmegen was dus slechts wat de hoeveelheid betreft een uitzondering. Kennelijk werd dit munttype specifiek aan de troepen langs de Rijn geleverd. Het was bekend, dat langs de grens van het Romeinse Rijk een sterke behoefte aan kleingeld bestond: in voor-Flavische forten zijn altijd veel gehalveerde of zelfs gekwarteerde munten gevonden (dit werd gedaan om kleinere denominaties te krijgen) en daarnaast massa's kleine namaakmunten (gemaakt om ontbrekend kleingeld aan te vullen). Maar waarom kwam de Romeinse overheid dan opeens in de regeerperiode van Domitianus tegemoet aan die behoefte, en waarom alleen langs de Rijn? Het antwoord werd gevonden in de Chatten-oorlog. In het jaar 83 leidde Domitianus persoonlijk een veldtocht tegen de Germaanse stam van de Chatten, die in het Midden-Rijn gebied leefden. Alle legioenen uit het Rijngebied waren hierbij betrokken. Dit was de eerste keer in bijna vijftig jaar, dat een Romeinse keizer zelf aanwezig was in het Rijngebied en in contact stond met alle troepen aldaar. Waarschijnlijk is Domitianus, of zijn staf, eenmaal hier aangekomen, zich bewust geworden van het kleingeldprobleem en heeft men dat voor de betrokkenen willen oplossen.

Propaganda

Deze laatste conclusie geeft aan, dat de Romeinse overheid dus én direct aan de troepen bronsgeld leverde én zich bewust was van bepaalde economische principes. Maar gold dit alleen voor de quadrantes, en werd de rest van het bronsgeld willekeurig in bulk naar de procurator gestuurd, die het dan verder verdeelde? Het antwoord hierop vormt misschien wel het meest opwindende resultaat van het onderzoek naar de munten uit de Nijmeegse canabae legionis.

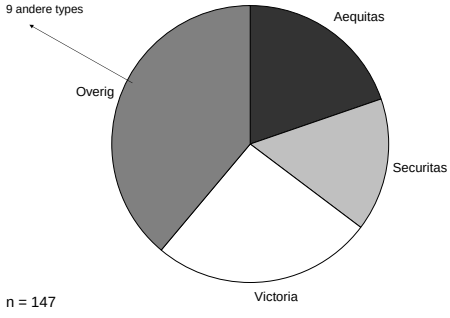

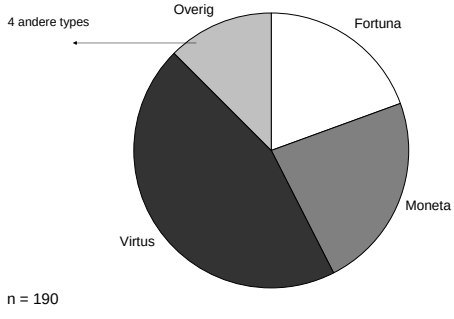

Verhouding tussen de verschillende keerzijde types op munten uit de jaren 71 en 90-91, gevonden in de canabae legionis te Nijmegen

As van Vespasianus met Victoria op de keerzijde, 2x ware grootte

As van Vespasianus met Aequitas op de keerzijde, 2x ware grootte

Bij nadere bestudering van de vier overige partijen bronsgeld bleek dat elke partij nog eens heel homogeen samengesteld was uit bepaalde typen munten. Hoewel in de vier jaren dat er grote partijen brons naar Nijmegen kwamen een veelheid aan munttypes werd geslagen, domineren in Nijmegen per partij twee of drie types. Voor het jaar 71 en het jaar 90-91 leverde dit een heel interessant plaatje op. In het jaar 71 kreeg Nijmegen voornamelijk munten met daarop de afbeeldingen van Victoria (de godin van de overwinning), Securitas (de godin van veiligheid en interne vrede) en Aequitas (de godin van evenwichtigheid en stabiliteit). 71 was vlak na het neerslaan van de Bataafse opstand in het gebied rondom Nijmegen, waarbij het Tiende Legioen Gemina had geholpen. Hierdoor waren veiligheid en stabiliteit teruggekeerd in het gebied, althans, dat was te hopen. Dit lijkt wel een heel duidelijke parallel tussen de afbeeldingen op de munten en de, geïdealiseerde, situatie in het gebied. Nader onderzoek leerde dat in gebieden met een andere situatie in dat jaar, ook andere munten worden gevonden. In Britannia was 71 het startpunt van grote veldtochten, onder leiding van de generaals Cerialis en Agricola, tegen de vijandige stammen in Wales en Noord-Engeland. Bronzen munten uit dat jaar in Engeland laten bijna altijd de afbeelding zien van óf Victoria óf een adelaar (het symbool van het leger) bovenop een wereldbol. In Italië zelf was in 71 eindelijk de rust weergekeerd na een bloedige burgeroorlog, waarbij in één jaar vier keizers aan de macht waren geweest. Hier laten de bronzen munten uit dat jaar de afbeeldingen van Roma (de beschermgodin van de stad), Concordia (godin van eendracht) en Pax (godin van vrede) zien. Hieruit valt te concluderen dat bronzen munten niet lukraak werden verspreid. Integendeel, de munten werden gebruikt als communicatiemiddel om een boodschap te verspreiden, die de gewenste situatie in een bepaald gebied aangaf. Bronsgeld was hierbij een effectief propagandamiddel, omdat het in grote hoeveelheden werd gebruikt en veelvuldig van hand tot hand ging.

Het jaar 71 was hierop geen uitzondering. De munten uit Nijmegen uit het jaar 90-91 laten grotendeels een afbeelding zien van Virtus (personificatie van dapperheid en krijgshaftigheid). In 89 had het Tiende Legioen Gemina geholpen om een gevaarlijke coup van generaal Saturninus, die zichzelf tot keizer uitriep, neer te slaan. Als dank hiervoor mocht het legioen zich voortaan tooien met de naam 'Pia Fidelis Domitiana' (plichtsgetrouw aan keizer Domitianus) en werd het eerbetoon op de munten voortgezet. Munten uit diezelfde periode, gevonden in legioenskampen in Midden-Duitsland, zijn zelden van het Virtus-type. De troepen daar steunden dan ook Saturninus in

zijn mislukte coup.

Efficiënt

Het lijkt erop, dat de reputatie van Vespasianus en zijn zonen als geïnteresseerd en bedreven, zo niet geobsedeerd, in financiële en administratieve kwesties, terecht is. Uit de munten van het Nijmeegse canabae legionistterrein blijkt, dat de bevoorrading van de legioenen met muntgeld slim in elkaar stak. Onnodig transport van munten werd zoveel mogelijk voorkomen. Binnen het Rijk functioneerden min of meer zelfstandige financiële eenheden, die alleen in geval van tekorten van nieuw geld werden voorzien. Vooral bij het bronsgeld zat daarin een cyclus, die aangeeft dat men zicht had op de te verwachten tekorten. Daarnaast bleek, dat zowel zilver- als bronsgeld direct aan het leger werd geleverd. Hierbij betaalde men de soldaten niet in willekeurige munten uit, maar in munten

Dupondius van Domitianus met Virtus op de keerzijde, 2x ware grootte

die een boodschap droegen die aansloot op de actuele situatie in het gebied. De Flavische monetaire politiek lijkt dan ook geïnspireerd te zijn door economische principes én ideologische belangen. ■

Dit artikel is een samenvatting van het proefschrift van de auteur: FLEUR KEMMERS *Coins for a legion, an analysis of the coin finds of the Augustan legionary fortress and Flavian canabae legionis at Nijmegen* (Nijmegen, 2005).
Voor literatuurverwijzingen, bibliografie en numismatische details kan men zich tot dit boek

(advertentie)

KUNSTZAAL VAN HEIJNINGEN

NOORDEINDE 152 . DEN HAAG
tel. 070-345 90 53 www.kunstzaalvanheijningen.nl
geopend: woensdag t/m zondag 12.00 - 17.50

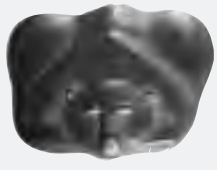

MIEP MAARSE
ADRI VAN ROOIJEN

penningen en beelden
t/m 20 november.

Werk in stock van o.a.
HENK VAN BOMMEL
ERIC CLAUS
BARBARA DE CLERCQ
CRISTEL SETH-HÔFNER
NYNKE SCHEPERS

De Gebroeders De Witt

Portretpenning van Jos Reniers

KAREL SOUDIJN

In de Nederlandse geschiedenis staat 1672 te boek als het Rampjaar. Engeland, Frankrijk, Münster en Keulen vallen de Republiek der Zeven Provinciën aan. Er is behoefte aan een sterke militaire leider en in juli wordt de 21-jarige prins Willem III tot stadhouder benoemd. Hiermee komt een einde aan het Eerste Stadhouderloze Tijdperk. De bevolking beschuldigt Cornelis de Witt van samenzwering tegen de prins en van verraad aan Frankrijk. In de Gevangenpoort in Den Haag ondergaat Cornelis een verhoor 'onder tortuur', maar hij bekent niet. Het hof veroordeelt hem tot verbanning. Als zijn jongere broer Johan hem in de Gevangenpoort komt ophalen, worden beiden door een woedende menigte Oranjeaanhangers naar buiten gesleurd en vermoord. De menigte leeft zich uit op de slachtoffers. Stukken uit de lichamen worden rauw opgegeten of afzonderlijk tentoongesteld.

Van 10 september 2005 tot 15 januari 2006 is in het Dordrechts Museum de tentoonstelling 'De Gebroeders De Witt' te zien. Aanleiding hiertoe vormt de publicatie van een nieuwe, door Luc Panhuysen geschreven biografie over de twee beroemde Dordtenaren. De Stichting Vrienden Museum van Gijn in Dordrecht zag in die nieuwe biografie aanleiding om beeldhouwer Jos Reniers op te dragen een portretpenning van beide historische figuren te ontwerpen. Dit museum beschikt over een grote collectie penningen op de Gebroeders. Even is overwogen om van een oud stuk een replica uit te geven, maar een origineel nieuw kunstwerk is toch aantrekkelijker. De penning is inmiddels gereedgekomen in brons en zilver, beide met een diameter van 8,5 centimeter. De bronzen exemplaren zijn bij de firma Binder gegoten en zijn voor het publiek te koop in de winkel van 'Simon van Gijn – museum aan huis'. De firma Argentor goot de exemplaren in zilver, die als erepenning zullen worden uitgereikt door de genoemde stichting.

Gebroeders De Witt, Jos Reniers, 2005, zilver, 2/3 x ware grootte foto's Jos Reniers

Het portret van Johan

Cornelis was de oudste broer, Johan de meest invloedrijke. Op de penning van

Reniers staat Johan de Witt daarom prominent op de voorzijde afgebeeld. Cornelis kreeg op de keerzijde een kleiner portret. Tekst is alleen rond het portret van Cornelis aangebracht. Wie het portret van Johan bekijkt, wordt niet afgeleid door verdere informatie.

De kop van Johan de Witt is naar rechts gekeerd. Een lang, mager gezicht met stevige jukbeenderen. Scherpe blik. Flinke neus, met aan de bovenkant een lichte kromming. De mond staat een heel klein beetje open: het lijkt alsof deze staatsman zo dadelijk een betoog zal afsteken. Boven de mond zien we een dunne snor. Tussen neus en bovenlip is weinig ruimte gelaten; dit maakt het gezicht wat langer. De onderlip gaat over in een klein sikje. Opvallend zijn de over de schouder vallende haren. Dit fraai geboetseerde kapsel staat in contrast met een gladde muts (een kalot) die het achterste deel van Johans hoofd bedekt. Het hoofddeksel lijkt een bron van waaruit Johans haren naar beneden golven. Onder de kin gaat het kapsel aan de rechterkant van het portret over in een kraag of bef. Deze maakt de indruk een sokkel te vormen waarop de kop rust.

Jos Reniers kon beschikken over diverse historische afbeeldingen van Johan de Witt. De meeste hiervan leken hem echter geïdealiseerde portretten met weinig levensechte opbouw. Een uitzondering hierop vormt een marmeren borstbeeld uit 1665, gemaakt door Artus Quellinus, dat zich in het Dordrechts Museum bevindt. Asymmetrie in het gelaat wekt de indruk dat de beeldhouwer Johan scherp heeft geobserveerd. Dat maakte dit borstbeeld tot een goede inspiratiebron.

Wie het beeld van Quellinus vergelijkt met het penningportret, zal zien dat Jos Reniers het oog van Johan de Witt iets hoger in het hoofd plaatste. De kop krijgt daardoor een sterkere uitstraling. Het is trouwens ook interessant om het oog ook op nog een andere manier te bekijken. Jos Reniers heeft een aantal voorstudies in gebakken klei bewaard. Op sommige vroege versies valt het oog iets kleiner uit; Johan maakt dan een wat minder scherpzinnige indruk dan op het uiteindelijke portret.

Voorstudies, $^{2}/_{3}$ x ware grootte

De voorstudies laten zien hoeveel zorg Jos Reniers besteedde aan het schijnbaar los geboetseerde kapsel. Hij beproefde talrijke varianten. Soms werd het kapsel slechts licht aangestipt; op andere varianten zijn de haren van Johan de Witt flink gekamd. Maar ook dat kammen kon op meer dan één manier plaatsvinden. Bovendien is onderzocht hoe lange haren over de schouder kunnen vallen. In het definitieve ontwerp draagt het kapsel bij aan de levendigheid van het portret, zonder

dat de weelderige haardos ons teveel afleidt van het gezicht. In eerste instantie wordt de aandacht door het gezicht getrokken, met die scherpe blik van de raadpensionaris. Dit gezicht is van de lange kin naar het oog geboetseerd als één grote beweging.

Het fond speelt duidelijk een rol. Glooiingen halen de kop wat meer naar voren. Wie deze penning in de hand neemt, merkt dat bij het achterhoofd van Johan een ruimte is vrijgelaten waar onze eigen duim precies in past. Met een beweging van die duim lijken we – bij de overgang tussen muts en kapsel – nog een persoonlijk accent aan het portret te kunnen geven. Bij het borstbeeld van Quellinus heeft zo'n manoeuvre geen effect – bovendien krijgen we dan ruzie met museumsuppoosten.

Historici hebben opgemerkt dat Johan de Witt een veelzijdig mens was. L.J. Rogier schreef bijvoorbeeld over hem in het boek *Eenheid en scheiding*: 'Een vreemde merkwaardigheid in Johan de Witts persoon is de gescheidenheid van de doctrinaire staatsman en de typisch-relativistische humanist-geleerde. Hij was een erkend knap jurist, maar daarnaast de auteur van baanbrekende werken over wis- en natuurkunde, de grote pionier van het levensverzekeringswezen op wetenschappelijke basis, de beoefenaar van Descartes' wijsbegeerte en de levendig-belangstellende in persoon en werk van Spinoza, de polyglot en belezen kenner van Europese litteraturen, speciaal de Franse.

In andere boeken wordt vermeld, dat de strenge Johan er uitstekend in slaagde om tijdens een diner het gezelschap met goocheltrucs te amuseren. Jos Reniers merkt op, dat hij in dit penningportret voornaamheid wilde uitdrukken, maar ook zachtmoedigheid en poëzie.

Het portret van Cornelis

Zoals gezegd: het portret van Cornelis is kleiner uitgevoerd. Het fond is aan deze kant van de penning verdiept; de tekst vormt rond het eveneens naar rechts gekeerde portret een opstaande lijst van stevige kapitalen. Cornelis kreeg een wat langere neus dan Johan. Verder is de ruimte tussen neus en bovenlip bij Cornelis groter. Zijn oog is daarentegen iets kleiner uitgevoerd. Ook Cornelis heeft de kop van een kloek persoon, maar hij lijkt net iets minder scherpzinnig dan zijn broer. Het kapsel van Cornelis – hij heeft eveneens lange haren – is wat eenvoudiger geboetseerd. Een meer gedetailleerd kapsel zou deze kant van de penning, met die opvallende belettering, al gauw te druk maken. Ook verder is het portret van Cornelis om die reden iets zachter uitgevoerd.

Van Cornelis zijn weinig goede, door tijdgenoten gemaakte portretten beschik-

baar. In het Dordrechts Museum hangt een door Jan de Baen gemaakt schilderij, maar daarop krijgt het schitterende kostuum veel meer aandacht dan het tamelijk onpersoonlijk uitgevoerde gezicht. Bij het boetseren van de kop van Cornelis heeft Jos Reniers daarom ook wat kenmerken van diens vader gebruikt, de Dordtse regent Jacob de Witt.

Het omschrift is in twee delen te lezen. Bovenlangs het portret staan de namen: JOHAN EN CORNELIS DE WITT. Onderlangs lezen we: 1625 DORDRECHT 1623. De naam van Cornelis is precies boven zijn hoofd geplaatst om te benadrukken dat zijn portret op deze kant te zien is. Op voorstudies liet Jos Reniers het omschrift eerst helemaal doorlopen en zette hij beide geboortejaren achter de stadsnaam: 1623-1625. Dit suggereert echter te gemakkelijk, dat de broertjes een tweeling vormden die niet erg oud werd. De jaartallen zijn uiteindelijk zo neergezet, dat zij als geboortedata direct aansluiten bij de namen. Daarom staat links van Dordrecht 1625 en niet 1623. Johan, wiens naam ook aan de linkerkant vermeld staat, was de jongste. Het is passend dat het sterfjaar 1672 in het omschrift ontbreekt. Iedereen die in de befaamde Gebroeders is geïnteresseerd, behoort dat jaartal te kennen uit de geschiedenislessen.

Gebroeders De Witt
De Gebroeders De Witt zijn geboren in Dordrecht: Cornelis in 1623 en Johan in 1625. Cornelis bracht het tot ruwaard van Putten en baljuw van de Beijerlanden. Johan vestigde zich in 1645 als advocaat in Den Haag; in 1653 werd hij raadpensionaris van Holland. Deze functie legde hij in 1672 neer bij de benoeming van Willem III tot stadhouder.

Van zijn opdrachtgevers kreeg Jos Reniers onder meer een boek uit 1913 mee, *Johan de Witt en zijn tijd*, door H.S.M. van Wickevoort Crommelin. Deze auteur zag een duidelijk verschil: Cornelis miste 'de breedheid van opvattingen en staatsmanswijsheid' van zijn jongere broer. Bovendien leed hij meer aan praalzucht. Volgens mij liet Jos Reniers dit verschil in statuur ook uitkomen in zijn portretten op de penning. ■

LITERATUUR

LUC PANHUYSEN *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Uitgeverij Atlas Amsterdam, 2005).

L. J. ROGIER *Eenheid en Scheiding* (Nijmegen, 1952).

Wie veel reist, ondergaat veel indrukken

Een geschiedenis in kloppen

JAN C.
VAN DER WIS

Munten, die om monetaire redenen bewerkingen hebben ondergaan, spreken dikwijls tot de verbeelding, zeker wanneer geen schriftelijke bronnen zijn overgeleverd die ons vertellen over het hoe en waarom van die bewerkingen. Deze bijdrage gaat over Spaanse matten die in de negentiende eeuw in Midden-Amerika zijn bewerkt. Eén ervan verzeilde daarna aan de andere kant van de Atlantische Oceaan om daar opnieuw bewerkt te worden.

Verovering van Midden-Amerika

In 1519 was de Spaanse veroveraar Cortéz met een aanzienlijke legermacht de Golf van Mexico binnengevaren om vervolgens in zuidelijke richting door de Golf van Campeche op de oostkust van Midden-Amerika aan te koersen. Hij landde in de buurt waar nu de havenplaats Veracruz ligt. Na luttele jaren van oorlog en onderdrukking wist hij met de inname van de hoofdstad Tenocthitlán het Aztekenrijk ten val te brengen. De stad werd omgedoopt in México en werd het centrum van Nieuw Spanje (Nueva España) dat in 1555 de status van onderkoninkrijk kreeg. Naast het grote voormalige Aztekenrijk maakten ook de door Spanje veroverde gebieden in Midden-Amerika (uitgezonderd Panamá), West-Indië en tijdelijk Venezuela deel uit van dit onderkoninkrijk. Onder Spaans gezag werden de Midden-Amerikaanse gewesten Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Honduras en Nicaragua verenigd in het kapitein-generaalschap Guatemala.

Spaanse matten

In de Spaans-Amerikaanse gebieden zijn in de zestiende en zeventiende eeuw in een aanzienlijk aantal plaatsen grote hoeveelheden goud en zilver omgewerkt tot zogenaamde Spaanse matten en daarmee geschikt gemaakt voor uitvoer naar met name Azië en Europa. De matten zijn ruwe brokken edelmetaal van onregelmatige vorm met een door de Spaanse overheid vastgesteld gewicht en gehalte, die op slordige wijze op beide zijden van overheidskeurmerken zijn voorzien: sinds ca. 1570 op de voorzijde een krukkenkruis met kasteeltorens (geplaatst 1,3) en klimmende leeuwen (geplaatst 2,4) uit het wapen van Castilië-León en op de keerzijde het koninklijke wapen of de zuilen van Hercules. Echter, niet alle matten werden uitgevoerd. Veel stukken zijn in Amerika blijven 'hangen' en hebben daar gecirculeerd.

Negentiende eeuw

In het moederland Spanje was, na het vertrek van Jozef Napoleon in 1814, kroonprins Ferdinand teruggekeerd. Hij besteeg als koning Ferdinand VII de troon. Hij hief de pas afgekondigde liberale constitutie op met de bedoeling het reactionaire absolutistische koningschap in ere te herstellen. Deze ingreep in de sinds de Franse overheersing veranderde politieke en maatschappelijke inzichten bleek een inschattingsfout, die leidde tot de opstand van 1820 die eerst met behulp van Franse gewapende interventie in 1823 onderdrukt kon worden. In Mexico grepen blanke kolonisten de instabiliteit in het moederland aan om er de onafhankelijkheid uit te roepen. Generaal Iturbide, die met regeringstroepen tegen het onafhankelijkheidsstreven der kolonisten moest optreden, liep naar de opstandelingen

over en liet zich in 1821 als Augustín I tot keizer kronen. De Midden-Amerikaanse gewesten sloten zich bij het keizerrijk aan. Augustín I werd in 1822 ten val gebracht en zijn keizerrijk viel uiteen. De Midden-Amerikaanse gewesten maakten zich los van Mexico en unieerden zich (Provincias Unidas del Centro de América). Met het uitroepen van de onafhankelijkheid op 1 juli 1823 werd de oprichting van een nieuwe bondsrepubliek, de Verenigde Staten van Midden Amerika, een feit. Als gevolg van interne tegenstellingen en gebrek aan saamhorigheid geraakte de nieuwe bondsstaat in 1827 in een burgeroorlog verzeild om uiteindelijk in 1839 uiteen te vallen. Daarna zijn nog verscheidene - vergeefse - pogingen gedaan de eenheid te herstellen. Zo vormden Nicaragua, Honduras en El Salvador van 1895-1898 een unie, waarbij zich later ook Guatemala aansloot. Guatemala, Honduras en El Salvador waren vanaf 1921 tot 1922 nog in een federatie verenigd. Thans zijn alle genoemde voormalige Spaanse gewesten zelfstandige staten.

Muntslag en muntbewerking

De muntslag op naam van de bondsstaat 'República del Centro de América' begon in 1824. Geslagen werden zilveren munten van 1/4, 1/2, 1, 2 en 8 reaal en goudstukken van 1/2, 1, 2, 4 en 8 escudo. Op de voorzijde staat steeds het gemeenschappelijke beeldmerk, een achter een keten van drie tot vijf vulkaantoppen opkomende zon of een stralende zon erboven, terwijl het omschrift luidt: República del Centro de América. Op de keerzijde staan een vrijheidsboom, de waardeaanduiding en: libre cresca fecundo (vrijheid vermeerdert vruchtbaarheid). De geslagen oplagen waren echter niet groot genoeg om aan de behoeften van het betalingsverkeer te voldoen. Daarom gingen enkele afzonderlijke staten er toe over om Spaanse matten en munten

Bolivia (Potosi), Filips V (1700-1746), 2 realen. Met klop Costa Rica 1846

van elders van kloppen te voorzien om ze geschikt te maken voor de lokale geldomloop. De insteek was duidelijk: door te kloppen kon men op een snelle en relatief goedkope manier in de behoefte aan circulatiemiddelen voorzien.

In Costa Rica klopte men in 1846 zowel munten van elders alsook Spaanse matten met stempels, waarmee ook gewone munten konden worden geslagen. Met de instempelingen werden de stukken voor de oorspronkelijke waarde geldig verklaard. De afbeeldingen op beide zijden, 'zon boven een keten van drie vulkaantoppen' en de vrijheidsboom, alsmede het omschrift 'República del Centro de América' verwijzen nog naar de bondsstaat. De tekst 'habilitada en Costa Rica' maakt duidelijk voor welk gebied de geklopte munten geldig waren gemaakt.

In Guatemala werden in de jaren 1838-1841 Spaanse matten voorzien van een klop 'zon boven een bergketen van drie vulkaantoppen'. Het ronde klopje heeft een diameter van 6 mm.

De meeste geklopte stukken zijn doorboord, hoewel er ook - maar aanzienlijk minder - geklopte stukken bestaan zonder een gat. Over het hoe en waarom van de gaten is het gissen. De Duitse numismaat Tyll Kroha opperde ooit, dat de stukken van een

Detail klop Guatemala 1838-1841

Bolivia (Potosi), Karel III (1759-1788), 8 realen 1767, met klop Guatemala 1838-1841 en doorboring

gat waren voorzien om het de indianen mogelijk te maken ze aan een koord te kunnen rijgen. Kennelijk werd verondersteld, dat zij in hun schaarse kledij geen zakken hadden. Deze uitleg is zeer aanvechtbaar en kan gerekend worden tot de indianenverhalen. Het is onwaarschijnlijk dat zoveel geklopte zilverstukken van een gat werden voorzien uitgerekend ten behoeve van de achtergestelde en minderbedeelde autochtone bevolking in de negentiende-eeuwse Midden-Amerikaanse samenleving. Waarschijnlijker is het te veronderstellen, dat er bij het kloppen een zekere vorm van belasting is ingehouden. Het uitgeboorde zilver zal een vergoeding voor het kloppen zijn geweest. Daarnaast had het aanbrengen van gaten voor de overheid nòg een voordeel. De doorboorde stukken waren lichter geworden en liepen daardoor in geringere mate kans naar elders af te vloeien of te worden opgepot dan wel omgesmolten om er slechtere munten van te maken. Voorts was het in de meeste landen streng verboden doorboorde munten in omloop te brengen of in betaling aan te nemen. Met de aangebrachte gaten werd aldus voorkomen, dat de stukken naar andere gebieden zouden wegvloeien. Een slimme manier om de hoeveelheid toch al schaarse circulatiemiddelen lokaal op peil te houden!

Waarom niet alle stukken van een gat zijn voorzien, is een open vraag. Werden de instructies niet op alle plaatsen waar geklopt werd goed uitgevoerd? Of waren de niet-doorboorde stukken al op het "goede" lagere gewicht en is in plaats van uitgeboord zilver een deel van de ter stempeling aangeboden stukken als belasting ingehouden? Het is bekend, dat er in enkele Spaans-Amerikaanse munthuizen te lichte Spaanse matten zijn geslagen.

Het geldig verklaren van doorboorde stukken tegen de oorspronkelijke koers betekende in feite, dat ze tegen een dwangkoers werden heruitgegeven. Op den duur zal de gewichtsvermindering van de doorboorde stukken wel gecompenseerd zijn door de prijsstijging van het zilver, waardoor de dwangkoers zijn oorspronkelijke betekenis verloor.

Dat doorboring niet beslist noodzakelijk is om Spaanse matten mee te dragen, toont het afgebeelde stuk van vier realen, dat in 1752 te Guatemala-Stad op naam van Ferdinand VI van Spanje (1746-1759) is geslagen en waaraan nog een authentiek draagoog zit. Het stuk heeft de Guatemalteekse klop uit de jaren 1838-1841 en is niet doorboord. Het draagoog toont de veelzijdigheid van munten als gebruiksvoorwerp in meerdere facetten: betaalmiddel, sieraad, bezitsvorming en visuele rijkdom.

Guatemala (Guatemala-Stad), Ferdinand VI (1746-1759), 4 realen 1752, klop Midden-Amerikaanse Republiek (Guatemala) 1838-1841. Met draagoog

Ontsnapt aan de lokale circulatie

Zoals zo vaak bij doorboorde stukken het geval is geweest, zijn ook van in

Guatemala geklopte Spaanse matten gaten gedicht om ze elders als volwaardig en wettelijk toegestaan geld te kunnen uitgeven. Het aanbrengen van gaten was dus bepaald geen garantie om geldstukken voor het lokale circulatiegebied te behouden. Een aardig voorbeeld is het hierbij afgebeelde stuk van acht realen dat in 1725 in Mexico-Stad op naam van Filips V van Spanje (1700-1746) is geslagen. Het is in Guatemala van een klop en een gat voorzien, maar het gat is later gedicht. Met dat laatste werd de beperking van het circulatiegebied door verbodsbepalingen opgeheven. Via de internationale handel is het vermoedelijk in Portugees-Brazilië terecht gekomen. De Portugezen onderhielden een geregelde scheepvaartverbinding over de Atlantische Oceaan tussen Brazilië en de eilandengroep São Tomé e Príncipe, een ander Portugees overzees territorium in de Golf van Guinea voor de West-Afrikaanse kust. Het stuk is daar, blijkens de instempeling met de Portugese koningskroon, in circulatie geweest.

Mexico (Mexico-Stad), Filips V (1700-1746), 8 realen 1725, met kloppen Guatemala 1838-1841 en São Tomé e Príncipe 1854

Geklopt met het kroontje

In São Tomé e Príncipe circuleerden aanvankelijk munten uit het moederland. Het drukke handelsverkeer met Brazilië leidde er echter toe, dat de eilandengroep in 1813 haar eigen geld mocht laten slaan. Dat gebeurde aanvankelijk in Rio de Janeiro, later ook in Lissabon. Het besluit hiertoe werd uitgevaardigd door prins-regent Don João (1799-1816) die toen in Rio de Janeiro zetelde. Als gevolg van de inval van de Franse legers in 1807 in Portugal was de Portugese koninklijke familie namelijk naar Brazilië uitgeweken, waar zij tot 1821 verbleef. Om een goed beeld van de geldcirculatie op de eilanden te krijgen, werd bij koninklijk schrijven van 3 november 1854 gelast, dat al het op de eilanden aanwezige kopergeld geteld moest worden. De telling is vermoedelijk gepaard gegaan met een controle. De getelde stukken werden van een instempeling met de Portugese koningskroon voorzien om dubbeltelling te voorkomen. Het kroontje heeft een breedte van zes mm.

Er komen echter ook met dit kroontje geklopte zilveren munten voor. De door São Tomé e Príncipe geslagen munten lagen slecht in de markt. Voor de munten van elders lag dat anders. Van de gouden en zilveren betaalmiddelen van Portugese origine, waarvan de circulatie op de eilanden bij wet was geregeld, had de Portugese gouden peça van 8.000 réis een koers van 10.000 réis, terwijl de Braziliaanse zilveren pataca van 960 réis bij handelstransacties eveneens een hogere koers had die echter niet boven de 1.200 réis uitsteeg. De koers van het geld van de eilandengroep was zwak: 100 réis was slechts 75 réis in goede munt waard. Handelaren maakten ook veelvuldig

Detail klop São Tomé e Príncipe 1854

gebruik van gouden en zilveren munten van niet-Portugese origine. Die hadden geen vaste wisselkoers. Tegen de achtergrond van de geschetste monetaire situatie op de eilandengroep wordt dan ook vermoed, dat achter de maatregel van het kloppen meer heeft gezeten dan alleen het tellen. Wat de precieze monetaire bedoeling van de instempeling met het kroontje is geweest, is helaas niet geheel duidelijk. Werd met de klop tevens een onderscheid gemaakt tussen goede en minder goede munt? In ieder geval mogen we aannemen, dat de munten door middel van de klop met het kroontje voor circulatie op de eilanden geldig zijn gemaakt. Voor de afgebeelde Spaanse mat van 8 realen 1725 geldt: wie veel reist, ondergaat veel indrukken. ■

De afgebeelde munten zijn uit de collectie van de auteur. Marcel Roemers te Groningen verzorgde het beeldmateriaal.

LITERATUUR

G.G. BRUNK *World countermarks on medieval and modern coins* (Lawrence, Massachusetts 1976).

J.R. CAYON / C. CASTAN *Las monedas Españolas desde los reyes Visigodos año 406 a Juan Carlos I* (Madrid 1983).

J. FERRARO VAZ *Livro das moedas de Portugal* (Porto 1973).

Kölner Münzkabinett Tyll Kroha te Keulen *Auktionskatalog* 80, 1032.

C.L. KRAUSE EN C. MISHLER *Standard Catalog of World Coins* (Iola, Wisconsin 1995).

(advertentie)

Koningin Beatrix op een schroefdaalder

Nieuwe penning van Willem Vis en Paul Huybrechts

ARNOLD NIEUWENDAM

Donderdag 23 juni 2005 reikte David, de kleinzoon van de medailleur Willem Vis, de eerste schroefdaalder uit aan de directeur van de Nederlandse Hartstichting, B.A.I.M. de Blij. Een tweede exemplaar overhandigde hij aan Titus Yocarini, directeur van het Museum voor Communicatie, waar de feestelijke gebeurtenis plaatsvond. Dit exemplaar werd direct toegevoegd aan de tentoonstelling *Beatrix, ons gezicht - 25 jaar koningin in kunst- en vormgeving;* een presentatie met een veelheid aan afbeeldingen van de vorstin, vervaardigd door kunstenaars als Herman Brood, Peter Struycken, Andy Warhol en vele anderen, waaronder diverse afbeeldingen op munten en penningen van onder anderen Vis, Tony van de Vorst, Eric Claus en Bruno Ninaber van Eyben.

De schroefdaalder

Ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum heeft de ontwerper Willem Vis een schroefdaalder opnieuw vormgegeven. De schroefdaalder (een vertaling van het Duitse Schraubtaler) is een schroefdekseldoosje dat uit één of twee daalders bestaat. Het idee hiervoor is in de zestiende eeuw in Zuid-Duitsland ontstaan. In de zeventiende en achttiende eeuw werden Schraubtalers hoofdzakelijk in Augsburg gemaakt, onder anderen door de zilversmid Abraham Remshard. Schraubtalers zijn nog tot het begin van de twintigste eeuw vervaardigd. Niet alleen in Duitsland, maar ook in andere Europese landen zijn daalders en andere muntsoorten en penningen tot doosjes omgewerkt, soms op een uitermate kunstige wijze.

Wanneer een schroefdaalder uit één munt is gemaakt, werd deze overlangs doormidden gezaagd, de beide helften uitgehold en vervolgens voorzien van opstaande randen met schroefdraad, zodat de daalder als een doosje open en dicht kon. Is de schroefdaalder van twee munten gemaakt, dan werd de keerzijde weggefreesd onder zorgvuldige handhaving van de voorzijde en de rand. Van de andere daalder werd de voorzijde weggefreesd onder handhaving van de keerzijde en een inspringende en opstaande rand. Beide randen werden vervolgens van een schroefdraad voorzien. Daarna werden op deksel en bodem aan de binnenzijde voorstellingen aangebracht door middel van gravering, beschildering of het opplakken van kant-en-klare prentjes. Vaak is een schroefdaalder gevuld met een serie ronde plaatjes, die aanvankelijk bestonden uit beschilderd papier of mica,

De Blij ontvangt de eerste schroefdaalder. foto: Arnold Nieuwendam

Vl.n.r. B.A.I.M. de Blij, T. Yocarini, W. Vis en David.
foto: Arnold Nieuwendam

later uit ingekleurde kopergravures of gedrukte prentjes, met voorstellingen die betrekking hebben op politieke of familiegebeurtenissen, kleding (ontwerpen) naar de laatste mode. Vooral de Reformatie, de oorlogen van Frederik II van Pruisen, de lotgevallen van de Salzburger Protestanten in 1732 en de Napoleontische tijd waren bijzonder geliefde onderwerpen. Sinds de achttiende eeuw zijn schroefdekseldoosjes met munt- of penningafbeeldingen ook uit zilver gegoten of geperst; deze worden in Duitsland 'Schraubmedaillen' genoemd.

Op de door Vis en Huybrechts ontworpen schroefdaalder zien we op de deksel van het bronzen doosje een recent portret van de vorstin met hoed, speels verwerkt in de cirkel. Op de keerzijde van het doosje is haar wapen aangebracht: schild en kroon op de voorgrond, omgeven door eikenbladeren die staan voor kracht, duurzaamheid, waarheid en dapperheid en met lauwertakken die huldiging, eerbaarheid, zuiverheid en ingetogenheid symboliseren. Zelf zegt Vis over dit ontwerp: 'Zo omsluit de penning als het ware het Koninklijk Huis van Beatrix en de taak die zij gedurende 25 jaar heeft vervuld.'

De schroefdaalder is gevuld met drie dunne zilveren penningen die gravures tonen van de paleizen van Beatrix: haar werkpaleis Noordeinde, haar residentie Huis ten Bosch en het Koninklijk Paleis in Amsterdam voor officiële plechtigheden. Op de keerzijde van elke penning is de B gegraveerd met daardoorheen een tak van oranjeappels en de jaartallen die het jubileum markeren. De Belgische meestergraveur Paul Huybrechts heeft de gravures ontworpen en uitgevoerd.

Willem Vis en Paul Huybrechts

Al jaren liep Vis rond met het idee om een schroefdaalder te ontwerpen. Met hulp van zijn zoon Wybrand, die als

Willem Vis en Paul Huybrechts, Schroefdaalder met penningen, brons en zilver, 2005.
foto Hans Kokx, Nieuwegein

technisch ingenieur werkzaam is, konden de bijkomende technische problemen uiteindelijk verholpen worden. Nadat ontwerpschetsen klaar waren ging de ontwerper aan de slag. Een obstakel was dat de penninkjes die in de schroefdaalder kwamen, van een laag reliëf moesten worden, daar anders het doosje te dik zou uitvallen. Paul Huybrechts, die Vis al meer dan vijfentwintig jaar kent via de FIDEM-congressen, was bereid het graveerwerk te verzorgen. Na de nodige schetsen en overleg is gekozen voor het getoonde ontwerp. Al verscheidene malen heeft Vis koningin Beatrix ontmoet en duidelijk zijn bewondering geuit voor haar vakkundigheid en betrokkenheid bij ieder creatieproces dat de ontwerper uitvoerde. De sympathie die de koningin overbracht tijdens de gesprekken, wilde de kunstenaar voor haar 25-jarig jubileum vastleggen in een portret.

Het is imponerend te lezen en te zien wat deze medailleurs al gepresteerd hebben in hun werkzaam leven. Vis en

Paul Huybrechts

foto: Arnold Nieuwendam

Paul Huybrechts, meestergraveur en medailleur, is afkomstig uit België en is daar een van de bekendste ontwerpers. Huybrechts werd te Leuven geboren op 19 april 1951. Hij ging van 1963 tot 1969 naar de Academie voor Schone Kunsten te Leuven. Daarnaast volgde hij van 1966 tot 1969 bij René Descamps te Brussel een graveursopleiding, specifiek gericht op juweliersgravures en heraldiek. Daarop ging de jonge kunstenaar naar Duitsland. Daar volgde hij aan de Höhere Kunstschule te Pforzheim een jaar lessen om het koper- en staalgraveren onder de knie te krijgen. Tussentijds liep hij stage bij Egon Supper en Heinz Augenstein, eveneens te Pforzheim. Ter afsluiting van zijn beroepsopleiding ging Huybrechts naar Zwitserland, waar hij bij de bekende Huguenin Médailleurs te Locle verbleef, om zich van 1971 tot 1974 in het penningvak te bekwamen. In dat land leerde hij zijn vrouw kennen, de pianiste Monique Jobin, met wie hij in 1972 huwde. Het echtpaar heeft twee kinderen, Geraldine en Joan-David. Na zijn zeer gedegen opleiding heeft hij zich te Herent, nabij Leuven, gevestigd.

Huybrechts is lid van de FIDEM (Fédération Internationale de la Médaille), EGMP (Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde), AEGRAFLEX (Association Européenne des Graveurs et des Flexographes), secretaris van de BVMG (Beroepsvereniging voor Meestergraveurs) en bestuurslid van de Promotie van de Medaille. De kunstenaar nam deel aan diverse symposia en internationale beurzen en sinds 1971 ook aan vele tentoonstellingen in binnen- en buitenland. Sinds 1979 is hij een trouwe deelnemer aan de FIDEM-congressen. Voor zijn werk ontving hij een vijftiental onderscheidingen, in zowel brons, zilver als goud. Hij ontwierp niet alleen penningen, maar ook voor zijn land een tiental munten. In 1980 maakte hij het 500-frankstuk. Voor zo'n veertig landen voerde hij bijna vijfenzeventig opdrachten uit. Tevens ontwierp hij euromunten voor Frankrijk en voor de officiële Eurowedstrijd. Twee ECU's werden in zilver en goud gegraveerd in 1986. In 1993 ontwierp Huybrechts de Ecumunt en de Europaliamunt van 500 frank. Postzegels mogen niet onvermeld blijven; hij graveerde er ruim vijftig.

Schroefdaalder compleet. foto: Hans Kokx, Nieuwegein

Huybrechts ontwierpen duizenden munten en penningen. Beide vakmensen behoren tot 's werelds topontwerpers die veel groten der aarde vastlegden in brons, zilver en goud. De kroon op hun werk is de laatste schroefdaalder, waarin Willem Vis zijn achting voor onze koningin Beatrix tot uiting laat komen en Paul Huybrechts zich een meestergraveur toont. ■

De schroefpenning is uitgegeven in een oplage van 2500 exemplaren door Het Nederlandsche Muntenhuis in Amsterdam. De penning kost € 295, waarvan Willem Vis een deel schenkt aan de Nederlandse Hartstichting.

LITERATUUR

J.C. VAN DER WIS / B. VAN BEEK (E.A.) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Houten, 1986).

E. PRESSLER *Schraubtaler, Schraub- und Steckmedaillen aus vier Jahrhunderten* (Tübingen, 1990).

J. NIHOF Regeringsjubileum inspireert Hazerswoudense muntontwerper *Leidsch Dagblad* 3 april 2005.

A. NIEUWENDAM Paul Huybrechts, in: *Muntkoerier*, december 1999. A. NIEUWENDAM 25 jaar koningin Beatrix op penningen *Muntkoerier Special 1* (juni 2005) 27-28.

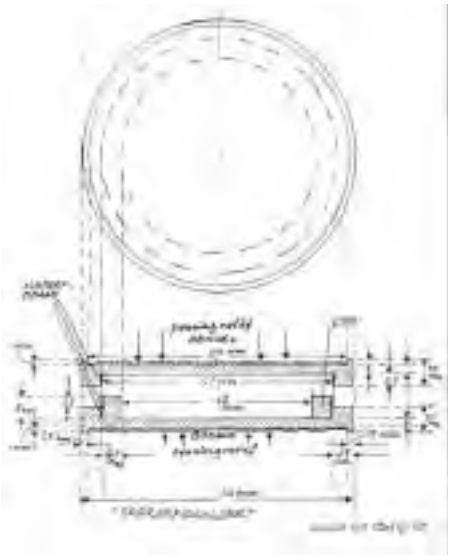

Ontwerpschets voor de schroefdaalder foto: Arnold Nieuwendam

Willem Vis

Een korte biografie

ARNOLD NIEUWENDAM

Willem Vis is in 1936 geboren te Leiden. Zijn opleiding volgde hij aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten en de Vrije Academie, beide te Den Haag. Van 1957 tot 1971 had hij de artistieke leiding bij de Koninklijke Begeer te Voorschoten. Sinds 1971 tot en met heden is hij zelfstandig medailleur. In 1982 werd hij tevens directeur van de Vrije Academie te Voorschoten en die te Leidschendam en vervulde hij een deeltijdbetrekking in het Middelbaar Beroeps Onderwijs. Sinds 1960 ontwerpt hij beroepsmatig penningen en munten. Tot zijn vele opdrachtgevers behoorden onder andere De Nederlandse Munt, Koninklijke Begeer, Philips, Organon, Landbouw Universiteit Wageningen, het Nederlandse Rode Kruis, de Nederlandse Spoorwegen, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Jacques Schulman Numismatiek te Amsterdam, E.D.J. van Roekel B.V., het Museum van Volkenkunde te Leiden, het Ministerie van Buitenlandse Zaken, de Franse firma Trésor du Patrimoine, de Engelse firma's Spink Modern Collections en de firma Westminster Collections, de Duitse firma's B.H. Mayer en MDM Münzhandelsgesellschaft GmbH Deutsche Münze en het Thaise GoldQuest International. Daarnaast ontwierp Vis munten en penningen geslagen door diverse internationale munthuizen waaronder de Singapore Mint, de British Royal Mint, de Berlijnse Munt, de Portugese Staatsmunt, de Koninklijke Munt van België, de Munt van Boedapest en de Monnaie de Paris. Ook was hij de ontwerper van ECU's voor Portugal en Nederland.

Vis nam deel aan vele tentoonstellingen onder andere in Keulen, Parijs, Helsinki, Praag, Bratislava, Budapest, Lissabon, Schoten (België), Stockholm, Colorado Springs, Londen, Weimar en in diverse Nederlandse steden. Zijn werk werd aangekocht door particulieren en door musea, zoals de Koninklijke Munt en het Koninklijk Penningkabinet. In 1992 werd hij na ballotage aangenomen als Fellow of the British Society of Numismatic Artists and Designers (SNAD). Willem Vis heeft een reeks van muntenseries ontworpen in opdracht van de British Royal Mint,

bijvoorbeeld voor de 50ste viering van de overwinning en het einde van de Tweede Wereldoorlog. De viering van het 40ste regeringsjaar van H.M. Queen Elizabeth en haar zeventigste verjaardag. Andere werden gewijd aan het Wereld Natuurfonds. Onlangs voltooide hij een serie munten met als titel *The History of the Royal Navy*. In 1991 vervaardigde hij het portret van koningin Beatrix op de vijftigguldenmunt. Een gelijksoortige opdracht ontving hij in 1995 voor de vervaardiging van de portretten van zowel de koningin als Hugo de Groot op de tienguldenmunt. In 1994 ontwierp hij de portretzijde van de tienguldenmunt ter herdenking van het vijftigjarige bestaan van de Benelux en de officiële herdenkingspenning *50 jaar vrijheid* waarop het portret van koningin Wilhelmina is afgebeeld. Verder de herdenkingspenning ter gelegenheid van het diamanten huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard op 7 januari 1997, welke in nauwe samenwerking met en met toestemming van Paleis Soestdijk vorm kreeg.

Op uitnodiging van de Portugese Staatsmunt leidde Vis in 1996 een vijfdaagse workshop, waar hij een aantal prominente munt- en penningontwerpers onderrichtte in zijn werkmethoden en opvattingen op muntgebied. Naar aanleiding van de zeventigste verjaardag van koningin Fabiola en de vijfde herdenking van de sterfdag van koning Boudewijn ontwierp hij in opdracht van de Koninklijke Belgische Munt een nieuwe 250-frankmunt. Deze munt draagt beider portretten en werd in september 1998 uitgegeven. In 1999 ontwierp hij een 250-frankstuk, ditmaal gewijd aan het 40-jarig huwelijksjubileum van koning Albert II en koningin Paola. In 2000 was hij verantwoordelijk voor de voorzijde van een 500-frankmunt, die de in 1599 gehouden Blijde Intocht te Brussel van het aartshertogelijk paar Albrecht en Isabella als thema had. In 2001 werd door hem de officiële verlovingsmunt van kroonprins Willem-Alexander en prinses Máxima gemaakt. Ook voor België ontwierp hij in 2002 een gouden 200-Euromunt waarop de portretten van Konrad Adenauer, Robert Schuman en Paul-Henri Spaak afgebeeld stonden, ook wel 'founding fathers' van de Europese Unie genoemd. ■

(advertentie)

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke munten (Grieks, Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse munten (600 - heden)
~ Buitenlandse munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Grenzen van de Numismatiek

Het Rijwielbelastingplaatje in vogelvlucht

COR DE JONG

Fietsenplaatje, belastingplaatje, rijwielplaatje en Colijnpenning waren wel de meest voorkomende benamingen die de mensen gebruikten voor de officiële benaming van het 'Rijwielbelastingmerk'. Met de enorme toename van het aantal rijwielen aan het einde van de negentiende eeuw zag de overheid zich genoodzaakt het toen bestaande wegennet grondig aan te passen. Wegen dienden bestraat te worden en rijwielpaden aangelegd. Dat bracht kosten met zich mee, die de overheid wilde verhalen op degenen waarvoor de kosten gemaakt werden: 'de berijder van een rijwiel'.

Voor zover bekend, was de gemeente Gouda (1892) de eerste gemeente die een eigen fietsenbelasting invoerde van vijf gulden per jaar, later gevolgd door Enschede in 1895 met zes gulden per jaar, Brielle met vier gulden per jaar en de provincie Noord-Brabant met het zelfde tarief als Gouda. De gemeenten Amsterdam en Rotterdam hadden vergevorderde plannen om ook zo'n belasting op rijwielen te gaan heffen. In het parlement werd aangedrongen op een landelijke regeling en op 1 februari 1897 werd voor het eerst belasting geheven op rijwielen door de regering. Deze belasting was gekoppeld aan de personele belasting. De heffing bedroeg twee gulden voor een rijwiel dat voor het vervoer van één persoon geschikt was en vier gulden voor meerpersoonsrijwielen.

Verschillende rijwielbelastingplaatjes

'Grenzen van de numismatiek' is een rubriek waarin verzamelaars van numismatisch gerelateerde voorwerpen aan het woord komen. Met passie verzamelen zij voorwerpen die volgens de een tot het vakgebied van de munt- en penningkunde behoren, terwijl de ander dit niet vindt. Wat maakt een voorwerp numismatisch? De wijze van vervaardiging, de vervaardiger, het materiaal, de vorm, de waarde, het gebruik of de naam die er aan gegeven wordt?
Het antwoord bepaalt de grenzen van de numismatiek. Grenzen die voor ieder anders zijn.
Deze rubriek is een platform voor meningsvorming over de numismatiek en heeft niet de intentie een oordeel te geven over 'goede' of 'foute' collecties. Verzamelaars met een bijzondere collectie die in deze rubriek aan het woord willen komen, kunnen contact opnemen met de redactie:
Postbus 11, 3500 AA Utrecht of via beeldenaar@planet.nl

In het jaar 1919 was het parlement van oordeel, dat het houden van een rijwiel niet beschouwd kon worden als een kenmerk van welstand en werd deze belasting afgeschaft. Er waren toen maar liefst 861.500 rijwielen waarover belasting werd betaald. De Nederlandse wielrijders hebben na 1919 slechts vijf jaar vrij kunnen rondrijden.

Geruime tijd voordat een nieuwe wet in de Kamer werd gebracht, had de minister contact met de muntmeester in Utrecht over de fabricage van de rijwielbelastingplaatjes. Op 8 oktober 1923 zond hij een Frans rijwielplaatje van het jaar 1923 (geleend van de ANWB) aan de Munt met het verzoek een ongeveer gelijk model voor de te verwachten Nederlandse rijwielbelasting te maken. Het plaatje moest worden voorzien van geheime tekens aan voor- en achterzijde om eventueel vervalsingen te kunnen bewijzen.

In 1924 kwam de minister van Financiën, dr H. Colijn, in de publiciteit met een vernieuwde vondst die hem in staat moest stellen om de benarde financiële positie van het Koninkrijk der Nederlanden te verbeteren. In het Staatsblad nummer 306 van 2 juli 1924 kondigde hij een wet af die de geschiedenis is ingegaan als de 'Rijwielbelastingwet'. Vanaf 1 augustus tot en met 31 december moest er drie gulden worden betaald; niet per fietser, maar per rijwiel. De volgende jaren per kalenderjaar tot en met 1928. De opbrengst voor het eerste belastingjaar bedroeg maar liefst *f* 5.330.247.

In de wet waren enkele vrijstelllingen opgenomen, te weten kinderfietsjes met een wielomvang van maximaal 5 cm (lees speelgoedfiets), aangepaste fietsen voor gehandicapten en fietsen bereden door geüniformeerde militairen, politieambtenaren en PTT-beambten tijdens de uitoefening van hun beroep. Ook vrijgesteld van betaling waren diplomaten, personen met een tijdelijk visum en buitenlandse grensarbeiders.

Twee jaar later werd ook de autorijder door de fiscus als mogelijke leverancier van inkomsten ontdekt. De opbrengsten van beide belastingen werden in 1934 gestort in een verkeersfonds. De belasting van beide fondsen kwam in één pot waaruit de aanleg van verkeers-, trein- en tramwegen werd betaald.

Uitgifte en controle

De rijwielbelastingplaatjes kon men tegen betaling verkrijgen op de postkantoren, hulppostkantoren en agentschappen, dus niet bij de belastingdienst. Zij moesten duidelijk zichtbaar aan het rijwiel zijn gemonteerd. Was een rijwielbelastingplaatje niet volgens de voorschriften bevestigd, dan riskeerde men een boete van *f* 5 tot *f* 25. Als men hierbij bedenkt dat een gemiddeld weekloon tussen de *f* 12,50 en *f* 17,50 lag, en de gezinnen zeer kinderrijk waren, was dit een zeer grote aanslag op het besteedbare inkomen. Metaalwarenfabrieken speelden handig op de verplichting in door houders te vervaardigen met een uitsparing voor het betreffende belastingjaar. Er werd zelfs octrooi op aangevraagd. De houders waren te koop bij rijwielherstellers voor ongeveer *f* 0,10 tot *f* 0,50 per stuk.

De controle werd uitgevoerd door ontvangers en beambten der Rijks directe belastingen en invoerrechten en

accijnzen, deurwaarders bij 's Rijksbelastingen, de marechaussee en beambten der Rijks- en Gemeentepolitie. Zonder (betaald) rijwielbelastingplaatje mocht er niet gefietst worden. Zonder rijwielbelastingplaatje was het wel toegestaan om met de fiets aan de hand te lopen. Veel fietsers hebben daar dankbaar gebruik van gemaakt. Als er een controle in zicht was sprong men snel van de fiets om fluitend de ambtenaar te passeren.

Spoedig na de eerste uitgiften bleek dat de plaatjes op een aantal plaatsen waren nagemaakt en te koop werden aangeboden voor *f* 0,75 per stuk. Dit had tot gevolg dat de tweede uitgave (voor het jaar 1925) sterk afweek, zowel wat gravure als metaalsoort betreft (aluminium).

Nadat de geldigheidsduur van het plaatje 1928 was verstreken werd de wet op enkele punten gewijzigd. De prijs van drie gulden, zoals die ook in de voorgaande jaren was gesteld, werd teruggebracht tot een rijksdaalder en vanaf 1929 zouden er steeds twee jaartallen op de plaatjes voorkomen. Ook het tijdvak van geldigheid werd aangepast van 1 augustus tot 31 juli daaropvolgend, zodat de gebruiker het plaatje kon aanschaffen van zijn vakantiegeld.

Kosteloze plaatjes

Naast de plaatjes waarvoor betaald moest worden, verstrekte de overheid ook gratis plaatjes aan werknemers die niet voor de inkomstenbelasting werden aangeslagen. Deze kosteloze plaatjes met daarin een gat kregen zij op de belastingkantoren of op de posten (dienstgeleiders) op kleine plaatsen. Had men een rijwielbelastingplaatje met een gat erin, dan mocht men daar op zon- en feestdagen geen uitstapjes mee doen, behoudens als men kon aantonen dat men ging solliciteren en meer dan een half uur gaans was van het woonadres. In de beginjaren varieerde het aantal kosteloze plaatjes

Leren hoesje met rijwielbelastingplaatje

tussen de 50.000 en 80.000 stuks, maar zeker voor de jaren twintig is dit geen goede indicatie voor het aantal Nederlanders dat per fiets naar hun werk moest en niet in de inkomstenbelasting viel. Velen van hen waren te trots om zich met het kenmerk van 'armoedzaaiers' (een plaatje met een gaatje) te laten zien. De laatste centen werden bij elkaar geschraapt om toch maar een volwaardig plaatje aan te schaffen en daarmee naar buiten een stuk welvaart te tonen.

In 1932 werden de 'kosteloze' aanmerkelijk uitgebreid. De minister van financiën bepaalde toen, door de tijdsomstandigheden gedwongen, dat werklozen voor het gebruik van een rijwiel eveneens een kosteloos plaatje konden aanvragen. De uitgifte van kosteloze plaatjes steeg met honderdduizenden. De belastingadministratie dreigde onder deze belangstelling te bezwijken. De effectieve controle van voorheen, hoofd van het gezin, geen inkomstenbelasting, was niet langer mogelijk. In sommige steden voerde men daarom de onsympathieke maatregel van afstempeling van het trouwboekje (hoofd van het gezin) en steunkaart (inkomen) in. Met het plaatsen van een stempel in het trouwboekje heeft men vele gezinnen jarenlang (nog tot op de dag van

Stempels van onvermogen in een trouwboekje

vandaag) diep gegriefd. De stempels van het uit onvermogen gratis versterkte rijwielbelastingplaatje prijken nu nog in menig trouwboekje. Voorzover bekend heeft dergelijke afstempeling plaatsgevonden in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Groningen.

Andere wetenswaardigheden

Voor het belastingjaar 1935/36 werd er een officieel ontwerp gemaakt voor een nikkelen houder, waarin jaarlijks een papieren plaatje zou kunnen worden verwisseld. De fabricagekosten bij 's Rijks Munt te Utrecht (de maker van alle rijwielbelastingplaatjes) bleven namelijk knagen aan de schatkist. Het is echter bij een ontwerp gebleven en nooit in omloop gebracht.

Niet alleen de regering wilde de kosten naar beneden hebben, maar ook de gebruikers. Zij toonden hun vindingrijkheid op verschillende manieren. Zo kwam men op het idee om in een bokkingvel een afdruksel te maken van het plaatje. Het lederen hoesje dat was ontworpen voor het dragen op de bovenkleding leende zich daarvoor uitstekend.

Ook diefstal kwam geregeld voor. Om dat te voorkomen werden er verschillende maatregelen genomen zoals naaminslag in het plaatje, in de koplamp een uitsparing voor het plaatje en diverse soorten metalen houders voor om de stuurstang van het rijwiel. Ook de wielrijder zelf ging in de verdediging door het plaatje aan het rijwiel vast te solderen.

NSB advertentie tegen de rijwielbelasting

Met de invoering van het rijwielbelastingplaatje werd ook een sociaal probleem bestreden. De niet meer geldige plaatjes kon men bij de postkantoren deponeren in grote bussen. Het hierdoor verkregen koper was bestemd voor het TBC fonds. Dit fonds heeft vele duizenden kilo's oude plaatjes verkocht aan de schroothandel. Ditzelfde fonds heeft het ook mogelijk gemaakt om de mindervalide medemens passend werk te bieden door het inponsen, in het rijwielplaatje, van de naam van de houder, ter voorkoming van diefstal. Het inponsen gebeurde veelal op de postkantoren en kostte *f* 0,10 per plaatje.

Wetswijziging 1935

Bekeuringen werden voor een groot deel bij schikking afgedaan. Was men niet bereid tot een transactie, dan kwam de zaak voor het gerecht. In Rotterdam werden bijvoorbeeld in 1933 13.207 bekeuringen uitgedeeld en kwamen er 2551 voor. In Amsterdam werden 11.809 personen op de bon geslingerd. De omvang van deze werkzaamheden noopte de minister de wet te wijzigen (wet van 9 mei 1935, Stbld. 241), waarbij de strafrechtelijke behandeling vervangen werd door een administratieve boete, terwijl invordering werd overgelaten aan de belastingdienst. De boete werd ten hoogste *f* 5 voor het rijden zonder plaatje. Voor het ten onrechte rijden met een kosteloos plaatje kon men een boete krijgen van tenminste *f* 10 en ten hoogste *f* 100. Werd verwacht dat de boete niet betaald zou worden, dan werd de fiets in beslag genomen tot betaling volgde. De gewijzigde wet stond toe het plaatje aan de bovenkleding te dragen. In dat jaar verschenen de eerste lederen hoes-

jes met een mica raampje (plastic bestond immers nog niet). De maatregelen hadden blijkbaar succes, want in het hele land werden in 1936 nog maar 934 plaatjesloze fietsers gevonden en in 1938 was dit aantal zelfs gereduceerd tot slechts 117 overtreders.

Afschaffing

Hoewel het plaatje van 1942 in ontwerp en productie al klaar was, werd het op 1 mei 1941 tot ieders vreugde toch afgeschaft. De Nationaal Socialistische Beweging (NSB) gebruikte de afschaffing van het zo gehate rijwielbelastingplaatje zelfs in haar propaganda, want de afschaffing was immers een Duitse maatregel. Veel plezier hebben de fietser er niet van gehad. Al spoedig waren er geen nieuwe fietsen meer te koop en kort daarna kon men geen banden meer krijgen en uiteindelijk namen de Duitsers ook nog alle bruikbare fietsen in beslag voor omsmelting van het metaal voor de oorlogsindustrie. Na de Tweede Wereldoorlog werd er nog wel even gepraat over een herinvoering van de rijwielbelasting, maar gelukkig is het toen alleen bij praten gebleven.

Rijwielbelastingplaatjes zijn tegenwoordig een verzamelobject. Vaak worden ze aangeboden op verzamelbeurzen en rommelmarkten. Ook mensen met een metaaldetector komen ze veelvuldig tegen in bodemvondsten, maar deze plaatjes zijn voor de verzamelaar niet zo interessant vanwege de groene watervlekken en andere aantasting.

Mijn collectie

Met dit verhaal heb ik een indruk willen geven van de omstandigheden en (omstreden) werkwijze rondom het Nederlandse Rijwielbelastingplaatje. Ik schrijf bewust 'Nederlandse', omdat niet alleen in Nederland deze belasting is geheven, maar ook in de Nederlandse Overzeese gebiedsdelen, in België, Frankrijk, Zwitserland en zelfs een paar maanden in Duitsland (begin 1900).

De inzameling van oude rijwielbelastingplaatjes

Mijn verzamelgebied is Nederland, maar ook van de andere landen heb ik informatie. Als u na het lezen van deze vogelvlucht nog vragen heeft, wil ik die graag beantwoorden. Heeft u aanvullingen van krantenknipsels, foto's, anekdotes of andere belangrijke zaken, zoals verzenddozen en dergelijke stuur ze mij toe. Mijn doel is de gehele rijwielbelasting in al zijn ups en downs te bewaren voor het nageslacht. ■

Alle rijwielbelastingplaatjes zijn in één overzicht in een catalogus die u een inzicht geeft over de hedendaagse prijsindicatie bijeen gebracht. Zie hiervoor www.rijwielplaatje.nl, rubriek catalogus. Uitgebreide informatie vindt u op www.rijwielplaatje.nl

Cor de Jong is vervent verzamelaar van alles wat te maken heeft met het Nederlandse rijwielbelastingplaatje. Hij maakte tentoonstellingen voor het Belastingmuseum te Rotterdam en voor het Rijwielmuseum Velorama te Nijmegen; in Heiloo maakte hij de expositie ''n Plaatje met 'n Gaatje'. Wie dit artikel goed heeft gelezen, begrijpt nu die titel.

Vragen

Wie weet of er naast de steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Groningen nog andere steden zijn geweest waar men in het trouwboekje stempels aanbracht ter verkrijging van een kosteloos rijwielbelastingplaatje?
Over de ingangsdatum van de naamsinslag in de plaatjes is nog enige onduidelijkheid. Wie weet vanaf welke datum of vanaf welk jaar men begonnen is met het inslaan van namen in de plaatjes?
Heeft u een antwoord op een van deze vragen, dan verneem ik dat graag van u op info@rijwielplaatje.nl.

Valse koperen schellingen voor Westfalen (1623)

Een briefwisseling tussen Dortmund en Amsterdam

STEFAN GROPP

In het voorjaar van 1623 doken in Westfalen valse koperen munten op, die in Amsterdam zouden zijn vervaardigd. In verband met die vervalsingen werd op 21 april van dat jaar Hans van Pomeren in zijn woonplaats Soest (Westfalen) gearresteerd en ondervraagd door een deputatie van de raad van Soest.[1] Van Pomeren gaf tijdens dit verhoor aan, dat onlangs een zekere Arndt Rupe, burger te Amsterdam, hem tijdens een heilige mis te Dülmen had aangesproken.[2] In de loop van dit gesprek had Rupe geklaagd dat op deze reis niet veel te verdienen viel, hij zou echter een mogelijkheid weten om goede winst te maken. Toen Van Pomeren vroeg wat dat zou zijn, had Rupe gezegd dat te Amsterdam koperen schellingen van Soest en andere Westfaalse plaatsen zouden worden geslagen, die men tegen een zacht prijsje kon kopen en met hoge winst weer zou kunnen uitgeven.[3] Rupe bood verder aan hem voor tweehonderd daalders van deze vervalsingen te willen bezorgen, hetgeen Van Pommeren echter, volgens eigen zeggen, pertinent had geweigerd. Daarmee eindigde hij zijn verklaring, die hij te allen tijde met zijn eed zou willen bekrachtigen.

Een kopie van deze verklaring kwam vervolgens bij de raad van de stad Dortmund, die onmiddellijk een grootscheeps onderzoek liet instellen. Daaruit volgde in mei 1623 de arrestatie van Johan Mertens, die bekende dat Arndt Rupe te Amsterdam '... unter dem Rathause ...' bij hem was gekomen en had verteld dat met koperen munten veel geld te verdienen was.[4] Hij had Mertens verder beloofd hem in de gelegenheid te willen stellen eveneens van dit geld te kopen, mits hij in deze kwestie volledig stilzwijgen zou bewaren. Toen deze zich beklaagde dat hij voor een dergelijke transactie geen geld had, antwoordde Rupe, dat hij zich daarover geen zorgen moest maken, hij zou hem wel iets lenen. De volgende morgen had Arndt Rupe hem een huis getoond waar de man zou wonen die de koperen munten zou verkopen. Deze man, Johan Egbers Spiel genaamd, woonde '... uff der Laweri grafft in der weißen Pflumen ...', terwijl Rupe zelf dicht in de buurt in het 'wapen van Dortmund' woonachtig was. Toen Mertens het aangewezen huis betrad bleek de man niet thuis te zijn. Verder had Rupe beweerd, dat iemand te Dortmund binnen een week voor 1100 daalders aan koperen munten had uitgegeven. Arndts broer Jan had Mertens bovendien gezegd dat hij door verschillende mensen schriftelijk was verzocht een grotere hoeveelheid van deze munten te sturen. Het is duidelijk dat de gebroeders Rupe met alle middelen gepoogd hebben Johan Mertens, net zoals Hans van Pomeren in het voornoemd geval, te verleiden valse koperen munten te kopen en in Westfalen uit te geven.

Mertens bekende verder dat Wessel Hoffman hem een jaar geleden een brief voor de man die in de 'Pflumen' woonde, had meegegeven. Nadat hij de brief had bezorgd, had de man hem een vat met zeep overhandigd. Wessels stiefzoon Johan Rupe had dat vat vervolgens geopend, waarbij bleek dat zich aan de twee uiteinden inderdaad zeep bevond, maar in het midden vier zakken met koperen munten verstopt waren. Dit toont dus aan dat men de

vervalsingen verstopt tussen handelswaar vanuit Amsterdam naar Westfalen smokkelde.

Nadat het stadsbestuur van Dortmund door het verhoor inzicht in de feiten had verkregen, verzocht het de magistraat van Amsterdam om steun in deze kwestie. In een brief van 23 juni 1623 aan burgemeesters en raad te Amsterdam berichtte men, dat de laatste tijd grote hoeveelheden koperen munten, ' ... so dem einländischen dieser ortt, falßlich nachgepreget ... ', naar Westfalen en de stad Dortmund werden gebracht, hoewel aldaar alle koperen munten waren verboden.[5] De vervalsingen waren door een zekere Johan Egbers Spiel, woonachtig in de witte 'Pflumen' op de Lauwerijgracht, aan verschillende mensen verkocht en naar het gebied van Dortmund verstuurd. Bij deze handel waren ook de gebroeders Jan en Arndt Rupe betrokken, die een half jaar van Dortmund naar Amsterdam waren verhuisd. Het Dortmundse stadsbestuur verzocht burgemeester en raad van Amsterdam derhalve voornoemde Egbers Spiel, alsmede de gebroeders Rupe, te ondervragen. Men moest vooral vragen wat voor mensen (met name burgers van Dortmund) de koperen munten wilden hebben, hadden gekocht en hierheen lieten brengen. Ook wilde men graag weten hoe vaak dat gebeurd was en voor welke bedragen aan vervalsingen opgestuurd werden.

'Schout, burgemeesters ende regierders' van Amsterdam antwoordden zes dagen later, dat ze Johan Egbers Spiel op het aangegeven adres niet hadden aangetroffen.[6] Ze wilden echter verder onderzoek verrichten en zouden proberen hem alsnog te vinden. Een verdere bemoeienis van het Amsterdamse stadsbestuur met deze zaak blijkt uit de Dortmundse archivalia niet. Met dit toch wel erg korte antwoord - van de gebroeders Rupe werd met geen woord gerept - moest men te Dortmund genoegen nemen. Het verbaast eigenlijk een beetje, dat de magistraat van Amsterdam, zonder een grondig onderzoek, zo kortaf reageerde, hoewel het hier toch om een kwestie van valsemunterij ging. Misschien toonde men zo weinig animo de boosdoeners in handen te krijgen, omdat de valse koperen munten in Amsterdam niet in omloop waren gebracht en er voor de eigen burgers dus geen schade was ontstaan.

Hoewel het stadsbestuur van Amsterdam blijkbaar weinig steun verleende, kon de magistraat van Dortmund enkele dagen later toch nog enig succes boeken. Men was er namelijk in geslaagd Arndt Rupe op de een of andere manier in handen te krijgen. Althans, deze werd op 19 juli van dat jaar aan een grondig verhoor onderworpen. Daarbij gaf hij aan, dat diegene die beweerde dat hij in koperen munten zou handelen en daarmee winst had gemaakt een leugenaar zou zijn. Hij bekende echter wel dat Johan Mertens in Amsterdam bij hem was gekomen en over winstmogelijkheden in verband met de koperen munten had gesproken. Rupe beweerde dat hij hem dergelijke zaken had afgeraden en had aangeboden hem geld voor de aankoop van kaas te willen lenen. Verder gaf hij toe dat hij te Dülmen Johan van Pomeren had ontmoet, die hem had verteld, dat te Dortmund 'im dracken' van dat kopergeld geslagen was. Vervolgens had hij aan Van Pomeren een valse dubbele schelling van de stad Soest getoond, die Caspar Dieffhaus, knecht te Deventer in de herberg 'de klock' met andere munten op tafel had gegooid. Bij deze gelegenheid had hij gezegd: ' ... kijk Johan hier heb ik een dubbele Soestsche schelling, die ik ook op een andere plaats gevonden heb, men ziet dus heel duidelijk, dat dit niet het werk van een man is, maar dat er meer mensen mee handelen.'[7]

Arndt Rupe deed dus alle moeite om zijn rol in deze kwestie zo klein moge-

Soest, 12 pfenning, 1620
foto: SGBM

lijk te doen schijnen. Zo gaf hij weliswaar toe dergelijke vervalsingen in het betalingsverkeer te zijn tegengekomen en ook vernomen te hebben, dat anderen er met grote winst in hadden gehandeld, maar dat van een betrokkenheid van zijn kant bij deze illegale activiteiten, laat staan bij de aanmaak van deze stukken, kon evenwel volstrekt geen sprake zijn. Hij wees dan ook alle verdergaande beschuldigingen met nadruk af. Arndt Rupe had in dit verband zelfs een procedure tegen Johan van Pomeren voor de schepenen van de stad Zwolle aangespannen. De schout te Zwolle, Cornelis van Dongen, verklaarde namelijk op 27 juli 1623 'des versocht synde' dat ' ... alhyr voor desen mynen gerichte tusschen Arndt Rupe Arrestant ter eenre ende Hans van Pomeren gearrestierde ter anderen syden na gedane arresten wegen enige by Pomeren vorß. gedane diffamatie in materie van enen gepresenterenden kopperen roden schillinck ofte valsche munte met den ancleef van dien, ende de daerover geledene kosten ende schaeden, sekere proceß anhengich gemaeckt ende alnoch swevende is.'[8]

Het is maar al te begrijpelijk dat Arndt Rupe, net zoals alle andere ondervraagden, zijn uiterste best deed de beschuldigingen te ontkrachten en anderen als verdachten naar voren te schuiven. Op het verspreiden van valse munten stonden zware straffen, om maar niet te spreken van het lot van een betrapte valsemunter. Deze boette voor zijn misdrijf namelijk meestal met het leven. Zo werd in 1597 een uit Hessen stammende man wegens het vervalsen van koperen munten van de stad Soest onthoofd.[9]

Hoe deze zaak verder afliep en wat voor een lot de betrokken personen uiteindelijk ondergingen, is uit de documenten niet op te maken. De beschuldigden vreesden blijkbaar het ergste. Zo smeekte Wessel Hoffmann, de stiefvader van de gebroeders Rupe, in een brief van 20 november van dat jaar aan de raad van de stad Dortmund om vergiffenis.[10] In deze met citaten uit de bijbel doorspekte smeekbede gaf hij weliswaar geen van bovengenoemde vergrijpen expliciet toe, bekende echter wel dat hij tegen goddelijke en wereldlijke wetten had gezondigd. Hij uitte verder de hoop dat de magistraat christelijke barmhartigheid zou tonen en de boete niet dusdanig hoog vast zou stellen, dat hij en zijn zwakzinnige echtgenote op hun oude dag aan de bedelstaf zouden geraken.

Geen van de beschuldigden was op heterdaad betrapt. De getuigenverklaringen wezen alleen uit dat Wessel Hoffmann en de gebroeders Rupe bij de handel met de vervalste koperen munten betrokken waren geweest. Van de aanmaak van valse koperen schellingen van de stad Soest, een vergrijp waarop de doodsstraf kon staan, werden zij niet beschuldigd. Het is dan ook aannemelijk dat ze er in dit geval met een, al dan niet aanzienlijke, boete vanaf zijn gekomen.

De koperen munten van de stad Soest werden al sinds het einde van de zestiende eeuw veelvuldig vervalst, hetgeen door de relatief primitieve afwerking van de stukken werd vergemakkelijkt. Men was dan ook in 1620 op de gemechaniseerde muntfabricage overgestapt, om munten met een duide-

Soest, 2 schilling, 1620
foto: SGBM

lijker beeldenaar en een gelijkmatiger afwerking in omloop te kunnen brengen, die de oudere stukken, waaronder zich vele valse exemplaren bevonden, moesten vervangen.[11] De te Amsterdam vervaardigde vervalsingen waren blijkbaar imitaties van de vanaf 1620 geslagen koperen schellingen van 12 pfennige en dubbele schellingen van 24 pfennige. De schellingen tonen op de voorzijde een rechtop staande sleutel binnen een ovaal versierd schild met links ervan het cijfer 12, erboven het jaartal, eronder het omschrift: 'SVSATENSIS'.[12] Op de keerzijde is in het midden het cijfer XII afgebeeld, binnen een krans van versieringen. De in hetzelfde jaar geïntroduceerde dubbele schellingen tonen op de voorzijde in het midden een staande sleutel in een versierde ronde cartouche. Erboven is het jaartal te zien gescheiden door een lelie, onderaan het omschrift: 'SVSATENSIS'. Op de keerzijde is bij deze denominatie het opschrift: '+ II +' in een overvloedig versierde cartouche afgebeeld; daarboven de letter S. ■

Tijdens zijn onderzoek in het stadsarchief te Dortmund enkele jaren geleden, kwam Stefan Gropp onder andere een briefwisseling tussen de stedelijke magistraten van Amsterdam en Dortmund uit 1623 tegen. Toen hij deze archiefstukken onlangs nog een keer nader onderzocht, bleek dat het een kwestie van valsemunterij ten tijde van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) betrof. De briefwisseling is terug te vinden in Stadtarchiv Dortmund (Stadt-A Do), Bestand. 2, Nr. 19/10.

NOTEN

1. Stadt-A Do, Best. 2, Nr. 19/10, fol. 10.
2. Ibidem, fol. 14.
3. De stad Soest was in 1559 begonnen met het slaan van koperen munten, aldus PETER BERGHAUS Streifzug durch die Soester Münzgeschichte. III Die Münzen der Stadt Soest, in: *Geschäftsbericht 1970 der Volksbank Soest*.
4. Stadt-A Do, Best. 2, Nr. 19/10, fol. 15.
5. Ibidem, fol. 14.
6. Ibidem, fol. 1.
7. 'Sie Johan hie sein Soestische dubbele schillinge, die habe Ich auch an anderen ordt gefunden, nun siehet man woll, daß es eines Mans werck nicht ist, sondern daß woll mehr Leute sein die damit handelen.' Ibidem, fol. 3-5.
8. Ibidem, fol. 9.
9. PETER ILISCH Münz- und Währungsgeschichte der Stadt Soest, in: *Soest. Geschichte der Stadt. Band 3: Zwischen Bürgerstolz und Fürstenstaat, Soest in der frühen Neuzeit* (Soest 1995) 256.
10. Stadt-A Do, Best. 2, Nr. 19/10, fol. 7-8.
11. Ilisch (1995), 255-258.
12. JOSEPH WEINGÄRTNER *Beschreibung der Kupfer-Münzen Westfalens nebst historischen Nachrichten. Heft 2* (Paderborn, 1873) 181-182.

Oproep

Het via internet toegankelijke bestand van in Nederland gevonden numismatische voorwerpen NUMIS zoekt vrijwilligers voor data-invoer. Veel oud vondstmateriaal is nog niet gedigitaliseerd. Voor het toevoegen van deze vondstgegevens in NUMIS (zie www.geldmuseum.nl -> NUMIS) ZOEKEN we vrijwilligers die het leuk vinden om mee te werken aan het vergroten van de database. De gedigitaliseerde gegevens zullen ook worden gebruikt voor een Jaarboekthemanummer over schatvondsten. In dit themanummer zullen de namen van medewerkers worden opgenomen. De gegevensinvoer vindt plaats vanaf uw eigen computer. Voorwaarde is dat u beschikt over het database-programma Excel of een zonder problemen naar Excel converteerbaar programma. Belangstellenden gelieven zich te melden bij het Geld- en Bankmuseum op email numis@sgbm.nl.

Penningen in boeken

RAF VAN LAERE

Penningen en boeken hebben sinds de Renaissance nauwe banden met elkaar. In België en in Frankrijk maken de nationale penningkabinetten trouwens nog steeds deel uit van de nationale bibliotheken. Hoewel slechts weinig numismaten zich aangetrokken voelen tot het fraaie boek, koesteren heel wat bibliofielen een bijzondere liefde voor penningen.

Op 19 april vierde het befaamde Utrechtse veilinghuis Beijers zijn 140ste verjaardag met een jubileumveiling waarin enkele merkwaardige bibliofiele publicaties aangeboden werden. Een van de hoogtepunten waren enkele drukken van de Amerikaanse Bird & Bull Press die van uitzonderlijk belang zijn voor de numismatiek, ook die van Nederland.

De drijvende kracht achter de Bird & Bull Press (Newtown, Pennsylvania USA) is Henry Morris. Zijn belangstelling voor de numismatiek klimt op tot 1983. Sindsdien heeft hij op verschillende manieren geprobeerd de perfecte illustratie van numismatische studies te realiseren.

Het verhaal begint echter al in 1977. Dat jaar wijdt de prestigieuze Engelse krant *The Guardian* bij wijze van aprilgrap een uitgebreid artikel aan de denkbeeldige republiek San Serriffe. Ter gelegenheid van de 30ste verjaardag van de Bird & Bull Press besluit Henry Morris op dit thema verder te bouwen. In 1988 publiceert hij een prettig boekje met als titel *The first fine silver coinage of the Republic of San Serriffe*. De oplage is beperkt tot 350 exemplaren. Deze fraaie, met de hand gezette uitgave telt 58 bladzijden en bevat enkele illustraties. De prettig leesbare humoristische tekst is onder meer aangevuld met een selectie uit de catalogus van munten van denkbeeldige vorstendommen en republieken door R.D. Kenney. Deze verscheen van 1962 tot 1964 postuum in *The Numismatist*, het lijfblad van de *American Numismatic Association*. Maar het zijn vooral de bijlagen die het boek interessant maken vanuit numismatisch oogpunt. Morris voegt immers niet alleen twee bankbiljetten van 25 San-Serrifiaanse coronas toe, maar, onder afzonderlijke band, ook een 100 coronas munt. Deze is ontworpen door de bekende ontwerpster Rosemary Tottoroto en gegraveerd door Kenneth D. Douglas. De munt is geslagen in 0,999 zilver, weegt een ons. Zij heeft een diameter van 39,1 mm.

Bankbiljet van 25 San-Serrifiaanse coronas

De gesigneerde voorzijde toont het logo van de Bird & Bull Press, doorsneden door de jaartallen 1958-1988 en draagt de legende BIRD & BULL PRESS / JUCUNDI ACTI LABORES. Op de keerzijde prijkt, in een vierkant, een uil, geïnspireerd door de klassieke Atheense uiltjes en het jaartal 1988, de waarde en de legende REPUBLIC OF SAN SERRIFFE / 100 CORONAS. De oplage is beperkt tot 500 genummerde exemplaren. Er zijn daarenboven 105 proefslagen in gepatineerd brons en in aluminium vervaardigd evenals 5 exemplaren in goud. Meteen groeit de idee om numismatische werken te illustreren met exemplaren of replica's van de beschreven stukken.

Een jaar later publiceert Morris *Trade tokens of British and American booksellers & bookmakers* in een oplage van 300 exemplaren die elk 11 koperen publiciteitspenningen bevatten, die speciaal voor deze uitgave ontworpen zijn.

In 1991 volgt *The art of medal engraving*, een studie waarin E.M. Harris, curator bij het befaamde Smithsonian Institution, de speciale technieken onderzoekt die de Fransman Achille Collas tijdens de 19de eeuw ontwikkelde om beter munten en penningen te kunnen afbeelden. Ter illustratie voegt Morris een blad van een originele uitgave door Collas toe, een procédé dat hij later zal herhalen.

In 1992 herdrukt Morris het uiterst zeldzame overzicht van William Blades *Numismatica typographica* waarvan in 1883 minder dan 100 (waarschijnlijk 25) exemplaren te Londen gedrukt werden. Hierin vindt men een geïllustreerd overzicht van bijna 200 penningen die op de een of andere manier in verband staan met boekdrukkunst, drukkers, boekbinders en aanverwante. Morris herneemt het onderwerp in 1996 in een schitterend boekje van 36 bladzijden, in een oplage van slechts 120 exemplaren *Rarities of Numismatica Typographica. Four examples of early Dutch printers', bookbinders' & booksellers' guild medals*. In de bijlage bevindt zich een afgietsel in sterling zilver van vier uiterst zeldzame Nederlandse penningen die Morris zelf in 1992 uit de verzameling van de Duitse drukker Paul Jehne kon verwerven. Beschrijvingen hiervan zijn opgenomen in de bijlage van dit artikel op de pagina's 276 en 277.

San-Serrifiaanse coronas, proefslag in gepatineerd brons

Een van de meeste recente numismatische uitgaven van de Bird & Bull Press is in 2001 tot stand gekomen in opdracht van George Frederick Kolbe, beter bekend onder de firmanaam *Fine Numismatic Books*. Deze befaamde handelaar in numismatische boeken verwierf enige tijd geleden een incompleet exemplaar van het eerste numismatische boek dat ooit gepubliceerd werd: de *Illustrium imagines* van Andrea Fulvio uit 1517. Kolbe gaf de opdracht om de Engelse vertaling van een weinig bekende studie over dit boek door R. Weiss te publiceren en er als illustratie een blad uit de originele uitgave aan toe te voegen. Op die manier kunnen 150 liefhebbers een klein beetje genieten van één van de meest gezochte numismatische werken aller tijden.

Beschrijvingen van de vier afgietsels van Nederlandse drukkerspenningen

Sint-Lukasgilde; Ø 41,7 mm
Vz.: wapenschild van een Sint-Lukasgilde. Legende: (bloempje) DE PENNING VAN SINDT LVCAS GILDT
Kz.: het veld omsloten door een sierrand en doorsneden door een getordeerde staaf; bovenaan N° 91, onderaan het jaartal 1654. Op het origineel is het nummer gegraveerd.

Sint-Lukasgilde; Ø 40,7 mm
Vz.: wapenschild van een Sint-Lukasgilde, getopt door de kop van een stier, rondom rocailles en voluten.
Kz.: rocailles en voluten met in het midden een grote cartouche die getopt is door een schedel. In de grote cartouche over twee lijnen de naam Hk. VAN / BLOM. Boven de schedel een kleine cartouche met het jaartal 1762. Onderaan bevindt zich eveneens een kleine cartouche met de letter B. Op het origineel zijn de naam, het jaartal en de letter gegraveerd. Andere exemplaren dragen de namen van Dirk Craen (1758) en Cornelis Cornelisse (1785), onderaan S.

Amsterdam; Gilde van boekverkopers en drukkers; Ø 39,5 mm
Vz.: allegorische voorstelling waarin Mercurius, de god van de handel, centraal staat. Hij houdt zijn staf in de rechterhand en een boek in de linker; onderaan drukkerswerktuigen: pers, open boek, passer, inkttampons.
Legende: BOEK-VERCOPERS EN DRUCKERS GILT
Kz.: cartouche getopt door het wapen van de stad Amsterdam. In de cartouche over drie lijnen: BALTES / CARELZ / 1686. Op het origineel is de tekst gegraveerd. Andere exemplaren dragen de namen van Baltes Boekholt (1658), Esaias van Claveren (1659), Harman Aelsen (1662), Jan Claes (1663), Jan Hermenz (1686), Joannes de Wees (1688) en Bernardus Mourik (1734). Van het exemplaar van Carelz werden bronzen replica's geslagen naar aanleiding van het congres van de *International League of Antiquarian Booksellers* dat in 1975 te Amsterdam werd gehouden.

Middelburg; Ø 36,4 mm
Vz.: boekbinderspers met boek, erop een open boek, eronder het cijfer 17. Op het origineel is het cijfer gegraveerd.
Legende: (bloempje) ZACHARIAS . . ROMAN / / DEKEN . 1631. Het geheel omsloten door een parelrand.
Kz.: drukkerspers, aan elke zijde een inktkussen. Legende: (bloempje) PAVLUS WANTE . EN IAN DE MEY . BELED' Het volgnummer 17 identificeert dit exemplaar als dat van drukker Jan Pieterssen van de Venne. ■

Over blancheren

Een recept uit de oude doos

L.M.J. BOEGHEIM

De fraaie witglanzende kleur van zilveren munten wordt verkregen door blancheren. Door deze behandeling krijgt zilveren plaat een licht poreus oppervlak met een fraai wit aanzicht. De letterlijke betekenis van het woord blancheren is wit maken. De behandeling, die een reiniging van het metaaloppervlak beoogt, kan worden vergeleken met het beitsen van plaat, zoals dit in de metaalindustrie plaats vindt.

Bij de muntproductie wordt deze behandeling hoofdzakelijk toegepast bij zilveren en gouden rondellen, die door het walsen en gloeien van het voormateriaal een oxidelaag hebben verkregen. Om deze laag te verwijderen worden zilveren rondellen behandeld met zwavelzuur waaraan kaliumpermangaat is toegevoegd. De gouden plaatjes worden behandeld met een mengsel van zwavel- en salpeterzuur. Hiertoe worden de rondellen in bakken gestort waarin de vloeistof constant in beweging wordt gehouden.

De zilveren rondellen krijgen hierdoor een witte kleur. Na dit blancheren worden de rondellen met water en wijnsteenzuur in trommels gedraaid ter verhoging van de glans. Tenslotte worden ze gespoeld met water en gedroogd met warm zaagsel.

Toch heeft in het verleden het blancheren soms moeilijkheden opgeleverd. Met name de stuivers voor Curaçao, die in 1841 bij de Utrechtse Munt werden geslagen, vormen hiervan een schoolvoorbeeld. Deze stuivers zijn gelijk aan die welke in 1822 door een tot dusverre onbekende Amerikaanse fabrikant aan Curaçao werden geleverd. Ze dragen eveneens het jaartal 1822. In 1841 ging het om een aanvulling tot een totaalbedrag van *f* 4000. Onderzoek bij de Munt in Utrecht van enkele uit Curaçao ontvangen proefstukjes uit de Amerikaanse productie wees uit dat die een gehalte toonden van 300 ‰, terwijl het gewicht lag tussen 0,655 en 0,688 gram. Voorgesteld werd het gewicht te bepalen op 0,675 gram, zodat uit het bedrag van *f* 4000 tenminste 160.000 stuivers konden worden opgeleverd. De muntslag, die in twee partijen plaatsvond, leverde respectievelijk 72.000 en 97.007 stuks op, zodat de totale opbrengst 169.007 stuks bedroeg en het gestelde doel ruimschoots werd behaald. De verzending vanaf Amsterdam vond plaats op 13 oktober 1841 met het schip Maria Jacoba.

De fabricage van de muntjes ging met grote moeilijkheden gepaard. Zulks vormde voor Muntmeester P.C.G. Poelman (1839-1845) aanleiding zich op 14 juni 1841 in een uitvoerig schrijven tot het College van Raden en Generaalmeesters der Munt te richten.[1]

Poelman achtte het niet ondienstig de gelegenheid te baat te nemen om onder de aandacht van het *Kollegie* te brengen dat de bewerking van de stuivertjes zeer bezwaarlijk en kostbaar was. Hij had dan ook geen enkel voordeel uit deze aanmunting gehad. Hij mocht al tevreden zijn indien hij met het muntloon van *f* 4,50 per Nederlands Pond werks alle uitgaven zoals weeklonen, brandstoffen en het verlies aan metaal kon bestrijden. Smelten, pletten, doorsnijden en uitkoken hadden bijna het tienvoudige van de tijd gevergd die benodigd was voor de vervaardiging van eenzelfde gewicht in zilveren specie van het gewone gehalte, zoals bijvoorbeeld de guldens voor Nederlandsch-Indië.

Het gebruikte metaalmengsel bestond, teneinde de reeds zo dunne plaatjes niet nog lichter te laten uitvallen, voor meer dan twee derde uit koper. Het was slechts na herhaalde proefnemingen gelukt de oppervlakte van de plaatjes de benodigde wit- en blankheid te geven. Ook het munten zelf van de uitermate dunne stukjes was niet met minder moeilijkheden en vertraging gepaard gegaan. Vele plaatjes moesten worden afgekeurd. Dit was ook de reden dat er ruim 9.000 stuks meer waren vervaardigd dan er besteld waren. De geringste hapering verstoorde de gang van het muntwerktuig. De stempels waren veelvuldig gebroken door de hardheid van het metaalmengsel en de geringe metaalmassa. Hierdoor hadden de stempels bij elke stoot veel meer te lijden gehad dan bij stukken van meerdere dikte het geval was. Poelman achtte zich als bijkomend bezwaar verplicht de hieruit voortspruitende hogere stempelkosten ten laste van het Muntbestuur te brengen.

Poelman had de samenstelling van het middel dat had gediend om de stuivertjes te blancheren in een afzonderlijk schrijven vermeld. Deze opgave bevat het navolgende recept benodigd voor het blancheren of wit koken van 10 kg munten:

'Rode wijnsteen 900 g.
Keukenzout 700 g.
Aluin 450 g.

Men laat water kooken, in hetwelk men de gemelde middelen doet; wanneer dit alles kookt, en het goed vermengd is, werpt men er de stukken in, die men begeert te blancheeren: deze moeten ongeveer tien minuten te zamen kooken, gedurende welken tijd men de stukken, die in het blanchiment zijn, met eene houten spadel omroert. – Hierna laat men het blanchiment afloopen en giet er oogenblikkelijk schoon water op, welk water men alvorens behoort gereed te hebben, opdat men niet behoeve te wachten, hetgeen zoude veroorzaken, dat de stukken niet zuiver wit wierden. Wanneer dezelve aldus goed door het water zijn gegaan, doet men ze in een zak met zand, en schud denzelven een honderd maal, tot dat men ontwaart dat de stukken goed wit zijn geworden; alsdan werpt men ze nog eens in het water, om er het zand van af te zonderen, waarna men dezelve in eenen zak met zaagsel droogt.' ■

Met dank aan de heer P. Swakhoven (†) te Willemstad (Curaçao).

NOTEN

1. Oud archief van 's Rijks Munt, inv. nr. 446.

Blancheren einde 19de eeuw
foto: SGBM

Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (IV)

WILLEM
VAN DEN
NIEUWENHOF

Onlangs toonde een verzamelaar mij een onooglijk Middeleeuws muntje van Gronsveld. Het is afgesleten, verbogen, gecorrodeerd en vertoont bovendien een scheur die uitmondt in een gat. Nadere studie leerde mij dat het hier ging om een bij mijn weten nog niet eerder beschreven Gronsveldse munt die zonder meer een plaats verdient in deze reeks.

Het betreft een viermijtstuk van Hendrik van Bronkhorst (1451-1496). De munt sluit aan bij de viermijtstukken van Hendrik beschreven door Van Daalen (afbeelding 10, plaat 2) en Lucas (nummers 11-13). De leeuw van Bronkhorst op de voorzijde draagt bij de hier gepresenteerde munt echter een wapenschild met drie koeken (het wapen van Gronsveld) op de borst. De beschrijving is als volgt: op de voorzijde: wapenschild met leeuw naar links, de leeuw draagt een wapenschild met drie ronde koeken op de borst, omschrift (…)EnRIC(…)n.D(…)BRO. Op de keerzijde: gevoet kruis dat de omschriften niet onderbreekt, met een G in het hart, omschrift: +M(…)ETA(…) FC(…)RO.

De tekst is ongetwijfeld een afkorting voor Henricus Dominus de Bronkhorst (Hendrik heer van Bronkhorst) op de voorzijde en Moneta (nova?) facta in Gronsveld (munt of nieuwe munt geslagen te Gronsveld) op de keerzijde. ■

Wordt vervolgd

Met dank aan Frans De Buyser en Corneel van Leemput.

LITERATUUR

J.P. VAN DAALEN *De munten van het graafschap Gronsveld* (Gronsveld, 1964)

P. LUCAS *Monnaies seigneuriales mosanes* (Walcourt, 1982)

(advertentie)

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Penningnieuws

HEDI BOGAERS

FRANK LETTERIE
Yourcenar, 2004, brons, gegoten,
Ø 70 mm

vz.: Yourcenar (portret)
kz.: Boeken, veer en tekst

De penning Yourcenar is een vrij ontwerp uit 2004. De voorzijde laat het portret van de schrijfster zien. Op de keerzijde staan diverse boeken en een veer afgebeeld. Daar tussen de tekst: Marguerite Yourcenar.

De rubriek penningnieuws biedt ruimte aan medailleurs om in kort bestek (maximaal 100 woorden) nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bij voorkeur digitale bijdragen met foto's, zenden aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur
Hedi Bogaers, Gruttostraat 4,
4302 WE Zierikzee.
E-mail: bogaers.art@zeelandnet.nl

FRANK LETTERIE
Louis Couperus, brons, gegoten,
Ø 80 mm

vz.: Louis Couperus (portret)
kz.: De schrijver, zijn jaartallen en de tekst: HAGENAAR AUTEUR
De Couperus-penning is een vrij ontwerp uit 2005. De voorzijde laat het portret van de schrijver en face zien. Op de keerzijde een figuur achteroverleunend. Letterie merkt hierover op dat Couperus eerst in liggende houding het boek concipieerde. Rechtsboven is 'de Schrijver aan het werk' afgebeeld. De geboorte- en sterfdatum van Couperus staan vermeld en de tekst: Hagenaar Auteur. Uit een zoektocht naar Couperus blijkt al gauw dat hij een haat-liefde verhouding heeft gehad met zijn geboortestad. Ooit beweerde de auteur: 'Zo ik iéts ben, ben ik Hagenaar.'

FRANK LETTERIE
250 jaar Fundatie van Renswoude,
brons, gegoten, Ø 80 mm

vz.: 250 jaar fundatie van Renswoude
kz.: Pupil
De penning is ontworpen in opdracht van de Fundatie van Renswoude.

Op de voorzijde het portret van Maria Duyst van Voorhout, stichtster van de fundatie en haar naam. Op de keerzijde een afbeelding van een pupil van de fundatie in achttiende-eeuwse kleding. Verder attributen die verwijzen naar de verschillende beroepen, die bij de fundatie werden onderwezen. Rondom de tekst en jaartallen: Fundatie van Renswoude 1754 - 2004

Liever Turks dan Paaps?

Vierde Van Gelderlezing

Op 24 november aanstaande organiseren de Stichting Nederlandse Penningkabinetten en het Geld- en Bankmuseum de vierde Van Gelderlezing. Dr Anton van der Lem, verbonden aan de Universiteitsbibliotheek Leiden als conservator westerse gedrukte werken, zal een betoog houden onder de titel *Liever Turks dan Paaps?*, *Symbolen op penningen uit het begin van de Tachtigjarige Oorlog*.

Vlaggen, volksliederen en wapenschilden zijn nog altijd de uiterlijke tekenen tot vereniging van een natie. Hoe zat dat in de eerste jaren van toenemende kritiek op Filips II van Spanje, toen men de koning nog niet wilde afzweren of verlaten, maar hem juist tot andere gedachten hoopte te brengen? Welke 'logo's' of herkenningstekens hebben de oppositiegroepen in die tijd gebruikt? De bedeltas en bedelnap werden met de geuzenpenning het symbool van de geuzen. Vervolgens greep men naar het symbool van de leeuw, al dan niet met eerst zeventien, later zeven pijlen. De figuur van Belgica was een symbool van alle Nederlanden, waarna de Hollandse tuin een zinnebeeld werd van het naar zijn onafhankelijkheid strevende Noorden. De kleuren van Willem van Oranje werden de nationale driekleur, maar zijn persoonlijk zinnebeeld, het ijsvogeltje en de spreuk 'rustig te midden van de woelige baren', verdween weer met de prins zelf. Deze symbolengeschiedenis weerspiegelt zich ook in de geschiedenis van de penning, die juist een handig hulpmiddel was om de vaderlandse zinnebeelden te verbreiden. ■

Vierde Van Gelderlezing, 24 november 2005, 19-22 uur. Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Aanmelden en nadere informatie: Inger Hund e-mail: i.hund@sgbm.nl of (030) 2910482.

Muntmelange

PETER ILISCH

Ein Brief aus Amsterdam 1792

Unter Datum des 30. October 1792 schrieb Antoine Woltman aus Amsterdam an seinen Geschäftspartner Franz Benjamin Meurer in Lüdinghausen ein Brief, in dem sich einige Passagen von numismatischem Interesse finden. Woltman stammte selber aus Lüdinghausen und dürfte bei der Taufe Anton geheißen haben. Er handelte mit Textilien und Leinsaat. Zahlreiche westfälische Kaufmannsfamilien handelten mit der Republik der Niederlande und familiäre Verbindungen über die Grenze hinweg waren keineswegs selten. Anlass des Schreibens war unter anderem die stattgefundene Versteigerung der Sammlung Brandi. Meurer war für einen Auftraggeber an dem Kabinettschrank interessiert, der aus Mahagoni gebaut war und 64 Laden hatte. Hierfür wurden 50 Reichstaler in Rechnung gestellt. Auch einige Medaillen und Münzen wurden erworben, nämlich ein 'gedenkpenning van de volging der Saltzb.' für ½ Gulden. Hierbei dürfte es sich um eine Medaille auf Vertreibung der etwa 20.000 protestantischen Salzburger aus dem katholischen Fürstbistum 1731/32 handeln. 40 erworbene Münzen waren 'van romynse Keysers', wovon vier über drei Gulden kosteten. Laufen gelassen worden ein goldener Arcadius, sicher ein Solidus und andere Goldmünzen römischer Kaiser, die gegen 52 und 62 Stuiver pro Engels gegangen sind. Offensichtlich wurden Goldmünzen zwar über dem reinen Metallwert gehandelt, aber das Gewicht half doch zur Preisorientierung.

Dann aber wurden noch dieses und jenes berichtet, was zwischen den beidenn Kaufleuten von Belang war. Über die Franzosen schrieb Woltman: 'sollte man wohl glauben können, das sie würcklig 8 Millionen an Silber von hir gekrigt und kein Schiff nach Bordeaux und Dunkerque geehet, soo nicht 30 à 40 Fesser Stucken Pesos mittnimbt und wenn hiesige Kaufleuthe den Werrth darfur nicht in Handen hetten, ich versichere, kein ein Fesgen mitt spanische Thaler'.

Quelle: Archiv Haus Ruhr, A1555.

De rubriek Muntmelange biedt ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in kort bestek te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bijvoorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u sturen aan de redactie van *De Beeldenaar*, Postbus 11, 3500 AA Utrecht of per mail naar redactie@debeeldenaar.nl.

Verslag van de najaarsvergadering van het genootschap

Een geslaagde dag in Vlissingen

ETKO CRETIER

Wybrand op den Velde tijdens de lezing

Zaterdag 24 september hield het Genootschap haar najaarsvergadering in het voor velen vrij verre Vlissingen. Dankzij de inzet van ons Zeeuwse lid Wil van Moll waren we deze dag te gast in enkele prachtige locaties. De ontvangst en het ochtendprogramma vonden plaats in het mooie negentiende-eeuwse Arsenaal Theater aan de haven. Ruim zestig leden werden hier ontvangen met de gebruikelijke koffie en cake. Omdat een aantal leden vertraagd was (waaronder de voorzitter én de vice-voorzitter) werd het begin van de huishoudelijke vergadering enige tijd uitgesteld. Toen duidelijk werd dat de vertraging van de voorzitter aanzienlijk zou zijn, heeft de secretaris de rol van de voorzitter op zich genomen en is alsnog een korte huishoudelijke vergadering gehouden. Hierin is onder andere aandacht besteed aan de opgetreden achterstand bij de uitgifte van de jaarboeken en de plannen om hierin de komende tijd verbetering aan te brengen.

Na de huishoudelijke vergadering gaf ons lid Wybrand op den Velde een lezing met de titel *Wat weten we van sceatta's* waarin hij uitgebreid in ging op de achtergrond en afkomst van dit type munten. Op basis van vindplaatsen, aantallen, stempelcombinaties en de nodige statistiek, is de toeschrijving in plaats en tijd steeds verder aangescherpt. De laatste decennia is het aantal in Nederland gevonden exemplaren enorm toegenomen, met name in Zeeland, de Hollandse kustgebieden en Friesland. De conclusie was dan ook dat veel van deze sceatta's gemaakt zijn binnen het huidige Nederland en ze niet (zoals vroeger wel werd aangenomen) allemaal afkomstig zijn uit het zuiden van Engeland. De lezing leverde een interessante en levendige discussie op tussen Op den Velde en een deel van de toehoorders.

Het MuZEEum

Hierna was het tijd om te lunchen en het gezelschap genoot van een uitstekend lunchbuffet in Het Arsenaal. Het middagdeel van het programma speelde zich af in het aan de overkant van de haven gelegen Zeeuws MuZEEum. Dit maritiem museum is gevestigd in een aantal historische panden die recent op zeer fraaie wijze zijn verbouwd en ingericht. In gespiegelde programma's kreeg nu de helft van de aanwezigen enkele korte lezingen, terwijl de andere helft werd rondgeleid door dit bijzonder leuke maritieme museum. Uiteraard trok een aantal munten uit de het schip *Het Vliegent Hert* de aandacht van de numismaten, maar ook het uitzicht vanaf het dak van het museum werd zeer gewaardeerd.

De korte lezingen betroffen een algemeen verhaal door de directeur van het MuZEEum over de schatten uit het Vliegent Hert en twee bijdragen door Will van Moll. Zijn eerste verhaal ging over het scheepsgeld van de Willem Ruijs, een schip dat door zijn bijzondere bouwgeschiedenis sterk verbonden is aan de oorlogsjaren van Vlissingen. Na afloop van de oorlog werd het eindelijk afgebouwd en daarna onder andere gebruikt als troepenschip naar Nederlands-Indië. Vanwege de strenge deviezenbepalingen werd toen gebruik gemaakt van eigen scheepsgeld, in de vorm van biljetten die speciaal voor elke reis werden gedrukt. Van Moll had voor de gelegenheid ook een leuke minitentoonstelling opgesteld in een vitrine in het museum. Zijn tweede onderwerp betrof het standbeeld van Michiel de Ruijter dat op het havenhoofd van Vlissingen staat. Ter bekostiging van dit standbeeld zijn ook verschillende penningen uitgegeven, Met dia's en ook enkele originele penningen schetste hij de wijze waarop deze tot stand zijn gekomen.

Inmiddels was het ruim na vier uur en maakte een deel van het gezelschap gebruik van het plezierige nazomerweer om het terras voor het museum op te zoeken. De rest van de groep keek nog even op eigen gelegenheid rond in het MuZEEum of maakte een wandeling naar het havenhoofd. Tegen half zes verzamelde een aantal liefhebbers zich in het restaurant *De Belgische Loodsensociëteit* voor het afsluitende diner. ■

Bestudering van de De Ruyter-penningen

Will van Moll en Jan van der Wis

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNING-KUNST

Jaarpenning 2005 - Jos Reniers

Tijdens het symposium *Zijn er grenzen aan de penning* in het Centraal Museum te Utrecht, is de jaarpenning 2005 - portretpenning van Greet Kemper-Koel - ontworpen door Jos Reniers aan de afgebeelde aangeboden. Greet was dit jaar 25 jaar secretaris van de Vereniging voor Penningkunst. De penning is op dit moment in productie bij de firma Binder in Haarlem. De leden krijgen de penning begin 2006 toegezonden. Een verslag van het symposium verschijnt in *De Beeldenaar* 2006-1.

Inschrijfpenning 2005

Tot 1 oktober kon ingeschreven worden op de inschrijfpenning 2005 *Perpetuum Mobile* naar een ontwerp van Jeroen Henneman. In totaal zijn er 108 exemplaren besteld. Toezending van de penning zal nog dit jaar plaatsvinden.

Ledendag 2006

In tegenstelling tot eerdere berichten zal de Ledendag 2006 plaatsvinden op 13 mei 2006. De leden van de VPK ontvangen nog nadere informatie.

Masterclass *Over the Edge*

De resultaten van de masterclass *Over the Edge* zullen van 4 februari tot en met 14 mei 2006 worden tentoongesteld in Museum Beelden aan Zee in Scheveningen. Er wordt eveneens gewerkt aan een publicatie die tijdens de opening zal worden gepresenteerd.

BAMS 2006

De weekend-conferentie samen met de British Art Medal Society vindt plaats van 16 tot en met 18 juni 2006 in Rotterdam. Over het programma worden leden van de VPK begin 2006 geïnformeerd.

KONINKLIJK GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsbijeenkomst 2006

In tegenstelling tot eerdere berichten zal de Voorjaarsbijeenkomst 2006, vanwege de viering van Koninginnedag, niet plaatsvinden op 29 april 2006, maar op zaterdag 22 april te Venloo. Leden van het genootschap wordt gevraagd deze datum alvast te noteren in hun agenda.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
E.T.E. Cretier, secretaris
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. (020) 5242274, fax (0481) 350881
info@munt-penningkunde.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap, Amsterdam

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):
M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. (0183) 307236, fax (0183) 307356
info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst

Bestelling van penningen:
A.M.W. Slager-Dijkstra
Voorstraat 13C
4033 AB Lienden
tel. (0344) 601653
slager@uwnet.nl

Aankondigingen voor medailleurs

Engelse muntontwerpen
An open design competition to find designs for six of the United Kingdom's eight circulating coins has a deadline of November 14. While the design brief gives artists a free hand to create reverse images for the 1, 2, 5, 10, 20 and 50 pence, it also encourages interpreting heraldry in an 'imaginative and creative way' for a modern coinage. It also suggests considering strong British themes of flora or fauna, geography, social, political or cultural achievements or institutions. It advises against portraits of individuals. Design ideas should be presented as drawings sent to the mint. Other guidance, including where to send designs, can be seen in the full briefing available as a download from the BRM site. Anyone interested in the competition may obtain an information pack from the British Royal Mint's Website at www.royalmint.com, contacting the BRM museum by e-mail to museum@royalmint.gov.uk, or by writing The Coin Design Competition, Royal Mint, Llantrisant, Pontyclun, CF72 8YT England.

IV International Biennial of Contemporary Medal, Portugal
From 19 November 2005 to 22 January 2006, Seixal Municipality receives the IV International Biennial of Contemporary Medal – Seixal, an event that aims to contribute to the knowledge about the past, the present and the future of contemporary medal and unite, in the same public space, the academic community, the creators and the local community. In the scope of this initiative you can visit the Exhibition of the works in contest, where you can buy medals and publications, watch thematic videos and use the Internet. Besides this, it's planned a large assembly of initiatives, like conferences, art ateliers and workshops, targeted to diversified audiences and to the county schools. The resultant works of the art medal workshops will be exposed from 4 February 2006 at Galeria de Exposições Augusto Cabrita and Galeria Municipal de Corroios. To participate on this initiatives, you should fill the proper enrolment forms available on the Seixal City Council official website www.cm-seixal.pt.

De Beeldenaar en internet
Sinds kort heeft *De Beeldenaar* een eigen plek op internet. Het adres luidt www.debeeldenaar.nl. Momenteel is de website nog in de opbouw fase, maar er wordt hard gewerkt aan vervolmaking. Zo denkt het bestuur er over de indices te digitaliseren en jaargangen ouder dan vijf jaar ter beschikking te stellen op het net. Verder zullen auteurs er aanwijzingen kunnen vinden en maken we bezoekers attent op onze adverteerders. Mogelijk dat ook enkele van de vaste tijdschriftrubrieken op het net te lezen zullen zijn. Wat in ieder geval nu al kan, is vrijblijvend een proefnummer van het tijdschrift aanvragen. Gelijktijdig met de lancering van de website zijn ook de emailadressen van redactie en secretariaat gewijzigd. De redactie is bereikbaar via redactie@debeeldenaar.nl, het secretariaat via info@debeeldenaar.nl.
www.debeeldenaar.nl

Tentoonstellingen

RENAISSANCEPENNINGEN
Onder de titel *Rondom Michelangelo, vijftiende- en zestiende eeuwse penningkunst uit Italië* zijn tot en met 8 januari 2006 vijftig topstukken uit de collectie van het Geld- en Bankmuseum (GBM) te zien in Teylers Museum in Haarlem. Het betreft een samenwerkingsproject tussen beide musea in het kader van de grote Michelangelo tentoonstelling die in oktober van start is gegaan. De belangrijkste renaissancepenningen uit de verzameling van het GBM worden getoond, waaronder Gian Cristoforo Romano's portret van Isabella d'Este en Leone Leoni's schitterende portret van Michelangelo. Als introductie zijn ook enkele belangrijke Griekse en Romeinse munten en een paar klassieke cameeën te bewonderen.

Tot en met 8 januari 2006. di.-za. 10-17 uur, zo. 12-17 uur Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem.
www.teylersmuseum.nl

SPAREN OP DE BEVELANDEN
Op dinsdag 5 juli is het vernieuwde Historisch Museum De Bevelanden geopend. Momenteel staat daar ter gelegenheid van het eeuwfeest van Rabobank Beveland een collectie vals geld, wat gewoon zilvergeld, Russische en andere waardeloze aandelen, heel veel spaarpotten en collectebussen, en loterijbriefjes. Daarnaast is er een presentatie over de Bevelandse Jan Katoen (die van 'geef hem van Katoen'). Toen hij zijn gestolen spullen in Zierikzee aanbood, liep hij tegen de lamp en werd gearresteerd. Het zal de gelovigen onder ons goed doen dat een bijbel met zilverbeslag de doorslag gaf. Te zien in het museum! Hij werd veroordeeld en kreeg van Katoen: opgehangen!

di.-vr. 13-17 uur, za. 12-16 Historisch Museum De Bevelanden, Singelstraat 13, Goes.
www.hmdb.nl

Secretariaten Numismatische Kringen en tijdstippen en plaatsen van samenkomsten

AMSTERDAM Graaf Aelbrechtlaan 145 1181 ST Amstelveen (020) 6412683 Amstelveen	oktober t/m mei 2de maandag om 20.00 uur in "'t Open Hof" Burg. Haspelslaan 129,	KENNEMERLAND 2e Hogewoerddwarsstraat 6 2023 VJ Haarlem (023) 5255765	september t/m juni 3de dinsdag om 19.30 uur in Buurtcentrum Flevoplein 7, Haarlem
BLOEMBOLLENSTREEK e.o. Hardersbos 30 2134 KZ Hoofddorp bergalen@xs4all.nl	september t/m juni 2de dinsdag om 19.00 uur in 't Poelhuys Vivaldistraat 4, Lisse	LIMBURG p/a Witmakersstraat 14A 6211 JB Maastricht (043) 3215119	september t/m juni 3de dinsdag om 19.30 uur in "'t Pruuske" Hoogbrugstraat 9, Maastricht
BRABANT Het Vlaggeschip 37 5237 PA 's-Hertogenbosch (073) 6442702 num.kring.brabant@hetnet.nl	september t/m mei 2de woensdag om 19.45 uur in Cafézaal Bar Le Duc Korenbrugstr. 5-7, 's-Hertogenbosch	NOORDOOSTPOLDER e.o. Uranusstraat 5 8303 ZW Emmeloord (0527) 616650	september t/m mei laatste dinsdag om 20.00 uur in de Nieuw Jeruzalem Kerk Cornelis Dirkszplein 10, Emmeloord
FRIESLAND "MR JACOB DIRKS" It Merkelân 13 9244 CW Beetsterzwaag (0512) 383274	oktober t/m mei afwisselende dinsdagen om 20.00 uur in Restaurant Leeuwen Parkstraat 1, Sneek	OOST-NEDERLAND Klaroen 6 6904 PB Zevenaar (0316) 340521 NKON@hetnet.nl	september t/m mei 2de maandag om 19.30 uur in het Odd-Fellow Huis Marspoortstraat 10A, Zutphen NKON@hetnet.nl
FRISIA Westerbuorren 33 9212 PK Boornbergum (0512) 382901	september t/m april m.u.v. december laatste dinsdag om 19.30 uur in Zalencentrum De Oase, Ringwei 3, Drachten	ROTTERDAM Hoyledesingel 16 3054 EK Rotterdam (010) 4227741 NKRotterdam@hotmail.com	oktober t/m juni 1ste dinsdag om 20.00 uur in het wijkcentrum "De Esch" Rijnwaterstraat 11, Rotterdam
GRONINGEN Havesathlaan 104 9472 PZ Zuidlaren (050) 4095975 a.j.jannink@hetnet.nl	september t/m mei 3de vrijdag om 20.00 uur in het Gorechthuis, Hortuslaan 1, Haren	TWENTE Oosteinde 97 7671 AT Vriezenveen (0546) 561322 info@mevius.nl	september t/m mei 3de dinsdag vanaf 19.30 uur in "Parochiehuis Stefans-Hof", Grotestraat 207, Borne
DEN HAAG Gruttostraat 3 3145 CB Maassluis (010) 5914709 l_boezelijn@zonnet.nl	september t/m mei 3de dinsdag om 20.00 uur in koffiekamer Remonstrantse Kerk Laan van Meerdervoort 955, Den Haag	UTRECHT Cameliastraat 16 1214 GA Hilversum (035) 6243498 ters@ftpeters.demon.nl	september t/m april m.u.v. december 4de donderdag om 19.30 uur in Parochiecentrum Kerkestein Past. Ohllaan 34a, Vleuten
HOOGEVEEN Veenkampen 43 7822 GN Emmen (06) 23984317	september t/m mei 2de donderdag om 19.30 uur in "De Tamboer" Hoofdstraat 17, Hoogeveen	ZEELAND Breeweg 40 4335 AR Middelburg (0118) 626294	september t/m juni 2de dinsdag vanaf 18.30 uur in Ontmoetingscentrum "Dauwendale" Vrijlandstraat 59, Middelburg
"MONETA CAMPENSIS" Terts 10 8265 SN Kampen (038) 3312636	september t/m mei 2de maandag om 19.45 uur in wijkgebouw "De Flevocel" Lamoraal van Egmondstraat 2, Kampen	"DE DUIT" - ZWOLLE Mirteweg 22 Zwolle (038) 4211443	september t/m mei 3de maandag om 19.45 uur in Gebouw Assendorp Geraniumstraat, Zwolle

Word lid van het

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Koninklijke vereniging

met meer dan 1600 leden de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:

Het **JAARBOEK** met daarin een massa zeer interessante artikels over munten en penningen.

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT met informatie over de plaatselijke afdelingen, nieuws over munten en penningen en een activiteitenkalender.

GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van al de aangesloten afdelingen in Aalst, Antwerpen, Brugge, Dendermonde, Gent, Herentals, Leuven, Limburg, Mechelen, Tienen en Zuid West-Vlaanderen.

Belangrijke **PRIJSVERMINDERING** op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen die door de afdelingen van het EGMP worden ingericht.

Aarzel niet langer: stort vandaag nog € 11
(buiten België € 17)
op rekening 000-1614677-15 van het EGMP
of contacteer een afdeling naar keuze (lijst op aanvraag)
Johnny Bosman, Spaarzaamheidstraal 8, 9330 Aalst
e-mail: JohnnyBosman@skynet.be

www.EGMP.be

Register jaargang 29 (2005)

LOEK BOEZELIJN

Op titel en onderwerp

Balanceren op de grens. Een kennismaking met de penningkunst SPITSHUIS, L. 14
BAMS-conferentie, Penningen als geschenk. De – in Manchester SOUDIJN, K.A. 207
Beatrix, Koningin – op een schroefdaalder. Nieuwe penning van Willem Vis en Paul Huybrechts NIEUWENDAM, A. 259
Beloningspenning van de Amsterdamse Maatschappij tot Redding van Drenkelingen 1773/1767 door J.G. Holtzhey (in: Bij de voorplaat) 2
Blancheren, Over – . Een recept uit de oude doos BOEGHEIM, L.M.J. 278
Bommel, De middeleeuwse munten van de stad – BEEK, M.L.F. VAN DER / GROUSTRA-WERDEKKER, A.H. 69
Bourgondische munt, een onbekende –. Een aanvulling op Van Gelder/ Hoc PELSDONK, J.E.L. 87
Chevalier, Vijf portretten van Nicholas –. Op zoek naar karakter MEER, G. VAN DER 147
Congres, Onder geleerden. – Vancouver 12-14 september 2004 BORST, G.N. 157
Dag van de Munt LUIJT, J. 98
Dukatenvondst, Een – uit India. Met catalogus LINGEN, J. 198
Eerroof of valsemunterij? Waartoe politieke onvrede kan leiden BOEGHEIM, L.M.J. 117
Ein Brief aus Amsterdam 1792 (in: Muntmelange) ILISCH, P. 284
FIDEM XXIX 2004, Art medal world congress Seixal (Portugal). The Dutch representation DUARTE, J. 3
FIDEM XXIX 2004 – te Seixal, Portugal. De tentoonstelling HELLEGERS, G. 6
FIDEM impressie van een onbevooroordeelde congresganger. Is een platgereden frisdrankblikje een penning? DORRESTEIN, H. 12
Franeker, Twee bijzondere muntjes uit Friese bodem (in: Muntmelange) WIS, J.C. VAN DER 91
Gegraveerde penning, De metamorfose van een – (uit 1672) VOÛTE, J.R. 113
Geld voor soldaten. Romeinse muntvondsten uit de Nijmeegse 'canabae legionis' KEMMERS, F. 243
Gelderlezing, Vierde Van –. Liever Turks dan Paaps? (Aankondiging) 226
Gelre, Joest. Gelders muntmeester in 1416 BENDERS, J.G.J.M. 80
Genootschap, Verslag van de voorjaarsbijeenkomst te 's-Heerenberg op 23 april 2005 (in: Verenigingsnieuws) 178
Gouddiefstal, Geen goud zonder schuim. De – bij 's Rijks Munt in 1932 BOEGHEIM, L.M.J. 72
Groningen: De schat van een rijke weduwe (1646) KNOL, E. / WIS, J.C. VAN DER 121
Groningen: Het Ommelander wapen op munt en penning KNOL, E. / WIS, J.C. VAN DER 30
Gronsveld, Bijdragen aan de numismatiek van – (I) NIEUWENHOF, W.P.C. VAN DEN 129
Gronsveld, Bijdragen aan de numismatiek van – (II) NIEUWENHOF, W.P.C. VAN DEN 174
Gronsveld, Bijdragen aan de numismatiek van – (erratum) NIEUWENHOF, W.P.C. VAN DEN 188

Gronsveld, Bijdragen aan de numismatiek van – (III) NIEUWENHOF, W.P.C. VAN DEN 221
Gronsveld, Bijdragen aan de numismatiek van – (IV) NIEUWENHOF, W.P.C. VAN DEN 279
Hagemunterij, Officiële munt – hagemunt – valse munt. Waar begint valsemunterij? LAERE, R. VAN 58
Henneman, 'Perpetuum Mobile'. Inschrijfpenning 2005 van Jeroen – TEDING VAN BERKHOUT, L.F. 195
Heraldiek, De wapens van Maurits. Hulpmiddelen bij het dateren van penningen BEEK, E.J.A. VAN 62
Heraldiek: Het Ommelander wapen op munt en penning KNOL, E. / WIS, J.C. VAN DER 30
Holst- en TU/e-penning, Recent werk van Jos Reniers SOUDIJN, K.A. 99
Holstpenning, brons, 2004 door Jos Reniers (in: Bij de voorplaat) 98
Hospice Dignitas, Tinnen penning – REEKERS, P.G.M. 217
Huybrechts, Koningin Beatrix op een schroefdaalder. Nieuwe penning van Willem Vis en Paul – NIEUWENDAM, A. 259
India, Een dukatenvondst uit –. Met catalogus LINGEN, J. 198
Inschrijfpenning 2005 *Perpetuum Mobile* van Jeroen Henneman TEDING VAN BERKHOUT, L.F. 195
Joest, Gelders muntmeester in 1416 BENDERS, J.G.J.M. 80
Kloppen, Wie veel reist, ondergaat veel indrukken. Een geschiedenis in – WIS, J.C. VAN DER 254
Kongsi-geld, Een opmerkelijke serie – PRONK, G. 213
Kunstzaal Van Heijningen in Den Haag. Een expositieruimte voor de hedendaagse penningkunst POL-TYSZKIEWICZ, J. 115
Leidse papieren noodmunten, waarheid en verdichting (in: Muntmelange) VEEN, B.J. VAN DER 227
Lesniak, Het werk van Magdalena –. Menselijke gestalten in brons POL-TYSZKIEWICZ, J. 21
Maccagno: De vondsten van Schijndel en een raadselachtige dukaat PELSDONK, J.E.L. / POL, A. / BELLESIA, L. 175
Masterclass moderne penningen, *Over the Edge*. VPK organiseert – STEYN, G.H. 27
Masterclass moderne penningen, *Over the Edge*. De eerste sessie VOIGTMANN, C.M.P. 28
Maurits, De wapens van –. Hulpmiddelen bij het dateren van penningen BEEK, E.J.A. VAN 62
Metamorfose, De – van een gegraveerde penning (uit 1672) VOÛTE, J.R. 113
Metamorfose, Toch geen – (in: Muntmelange) VOÛTE, J.R. 228
Muntmelange: A 16th century coin hoard at Fort Sint Andries (Gelderland) KRAG, F. / MOESGAARD, J.C. 138
Muntmelange: Ein Brief aus Amsterdam 1792 ILISCH, P. 284
Muntmelange: Intrekking oud kopergeld (te Appingedam in 1826/7) BIELEVELD, J.K.F. 41
Muntmelange: Leidse papieren noodmunten, waarheid en verdichting VEEN, B.J. VAN DER 227
Muntmelange: Toch geen metamorfose VOÛTE, J.R. 228
Muntmelange: Twee bijzondere muntjes uit Friese bodem WIS, J.C. VAN DER 91

Muntmelange: Tweemaal geslagen VOC-duit VALK, H.J.L. VAN DER 183
Muntvondst: A 16th century coin hoard at Fort Sint Andries (Gelderland) (in: Muntmelange) KRAG, F. / MOESGAARD, J.C. 138
Muntvondst: De vondsten van Schijndel en een raadselachtige dukaat PELSDONK, J.E.L. / POL, A. / BELLESIA, L. 175
Nederlands-Indië. Een opmerkelijke serie Kongsi-geld PRONK, G. 213
Niet geschikt voor jonge kijkertjes. Prikkelende Portugese penningen LUIJT, J. 171
Numismatische kringen, Lijst van secretariaten 189
Ommelander, Het – wapen op munt en penning KNOL, E. / WIS, J.C. VAN DER 30
Onder geleerden. Congres Vancouver 12-14 september 2004 BORST, G.N. 157
Onderscheidingen (in: Grenzen van de numismatiek) MÜLLER, E. 219
Penning, Mijn favoriete –. *Aan Zee* van Cristl Seth-Höfner HEIJNINGEN, L. VAN 223
Penning op de moord op Johan en Cornelis de Witt uit 1677, toegeschreven aan Arondeaux (in: Bij de voorplaat) 242
Penning, Tinnen – Hospice Dignitas REEKERS, P.G.M. 217
Penning uit 1604 van West-Friesland met aansporing tot eendracht (in: Bij de voorplaat) 50
Penningen als geschenk, De BAMS-conferentie in Manchester SOUDIJN, K.A. 207
Penningen in boeken LAERE, R. VAN 274
Penningen, Waar blijven de -? Een reactie VOIGTMANN, C.M.P. 86
Penningcatalogus: Penningen door Nynke Schepers KONING, A.J. DE 164
Penningkabinetten, Jaarverslag 2004. Een nieuwe koers voor de Stichting Nederlandse – PURMER, D.M. 225
Penningkunst, Balanceren op de grens. Een kennismaking met de – SPITSHUIS, L. 14
Penningkunst, *Over the Edge*. De eerste sessie VOIGTMANN, C.M.P. 28
Penningkunst, *Over the Edge*. VPK organiseert masterclass moderne penningen STEYN, G.H. 27
Penningnieuws met werk van Elly Baltus 40
Penningnieuws met werk van Lucia Maria Hardegen BOGAERS, H.G.C.J. 229
Penningnieuws met werk van Agatha Kill 229
Penningnieuws met werk van Carla Klein 89
Penningnieuws met werk van Pier van Leest BOGAERS, H.G.C.J. 182
Penningnieuws met werk van Frank Letterie BOGAERS, H.G.C.J. 281
Penningnieuws met werk van Linda Verkaaik BOGAERS, H.G.C.J. 137
Penningnieuws met werk van Fiona Zondervan BOGAERS, H.G.C.J. 181
Penningproject van de Vakschool. Schoonhoven in de penningprijzen BOONSTRA, G. 23
Perpetuum Mobile, Inschrijfpenning 2005 van Jeroen Henneman 195
Portugese, Niet geschikt voor jonge kijkertjes. Prikkelende – penningen LUIJT, J. 171
Propagandapenning, Het Rhode Island Ship Token. Een Nederlandstalige Engelse – uit de Amerikaanse Vrijheidsoorlog HAFFMANS, J. 211
Rectificatie. De enige muntuitgifte van Amersfoort (ca 1370) (m.b.t het artikel in *De Beeldenaar* 2004-5) RAVEN, G. 42
Redactioneel LUIJT, J. 2, 50, 98, 146, 194, 242
Reniers, De gebroeders De Witt. Portretpenning van Jos – SOUDIJN, K.A. 250
Reniers, Holst- en TU/e-penning. Recent werk van Jos – SOUDIJN, K.A. 99
Rhenen, Ruzie te – (1387) BENDERS, J.G.J.M. / MOORS, P. 107

Rhode Island Ship Token, Het –. Een Nederlandstalige Engelse propaganda-penning uit de Amerikaanse Vrijheidsoorlog HAFFMANS, J. 211
Rijwielbelastingplaatje, Het – in vogelvlucht (in: Grenzen van de numismatiek) JONG, C. DE 265
Romeinse muntvondsten, Geld voor soldaten. – uit de Nijmeegse 'canabae legionis' KEMMERS, F. 243
Ruzie te Rhenen (1387) BENDERS, J.G.J.M. / MOORS, P. 107
Sanford Saltus Award voor Theo van de Vathorst. 'Mijn rijkdom zit in mijn handen' LUIJT, J. 18
Schatvondsten, De schat van een rijke weduwe (1646) KNOL, E. / WIS, J.C. VAN DER 121
Schellingen, Valse koperen – voor Westfalen (1623). Een briefwisseling tussen Dortmund en Amsterdam GROPP, S. 270
Schepers, Nynke – en haar penningkunst. Notities bij een uitgesteld bezoek voor het maken van een catalogus KONING, A.J. DE 159
Schepers, Catalogus van penningen door Nynke – KONING, A.J. DE 164
Schoonhoven in de penningprijzen BOONSTRA, G. 23
Schijndel, De vondsten van – en een raadselachtige dukaat PELSDONK, J.E.L. / POL, A. / BELLESIA, L. 175
Seth-Höfner, Cristl. Mijn favoriete penning, *Aan Zee* HEIJNINGEN, L. VAN 223
Stichting Nederlandse Penningkabinetten, Jaarverslag 2004. Een nieuwe koers voor de – PURMER, D.M. 225
Symposium, aankondiging: *Het geld van de stad* in de Vrije Universiteit te Amsterdam op 26 oktober 2005 (in: Tentoonstellingen) 187
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Astronomie op munten 94
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Europese variant Moneyville 187
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Munten van Georgië 187
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Renaissancepenningen 239
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Spaarpotten in Openluchtmuseum Arnhem 46
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Sparen op de Bevelanden 288
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Uit nood geboren, muntgeld uit de Tachtigjarige Oorlog 46
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Verzameling Dirken 94
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Vier eeuwen inhuldigingen 143
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Voor Ons en Ons Huis: Honderd jaar Huisorde van Oranje 94
Utrecht, Dubbele dukaat 1779 (in: Bij de voorplaat) 146
Valse koperen schellingen voor Westfalen (1623). Een briefwisseling tussen Dortmund en Amsterdam GROPP, S. 270
Valsmunterij, Officiële munt – hagemunt – valse munt. Waar begint –? LAERE, R. VAN 58
Valsemunterij, Eerroof of -? Waartoe politieke onvrede kan leiden BOEGHEIM, L.M.J. 117
Vathorst, Sanford Saltus Award voor Theo van de –. 'Mijn rijkdom zit in mijn handen' LUIJT, J. 18
Vereniging voor Penningkunst, Jaarverslag 2004 KEMPER-KOEL, M. 131
Vereniging voor Penningkunst, Ledendag 21 mei 2005, Nijmegen KEMPER-KOEL, M. / POSTMA, K. 230
Verenigingsnieuws, Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde 45, 93, 288

Verenigingsnieuws, Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, Verslag van de voorjaarsbijeenkomst te 's-Heerenberg op 23 april 2005 178
Verenigingsnieuws, Vereniging voor Penningkunst 45, 93, 234, 288
Vis, Koningin Beatrix op een schroefdaalder. Nieuwe penning van Willem – en Paul Huybrechts NIEUWENDAM, A. 259
Vis, Willem. Een korte biografie NIEUWENDAM, A. 263
VOC-duit, Tweemaal geslagen – (in: Muntmelange) VALK, H.J.L. VAN DER 183
Waffle coins LUIJT, J. 146
Wapens, De – van Maurits. Hulpmiddelen bij het dateren van penningen BEEK, E.J.A. VAN 62
Westfalen, Valse koperen schellingen voor – (1623). Een briefwisseling tussen Dortmund en Amsterdam GROPP, S. 270
Wie veel reist, ondergaat veel indrukken. Een geschiedenis in kloppen WIS, J.C. VAN DER 254
Winkelwagenmuntjes (in: Grenzen van de numismatiek) DRENTHEN, T. 172
Wisselende perspectieven. De penningen van Niko de Wit SOUDIJN, K.A. 51
Wit, Wisselende perspectieven. De penningen van Niko de – SOUDIJN, K.A. 51
Witt, De gebroeders De – . Portretpenning van Jos Reniers SOUDIJN, K.A. 250

10, 11 en 12 februari 2006 is

De Beeldenaar

aanwezig op de

HOLLAND COIN FAIR

World Convention Center
v/h het Nederlands Congresgebouw
Den Haag

Op auteur

BEEK, E.J.A. VAN
De wapens van Maurits. Hulpmiddelen bij het dateren van penningen 62
BEEK, M.L.F. VAN DER / GROUSTRA-WERDEKKER, A.H.
De middeleeuwse munten van de stad Bommel 69
BENDERS, J.G.J.M.
Joest. Gelders muntmeester in 1416 80
BENDERS, J.G.J.M. / MOORS, P.
Ruzie te Rhenen (1387) 107
BIELEVELD, J.K.F.
Intrekking oud kopergeld (te Appingedam in 1826/7) (in: Muntmelange) 41
BOEGHEIM, L.M.J.
Geen goud zonder schuim. De gouddiefstal bij 's Rijks Munt in 1932 72
Eerroof of valsemunterij? Waartoe politieke onvrede kan leiden 117
Over blancheren. Een recept uit de oude doos 278
BOGAERS, H.C.G.J.
Penningnieuws met werk van Linda Verkaaik 137
Penningnieuws met werk van Fiona Zondervan 181
Penningnieuws met werk van Pier van Leest 182
Penningnieuws met werk van Lucia Maria Hardegen 229
Penningnieuws met werk van Agatha Kill 229
Penningnieuws met werk van Frank Letterie 281
BOONSTRA, G.
Schoonhoven in de penningprijzen 23
BORST, G.N.
Onder geleerden. Congres Vancouver 12-14 november 2004 157
CRETIER, E
Verenigingsnieuws, Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Verslag van de najaarsvergadering van het genootschap 286
DORRESTEIN, H.
Is een platgereden frisdrankblikje een penning? Een impressie van een onbevooroordeelde congresganger 12
DRENTHEN, T.
Winkelwagenmuntjes (in: Grenzen van de numismatiek) 172
DUARTE, J.
The Dutch representation. Art medal world congress – FIDEM XXIX 2004 Seixal (Portugal) 3
GROPP, S.
Valse koperen schellingen voor Westfalen (1623). Een briefwisseling tussen Dortmund en Amsterdam 270
HAFFMANS, J.
Het Rhode Island Ship Token. Een Nederlandstalige Engelse propagandapenning uit de Amerikaanse Vrijheidsoorlog 211
HELLEGERS, G.
FIDEM XXIX 2004 – te Seixal, Portugal. De tentoonstelling 6
HEIJNINGEN, L. VAN
Mijn favoriete penning, *Aan Zee* van Cristl Seth-Höfner 223
ILISCH, P.
Ein Brief aus Amsterdam (in: Muntmelange) 285

JONG, C. DE
Het rijwielbelastingplaatje in vogelvlucht (in: Grenzen van de numismatiek) 265
KEMMERS, F.
Geld voor soldaten. Romeinse muntvondsten uit de Nijmeegse 'canabae legionis' 243
KEMPER-KOEL, M.
Vereniging voor Penningkunst, Jaarverslag 2004 131
Vereniging voor Penningkunst, Ledendag 21 mei 2005, Nijmegen 230
KNOL, E. / WIS, J.C. VAN DER
Het Ommelander wapen op munt en penning 30
De schat van een rijke weduwe (1646) 121
KONING, A.J. DE
Nynke Schepers en haar penningkunst. Notities bij een uitgesteld bezoek voor het maken van een catalogus 159
Catalogus van penningen door Nynke Schepers 164
KRAG, F. / MOESGAARD, J.C.
A 16th century coin hoard at Fort Sint Andries (Gelderland) (in: Muntmelange) 138
LAERE, R. VAN
Officiële munt – hagemunt – valse munt. Waar begint valsemunterij? 58
Penningen in boeken 274
LINGEN, J.
Een dukatenvondst uit India (met catalogus) 198
LUIJT, J.
Redactioneel 2, 50, 194, 242
'Mijn rijkdom zit in mijn handen'. Sanford Saltus Award voor Theo van de Vathorst 18
Dag van de Munt 98
Waffle coins 146
Niet geschikt voor jonge kijkertjes. Prikkelende Portugese penningen 171
MEER, G. VAN DER
Vijf portretten van Nicholas Chevalier. Op zoek naar een karakter 147
MÜLLER, E.
Onderscheidingen (in: Grenzen van de numismatiek) 219
NIEUWENDAM, A.
Koningin Beatrix op een schroefdaalder. Nieuwe penning van Willem Vis en Paul Huybrechts 259
Willem Vis, Een korte biografie 263
NIEUWENHOF, W.P.C. VAN DEN
Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (I) 129
Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (II) 174
Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (erratum) 188
Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (III) 221
Bijdragen aan de numismatiek van Gronsveld (IV) 280
PELSDONK, J.E.L.
Een onbekende Bourgondische munt. Een aanvulling op Van Gelder/Hoc 87
PELSDONK, J.E.L. / POL, A. / BELLESIA, L.
De vondsten van Schijndel en een raadselachtige dukaat 175
POL-TYSZKIEWICZ, J.
Menselijke gestalten in brons. Het werk van Magdalena Lesniak 21

Kunstzaal Van Heijningen in Den Haag. Een expositieruimte voor de hedendaagse penningkunst 115
PRONK, G.
Een opmerkelijke serie Kongsi-geld 213
PURMER, D.M.
Jaarverslag SNP 2004. Een nieuwe koers voor de Stichting Nederlandse Penningkabinetten 225
RAVEN, G.
Rectificatie. De enige muntuitgifte van Amersfoort (ca 1370) (m.b.t. het artikel in *De Beeldenaar* 2004-5) 42
REEKERS, P.G.M.
Tinnen penning Hospice Dignitas 217
SOUDIJN, K.A.
Wisselende perspectieven. De penningen van Niko de Wit 51
Holst- en TU/e-penning. Recent werk van Jos Reniers 99
Penningen als geschenk. De BAMS-conferentie in Manchester 207
De gebroeders De Witt. Portretpenning van Jos Reniers 250
SPITSHUIS, L.
Balanceren op de grens. Een kennismaking met de penningkunst 14
STEYN, G.H.
Over the Edge. VPK organiseert masterclass moderne penningen 27
TEDING VAN BERKHOUT, L.F.
Perpetuum Mobile, Inschrijfpenning 2005 van Jeroen Henneman 195
VALK, H.J.L. VAN DER
Tweemaal geslagen VOC-duit (in: Muntmelange) 183
VEEN, B.J. VAN DER
Leidse papieren noodmunten, waarheid en verdichting (in: Muntmelange) 227
VOIGTMANN, C.M.P.
De eerste sessie (van de VPK-masterclass) 28
Waar blijven de penningen? Een reactie 86
VOÛTE, J.R.
De metamorfose van een gegraveerde penning 113
Toch geen metamorfose 228
WIS, J.C. VAN DER
Twee bijzondere muntjes uit Friese bodem (in: Muntmelange) 91
Wie veel reist, ondergaat veel indrukken. Een geschiedenis in kloppen 254
ZONDER AUTEUR
Beloningspenning van de Amsterdamse Maatschappij tot Redding van Drenkelingen 1773/1767 door J.G. Holtzhey (in: Bij de voorplaat) 2
Penningnieuws met werk van Elly Baltus 40
Verenigingsnieuws van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde 45, 93, 288
Verenigingsnieuws van de Vereniging voor Penningkunst 45, 93, 234, 288
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Spaarpotten in Openluchtmuseum Arnhem 46
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Uit nood geboren, muntgeld uit de Tachtigjarige Oorlog 46
Penning uit 1604 van West-Friesland met aansporing tot eendracht (in: Bij de voorplaat) 50

Penningnieuws met werk van Carla Klein 89
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Astronomie op munten 94
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Voor Ons en Ons Huis: Honderd jaar Huisorde van Oranje 94
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Verzameling Dirken 94
Holstpenning, brons, 2004 door Jos Reniers (in: Bij de voorplaat) 98
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Vier eeuwen inhuldigingen 143
Utrecht, Dubbele dukaat 1779 (in: Bij de voorplaat) 146
Verenigingsnieuws, Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Verslag van de voorjaarsbijeenkomst te 's-Heerenberg op 23 april 2005 178
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Europese variant Moneyville 187
Symposium, aankondiging: *Het geld van de stad* in de Vrije Universiteit te Amsterdam op 26 oktober 2005 (in: Tentoonstellingen) 187
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Vier eeuwen inhuldigingen 187
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Munten van Georgië 187
Numismatische kringen, Lijst van secretariaten 189
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Renaissancepenningen 239
Penning op de moord op Johan en Cornelis de Witt uit 1677, toegeschreven aan Arondeaux (in: Bij de voorplaat) 242
Tentoonstelling, eerste aankondiging: Sparen op de Bevelanden 288

De Beeldenaar
op
www.debeeldenaar.nl

Boekbesprekingen

BECKERS, D. / KOOL, M. Willem Bartjens, De Cijfferinghe (1604). Het rekenboek van de beroemde schoolmeester (E.J.A. van Beek) 235
CHIJS, P.O. VAN DER De munten der Nederlanden tot de Pacificatie van Gend (1851-1866). Herdruk door Dries Jannink en Mark Mannesse (J. Luijt) 237
GROPP, S. De stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen 1528/43-1591 (J. Luijt) 140
MEHLHAUSEN, W.J. / GRABOWSKI, H-L. Handbuch Geldscheinsammeln, Ein Leitfaden für Geldscheinsammler und solche, die es werden wollen. Tips, Tricks und Infos vom Fachmann (E.J.A. van Beek) 186
MOOIJ, J. EN DONGELMANS, T. Mogen wij even afrekenen? Twee eeuwen betalen in Nederland (E.J.A. van Beek) 184
NIPPER, G.J.C. 18 eeuwen meten en wegen in de Lage Landen (J. Luijt) 43

Begin 2005 verschijnt

J.A. van Zelm van Eldik

(auteur van het in 2003 verschenen tweedelig boekwerk
Moed en Deugd, *Ridderorden in Nederland*)

Eretekenen vanaf 1816 toegekend in het voormalige Nederlands-Indië

naar gegevens grotendeels berustende in het Nationaal Archief te 's-Gravenhage

Het thans te verschijnen werk – circa 140 bladzijden tekst, aangevuld met enkele illustraties – vangt aan met een algemeen historisch overzicht, gevolgd door een opgave van toegekende eretekenen. Deze opgave is wellicht het beste te zien als een bescheiden aanvulling op de gegevens vermeld in de werken van de numismaten Mr. J. Dirks, Th.M. Roest en W.K.F. Zwierzina.

Na storting van een bedrag van € 30 op postgirorekening 234010 ten name van J.A. van Zelm van Eldik te 's-Gravenhage zal U, na gereedkomen, een exemplaar worden toegezonden.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan
te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het
goed om hierover eens met ons van gedachte te
wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

n
v
m
h

Opbergband voor De Beeldenaar

Wie *De Beeldenaar* bewaart, bouwt aan een waardevol naslagwerk. Voor het bewaren van het tijdschrift bestaat een opbergband met een harde balacron kaft en de rugtekst DE BEELDENAAR.
Met jaartalstickers kan worden voorzien van het jaar van uitgifte. Deze luxe band is geschikt voor twee complete jaargangen.

De opbergband kost 14,90 (incl. verzending) en is te bestellen door overmaking van op Postbank 5761252 van 'penningmeester De Beeldenaar' te Utrecht.

Muntende ministerialen in Over-Sticht en Holland

gedurende de 13e en 14e eeuw

J.J. Grolle
oud-conservator van de numismatische collectie van de Nederlandsche Bank

- Een uitgebreide studie over de muntslag van de heren van Kuinre, Voorst, Hekeren, Almelo, Coevorden, Selwerd, Arkel, Asperen en Egmond
- De neerslag van een ruim tienjarige studie naar de muntslag van de ministerialen van de Utrechtse bisschoppen in het Oversticht en van de Hollandse graven aan de periferie van hun machtsgebieden
- Uitvoerige inleiding over muntsoorten, de muntheren, het laat-Middeleeuwse geldsysteem, de koersen en een beschouwing over de herkomst van de ministerialen en hun muntrecht
- Catalogi die per bestuurlijke eenheid en vervolgens per muntheer (met biografische aantekeningen) en per emissie alle hoofdtype afbeelden

307 pagina's. 21 x 29 cm. met illustraties, genealogische schema's, bibliografie en registers.
ISBN 90-804784-4. Prijs: € 40,- (incl. verzending)
Bestelling door overmaking van € 40,- op Postbank 5761252 van De Beeldenaar te Utrecht

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1695. ZIERIKZEE. SINT JANSGILDE

Vz. Een wapenschild waarin drie kelken, boven de helm een hand met een dergelijke kelk.
Omschrift: ✱DE H' M IACOBUSDE KLERCK OVERD VAN S IANS GILD
Kz. Vijf werklieden, waarvan een met een zak op de rug dobbelen met twee stenen. In de afsnede 1695 en het gildenummer 98.
Omschrift: DEKEN LEEN VA DIIK IIVDIIALBGTPIWBILKS OMME
WK.4.1; messing, gegraveerd, 57 mm.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

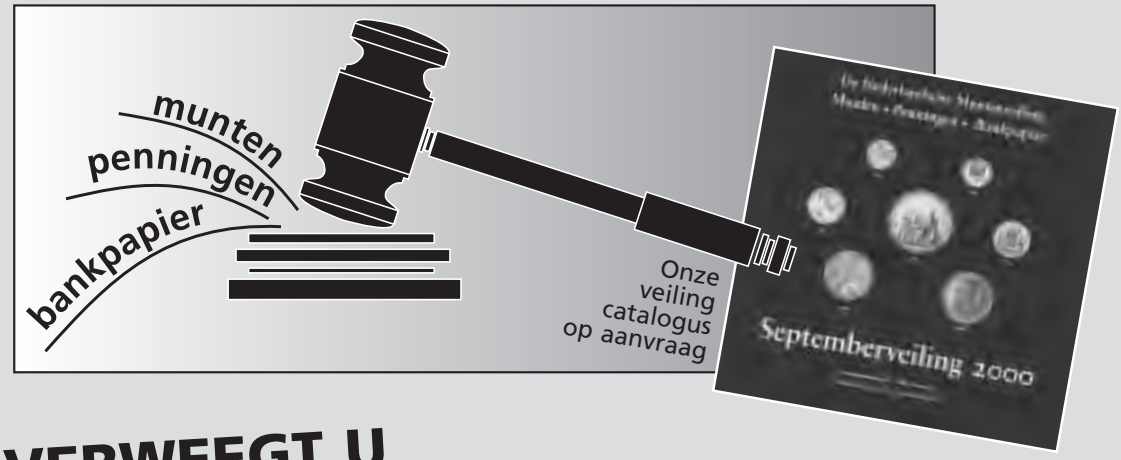

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl